

STAVSPÅN I STRÄNGNÄS STIFT

Inventering av spåntäckta tak och fasader

Lisa Skanser

KARIN MYHRBERG

LISA BERGLUND

MARIA MELLGREN

DANIEL ERIKSSON

SANNA SVENSSON

STAVSPÅN I STRÄNGNÄS STIFT

Inventering av spåntäckta tak och fasader

LISA SKANSER

Karin Myhrberg Lisa Berglund Maria Mellgren Daniel Eriksson Sanna Svensson

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård samt Strängnäs och Västerås stift 2020

Omslag: Tångeråsa kyrka i Örebro län, Strängnäs stift. Kyrkans takfall och fasader är täckta med olika typer av stavspån. Foto från sydväst av Daniel Eriksson.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-875-5

Tryck: JustNu, Västerås 2020

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
Bakgrund	7
Förstudie	8
Referensgrupp	8
Syfte och mål	9
Metod	10
<i>Identifiering av kyrkotomter med stavspånstäckningar</i>	10
<i>Fältinventering och inventeringsformulär</i>	10
<i>Avgränsningar</i>	11
<i>Definitioner</i>	11
<i>Ytbehandling</i>	12
<i>Skillnader mellan olika inventerare</i>	13
<i>Fotografier</i>	13
<i>Kvalitetssäkring</i>	13
<i>Analys av insamlade data</i>	13
<i>Förstudie etapp II</i>	13
<i>Information om projektet</i>	14
Rapportdisposition	15
Källmaterial samt tidigare och pågående projekt och undersökningar ..	16
<i>Projekt av myndigheter och museer under 1900-talet</i>	16
<i>Andra stifts- och museiprojekt</i>	17
<i>Kunskapsuppbyggande projekt</i>	18
<i>Undersökningar i samband med åtgärder på spåntäckningar</i>	18
<i>Akademiska avhandlingar</i>	21
<i>Tjära</i>	22
<i>Arkiv</i>	24
<i>Övrigt material</i>	26
<i>Slutsatser</i>	26
Stavspån som kulturarv och deras lagskydd	26
Kulturhistoriska värden	26
Relevant lagstiftning	28
<i>Kulturmiljölagen (1988:950)</i>	28
<i>Kyrkoantikvarisk ersättning (KAE)</i>	29
Spännomenklatur	30
Historiskt ursprung och utveckling	35
De äldsta bevarade spåntäckningarna	35
Spåntillverkning i socknarna	37
Äldre beskrivningar av spåntillverkning och spånläggning	39
Ytbehandling av spån	41
Spån under 1900-talet	44
Hantverk och material	46
Stavspånets egenskaper	46
Tillverkning	47
Läggningsteknik	48
Underlagstak	49
Infästning	50
Ytbehandling	51
Undersökningsresultat	52
Stavspånstäckningar inom Strängnäs och Västerås stift	52
Stavspånstäckningarnas ålder, utformning och ytbehandling	54
Ytbehandling	60
Vård- och underhållsarbete ur historiskt perspektiv	62

Utförandets och underhållets påverkan på beständigheten	64
Skador och problem idag	65
Stavspånen och klimatberoende förhållanden.	66
Spåntäckningar av särskilt intresse.	68
Förstudie etapp II	70
Fördjupade undersökningar av spåntäckningar.	71
<i>Tångeråsa kyrka.</i>	71
<i>Arkivstudier – Tångeråsa kyrka</i>	72
<i>Leksands kyrka.</i>	73
<i>Arkivstudier – kortakets historik i arkiv och litteratur</i>	77
Dendrokronologisk analys – Leksands kyrka	80
Analys av tjära – Leksands kyrka	80
<i>Slutsatser tjäranalys</i>	81
Träteknisk analys.	82
Dokumentation genom uppmätning	84
Drönare	85
Skylift.	85
Slutsatser kring förstudie etapp II	86
Referenser	87
Litteratur	87
Arkiv	89
Övrigt	90
Tekniska och administrativa uppgifter	92
Bilagor	93
Bilaga 1. Checklista	95
Bilaga 2. Antikvarisk rapport Tångeråsa kyrka	101
Bilaga 3. Arkivstudie Tångeråsa kyrka	114
Bilaga 4. Uppdragsrapport Leksands kyrka.	121
Bilaga 5. Antikvariskt yttrande Västermo klockstapel.	131

Inventerade kyrkomiljöer

Stockholms län	149
Södermanlands län	195
Örebro län	415

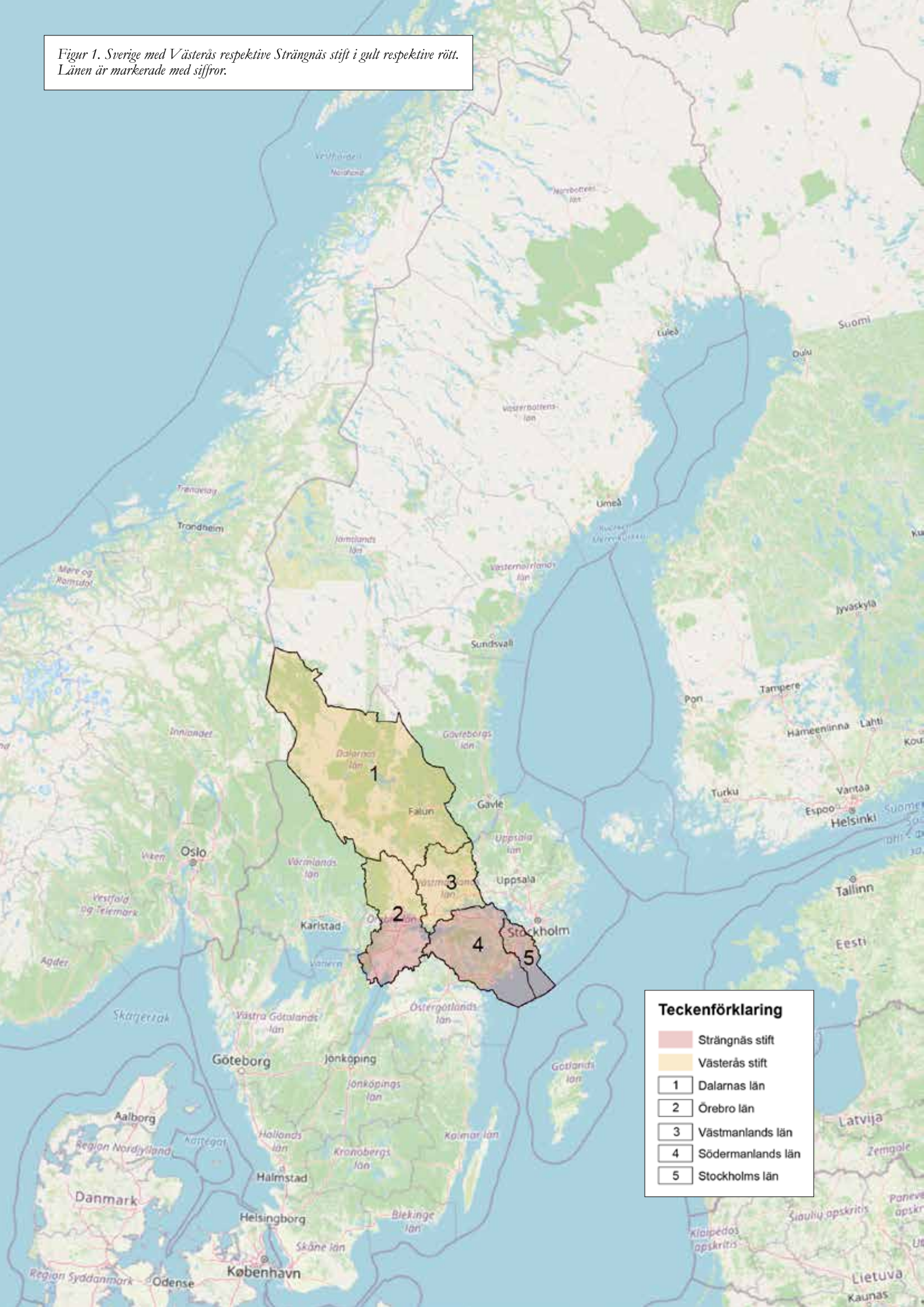
Sammanfattning

Stavspån är ett material med lång historisk hävd i Sverige och i våra kyrkomiljöer utgör stavspånen fortfarande ett vanligt förekommande fasad- och taktäckningsmaterial. Sentida och nylagda spåntäckningar har dock visat sig mindre beständiga än många kvarvarande äldre täckningar och kräver täta underhållsintervaller. För att öka och fördjupa kunskapen om stavspån i kyrkomiljöer inledde Strängnäs och Västerås stift 2018 projektet ”Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift”, etappindelad och delfinansierad med kyrkoantikvarisk ersättning (KAE). Första etappen har syftat till att identifiera de byggnader och anordningar inom stiftens kyrkoanläggningar som har spåntäckningar samt att fördjupa kunskapen om dessa. Studien har på uppdrag av stiftens genomförts av Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) i samarbete med Bygg & Hantverk i Karlskoga AB och Dalarnas museum. Genom fältinventering av 155 kyrkoanläggningar har det exakta antalet stavspåntäckningar i stiftens kunnat fastslås. Målsättningen är att kunskapsunderlaget som undersökningen genererat på sikt kan resultera i minskade underhållskostnader. Förhoppningen är också att det ska kunna fungera som stöd vid tillståndsprovning, handläggning av KAE, förvaltning och underhållsarbete. En checklista inför beslut om åtgärder på en spåntäckning för att bibehålla de kulturhistoriska värdena har också utarbetats. Fördjupande studier har gjorts på utvalda spåntäckningar för utarbetandet av en dokumentationsmetod inför projektets andra etapp.

Rapporten redogör för tillverkning och användning av stavspån från medeltiden och fram till idag, liksom för ytbehandling av spåntäckningar. Från en lokal och hantverksmässig tillverkning blev det en bit in på 1900-talet vanligt med fabriksstillverkat spån. Traditionellt har spåntäckta ytor tjärats med furutjära, men under 1800-talet introducerades nya impregnerings- och ytbehandlingsmedel. Under sent 1800- och tidigt 1900-tal byttes många spåntak ut mot andra material mot bakgrund av att de ansågs eldfarliga och för dyra att underhålla. Samtidigt verkade kulturvårdande myndigheter och läns museer för ett bevarande av kyrkornas spåntak. Kunskapen om traditionella hantverk och metoder försvann i hög utsträckning med de äldre hantverkarna, men sedan sent 1900-tal finns det återigen ett intresse för hantverksmässigt tillverkade spån och traditionellt tillverkad tjära och tjärningsmetoder. Flera kunskapsuppbyggande projekt om stavspån och tjära pågår för närvarande runt om i landet.

Undersökningsresultaten visar att det i Strängnäs stift finns 89 kyrkomiljöer med stavspån. I dessa kyrkomiljöer har 289 spåntäckningar identifierats – 183 på tak och 106 på fasad. I Västerås stift finns stavspån inom 66 kyrkomiljöer. Här har 247 olika spåntäckningar registrerats – 162 på tak och 85 på fasad. Flest spåntäckningar återfinns på kyrkobyggnader och klockstaplar. En mängd andra byggnadstyper som har en lång tradition i kyrkomiljöer såsom bårhus, gravkapell, stigluckor och grindstolpar har spåntäckningar, liksom även, och kanske lite mer oväntat, förråds- och redskapsbodarna och skyddande takkonstruktioner tillkomna under 1900- och 2000-talen. Beträffande spåntäckningarnas ålder i stiftens visar undersökningen att det finns fler bevarade äldre spåntäckningar på klockstaplar än på kyrkobyggnader. De äldsta spånen inom undersökningsområdet finns på Tängeråsa kyrka i Örebro län, Strängnäs stift, där spån på korfasaden dendro-daterats till mellan 1270 och tidigt 1300-tal. Inom de båda stiftens härstammar flest spåntäckningar från 1950 till 2000. Av de 345 registrerade spåntäckningarna på tak så har drygt 200 bedömts vara lagda under perioden. Inventeringen visar att furu är den klart dominerande virkestypen och återfinns i över 400 täckningar. Ett trettiotal täckningar består av ekspån. På drygt 40 täckningar har virkestyp inte gått att fastställa på grund av tjocka skikt av tjära eller färg. Inventeringsmaterialet visar en klar majoritet av spåntäckningar behandlade med trätjära. Flera av de äldre spåntäckningarna uppvisade mycket tjocka skikt, så kallade pansarskikt. I ett sextiotal fall finns rödfärgspigment i tjäran. Spåntäckningar målade med röd slamfärg förekommer på fasader i drygt 20 fall. Sammanfattningsvis har ett sextiotal spåntäckningar av särskilt intresse identifierats för fördjupande studier i en andra etapp. Ett urval på omkring 30 av dessa kommer väljas ut.

Figur 1. Sverige med Västerås respektive Strängnäs stift i gult respektive rött. Länen är markerade med siffror.

Inledning

Stavspån är ett material med lång historisk hävd i Sverige. Redan under 1100-talet användes stavspån för att skydda och förmodligen även försköna tak och fasader. I våra kyrkomiljöer utgör stavspånen fortfarande ett vanligt förekommande fasad- och taktäckningsmaterial. Skälen att bevara stavspånstäckningar är många. De kan ge kunskap om historiska material och hantverksmetoder och utgör i många fall en bärande del i byggnadens och miljöns kulturhistoriska värde och karaktär.

Stavspån är ett komplext byggnadsmaterial med många variationer avseende virkes-typer, tillverkningsteknik (spräckning, huggning, hyvlat, sågat), läggningsteknik och underhållsmetoder. Idag finns en problematik kring sentida och nylagda spåntäckningar. De har visat sig mindre beständiga än många kvarvarande äldre täckningar och kräver täta underhållsintervaller. Rötskador utgör ytterligare ett problem. Svenska kyrkan ansvarar för en stor mängd stavspånstäckningar runt om i landet och de årliga kostnaderna för vård och underhåll av dessa är höga, kostnader som devis finansieras med kyrkoantikvarisk ersättning.

Bakgrund

År 2018 inledde Strängnäs och Västerås stift ”Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift”, ett flerårigt, etappindelat stiftsprojekt med syfte att öka och fördjupa kunskapen om stavspån som tak- och fasadbeklädnad på byggnader inom stiftens kyrkotomter. Stiftens äger och bekostar projektet som delfinansieras med kyrkoantikvarisk ersättning.

Antalet befintliga spåntäckningar i Strängnäs och Västerås stift och hur dessa är beskaffade har varit osäkert. I Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister (KBR) finns samlad information om exempelvis förekommande tak- och fasadmaterial. På grund av att vissa byggnadskategorier, till exempel gravkapell och stigluckor, saknas i registret har antalet spåntäckningar inom stiftens inte gått att fastställa med exakthet. I befintliga kunskapsunderlag, exempelvis kyrkokaraktäriseringarna och vård- och underhållsplanerna, saknas tillräckligt med information kring förekommande typer av spån, deras ålder och kulturhistoriska värden för att de ska kunna utgöra ett fullgott beslutsunderlag i handläggning av åtgärder rörande underhåll och omläggningar.

Första etappen, etapp I, i ”Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift” har därför syftat till att identifiera de byggnader/anordningar inom stiftens kyrkotomter som har spåntäckningar samt att fördjupa kunskapen om dessa.

Studien har genomförts av Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) i samarbete med Bygg & Hantverk i Karlskoga AB och Dalarnas museum på uppdrag av Strängnäs och Västerås stift. Projektets styrgrupp har bestått av Maria Lantto och Dag Forsblad, stiftsantikvarier vid Strängnäs stift, Anna Arreback Güthlein och Mikael Karlsson Aili, stiftsantikvarier vid Västerås stift och Lisa Skanser och Karin Myhrberg byggnadsantikvarier vid Stiftelsen Kulturmiljövård. Projektledare har varit Lisa Skanser. Fem styrgruppsmöten har arrangerats och däremellan har kontinuerliga avstämningar gjorts via mejl och telefon. Ett tiotal projektgruppsmöten har hållits varav hälften via Skype, utöver det har också flera uppföljningar genomförts via mejl och telefon.

Rapporten är skriven av Lisa Berglund, Karin Myhrberg, Maria Mellgren och Lisa Skanser (Stiftelsen Kulturmiljövård) med bidrag från Daniel Eriksson (Bygg & Hantverk i Karlskoga AB) och Sanna Svensson (Dalarnas museum). Caroline Strandberg och Jan Ählström (Stiftelsen Kulturmiljövård) har gjort kartor och diagram till rapporten.

Förstudie

Projektet ”Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift” inleddes i december 2016 med en förstudie i syfte att initiera och samordna det fleråriga stiftsprojektet. Förstudien skulle fastslå en projektbeskrivning och kostnadsberäkning för projektets första etapp, summera kunskapsläget, sätta samma en referensgrupp och hålla ett möte, samt genom en mindre fältstudie utarbeta en för inventeringen lämplig arbetsmetod. Vidare skulle förstudien generera förslag till fortsatt etappindelning av projektet. Målsättning för förstudien var att den skulle verka kostnadsbesparande och effektivisera användningen av kyrkoantikvarisk ersättning (KAE) i huvudprojektet. Arbetet med förstudien genomfördes i huvudsak under januari och februari 2017 av Stiftelsen Kulturmiljövård i samverkan med Bygg och Hantverk i Karlskoga AB och Dalarnas museum. Resultatet från förstudien presenterades i form av en projektplan för etapp I.

Referensgrupp

Ett referensgruppsmöte hölls i februari 2017. Gruppen, vars syfte var att fungera rådgivande inför i det fortsatta arbetet, sattes samman med målsättning att inkludera de i stiftet berörda kulturvårdande myndigheterna och institutionerna samt att tillföra en bred praktisk och teoretisk kompetens kring stavspån. Den bestod av personer med olika kompetenser och ingångar, bland annat spånhandverkare, representanter från Hantverkslaboratoriet, kulturarvshandläggare från Svenska kyrkan, stiftsantikvarier och stiftsingenjörer från Strängnäs och Västerås stift samt byggnadsantikvarier från länsstyrelser och läns museer, bland annat med erfarenheter från fördjupade studier av stavspån.

Hösten 2018 hölls ytterligare ett referensgruppsmöte då inventeringsresultat presenterades och frågeställningar inför projektets fortsatta arbete med rapportskrivning diskuterades. Synpunkter på ett utkast till en checklista inför projektering av underhållsåtgärder på stavspånstäckningar inhämtades. En stor del av mötet ägnades åt diskussion kring innehåll och avgränsningar av projektets etapp II. Björn Olofsson från Jamtli presenterade hur undersökningen av spåntäckningen på Mattmars kyrka genomfördes.

Syfte och mål

Undersökningen inom etapp I har syftat till att säkerställa uppgifter om antal spånklädda byggnader för att underlätta och möjliggöra en långsiktig och hållbar förvaltning av det kyrkliga kulturarvet. Vidare har undersökningen syftat till att fungera som förstudie till etapp II, där kunskapen om stavspån och om de äldsta bevarade spåntäckningarna i stiftet ytterligare kommer att fördjupas genom byggnadsarkeologiska undersökningar där olika kompetenser samarbetar.

För att förtydliga undersökningens syfte har följande frågeställningar formulerats:

- 1) Inom vilka kyrkotomter i Strängnäs och Västerås stift förekommer stavspånstäckningar, vilka byggnader/anordningar inom kyrkotomterna är försedda med spån och var på byggnaden/anordningen är spånen placerade?
- 2) Hur är de identifierade spåntäckningarna beskaffade avseende ålder/daterande drag, virke, utformning, hantverksmetod, läggning, infästning, ytbehandling och eventuella regionala särdrag?
- 3) Hur har spåntäckningarna underhållits över tid avseende ytbehandlingsmaterial och metod, spånbyten och underhållsintervaller?
- 4) Är det möjligt att urskilja skillnader i utförande (virke, bearbetning, läggning, underlag, ytbehandling, underhåll) som har lett till att vissa täckningar är i bättre skick än andra?
- 5) Finns det särskilda problem kopplade till sentida/nylagda spåntäckningar? Vilka är i sådant fall dessa?
- 6) Finns det inom det geografiskt stora undersökningsområdet skillnader i klimatberörande förhållanden som kan påverka spåntäckningar och deras behov av underhåll?
- 7) Finns det inom stiftet några särskilt intressanta spåntäckningar som bör undersökas i en djupgående byggnadsarkeologisk undersökning under etapp II och varför är de intressanta?
- 8) Vad ska de fördjupade byggnadsarkeologiska undersökningarna inom etapp II innefatta? Vilka metoder kan vara aktuella att tillämpa och vilka frågeställningar kan de tänkas besvara? Vilken tidsåtgång bedöms undersökningarna innebära?

Målsättning för etapp I har varit att tillhandahålla en fullständig sammanställning av stavspånstäckningar inom kyrkoanläggningar i Strängnäs och Västerås stift samt att kunskapsunderlaget som undersökningen genererat på sikt kan resultera i minskade underhållskostnader. Förhoppningen är att kunskapsunderlaget ska kunna fungera som stöd vid tillståndsprovning/handläggning, förvaltning och underhållsarbete, vid bedömning av spåntäckningarnas utformning och deras kulturhistoriska värden. Handläggare i KAE-processen ska ges en överblick och ett tydligt beslutsunderlag för att kunna prioritera och fördela resurserna och ställa krav på särskild hänsyn då det är önskvärt.

Vidare har målsättningen varit att ta fram ett underlag till de fördjupade studierna inom etapp II samt att utarbeta en checklista inför beslut om åtgärder på spåntäckt tak och/eller fasad på byggnad inom kyrkotomt. Checklistan riktar sig till länsstyrelser, stiftsantikvarier och företag som arbetar med projektering av åtgärder inom kyrkomiljöer. Målsättning för checklistan är att säkerställa att åtgärder rörande spåntäckningar anpassas till byggnaden och utförs på sådant sätt att dess kulturhistoriska värden inte minskar.

Strängnäs och Västerås stift omfattar ett stort geografiskt område och undersökningen är kvantitativ med ett stort antal undersökta objekt. Det innebär att resultatet av studien utgör ett intressant kunskapsunderlag även ur nationell synpunkt. Förhoppningen är därför att undersökningen ska vara av intresse för flera av Svenska kyrkans stift, kulturmiljövården i ett bredare perspektiv och även för universitet och träindustrin i samband med forskning om hantverk och träbyggnadstekniker.

Metod

Identifiering av kyrkotomter med stavspånstäckningar

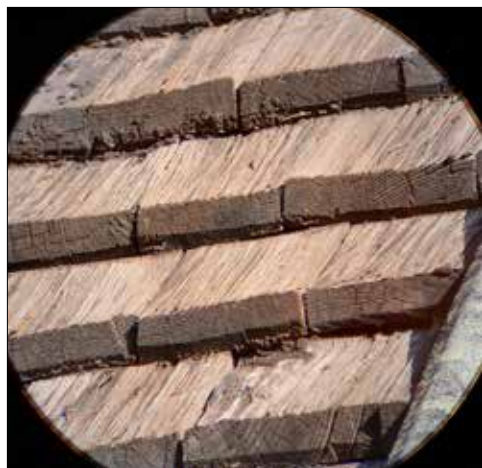
För identifieringen av kyrkotomter med stavspånstäckningar genomfördes Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister (KBR), där information om exempelvis förekommande tak- och fasadmateriell finns samlad. Registret bygger på information som församlingarna och pastoraten själva rapporterar in. Det finns brister i registrets uppbyggnad och oklarheter om hur det ska fyllas i och uppdateras. Alla de olika byggnadskategorierna som kan förekomma inom en kyrkomiljö finns inte heller med. I syfte att klarlägga hur några kända stavspånstäckningar inom stiftet var registrerade utfördes stickprovskontroller genom sökning i registret. Kontrollerna visade att det förekom fel där stavspånstäckningar registrerats som plåttäckningar. Det har troligen sin förklaring i att KBR ursprungligen hämtade sin information från andra, äldre databaser och felkällorna härrör sannolikt från migreringar eller systemuppdateringar. På grund av osäkerheten kring uppgifterna i KBR kompletterades undersökningen med en genomsökning av kyrkokaraktäriseringarna, och i vissa fall även annan information

Genomsökningen visade på spåntäckningar inom 85 kyrkotomter i Strängnäs stift och 68 i Västerås stift.

Fältinventering och inventeringsformulär

Genom fältinventering av de drygt 150 kyrkotomterna har det exakta antalet stavspånstäckningar kunnat fastslås. Vidare har fältinventering använts för att identifiera på vilka byggnader eller anordningar inom kyrkotomten stavspån förekommer samt var de är placerade (tak eller fasad) och hur de är beskaffade (form, ytbearbetning, ytbehandling etc.).

Fältinventeringen har utförts av inventerare med olika kompetens – tre byggnadsantikvarier och två trähantverkare/timmermän. Varje kyrkotomt var beräknad att ta sex timmar för en utförare att inventera, inklusive restid. Det har i de flesta fall gått snabbare men ibland har längre tid krävts. Byggnaderna har endast inventerats exteriört. Inga spån har demonterats och inga analyser av ytskikt har gjorts, med undantag för de två kyrkor som har studerats inför etapp II, se avsnittet ”Förstudie etapp II” under ”Undersökningsresultat”. För att kunna studera takspån har tubkikare (Olivon T800) använts, vilket har fungerat mycket bra. På långt avstånd har detaljer på enskilda spån kunnat studeras. Genom kikaren har det även varit möjligt att fotografera närbilder med mobiltelefonens kamera genom en särskild adapter (Olivon Universal Smart Phone Holder).

Figur 2. Möklinta kyrka, Västerås stift. Kikarbild tagen med mobiltelefonens kamera vilket möjliggjort närstudier av spån på långt avstånd. Foto Lisa Skanser.

Figur 3. Tunabergs kyrka, Strängnäs stift. Kikarbild visar spån med tjocka tjärklumpar på en av takets spiror. Foto Karin Myhrberg.

Inventeringens resultat fördes i fält in i ett digitalt inventeringsformulär med hjälp av en surfplatta. Formuläret är byggt i appen Survey123 som tillhandahålls av Esri. I formuläret ställdes frågor om spånens placering, form, träslag, ytbearbetning på spånens ovansida, bas och sidor, ytbehandling, om variationer i spånens mått förekommer eller inte, om infästningen är dold eller synlig, typ av infästning, om mönsterläggning finns samt beskrivning av intressanta anslutningar där sådana finns. Där det har varit möjligt har mått tagits på blekets längd och bredd. Slutligen har spåntäckningens ålder uppskattats. Det har funnits möjlighet att göra anteckningar i formuläret.

På en och samma byggnad kan flera olika spåntäckningar och spån av olika ålder finnas. I sådana fall har varje spåntyp fått ett eget inventeringsformulär, vilket gör att det kan finnas flera formulär för en byggnad. Formulären med all insamlade data får en geografisk koppling till en punkt i en digital karta. Utöver inventeringsformuläret har spåntäckningarna dokumenterats med fotografier.

Fördelar med att ha ett digitalt inventeringsformulär har varit att inventeringsformulären direkt från fält skickas in till en gemensam databas, att knappt någon renskrivning har behövts och att risken för borttappade inventeringsformulär minimeras. En inventerare valde att istället använda inventeringsformuläret i pappersform i fält och att i efterhand mata in uppgifterna digitalt.

Avgränsningar

De byggnader och byggnadsverk som ingår i inventeringen är sådana som skyddas i Kulturmiljölagen (KML) och som församlingar kan söka KAE för vid planerade åtgärder. Det finns ett antal spånklädda byggnader inom stiftet som inte är skyddade enligt KML. Dessa har inte tagits med i inventeringen.

Inventeringen har inte syftat till att besiktiga skador i spåntäckningar eftersom en sådan bedömning skulle bli missvisande. För en säker bedömning av skadebilden krävs en närmare besiktning och undersökning. Men i de fallen tydliga skador har upptäckts har en notering oftast gjorts i ett fritextfält i formuläret.

I projektets etapp I genomfördes inga studier av på vilket underlag spånen är fästa i eftersom tidsåtgången för administrationen att boka tid för inventeringar av tak- och fasadtäckningar från exempelvis vindar eller inifrån klockstaplar skulle bli mycket omfattande. Inventeringen skulle också ha tagit betydligt längre tid att genomföra.

I flera fall vet vi genom bland annat arkivhandlingar att det finns ett äldre spåntak under befintlig taktäckning, framför allt på kyrkobyggnaderna. Dessa dolda spåntäckningar har inte ingått i inventeringen. I de fall där uppgifter om detta har påträffats har det i de flesta fall noterats och skrivits in i historiken för respektive kyrkoanläggning.

Fotografering med hjälp av drönare (Phantom 3 Professional) har provats inom projektet, men bedömningen gjordes att den mest tidseffektiva och säkra metoden var att använda tubkikare.

Definitioner

En diskussion har förts kring vilka byggnadsdelar som ska definieras som tak respektive fasad. Generellt har vertikala byggnadsdelar definierats som fasad. Spåntäckningar som tillhör en konstruktion som utgör en avslutande övertäckning av en byggnad, med mer eller mindre grad av lutning, har definierats som tak. Spiror har därmed definierats om tak. Vertikala spåntäckningar på huvar har definierats som fasad. Dock finns det undantag eller täckningar som kan vara svåra att definiera, exempelvis strävor på klockstaplar där den övre spåntäckningen skulle kunna definieras som tak. Definitionen är intressant eftersom spånens lutning och läge har stor betydelse för spånens livslängd.

Figur 4. Spiror på Kvistbro klockstapel, Strängnäs stift. Dessa ytor definieras som tak i inventeringen. Foto Daniel Eriksson.

Figur 5. Huv på Kräcklinge klockstapel, Strängnäs stift. Spiran och huvens takfall definieras som tak medan huvens vertikala partier definieras som fasader. Foto Daniel Eriksson.

Ytbehandling

I inventeringsformuläret finns det flera olika alternativ som svar på frågan om vilken ytbehandling som finns på spåntäckningen. I fält visade det sig dock att det är svårt att göra den bedömningen, varför de flesta tjärstrukna spåntäckningarna endast har besvarats med "tjära". Det är svårt att okulärt i fält bedöma om en tjärad yta innehåller tillsatser av exempelvis kimirök eller sand. Likaså är det svårt att okulärt avgöra om en yta är behandlad med stenkolstjära.

Utöver detta har det i efterhand noterats att flera spåntäckningar med grå beläggningar har missats i formulären. En grå beläggning kan vara synliga asbestfibrer vilket tyder på att spåntäckningen eventuellt behandlats med ytbehandlingsmedel innehållande asbest. Utifrån fotografier har detta dock i efterhand lagts till i inventeringsformulären men missar kan ha gjorts och sannolikt finns ett mörkertal.

Figur 6. Tångeråsa kyrka, Strängnäs stift. Synliga asbestfibrer på södra långhusväggens spån. Foto Karin Myhrberg.

Skillnader mellan olika inventerare

Tre av inventerarna har varit byggnadsantikvarier och två har varit trähantverkare/timmermän. Erfarenheterna av arbete med spån och äldre trähantverk varierade mellan byggnadsantikvarierna. De olika förkunskaperna och erfarenheterna har gjort att inventerarna ser och tolkar in olika saker vid inventeringen, exempelvis varierar förmågan att kunna upptäcka och tolka olika verktygsspår. Inför inventeringarna hölls en genomgång om spån av timmerman Daniel Eriksson. Vid genomgången kom projektgruppen även fram till gemensamma riktlinjer för hur inventeringsformuläret ska användas och hur de olika frågorna ska tolkas och besvaras. Trots det har skillnader i hanteringen av inventeringsformuläret funnits. En särskild granskning visade att skillnaderna var marginella och till viss del har dessa justerats i efterhand.

Fotografier

De inventerade byggnaderna har dokumenterats med fotografier – dels direkt i inventeringsformuläret med surfplattans kamera, dels med systemkamera, dels med mobilkamera fäst med adapter på tubkikaren. Det varierar mellan de olika inventerarna hur många fotografier som har tagits och i vilken mån man exempelvis har använt sig av möjligheten att fotografera genom kikare. Generellt har samtliga spåntäckta ytor dokumenterats i foto, men vissa ytor kan ha missats eller inte gått att fotografera, exempelvis högt belägna takytor eller plana takytor eller på grund av omkringliggande terräng och växtlighet. Samtliga fotografier har levererats till stiftens arkivering.

Kvalitetssäkring

Samtliga inventeringsformulär i databasen har gått igenom för att säkerställa att de olika inventerarna har besvarat frågorna på ett likartat sätt. Kvalitetsgranskningen av formulären har gjorts av Daniel Eriksson, Karin Myhrberg och Lisa Skanser, bland annat med hjälp av fotografier, för att se att frågorna om till exempel träslag, ytbearbetning och ytbehandling i möjligaste mån har besvarats korrekt och enhetligt.

Analys av insamlade data

Utifrån databasen har insamlade data analyserats. Genom att formulera frågor och filtrera svaren kan databasen ge information om exakt antal spåntäckningar inom stiftens församlingar kan söka KAE för, hur många som härstammar från exempelvis 1700-talet, hur spånen är infästa under perioden 1900–1950 och så vidare. Från databasen har det vidare varit möjligt att ta fram förtydligande kartor och diagram med relevant statistik.

Genom analys av de fritextsvar som förts in i inventeringsblanketterna har en bild av förekommande skador och ytskiktens kondition kunnat tecknas.

Genom en granskning av sammanställningarna av arkivmaterialet rörande spåntäckningar inom respektive kyrkotomt har intressant information om underhåll och ytbearbetningsmaterial genom tiderna kunnat sammanställas.

Förstudie etapp II

Under projektet utfördes en förstudie inför etapp II av spånprojektet som är planerad att utföras 2020–2021. I inventeringsformuläret fanns frågan om den inventerade byggnaden var intressant för vidare studier i projektets andra etapp. Svaret på frågan gav ett första urval till den etappen.

Inför planeringen av etapp II har utvalda spåntäckningar på två kyrkor studerats, Leksands kyrka och Tångeråsa kyrka. Syftet var att ta fram en dokumentationsmetod och att kunna uppskatta tidsåtgången för de fördjupade studierna av spåntäckningar inför arbetet med projektplanering och budget. De två kyrkorna valdes ut för att det fanns ett flertal olika spåntäckningar på dem, varav några av hög ålder, och flera olika frågeställningar hade lyfts efter den vanliga inventeringen. I december 2018 framförde Strängnäs stift ett önskemål om att ett antikvariskt yttrande skulle tas fram gällande planerad omläggning av spån på Västermo klockstapel i Södermanland. Uppdraget utfördes som en antikvarisk förundersökning inom ramen för inventeringsprojektet och tillämpade arbetsmetoder och tidsåtgång kunde utvärderas i samband med planeringen av etapp II.

Vilka metoder som användes och vad de gav för resultat redovisas mer ingående i avsnittet om etapp II-studierna under "Undersökningsresultat".

Information om projektet

Inför projektets uppstart har information publicerats på Stiftelsen Kulturmiljövårds och Strängnäs och Västerås stifts hemsidor. En skriftlig information om inventeringsarbetet gick också ut till stiftens församlingar, något som ombesörjdes av stiftsantikvarierna. Under det pågående inventeringsarbetet har presentationer skapats med ArcGIS StoryMaps innehållande information och statistik från inventeringen på interaktiva kartor tillsammans med bilder. Presentationerna har skickats ut som delrapporter till stiftet som sedan kunnat sprida dem vidare internt inom sina organisationer. Presentationerna har också skickats ut till deltagare inför möten med styrgruppen, referensgruppen och stiftens regionala samrådsgrupper. Några av presentationerna har även delats på hemsidor och på Stiftelsen Kulturmiljövårds facebook sida.

Figur 7. Daniel Eriksson berättar om resultaten från inventeringen av spånen på Tångeråsa kyrka på gemensamt regionalt samrådsgruppsmöte arrangerat av Västerås och Strängnäs stift i april 2019. Foto Lisa Skanser.

Externt har information om projektet spridits genom ett föredrag på Byggnadsvårdens konvent i Mariestad i september 2019. Förutom generell information om det pågående projektet delgavs också resultat från fördjupade undersökningar av spåntäckningar på Tångeråsa och Leksands kyrka.

I oktober 2019 presenterades projektet som affischpresentation i samband med deltagande på ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) 22nd IWC (International Wood Committee) International Symposium, "Wooden Heritage Conservation – Beyond Disciplines", som arrangerades i Bilbao, Spanien. Arbetstid och omkostnader bekostades av Stiftelsen Kulturmiljövård och ingick inte i projektets budget.

Hantverkslaboratoriet och Västerås stift stod som arrangör för Nordic Tar Networks avslutande nätverksträff om nordisk trätjära i Västerås november 2019. På nätverksträffens andra dag arrangerades en rundresa med studiebesök vid ett antal kyrkor i Västerås stift då ett par av spånprojektets deltagare berättade om projektet och inventeringsresultaten med fokus på resultat rörande tjära.

Rapportdisposition

Rapporten är indelad i tre övergripande delar. Den första inledande delen innehåller en allmän projektinformation och en redogörelse över källmaterial och tidigare undersökningar inom ämnet. Stavspåns kulturhistoriska värden beskrivs samt en kortfattad redogörelse för lagstiftning relevant vid arbete med spåntäckningar på kyrkor eller andra byggnader och anordningar inom kyrkotomter. Spännomenklatur redovisas tillsammans med illustrationer, vars syften är att tydliggöra de begrepp som förekommer inom stavspåntäckningar och som används i rapporten. Därefter följer en sammanställning av stavspånets historik och sista stycket utgörs av en beskrivning av hantverk och material inom stavspåntäckning.

I rapportens andra del presenteras undersökningresultaten från fältinventering, databasanalys och arkivstudie. De frågor som formulerats inom projektet besvaras. Resultaten från en förstudie inför etapp II redovisas också här.

Den tredje och avslutande delen av rapporten utgörs av en presentation av de spåntäckningar som identifierats inom stiftet. Varje kyrkotomt presenteras separat med en sammanfattande byggnadshistorik som följs av en beskrivning av spåntäckningens/spåntäckningarnas historik. Därefter följer en sammanfattning av arkivstudier och fältinventering samt ett mindre antal foton av aktuell täckning/täckningar. Varje presentation avslutas med informationen från fältinventeringsblanketten. Kyrkotomterna presenteras länsvis per stift.

Bilagt rapporten finns den checklista som utarbetats som ett hjälpmedel vid planering av åtgärder gällande stavspån, se bilaga 1. Bilaga 2 är en antikvarisk rapport där tillståndspliktiga åtgärder med demontering av ett tjugotal fasadspån på Tångeråsa kyrka i Örebro län redovisas. I bilaga 3 finns en sammanställning från en arkivstudie rörande Tångeråsa kyrkas spånhistorik. Bilaga 4 är en analys av tjära från ett stavspån, en pilotstudie som gjordes av Arkeologiska forskningslaboratoriet för att utreda vilken typ av information som kan utvinnas och om vidare analyser är relevanta i kommande projekt. Bilaga 5 innehåller en kortfattad antikvarisk förundersökning som skrevs inom ramen för inventeringsprojektet inför en planerad omläggning av spån på Västermo klockstapel i Södermanland.

Källmaterial samt tidigare och pågående projekt och undersökningar

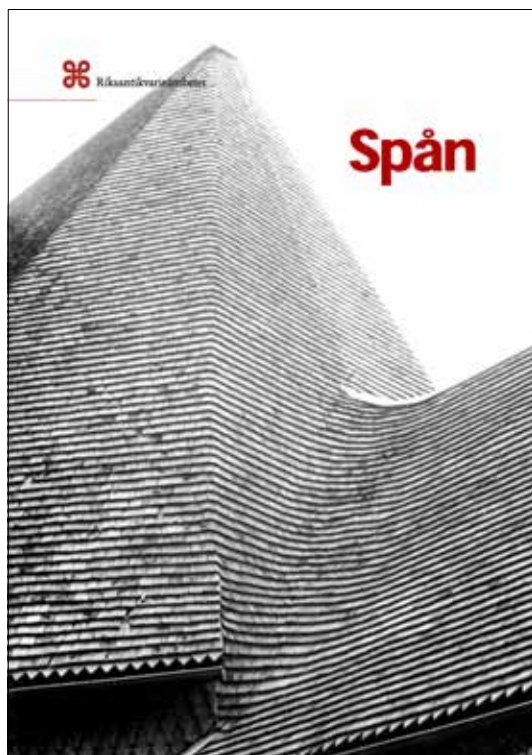
En kartläggning av litteratur, fördjupade undersökningar och tidigare forskning om stavspån har gjorts. Syftet har varit att fördjupa kunskapen om spån inom projektet samt att se var fokus har legat i tidigare projekt och därmed också på vilket sätt aktuellt stiftsprojekt tillför ny kunskap inom området. I sammanställningen har fokus legat på projekt genomförda inom Sverige. En kort sammanställning om kunskapsläget och aktuell forskning om tjära har också gjorts. Sökningen efter relevant litteratur har främst gjorts genom databaserna Libris och Vitalis med hjälp av sökorden *spån*, *stavspån*, *takspån*, *spåntak* och *kyrkspån*.

Projekt av myndigheter och museer under 1900-talet

Under 1900-talet uppmärksammades stavspån av de antikvariska myndigheterna i olika omgångar för att bygga upp kunskapen om spån och kartlägga förekomsten av spån på kyrkor och klockstaplar. Fler och fler församlingar ville byta bort spåntak mot moderna material under sent 1800- och tidigt 1900-tal. Därför utförde Överintendentsämbetet (ÖIA) ett arbete i två delar under perioden 1906–1911 med frågecirkulär och enkätundersökningar om spån. För mer information, se avsnitten ”Arkiv” samt ”Historiskt ursprung och utveckling”. Nordiska museet har sedan 1920-talet genom frågelistor samlat in kunskap om en mängd olika ämnen och 1945 skickades en frågelista om spån och pärt ut till uppgiftslämnare i hela landet. Se vidare under ”Arkiv”.

Erik Salvén, konsthistoriker som bland annat var landsantikvarie i Hallands län och ledde flera kyrkorestaureringar under 1900-talet, hade under restaureringar stött på problem med att få tag på hantverksmässigt tillverkat spån. Tillsammans med Kungl. Byggnadsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet, Statens skogsforskningsinstitut, Svenska träforskningsinstitutet, Träskyddskommittén, Statens järnvägars drifttjänstbyrå för impregneringsärenden, arkitekten Erik Lundberg och byggnadsingenjören Uno Söderberg genomfördes en undersökning om hur stavspån bäst skulle tillverkas och behandlas för att uppnå högsta kvalitet. Salvén redogjorde för resultaten i artikeln *Om takspån. Kort översikt av nya forskningsresultat* 1967. Salvén menade att de traditionella metoderna för tillverkning och läggning av stavspån var att föredra, i kombination med moderna metoder som tryckimpregnering med kreosot eller arsenik för att ge ett effektivt skydd mot rötbildning och ett närmast underhållsfritt spån med längre livslängd än tjärkokade spån. Inför återuppbygget av Skaga kyrka i Västergötland på 1950-talet lät Salvén tillverka spjälkade spån. Kyrkan blev den första kyrkan som täcktes med ”spjälktrycksspån”, det vill säga spjälkade tryckimpregnerade spån, som Salvén lät kalla ”Salvénspån”. Hans arbete resulterade i att två verkstäder för spjälkad spån startade upp. En särskild spånspik i aluminium togs fram. Undersökningen verkar ha fått stort genomslag, vilket bland annat märks i den rapport som Riksantikvarieämbetet gav ut några år senare.

År 1973 gav Riksantikvarieämbetet ut rapporten *Spån. Rekommendationer för tillverkning, läggning och skyddsbehandling* med syfte att ge information om hur spåntak bör renoveras. En reviderad upplaga gavs ut 1981. Det anges bland annat att endast spjälkade spån bör användas för kulturhistoriskt värdefulla byggnader och vilka standardmått som finns för spån. I den första utgåvan rekommenderades att spånen tryckimpregnerades med kreosot före läggning. I 1981 års upplaga rekommenderades inte längre tryckimpregnering. Istället anges det att spån ska tjärdoppas innan läggning. Rapporten har varit det främsta hjälpmedlet för tillverkare, hantverkare och beställare av entreprenader rörande omläggningar och underhåll av spåntäckningar, vilket tyvärr har lett till en likriktning inom spåntillverkning och i underhållsåtgärder sedan 1970-talet.

Figur 8. Riksantikvarieämbetets rapport "Spån. Rekommendationer för tillverkning, läggning och skyddsbehandling", utgiven 1973 och 1981.

I projektet "Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988" som Riksantikvarieämbetet tog initiativ till inventerades takmaterial på kyrkobyggnader uppförda före 1940. Se vidare under "Arkiv".

Sammanfattningsvis arbetade de antikvariska myndigheterna under tidigt 1900-tal med att samla in kunskap om traditionella material och hantverksmetoder som en reaktion på allt fler önskemål från församlingar om att ersätta spåntak med andra material. Under 1900-talets andra hälft har intresset för de traditionella spåntaken funnits, men samtidigt har det funnits en tilltro till moderna metoder och ytbehandlingar. Antikvariska myndigheter har tagit fram och spridit rekommendationer som har bidragit till att traditionella metoder och tekniker har ersatts med dessa.

Andra stifts- och museiprojekt

I Härnösands stift har planer funnits på att genomföra en förstudie för att undersöka om stiftet, genom den skog de förvaltar, skulle kunna producera sitt eget material till nya spån. Det pågår en sammanställning av antal spåntak inom stiftet för att ta reda på behovet. Ingen förstudie har dock påbörjats i skrivande stund.¹

Projektet "Historisk timmermanskonst i Lunds stift" startade 2014 och är pågående. Byggnadsundersökningar genomförs där många typer av konstruktioner och byggnadsmaterial dokumenteras. Förekommande stavspånstäckningar beskrivs, såväl befintliga exteriöra täckningar som idag inbyggda ytor och lösfynd av enstaka spån på exempelvis kyrkvindar. Ett sidoprojekt, "Yttertaken i Lunds stift", som drivs av Kulturen i Lund pågår också under 2019–2020. Där genomförs arkivstudier parallellt med byggnadsundersökningar och kunskapen om yttertaken fördjupas, därmed även Lunds stifts befintliga spåntäckningar. I projektet ingår även att särskilt eftersöka historiska recept på tjära i arkivalierna på uppdrag av Hantverkslaboratoriet.²

1) Fredrika Björk, mejl 2019-06-10.

2) Karl-Magnus Melin, mejl 2020-01-16.

Jönköpings läns museum har tagit initiativ till ett inventeringsprojekt om stavspån i Växjö stift. Det finns dock i skrivande stund inte något beslut taget om projektet kommer att genomföras. En bakomliggande orsak till projektansökan var att flera församlingar på senare år har ansökt om att få byta ut taktäckningar med spån mot plåt.

Kunskapsuppbyggande projekt

Hantverkslaboratoriet drev projektet ”Kvalitetssäkring av stavspån” som inleddes 2012. Projektets syfte var dels att ta fram kunskapsunderlag för beställare av arbeten med stavspån, dels att ta fram manualer för materialtillverkare och spåntakläggare. Målet var att höja beställarkompetensen och att genom handledning för samtliga inblandade i processen nå bättre hantverksmässiga, ekonomiska, tekniska och kulturhistoriska resultat. I projektet har bland annat dokumentationer och dendrokronologiska dateringar av medeltida spån genomförts och workshops med tillverkning av spån har hållits. Kunskapsinsamling har skett genom intervjuer med hantverkare som tillverkar och lägger stavspån. Ett antal filmer om stavspån har producerats och publicerats på Youtube. Litteratur- och arkivsök har utförts i begränsad omfattning i projektet. I projektet har man funnit att Norge förmodligen är det land där man kommit längst vad gäller kunskapsuppbyggnad kring virkestyper, tillverknings-, lägnings- och underhållstekniker i historiskt perspektiv. Rapporten är inte färdigställd i skrivande stund. Projektet finansierades genom kulturmiljöbidrag via Länsstyrelsen Östergötland. På uppdrag av dem togs även en mall fram för egenkontroll vid tillverkning och läggning av stavspån, det är oklart om mallen används.

I kandidatuppsatsen *Stavspån – Hur utformningen av bleket påverkar vattenavrinningen* (2017) från Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, undersöker David Gustafsson blekets utformning och inverkan på vattenavrinningen och därmed också hållbarheten på spånen. Materialval, tillverkningsmetod, läggning, underlag och underhåll har tidigare undersökts och beskrivs som avgörande faktorer för stavspånens livslängd, medan spånens form inte studerats lika mycket. Undersökningen gjordes på spån med maskinhyvlad ovansida. Studien visar att formen på bleket påverkar hur effektiv vattenavrinningen är. Effektivast var raka spån med fas och spetsiga spån. Raka spån med rak kant och runda spån med rak kant hade minst effektiv vattenavrinning.

Undersökningar i samband med åtgärder på spåntäckningar

Under 2000-talets början har ett antal fördjupade studier genomförts i samband med spånåtgärder på enskilda kyrkor. Anledningarna har varit önskemål om att återgå till en spåntäckning som liknar den som tidigare funnits på kyrkan, frågeställningar kring varför ett spåntak kan ha hållit i hundratals år medan andra spåntäckningar behöver bytas ut efter endast ett tiotal år och ett behov av kunskapsuppbyggnad kring spån inom byggnadsvården. Gemensamt för flera av dessa fördjupade studier är att teoretisk och praktisk kunskapsuppbyggnad har kombinerats. Nedan redovisas några av dessa projekt.

Hedareds stavkyrka

Det första restaureringsprojektet där man testade att kombinera restaurering, kunskapsuppbyggnad och praktisk byggnadsvård var vid restaureringen av Hedareds stavkyrka i Västergötland, 1995–1997. Kyrkan är landets enda bevarade stavkyrka och har höga kulturhistoriska värden. Eftersom ett liknande restaureringsarbete inte hade genomförts tidigare bistod Riksantikvarieämbetet med utvecklingsarbete och projektledning. Traditionell spåntillverkning blev en av delarna i projektet. De nya takspånen gjordes utifrån de befintliga huggna spånen från 1901. Utifrån ett äldre fotografi tillverkades en spånstol som användes i tillverkningen. Kostnaderna för spåntillverkningen blev hög, på grund av den stora arbetsinsatsen, vilket resulterade i att endast koret kunde täckas av handhuggen spån. I rapporten står det att ”någon tillverkning av likartat slag har knappast utförts här i landet sedan 1920-talet”. Spåntaken tjärades, men någon mer ingående beskrivning av det finns inte i rapporten.

Norderö kyrka

När spåntaket på Norderö kyrka i Jämtland behövde läggas om under tidigt 2000-tal väcktes frågan om att rekonstruera den spåntäckning som hade funnits före 1909. En anledning var behovet av forskning och kunskapsuppbyggnad om spån inom byggnads-vården gällande arbetsmetoder vid spräckning och handhuggning av spån, teknik, val av virke och detaljutformning, liksom kunskap om ett handtillverkat spåntaks egenskaper rörande form, utseende och kvalitet. Genom undersökningar av kyrkans välbevarade undertak på norra sidan kunde det konstaterats att det hade funnits fyra olika spåntäckningar sedan kyrkan uppfördes. Tillsammans med arkivhandlingar och äldre fotografier gick det med ganska stor säkerhet att veta hur det spåntak som låg på kyrkan mellan 1780-talet och 1909 var utfört.

Inför arbetet gjorde hantverksutbildningen på Dacapo i Mariestad en undersökning för att se vilka tekniska, estetiska, antikvariska och ekonomiska konsekvenser en rekonstruktion av spåntäckningen skulle innebära. Församlingen i samråd med antikvariska myndigheter valde sedan att gå vidare med att återskapa den äldre spåntypen. Dock tillverkades de nya spånen delvis maskinellt och fick en sågad baksida, vilket inte var den ursprungliga tanken. Det bedömdes att spånen ändå höll hög kvalitet men projektets ursprungliga syfte frångicks. När spånen på stigluckan vid kyrkan skulle läggas om året efter genomförde hantverkaren Stig Nilsson en tidsstudie över hantverksmässigt tillverkade kyrktakspån som redovisas i ”Tillverkning av kyrktakspån – en studie för handkluven/täljd kyrktakspån”.

Mattmar kyrka

Vid projektering av reparationer på ett stavspånstak på Mattmar kyrka i Jämtland 2013 hade spån av standardutförande med spjälkad yta föreskrivits. Projektören uppmärksammades av den kontrakterade tillverkaren på att de aktuella spånen inte var klivna utan huggna eller hyvlade. Timmermän och antikvarie kontaktades och en undersökning av spånen utfördes 2015. Ett antal spån demonterades och undersöktes noggrant avseende mått, träkvalitet, årsringarnas ställning, spår från tillverkningen och läggningen, infästning med mera. Spånen var tillverkade av kärnfura med väldigt täta årsringar, 20–30 årsringar per tum, som i hög utsträckning var stående. De var radiellt uttagna ur stocken, vilket tyder på att det är den del av stocken som är närmast ett tvärsnitt genom stockens märm som har använts vid spåntillverkningen. Kvistar förekom men relativt få spån hade synlig kvist på bleket. Ingen splintved observerades. Spånen visade sig vara handhyvlade på samtliga sidor. Spår på spånens tunna ändar indikerade att de kapats med både yxa och såg. Det fanns också spår efter yxa på ovansida och undersida men inte på alla spån. Spår efter klyvning hittades inte. Spånen var cirka 60 cm långa med bredder mellan 140 och 165 mm. Projektmedarbetarna började mistänka att spånen kunde härstamma från en ombyggnad av taket 1825. Upphandlingen av spånbyte avbröts och en fortsatt förundersökning och ett pilotprojekt inleddes med syfte att ge kunskap om hur spåntaket ursprungligen tillverkats och lagts och varför det hade kunnat hålla så bra, men också för att få ett bättre underlag för de ekonomiska och praktiska följderna om man önskade rekonstruera den ursprungliga täckningen. Val av virke, tillverkning, ytbearbetning, läggning och ytbehandling undersöktes i praktiska studier. Man lyckades komma godtagbart nära originalspånen vad gäller dimensioner och kvalitet och det beslöts därför att det södra, mest skadade takfallet skulle omläggas enligt den utarbetade metoden. Lämpligt virke ska samlas in under ett antal år och det färdiga resultatet kommer därför att dröja.

I Mattmarprojektet stod det tydligt att spånens utseende inte följde de kriterier som tidigare satts upp av kulturmiljövården för hur ett traditionellt spåntak ska utföras. Björn Olofsson, antikvarie på Jamtli, konstaterade i projektrapporten som förväntas vara helt färdigställd under 2020 att varje spåntäcknings karaktärsdrag bör bedömas så att de kulturhistoriska, tekniska och estetiska egenskaperna beaktas vid underhåll och omläggning. Ett mer utvecklat och strukturerat förhållningssätt kring beskrivning och bedömning av spånytor efterfrågades.

Kyrkboden Ingatorp

I samband med att timmerlagningar skulle utföras på den välbevarade tidigmedeltida kyrkboden i Ingatorp, Småland, genomfördes ett forskningsprojekt under perioden 2011–2018. Projektdeltagare var bland andra Södra Vedbo pastorat, Hantverkslaboratoriet, Knadriks Kulturbbygg, Markus Samuelssons Bygghantverk och Jönköpings läns museum. De äldsta fasadspånen på boden dendrodaterades under projektet till 1555–1580. Alla fasadspån på den södra sidan demonterades. Varje spån märktes för att kunna återmonteras på samma plats. Varje spån granskades och längd- och breddmått registrerades. Spånen återmonterades efter övriga åtgärder på byggnaden. En stor andel av den äldre smidda spiken återanvändes. Det fanns behov av att ersätta vissa spån med nya, en åtgärd som föregicks av diskussioner om lagningsprinciper. Under arbetet upptäcktes äldre kompletteringslagningar av trasiga spån, som först inte var synliga. Metoden med kortare lagningspån ger mindre iögonfallande lagningar, sparar fler originalspån och är därmed mer ekonomisk. Nya takspån tillverkades av lokalt virke, till största del av endast kärnved, och ersatte det tegeltak som legat på byggnaden under 1900-talet. Under projektet genomfördes ett antal praktiska spånkurser och spånseminarier. Vid tjärstrykning av byggnadens tak genomfördes tester med äldre recept på tjära, vilket berörs i avsnittet om tjära nedan.

Södra Råda kyrka

I projektet med rekonstruktionen av Södra Råda gamla kyrka har efterforskningar gjorts kring hur de tidigare spånen var tillverkade. Efter branden 2001 fanns ingenting kvar av vägg- eller takspån. I rapporten *Södra Råda gamla kyrka. Spåntäckningen* (Andersson 2007) ges en sammanställning av arkivstudier, fältundersökningar och jämförande studier på spåntäckningar på andra medeltida timmerkyrkor. Med hjälp av Nilssons tidsstudie av tillverkning av kluvna, handtillverkade spån från Norderö kyrka (2004) fick man fram att det kan ha rört sig om en arbetsinsats på omkring 7 200 timmar, det vill säga 900 arbetsdagar à 8 timmar, att tillverka de 30 000–35 000 spån som kyrkan ursprungligen täcktes med. Tiden avser bara klyvning och täljning av spånen och inte huggning och kapning till kubbar. En snabbinventering av vägg- och takspån på sex andra medeltida timmerkyrkor gjordes. I inventeringen tittade man på spånens mått, bearbetning på samtliga synliga sidor, årsringarnas täthet och ställning, infästning, träslag och ytbehandling. I *Riktlinjer och beräkningar för stavspånsarbeten Södra Råda gamla kyrka* (Samuelsson & Johansson 2011) ges dels en allmän historik över stavspån, från val av träslag till arbetsorganisation och tillverkning av spån, dels vägledning för huggning och läggning av stavspån. Kontinuerliga spånhuggningar utfördes vid kyrkplatsen under perioden 2007–2010. Från dessa har erfarenheter kring spånframställning från råvara, lagring, huggning och slutlagring samlats.

På sakristian i Södra Råda lades spåntak 2013. Virket som användes till spånen var mogna furor 120+ år och vinteravverkade. Spånen höggs fram med yxa och är till viss del bestående av splintved. De spikades på ett luftigt undertak och takytan tjärades en gång. Takfallet har en flack lutning åt norr i skuggigt läge. Endast sju år senare är nu taket i behov av reparation på grund av rötskadade spån. Rötan har angripit spånens splintved.³

Gotländska kyrkor

I artikeln *Medeltida takspån. Fynd från gotländska kyrkor* (2009) redogör arkitekten Jan Utas för vad de rester av medeltida takspån som har påträffats i nio gotländska kyrkor kan berätta om hur spånen var utformade och lagda. Artikeln baseras på fynd och undersökningar som gjorts i samband med kyrkorestaureringar under 1900-talets senare del, samt vad som sedan tidigare finns beskrivet i litteratur. Resterna består främst av ekspån av två huvudtyper som bägge är spetsiga och huggna med yxa till en kilform. Spånen har en längd mellan cirka 75 cm och drygt 1 meter och är mellan cirka 13 och 20 cm breda. Spånen har fästs med en spik på spånets synliga del och behandlats rikligt med tjära.

3) Daniel Eriksson, mejl 2020-05-29.

Akademiska avhandlingar

Restaureringsprinciper och förändringar av spån över tid

I avhandlingen *Fem ödekyrkor i Norrland. Kyrklig förnyelse, kulturminnesvård och kyrkorestaureringar vid 1900-talets början* (1997) behandlar Anna Elmén Berg ödekyrkor som restaurerades och åter togs i bruk. Olika tiders antikvariska ställningstaganden och restaureringsprinciper har bland annat kommit att påverka hur spåntäckta tak har förändrats under 1900-talet. En viktig händelse var att byte av takmaterial blev tillståndspliktigt under tidigt 1900-tal. Elmén Berg menar att man under den här perioden lade stor vikt vid traditionella material och tekniker. Nya spåntak tillverkades ofta som kopior av de tidigare, lades enligt traditionella metoder och ströks med tjära. Ibland ersattes endast de bristfälliga spånen på ett tak, genom att nya spån sattes in där det behövdes, istället för att byta hela spåntäckningar.

I *Spån, puts och solbänk. Förändringar i uppländska medeltidskyrkor under 1900-talet* (2002) undersöker Lotta Gustafsson tjugo medeltida kyrkor i Uppland och hur de har förändrats exteriört under 1900-talet, med särskilt fokus på bland annat förändringar i tillverkning och läggning av stavspån. Av de sjutton kyrkor som hade spåntäckta tak vid 1900-talets början hade endast nio spåntäckningen kvar när undersökningen utfördes. Övriga kyrkor hade bytt takmaterial till exempelvis skiffer efter önskemål från församlingarna. Typiskt för kyrkorna i undersökningen var att taktäckningarna vid tidigt 1900-tal hade oregelbundenheter i spåntäckningen som gav livliga och varierade ytor i spelet mellan ljus och skugga. De spåntäckningar som låg på kyrktaken vid undersökningen var tillverkade och lagda under 1900-talet. I alla fall utom ett var spånen kluvna. Spånen var generellt grövre och längre än de äldre spånen och hade ett standardiserat utseende. Gustafsson förklarar detta med att arbetsprocesserna har effektiviserats och spånämnen diagonalsågats vilket ger spån som är tjockare nedtill än kluvna spån. De oregelbundenheter som tidigare fanns i spåntäckningar har till stor del försvunnit under 1900-talet. Spån med rundad bas har i flera fall bytts till raka spån. Detta ”standardspån”, som kom att rekommenderas av Riksantikvarieämbetet genom rapporten *Spån*, först 1973 och sedan i en reviderad upplaga 1981, ska ha tagits fram redan vid restaureringen av Vreta klosterkyrka 1915–1917 som leddes av Sigurd Curman. Vid restaureringen stod staten för en stor del av kostnaderna, vilket gav möjligheter till prövning och utveckling av arbetsprocesser. Den nya mekaniserade tillverkningsmetoden av spån utvecklades och blev fort normgivande. Gustafsson menar att man från antikvariska myndigheter under 1900-talet förhöll sig generellt till materialfrågor i tillståndsgivning och utgick från en allmän restaureringssyn istället för det som varit specifikt för varje kyrka.

Arkitekt Antti Pihkala, verksam i Finland, skrev sin avhandling 2009 om stavspånstak i Finland, *Paanukatot Suomen kirkoissa ja tapuleissa* (Stavspånstak i finska kyrkor och klockstaplar). Avhandlingen behandlar byggnadshistoria och restaureringsmetoder för tak med stavspån från medeltiden till idag. Ett stort antal dokumenterade praktiska exempel från olika restaureringar behandlas. Pihkala konstaterar bland annat att beslutande myndigheter godkände att gamla hantverksmässigt framställda takspån ersattes med industriellt sågade spån under 1970-talet. Likaså användningen av moderna alternativ till tjära för ytbehandling, vilket senare visade sig vara skadligt.⁴ En utveckling som liknar den vi haft i Sverige.

Byggnadshistorisk undersökning

Gunnar Almeviks avhandling *Byggnaden som kunskapskälla* (2012) handlar om byggnadshistorisk undersökning. Hans fallstudie är gården Örnans i Skåne där boningshus och ladugårdar vid 1800-talets mitt hade tak täckta med stavspån. Almevik använder taken med stavspån som exempel för att förstå den historiska byggnaden genom att åter skapa de bakomliggande hantverksprocedurerna.

4) Pihkala 2009.

Utifrån ett bevarat stavspån och spår i en takbräda kunde det konstateras hur och av vilket virke spånen har tillverkats, vilken utformning de haft, hur de har lagts och fästs och att de har behandlats med rödtjära. Utifrån spåren i byggnaderna har en processuell rekonstruktion av tillverkningen och läggningen av stavspån gjorts. Resultatet visar att tillverkning och läggning på taken på Örnans tog ungefär 12 000 timmar, vilket idag motsvarar sju årsarbetsverken. Detta var möjligt under en period ungefär 1790–1890 eftersom det då fanns tillgång på både träråvara och billig arbetskraft. Stavspåntaken på Örnans ersattes på 1870-talet med stickspån och under tidigt 1900-tal lades maskinhyvlat spån.

Tjära

Det finns en mängd forskning och projekt inom ämnet tjära. Nedan presenteras några projekt som har genomförts under de senaste åren.

Inger Marie Egenbergs avhandling *Tarring Maintenance of Norwegian Medieval Stave Churches. Characterisation of Pine Tar During Kiln-Production, Experimental Coating Procedures and Weathering* (2003) har som utgångspunkt att norska antikvariska myndigheter har slagit fast att de medeltida stavkyrkorna ska ytbehandlas med traditionellt framställd tjära eftersom det antas vara hur kyrkorna ursprungligen har behandlats. Trots att traditionellt framställd tjära hade använts för underhåll av stavkyrkor de senaste decennierna fanns det brister i hur det fungerade. Ett syfte med avhandlingen var att genom tjärexperiment öka kunskapen för att förbättra underhållssituationen. En slutsats var att tjärans hållbarhet stod i relation till kvaliteten på virket och trähantverket.

Figur 9. Pågående tjärning av spåntak på Blacksta klockstapel, Strängnäs stift, med tjära utifrån ett recept från 1790. Foto Daniel Eriksson.

Tjära av relativt hög kvalitet fungerade sämre på virke av låg kvalitet än vad den gjorde applicerad på kärnved. Optimalt är därför att hålla en hög kvalitet på både virke, trähantverk och tjära. Vidare menar Egenberg att tjärningen skulle kunna förbättras genom att olika tjärfraktioner som bildas vid olika tidpunkter under bränningen skiljs åt eftersom de har olika egenskaper. Tjärexperimenten resulterade också i riktlinjer för tjärning av kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

I samverkan med projektet ”Kvalitetssäkring av stavspåntak”, Hantverkslaboratoriet, Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet har studien *Tjära på trätak – en kunskapssammanställning* (2015) gjorts. Där sammanställs kunskapsläget kring trätjära idag, tjärans materialkaraktäristik, historia och användning i Sverige, men också delvis i Norge och Finland. Bakgrunden till projektet var att Svenska kyrkan lägger mycket pengar på underhåll genom tjärstrykning samtidigt som det i stort sett saknas tjärproduktion i Sverige, råder brist på erfarna hantverkare och inte har funnits tillräckliga riktlinjer för beställare.

I projektet ”Tjära på Gotland”, som bedrevs under 2017 av Gotlands museum, utgick man från vad senare tids forskning i Norge har kommit fram till om traditionella tjärningsmetoder på äldre träbyggnader och undersöker om samma metoder har använts på Gotland. Syftet var att öka kvaliteten på den gotländska tjäran, gällande metoder för bränning och applicering. Frågeställningar som dök upp under projektet ledde vidare till en fortsättning, ”Metoder för bränning och smörjning av tjära. Om appliceringsmetoder och framställning av tjära på Gotland”, som drivs i samarbete med Visby stift. Några huvudsakliga problem som finns är att gotländska kyrktak har för tunna tjärlager som inte ger ett varaktigt träskydd och att efterfrågan på inhemsk tjära är större än tillgången. Projektet ska pågå till 2024.

I Riksantikvarieämbetets *Pappersuppstrykning av trätjära. Förstudie av en enkel metod för identifiering av kvalitetsmarkörer hos trätjära* (2018) undersöks hur uppstrykning av tjära på vanligt vitt skrivarpapper kan visa tjärans förmåga till filmbildning och fuktskydd för att se om den enkla metoden kan användas för att uppskatta tjärans kvalitet. Tre inhemska fintjäror framställda i tjärdal, en fintjära från handeln, två ordinärtjäror från handeln och en tjärlasyr från handeln undersöktes. Resultatet visade bland annat att tjärorna från tjärdalar alla var filmbildande, hade god vattenavvisande förmåga efter en strykning och var klarare och ljusare i färgen än de andra tjärorna. Tjärorna från handeln var endast delvis filmbildande och fick en vattenavvisande effekt först efter två strykningar eller inte alls.

Under arbetet med Ingatorps kyrkbod, som nämns ovan, ströks det nylagda spåntaket med tjärblandningar utifrån ett recept från 1790. Projektet bekostades av Södra Vedbo pastorat, forskningsmedel från Södra Råda-rekonstruktionen och i samverkan med Hantverkslaboratoriet. Arbetet redovisas av Karl Magnus Melin i rapporten *Ingatorps tiondebod. Tjärning av spåntak enligt recept från 1790*. Sju olika tjärblandningar testades, där man utgick från originalreceptet med svensk dalbränd trätjära, kimrök och harts. I vissa blandningar tillsattes krossat kol och/eller umbra. I en blandning användes kolognstjära som var tunnare än de två dalbrända tjärorna som användes. Uppföljningar av de olika takytorna ska göras.

Hantverkslaboratoriet har i uppdrag av Kyrkokansliet att samordna ett antal uppgifter nationellt i samverkan med stiftet. Sedan 2018 är ett av uppdragen att följa och dokumentera pågående tjärningsprojekt i stiftet som kan ge ny kunskap. Arbetet fokuserar på tjäran i sig, dess egenskaper och kvalitet, vilka metoder man har använt vid tillverkning, beredning och strykning samt appliceringsmetoder, tjärtyper och eventuella tillsatser. Klockstapeln vid Nedre Ulleruds kyrka (Karlstad stift), gravkapellet och kyrkan i Tångeråsa, klockstapeln vid Blacksta kyrka och klockstapeln vid Forssa kyrka (Strängnäs stift) har tjärats med en tjära utifrån ovan nämnda recept från 1790, vilket ska följas och utvärderas över tid.

Arkiv

Arkivstudier har genomförts i ett antal olika arkiv i syfte att sammanställa en historik över stavspånstäckningarna inom respektive kyrkotomt samt för att få en djupare kunskap om materialet och dess utveckling över tid.

För kyrkoanläggningarna i Strängnäs och Västerås stift finns *Kyrkokaraktäriseringar* som togs fram 2002–2010 respektive 2004–2006. I dessa ges en beskrivning och historik över kyrkoanläggningarna. I vissa karaktäriseringar finns en del information om spåntäckningar, medan händelser som har med spån att göra helt saknas i andra karaktäriseringar.

I Överintendentsämbetets (ÖIÄ) arkiv, som finns på Riksarkivet i Stockholm, har handlingar rörande spån från tidigt 1900-tal studerats. Det handlar dels om cirkulär med frågor om spån som ÖIÄ skickade ut 1906 till bland annat arkitekter och byggmästare, dels frågeformulär om spåntäckningar som skickades ut till landets församlingar 1911. De fick besvara frågor kring respektive kyrka och klockstapels takmaterial och huruvida spån förekom. I materialet finns uppgifter om exempelvis spånens utformning, tillverkningsteknik, träslag, ålder, ytbehandling och spånleverantörer. Arkivstudierna har gett en bild av vilka spåntäckningar som fanns på kyrkor och klockstaplar vid tiden och hur arkitekter, byggmästare med flera ansåg att spån borde tillverkas och underhållas. Materialet har också gett en bild av hur stavspån som takmaterial diskuterades under tidigt 1900-tal. Vad som sedan skedde med det insamlade materialet och vad projektets resultat ledde till och hur det spreds framgår dock inte.

Vid Riksantikvarieämbetets (RAÄ) arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i Stockholm har skriftliga handlingar, fotografier och tidningsklipp samt i viss mån ritningar för kyrkoanläggningarna studerats. Handlingarna är främst från 1900-talet och fram till idag, även om vissa arkivhandlingar från 1800-talet också finns. Materialet som berör spån är främst tillståndsansökningar och korrespondens mellan församlingar och de antikvariska myndigheterna inför åtgärder på spåntäckningar, samt upprättade förslag och program inför restaureringar. För arkivstudier på ATA har de kyrkoanläggningar där uppgifter om spån från kyrkokaraktäriseringarna saknades eller var knappa prioriterats, liksom kyrkoanläggningar där det fanns specifika frågeställningar som bedömdes kunna besvaras genom arkivstudier. Klockstaplar med spån som uppskattas vara från tiden före 1800-talets mitt har inte heller studerats på ATA, då det visade sig att uppgifter om äldre spåntäckningar var knapphändiga där. Arkivstudierna på ATA har bland annat gett svar på ålder på flera spåntäckningar och hur ofta omläggningar, renoveringar och underhåll har skett. Vi vet dock att åtgärder många gånger har skett utan att dessa är dokumenterade i arkiven. Utöver information om de enskilda byggnadernas spåntäckningar har arkivstudierna på ATA gett en bild av de antikvariska myndigheternas inställning och hantering av stavspån under 1900-talet fram till idag.

För kyrkorna i Dalarna har arkivstudier genomförts i Dalarnas museums arkiv. Utifrån vad som har påträffats där eller inte har arkivstudierna kompletterats vid ATA.

Nordiska museets frågelista 130 om spån och pärt skickades 1945 ut till uppgiftslämnare i hela landet. Frågelistan behandlar både stavspån och stickspån, och i svaren ligger tyngdpunkten på de senare. Frågorna som ställdes om stavspån var om det har använts som takmaterial till andra byggnader än kyrkliga, vad materialet kallades lokalt, vilket virke som användes, hur det tillverkades och behandlades, och om alla kunde tälja spån eller om det var särskilda personer som ägnade sig åt spåntillverkning. Det ställdes också en fråga om kyrkans senaste spånläggning och hur dessa spån införskaffades. Ibland är svaren svårtolkade just eftersom frågorna behandlar både stavspån och stickspån. Uppgiftslämnarna ger ofta andrahandskunskap som förmedlats från en äldre person, vilket gör att missförstånd kan ha uppstått om uppgiftslämnaren själv inte var kunnig om spån. Frågorna som ställdes om stavspån var om det har använts som takmaterial till andra

byggnader än kyrkliga, vad materialet kallades lokalt, vilket virke som användes, hur det tillverkades och behandlades, och om alla kunde tälja spån eller om det var särskilda personer som ägnade sig åt spåntillverkning. Det ställdes också en fråga om kyrkans senaste spånläggning och hur dessa spån införskaffades. Vid genomgången av det relativt omfattande materialet lades fokus på svar från de områden som ingår i Västerås och Strängnäs stift idag samt några svar från Uppland eftersom dessa var utförliga och ligger geografiskt nära projektets område.

Under perioden 1978–1988 genomförde RAÄ projektet ”Takmaterial på kyrkobyggnader” eftersom tillgången på traditionella takmaterial, bland annat stavspån, hade minskat medan material- och underhållskostnaderna ökade. Det fanns en ökad önskan från församlingar att byta underhållskrävande material som stavspån till andra material som plåt och betongtegel. Undersökningen syftade till att kartlägga i vilken mån kyrkobyggnader fortfarande hade taktäckning av traditionella material, att studera hur det hade förändrats under 1900-talet och att kunna uppskatta den framtida marknaden för dessa takmaterial. Inventeringsblanketter skickades ut till landets alla kyrkoråd. Utifrån materialet kan man se vilka kyrkor och klockstaplar som hade spåntäckning vid tiden, om takmaterialet hade ändrats sedan 1911 samt när senaste omläggning och underhåll hade skett. Materialet berättar något om den förändring av takmaterial som skedde under 1900-talet och har kunnat komplettera enskilda kyrkors historik rörande spån. I inventeringsrapporten jämförs takmaterialen från inventeringen med ÖLÄ:s enkätundersökning från 1911. Antalet spåntak hade minskat, men inte särskilt mycket i de län som ingår i Västerås och Strängnäs stift, med undantag för Stockholms län där femton spåntak hade ersatts med skiffer, plåt och tegeltak. Inventeringsformulären fylldes i av församlingarna själva, vilket tillsammans med en utdragen inventeringsperiod, gör att alla uppgifter inte kan antas vara helt tillförlitliga eller var aktuella när materialet sammanställdes i slutet av 1980-talet.

Äldre arkivmaterial som rör kyrkor i stiftet finns på Landsarkivet i Uppsala (ULA), men mer omfattande arkivstudier där har inte rymts inom projektet mer än för de två kyrkoanläggningar som har ingått i förstudien för etapp II. I några fall har arkivstudier på ULA genomförts inom andra projekt, och då har uppgifter om spån också samlats in. Delar av kyrkoarkiven finns digitaliserade och har studerats i några fall där specifika frågeställningar har funnits. Vid studier av äldre arkivmaterial finns en risk för feltolkning eller missar på grund av ovana vid att läsa äldre handskrift.

I Brandförsäkringsverkets digitaliserade arkivhandlingar som rör kyrkor finns det ofta beskrivningar av de spån som vid tiden fanns på kyrkan och övriga byggnader som skulle försäkras. Materialet är främst från 1900-talet och har endast studerats för ett fåtal kyrkor.

Genom ovan nämnda arkivstudier ges en bra bild av stavspånets utveckling under 1900-talet och synen på stavspån som taktäckningsmaterial och dess underhåll. För de flesta kyrkoanläggningar har arkivstudierna gett en hel del kunskap om både befintliga och tidigare spåntäckningar. För vissa kyrkoanläggningar är uppgifterna i arkiven få och det finns stora glapp i deras spånhistorik.

Övrigt material

För att kunna besvara frågan om eventuella skillnader i klimatberoende förhållanden inom Strängnäs och Västerås stift som kan påverka spåntäckningar och deras behov av underhåll har rapporten *Kartläggning av slagregn, fuktighet och nollgenomgångar i Sverige* (Asp & Karlsson 2017) studerats, se avsnittet ”Stavspånen och klimatberoende förhållanden” under ”Undersökningsresultat”. Rapporten är ett resultat av en studie beställd av Svenska kyrkan och utförd av Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI) 2017. Svenska kyrkan hade ett projekt kring förändring av den kyrkoantikvariska ersättningen och studien ingick i ett delprojekt som syftade till att undersöka regionala faktorer som kan påverka kostnaden för vården av det kyrkliga kulturarvet. Några faktorer bedömdes vara klimatberoende och därför gavs SMHI i uppdrag att kartlägga förekomst av slagregn och illustrera den geografiska fördelningen av hög fuktighet och nollgenomgångar i Sverige. Resultatet presenteras genom bland annat Sverigekartor där en färgskala har använts för att redovisa regionala skillnader.

Slutsatser

Den litteratur, forskning och de fördjupade undersökningar som redovisas ovan behandlar ett traditionellt material och en metod som till stor del ersatts med moderna material och tekniker. Projekten har ofta syftat till att sammanställa information över befintliga spåntäckningar och att bygga upp kunskap om spån för att förbättra kvaliteten och hållbarheten på spåntäckningar. Förändringar under 1900-talet har kartlagts och i flera projekt under 2000-talet söker sig antikvarier, bygghantverkare, förvaltare och antikvariska myndigheter tillbaka till traditionella metoder både gällande spånhandverk och tjära.

Projektet ”Inventering av spånklädda tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift” skiljer sig från ovan nämnda projekt och kan komplettera forskningen bland annat genom den stora mängden studieobjekt inom ett geografiskt sett stort område. Projektet omfattar cirka 155 kyrkoanläggningar, ofta med mer än en spåntäckt byggnad per anläggning, till skillnad från tidigare projekt där en enskild spåntäckning eller ett fåtal spåntäckningar har studerats. Inga av dessa studieobjekt, med undantag för att Tångeråsa kyrka som har studerats i Södra Råda-projektet och inom Hantverkslaboratoriets projekt, ligger inom Västerås eller Strängnäs stift. Flera av de fördjupade studierna som har genomförts under 2000-talet fokuserar på spån av hög ålder. Projektet ”Inventering av spånklädda tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift” omfattar alla spåntäckningar oavsett ålder.

Stavspån som kulturarv och deras lagskydd

Kulturhistoriska värden

Kulturhistoriskt värde avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.⁵ Våra kyrkor utgör en betydande del av Sveriges kulturarv och representerar oersättliga kulturhistoriska värden. Kyrkan är på många platser den mest utmärkande och påkostade byggnaden. Ofta är kyrkan även den äldsta kvarvarande byggnaden på en plats. Kyrkobyggnadens långa kontinuitet som gudstjänstrum ger oss kunskap om samhällsutvecklingen ur ett vidare perspektiv, men också om lokalsamhället och människors livsvillkor under olika tider. Våra kyrkobygg-

5) Génétay & Lindberg 2014.

nader, inventarier och kyrkomiljöer med gravkapell, klockstaplar och andra typer av byggnader eller anordningar utgör tillsammans med det omfattande kyrkliga arkiv-materialet en enorm kunskapskälla.

Stavspån utgör en viktig beståndsdel i det kyrkliga kulturarvet, både som kunskapskälla och som bärande del i kyrkans och kyrkomiljöns arkitektoniska och miljömässiga värden. Liksom kyrkorna har stavspånen en nästan tusenårig tradition i Sverige. Redan under 1100-talet tillverkades stavspån för att skydda och pryda kyrkornas exteriör. Idag finns ett flertal medeltida stavspånstäckningar bevarade, bland annat i Östergötland, Västergötland och på Gotland. De medeltida spåntäckningarna har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde som exempel på några av landets äldsta tak- och fasadtäckningar. De ger möjlighet till en ovanlig inblick i dåtidens träbyggnadskonst. I medeltida spåntäckningar och spåntäckningar från den tidigmoderna tiden finns en vetenskaplig potential. Ur dem kan värdefull information utläsas från en tidsperiod där våra skriftliga källor är knapphändiga. Spånen kan berätta om historiskt skogsbruk och virke, om tekniker för tillverkning, ytbearbetning och läggning och om arkitektur och gestaltning. På äldre stavspån finns ofta tjocka tjärbaserade ytskikt som kan ge kunskap om metoder och material vid ytbehandling. De äldre stavspånstäckningarna har visat eftersträvarsverd beständighet. Från våra äldre spåntäckningar kan vi dra lärdomar som kan komma till nytta vid arbete med spåntäckningar idag.

Genom århundrandena har stavspån använts kontinuerligt inom kyrkomiljöer. Runt om i landet finns sannolikt spån och spåntäckningar från varje sekel från medeltid till nutid, även om merparten av dagens spån härstammar från 1900-talet. Spånen form och yta har skiftat över tid och i dessa skillnader avspeglas en utveckling av både samhälle, arkitektur och teknik.

Medeltida stavspån och stavspån från den tidigmoderna tiden kan genom stora variationer i spånen storlek inom en täckning berätta om ett för tiden karaktäristiskt hushållande med resurser och fokus på beständighet. Kärnvirket i ett spånämne skulle tillvaratas,

Figur 10. Stavspånen på Hällefors kyrka i Örebro län, Västerås stift, utgör en bärande del i kyrkans och kyrkomiljöns arkitektoniska och miljömässiga värden. Foto Daniel Eriksson.

även om det gav täckningen ett lite osymmetriskt utseende. De äldre, lite osymmetriska spåntäckningarna bär ofta spår från många händers täljande och har därigenom förmåga att belysa dåtidens samhällsorganisation där sockenbor var förpliktigade att bidra till kyrkobyggnationer eller kyrkoreparationer, bland annat genom tillverkning av stavspån.

Handhyvlade spån från det tidiga 1800-talet kan genom sina ofta perfekta, likriktade utformningar tolkas som ett uttryck för det strama, symmetriska ideal som det då dominerande nyklassicistiska formspråket medförde.

Sågade spån från det sena 1800-talet och 1900-talet speglar den samhällsomvälvande industrialiseringen som resulterade i rationaliserade och mekaniserade tillverkningsprocesser och en hantverkstradition på utdöende.

Stavspånen med kluven ovansida och sågad undersida berättar om det tidiga 1900-talets nationalromantiska rörelse, en slags motreaktion på industrialisering och urbanisering. Inom byggnads- och restaureringskonsten uppstod en önskan att värna den svenska byggnadstraditionen.⁶ Intresse för gammalt hantverk uppstod och ett hantverksmässigt utförande blev viktigt. Stavspånen med kluven ovansida och sågad undersida blev efter att de använts av Sigurd Curman vid restaureringen av Vreta klosterkyrka 1915–1917 närmast ett standardspån vid restaureringar. Spånen kan tolkas som det tidiga 1900-talets försök att förena en hantverksmässig utformning, den med yxa kluvna framsidan, och en effektiv maskinell tillverkningsmetod, den sågade undersidan.

Spåntäckningar från decennierna runt 1900-talets mitt har förmåga att berätta om dåtidens många nya material och metoder, och den övertro på dessa som ofta ställde till problem för både gamla konstruktioner, natur och människors hälsa.

Varje generation spåntäckning utgör en del i berättelsen om en månghundraårig samhällsutveckling. En spåntäckning från 1950-talet kan därför vara kulturhistoriskt värdefull precis som en spåntäckning från 1600-talet, men av delvis andra anledningar.

Knutet till bruket av stavspån finns immateriella kulturhistoriska värden i form av kunskaper om historiska hantverksmetoder och material. Stavspånstäckningarna inom de profana bebyggelsemiljöerna är idag få. Genom att fortsätta bruka stavspån och vårda de kvarvarande spåntäckningarna inom kyrkomiljöerna kan dessa kunskaper levandehållas.

Relevant lagstiftning

Lagskyddet för Sveriges kyrkor och deras inventarier sträcker sig långt tillbaka i tiden och hör samman med statens koppling till kyrkan. Sedan år 2000 har Sverige inte längre någon statskyrka, men Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är fortfarande skyddade i lag. Följande avsnitt redogör för lagstiftning som berör kyrkomiljöer och sådant i lagstiftningen som är särskilt viktigt att beakta vid planering av åtgärder gällande stavspånstäckningar.

Kulturmiljölagen (1988:950)

Kulturmiljölagens syfte är att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. I lagens inledande bestämmelser, 1 kap. 1 § Kulturmiljölagen (KML), anges att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och att ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

6) Bedoire 2013.

Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser skyddas i 4 kap. KML. I 4 kap. 2 § KML fastslås att kyrkobyggnader och kyrkotomter ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Kyrkotomter och kyrkobyggnader som ingår i inventeringen får enligt 4 kap. 3 § KML inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärlig utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning. Gällande kyrkotomter krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler, andra fasta anordningar och vegetation på tomten eller ändring av medveten gestaltning av vegetationen.

I 4 kap. 5 § KML anges att sedvanliga underhållsarbeten eller brådskande reparationsåtgärder får utföras utan tillstånd. Sådana åtgärder ska utföras med material och metoder som är lämpliga med hänsyn till byggnaden eller anläggningens kulturhistoriska värde.

Om vård- och underhållsarbeten på spåntäckningar är tillståndspliktiga eller sedvanligt underhåll beror på om åtgärden bedöms innebära en väsentlig ändring. I Kulturrådets författningssamling finns föreskrifter om kyrkliga kulturminnen. I föreskrifterna definieras begreppen i 4 kap. 3 § och 5 § KML. En åtgärd ska bedömas som en väsentlig ändring om den påverkar det kulturhistoriska värdet hos en kyrkobyggnad, kyrkotomt eller begravningsplats. Åtgärdens omfattning avseende tid, resurser eller fysisk påverkan ska inte vara avgörande för om ändringen är väsentlig. I föreskrifterna definieras sedvanligt underhållsarbete som åtgärder som inte tillför en byggnad eller anläggning nya egenskaper eller funktioner. Med brådskande reparationsåtgärder avses åtgärder som omedelbart måste utföras för att undvika akut skada på byggnaden eller anläggningen.⁷

Trots de förtydligande föreskrifterna finns en viss diskrepans i länsstyrelsernas gränsdragning mellan tillståndspliktiga åtgärder och sedvanligt underhåll.⁸ Därför bör samråd med länsstyrelsen ske under planering eller projektering av vård- och underhållsåtgärder på stavspåntäckningar.

Kyrkoantikvarisk ersättning (KAE)

I samband med överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan fick kyrkan rätt till den kyrkoantikvariska ersättningen med start år 2002. Bestämmelser om kyrkoantikvarisk ersättning återfinns i 4 kap. 17 § KML och i Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen, 17 § KRFS 2012:2. Ersättningen är en kompensation för det ansvar som kyrkan tar för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser och som en följd av de inskränkningar i nyttjanderätten som följer av bestämmelserna i 4 kap. KML (1988:950). Ersättningen uppgår till 460 miljoner kronor per år och den används som delfinansiering av projekt för att täcka de antikvariska överkostnaderna vid exempelvis en renovering. Församlingen eller pastoratet behöver därför alltid gå in med en egeninsats som kan variera i storlek beroende på åtgärdens karaktär och komplexitet. Svenska kyrkans församlingar och pastorat bär därför ett stort ansvar, både kulturhistoriskt och inte minst ekonomiskt. Kyrkoantikvarisk ersättning får inte användas till kostnader för förvaltning av annan kyrklig egendom, för allmän kompetensutveckling, för att bedriva verksamhet eller för administration. Svenska kyrkan förvaltar medlen och ansvarar för fördelning och uppföljning.

7) Kulturrådets författningssamling KRFS 2012:2, RAÄ:s föreskrifter om kyrkliga kulturminnen.

8) Översyn av regelverket om de kyrkliga kulturminnena. Redovisning av KU2013/1343/KA, RAÄ.

Spännomenklatur

Nedan förklaras några benämningar som förekommer inom stavspånsläggning och som används i denna rapport. Illustrationerna på kommande sidor är gjorda av arkitekt Elias Bernsveden och syftar till att ytterligare förtydliga vanliga begrepp i spånsammanhang.

Ordförklaringar

Bas Spånets nedre ände.

Bleke Exponerad yta.

Densitet Viktig faktor för virkestekniska egenskaper. Hög densitet ger hög hållfasthet.

Frodvuxet virke Påfallande breda årsringar, det vill säga trädet har växt fort.

Infästning Spik, dymling, annat.

Kärnved Den inre delen av en trädstam.

Märgfångare Spån där trädets märg finns med.

Radiellt I spånsammanhang stående årsringar i spånet

Skift Spånrad.

Skiftgång Avstånd mellan spånrad.

Solfjäderläggning Gradvis snedställda spån mot exempelvis takvinklar.

Splintved Den yttre delen av en trädstam, mellan kärnveden och kambium.

Spåntäckning Sammanhållen yta.

Tangentiellt I spånsammanhang liggande årsringar i spånet

Täckning/Täckningsgrad Exempelvis tvålagstäckning; ungefär hälften av spånens längd är synliga.

Tätvuxet virke Årsringarna ligger tätt, det vill säga trädet har växt långsamt.

Ytbearbetning Verktygsspår eller klyvyta.

Ytbehandling Exempelvis tjära.

Årsringsställning Exempelvis liggande, stående, 45°. Visar hur ett spån tagits ur stammen.

Det markerade stavspånet är en så kallad märgfångare eftersom märgen finns med i spånet. Aspeboda klockstapel, Västerås stift. Foto Sanna Srensson.

Illustration som visar olika typer av spåntäckningar med förklarande begrepp.

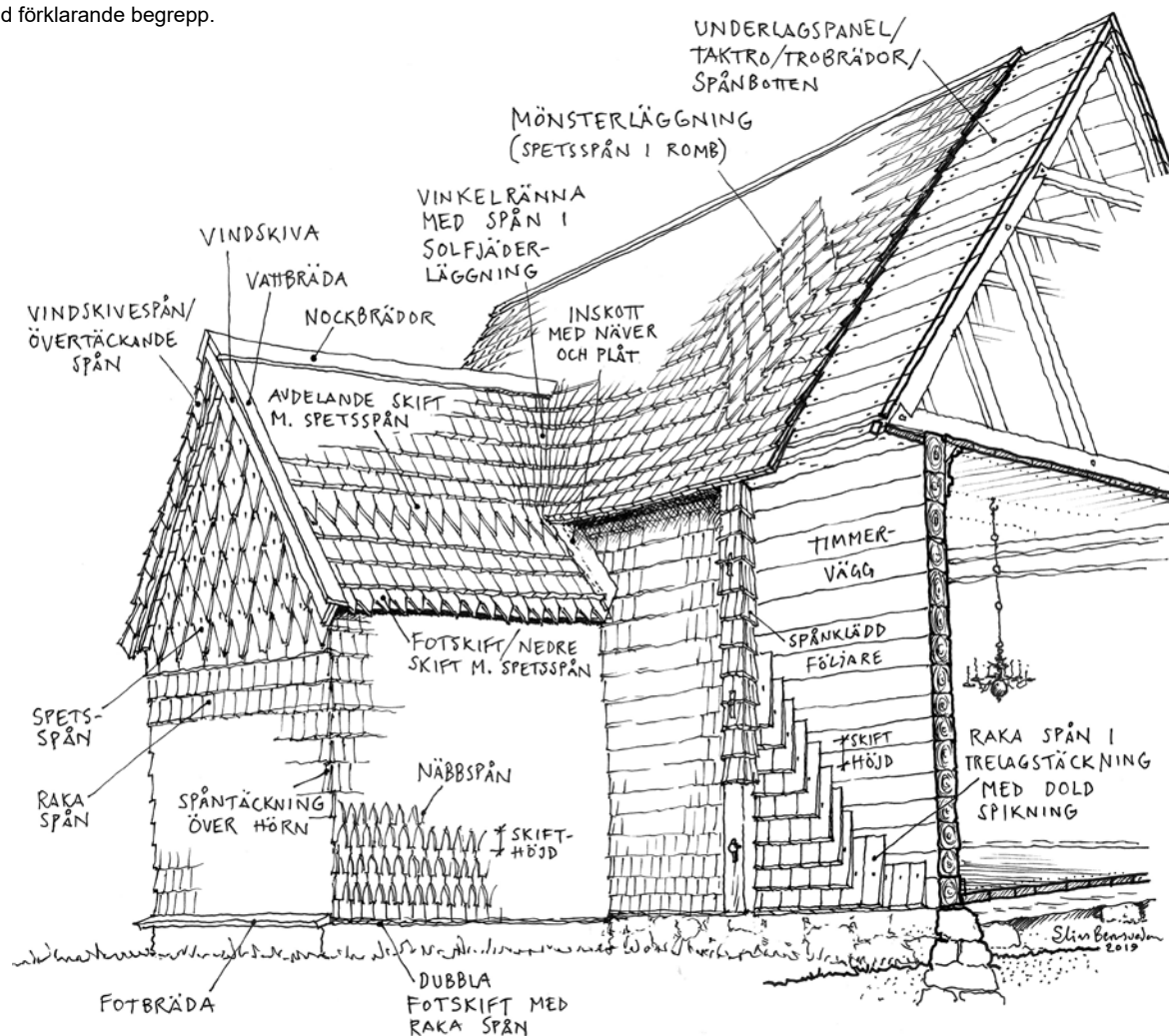
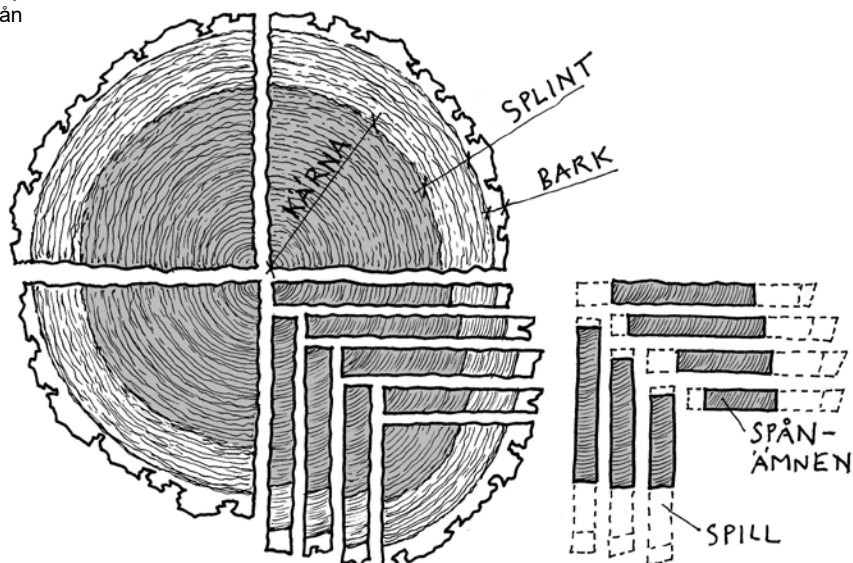
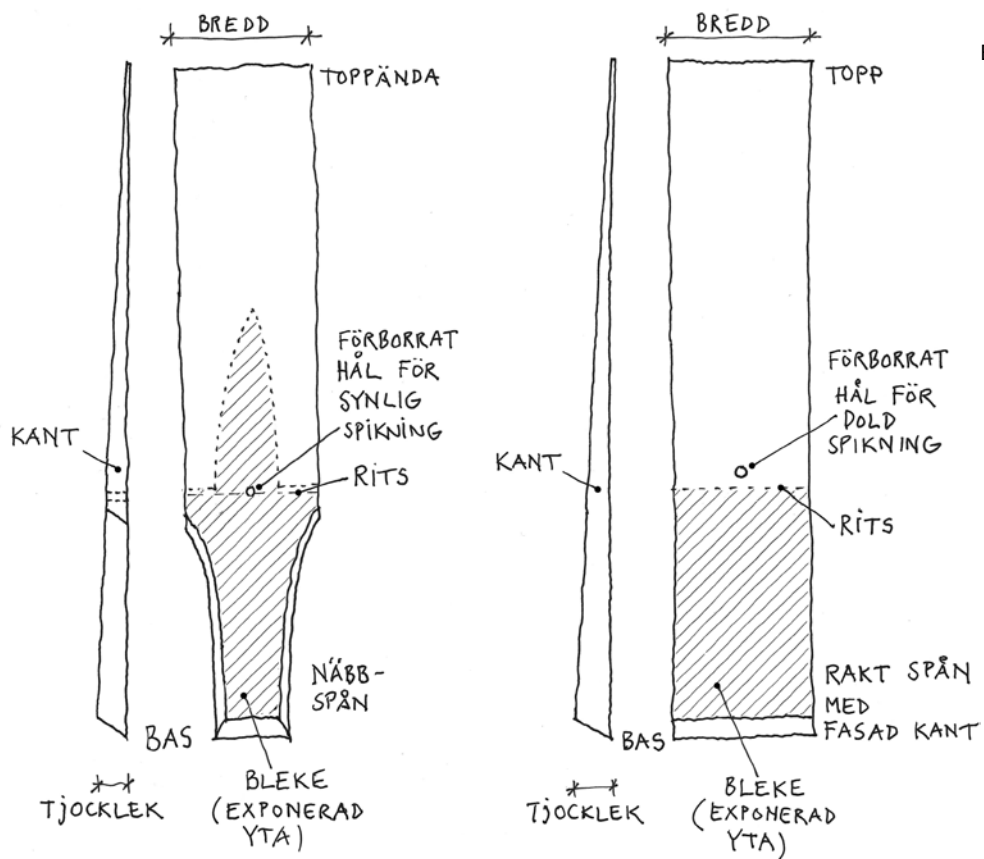
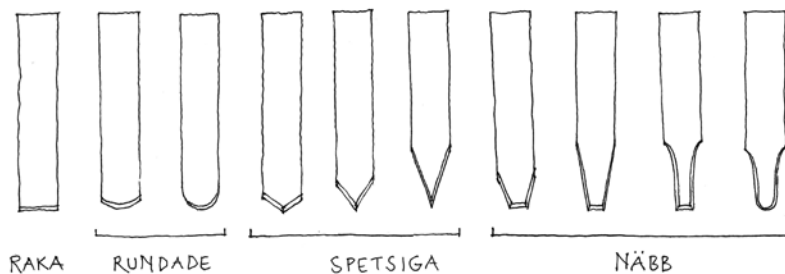

Illustration som visar hur spånämnen klyvs radiellt ur kubben för ett formstabilt spån med stående årsringar av kärnvirke, utan märe och splintved.

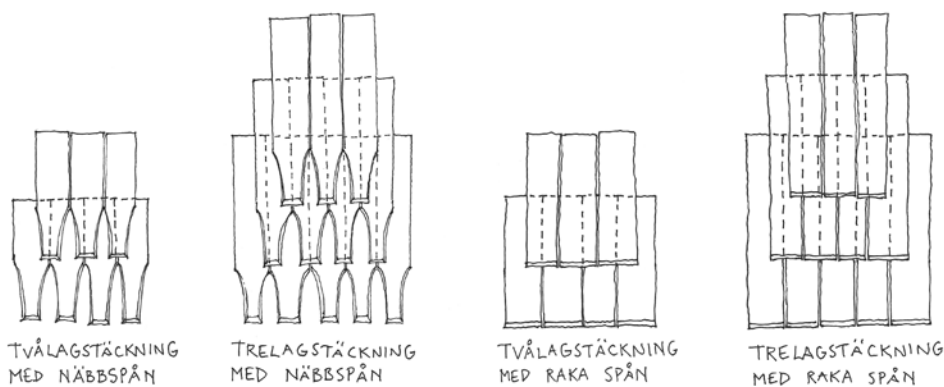

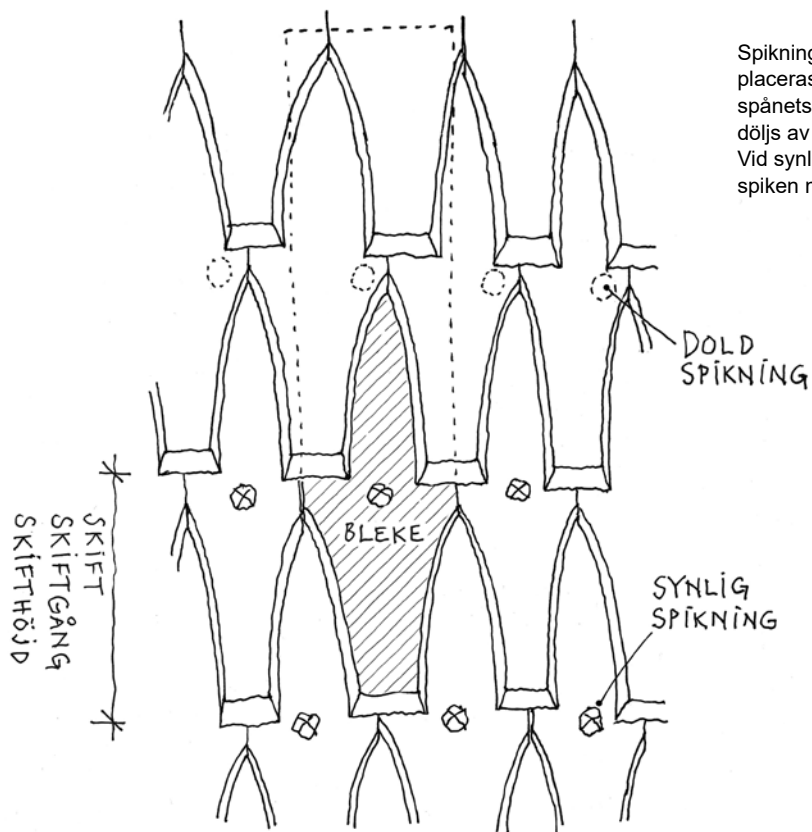
Exempelspån med begrepp.

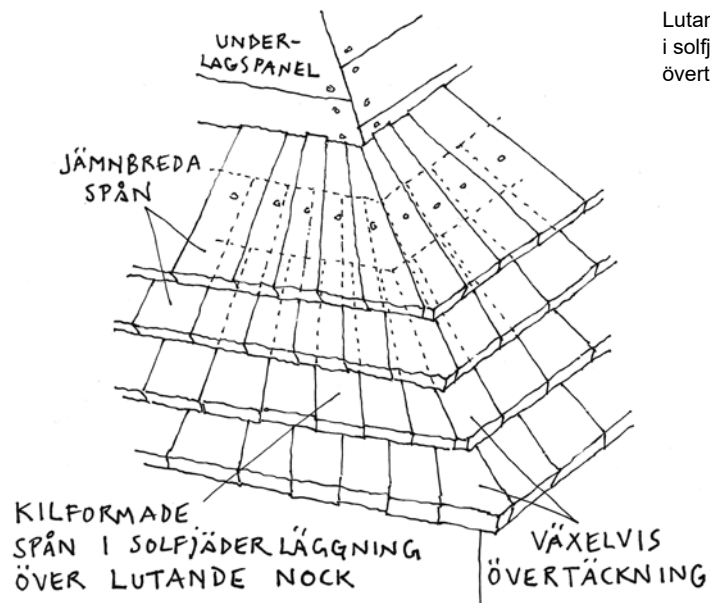
Vanliga spånformer.

Två- och trelagstäckning illustreras med näbbspån och raka spån.

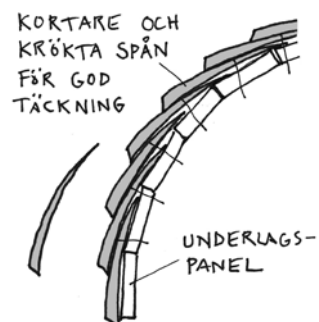
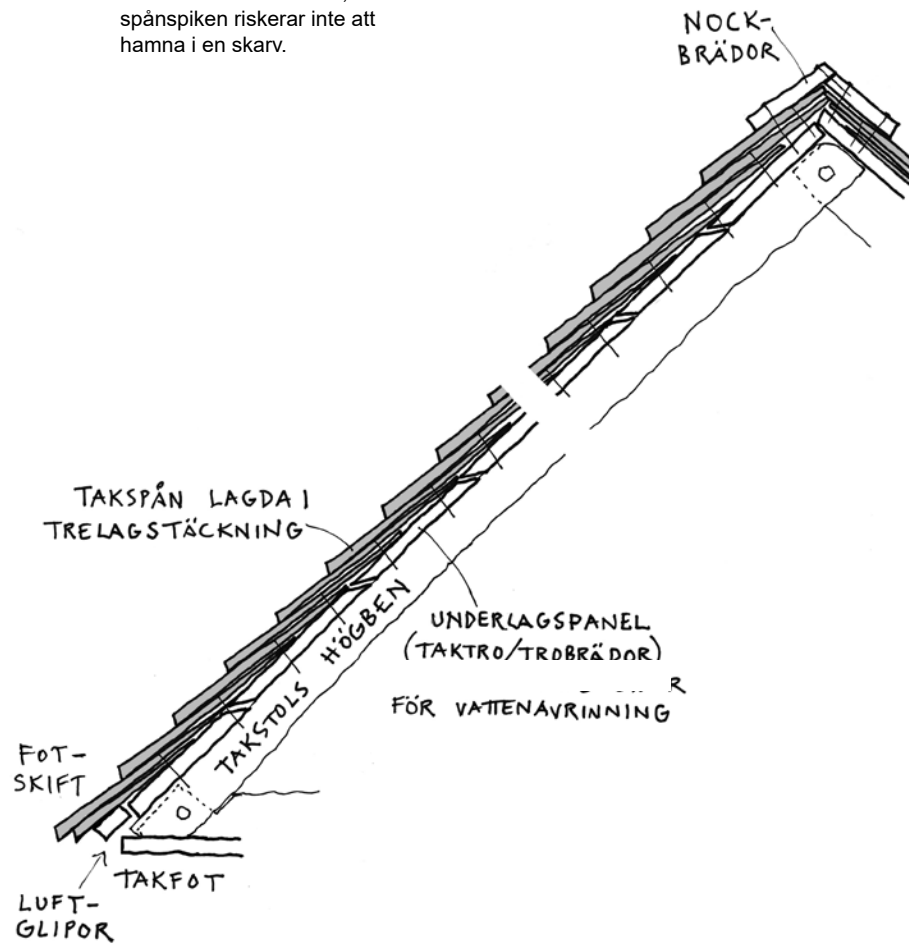

Spikning. Vid dold spikning placeras spiken vid sidan av spånets mittlinje och spikskallen döljs av överlappande spån. Vid synlig spikning placeras spiken mitt i spån.

Lutandenock läggs exempelvis i solfjädersform eller med växelvis övertäckning.

Sektion genom en trelagstäckning
 på underlagspanel av brädor
 med snedfasade kanter,
 spånspiken riskerar inte att
 hamna i en skarv.

Krökta spån ger god täckning på kupoler.

Historiskt ursprung och utveckling

De äldsta bevarade spåntäckningarna

Stavspån har använts som tak- och fasadtäckningsmaterial långt tillbaka i tiden. Skriftliga källor berättar om takspån under antiken. Plinius d.ä. (23–79 e.Kr.) nämner i *Naturalis Historia* att de bästa spånen var tillverkade av ek. Näst bäst var spån gjorda av andra ollonbärande träd och bok. De spån som lättast kunde tillverkas var gjorda av trä från kådiga träd men de hade inte så bra hållbarhet, med ett undantag och det var spån gjorda av tall eller furu. Plinius berättar att Roms tak ska ha varit täckta av spån från tiden för stadens grundläggning och fram till det pyrriska kriget 280–275 f.Kr.⁹ Även Vitruvius, verksam decennierna före Kristi födelse, skrev om spåntak i sitt verk *Tio böcker om arkitektur*.¹⁰

Figur 11. En romansk kyrka med spetsiga spån finns avbildad på dopfunten i Tingsstads kyrka. Bildkälla Historiska museet, 20150_sbm_dopfunt_tingstadska.

I Sverige finns det bevarade spåntäckningar och enstaka stavspån från 1100-talet och framåt. Två av de tidigaste avbildningarna av spånklädda kyrkobyggnader i Sverige finns på Skogbonaden, daterad till 1200-talet, och på en dopfunt från 1100-talets slut från Tingsstads kyrka i Östergötland.¹¹

I Garda kyrka på Gotland finns delar av spåntaket på långhuset från 1100-talet bevarat under ett senare lagt tak. Två spån har dendrodaterats till 1129–1137, och är därmed samtida med takets färdigställande. Spånen är i ek, cirka 100 cm långa, 20 cm breda, lätt kilformade och tjärade. Spånen har en spetsig form men det nedre varvet vid takfallens avsats är rundade med dekor av koncentriska cirklar. Spånens form, dekor och

⁹) Plinius d.ä. *Naturalis Historia* s. 15–16.

¹⁰) Wedman 1998:7.

¹¹) Salvén 1967; Samuelsson 2011.

läggning är både dekorativ och funktionell för att leda bort vatten effektivt. Spikningen är synlig och placerad långt ner på spetsen.¹² Medeltida spån eller spånfragment har hittats i ytterligare åtta gotländska kyrkor. Det gemensamma för de flesta spånen är att de är tillverkade i ek, har en spetsig form, är kilformade, har synlig infästning långt ner på spånet och har strukits med tjära. Spånens längder är mellan 750 mm och lite över 1 000 mm och med bredder mellan cirka 130 och 200 mm. På flera kyrkor fanns spån med dekor, ofta i form av koncentriska cirklar.¹³

Figur 12. Spetsspån från 1100-talet på takets södra sida, Garda kyrka. Foto Alfred Edle 1931. Bildkälla Kulturmiljöbild.

På Tångeråsa kyrka i Närke finns ett fåtal medeltida fasadspån bevarade. De har dendrodaterats till mellan cirka 1270-tal och tidigt 1300-tal.¹⁴ Spånen är näbbformade, 150 mm breda och troligen cirka 800 mm långa. Ursprunglig tjocklek var troligen 25 mm i basen och cirka 10 mm upptill. Spånen har stående, täta årsringar.¹⁵ Både spån i ek och furu finns. Ett ekspån har dendrodaterats till cirka 1270 och kommer troligen från Östergötland medan ett furuspån från ungefär samma tid sannolikt kommer från Dalarna. Detta tyder på att någon form av spånhandel förekom.¹⁶

Bland bevarade medeltida spån på kyrkor i Östergötland, Småland, Närke och Västergötland finns olika former – raka, spetsiga, näbbformade och rundade spån. Ibland förekommer mönsterläggning. Både ek och furu förekommer, ibland på samma kyrka och från samma tid, som på Vireda kyrka i Småland.^{17,18} Viredas takspån är daterade till 1340. De är mellan 460 och 510 mm långa, 18–20 tum, vilket kan ha varit en vanlig längd redan under medeltiden. De medeltida undertaken var ofta lagda med en viss distans mellan takbrädorna, vilket ger ventilation och möjlighet till upptorkning av spåntaket.¹⁹

12) Utas 2009.

13) Utas 2009.

14) Almevik & Melin 2017.

15) Andersson 2007.

16) Samuelsson 2011.

17) Hantverkslaboratoriet: https://craftlab.gu.se/digitalAssets/1481/1481658_sp--n-ett-historiskt-byggnadsmaterial-minskat.pdf

18) Samuelsson 2011.

19) Almevik & Melin 2017.

Figur 13. Medeltida fasadspån på Tångeråsa kyrka, Strängnäs stift. Foto Daniel Eriksson.

Synlig infästning var troligen det vanligaste på de medeltida spåntäckningarna och vanligt förekommande fram till 1800-talet. Anledningarna kan vara att man ofta använde grov spik med stor skalle som var lättare att ha synlig än under ett annat spån i och med ojämnheten som det ger. Det är också lättare att demontera och byta ut skadade spån om infästningen är synlig. Dessutom är den synliga spikningen ofta dekorativ.²⁰

Spåntillverkning i socknarna

Åtminstone fram till 1800-talets mitt skulle sockenborna bidra till kyrkobyggnationer eller kyrkoreparationer genom dagsverken eller materialleveranser.²¹ Spån är ett takmaterial som både är arbets- och materialkrävande, men relativt enkelt att framställa varför sockenbor förväntades bidra med spån.²² Olika medeltida landskapslagar omtalar att bönder ska delta handgripligen och genom dagsverken bidra till kyrkobyggnandet. I medeltida lagstiftning i Norge angavs det att bönder var skyldiga att tjära nybyggda träkyrkor var tredje år.²³ I ett medeltidsbrev från tidigt 1400-tal skrev Lars Ödesson, domprost i Linköping, till prästen i Sankt Lars kyrka att flera sockenbor hade underlåtit att leverera spån till kyrktaket. Prästen ombads befalla sockenborna att fullgöra sina förpliktelser för att inte bli bannlysta. De som lovade att leverera spån kunde få nattvarden. De som inte utförde arbetet skulle böta 3 öre, vilket motsvarar drygt 400 kronor idag.^{24, 25}

20) Stavspån. Spån från medeltiden och framåt: <http://hdl.handle.net/2077/57746>

21) Gustafsson 2002.

22) Almevik & Melin 2017.

23) Egenberg 2003.

24) https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=sp%C3%A5n&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=100&page=49&postid=sdhk_39594&tab=post#tab

25) <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>

Figur 14–16. Bildsvit på spåntillverkning. Bilderna är tagna 1924 av Sven T. Kjellberg och platsen är Östanäs i Nora socken i Uppland. Bildkälla Västmanlands läns museum, figur 14 neg. nr A-1155, figur 15 neg. nr A-1156, figur 16 neg. nr A-1157.

När spåntaket på kyrkan i Lima, Dalarna, skulle läggas om, troligen på 1770-talet, skulle bönderna lämna ett bestämt antal spån för varje gård med sitt bomärke inristat i varje spån.²⁶ När kyrkan i Boda i Dalarna uppfördes 1847–1852 skulle soldatrotarna skaffa fram vissa byggnadsmaterial, såsom sten, sand, kalk och takspån. För att alla spån skulle bli lika fick varje man som täljde spån en mall från byggmästaren. Även om så gott som alla kunde tälja spån valde byggmästaren helst de mest slöjdkunniga.²⁷

Även om det fanns personer vid varje gård eller åtminstone i varje socken som kunde tillverka spån fanns det också dem som specialiserade sig på hantverket. I Nora socken, Uppland, fanns skog med grov fura som lämpade sig som material för spåntillverkning. Bönderna specialiserade sig på tillverkning av stavspån och vissa blev yrkesspåntäljare.²⁸ Spån tillverkades på beställning till kyrkor i Uppland och Västmanland under 1700- och 1800-talen. Till spåntillverkningen användes kådrik, kvistfri och rätklugen fur som bearbetades med yxa och i senare tid även såg. De färdiga spånorna ska ha doppats i varm ljus trätjära och torkat innan de användes.²⁹ Anders Gustaf Barchæus besökte Nora socken på 1770-talet och beskrev att det där ”idkas spån-huggning till

26) Nordiska museets frågelista 1945.

27) Nordiska museets frågelista 1945.

28) Nordiska museets frågelista 1945.

29) Werne 1993.

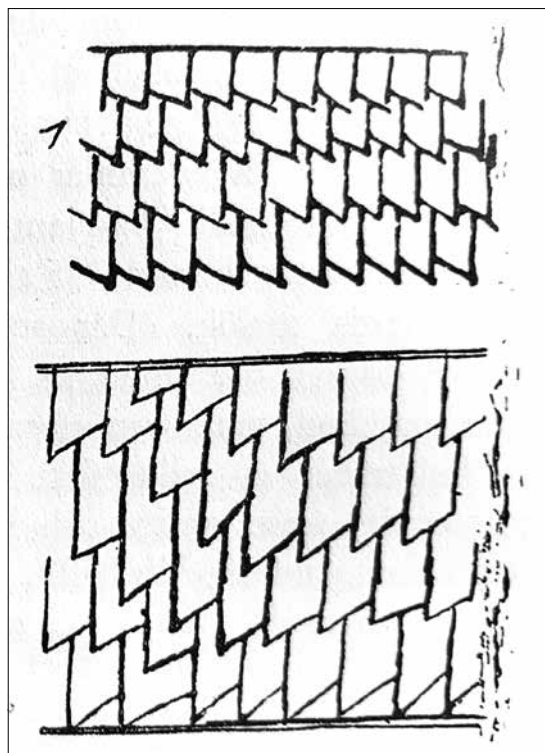
myckenhet och af hwar bonde. Denna spånen är bättre än dalkarns och bättre köp”.³⁰ På 1870-talet upphörde spåntillverkningen i Nora som en följd av virkesbrist och att spån inte längre efterfrågades lika mycket när andra takmaterial blev vanligare.³¹

Både genom arkivhandlingar och genom att studera spånläggningar vet vi att spån återanvändes, inte bara inom den egna kyrkoanläggningen. Ett exempel är spånen på kyrkbalken kring Tångeråsa kyrka som 1858 såldes eftersom kyrkbalken skulle tas bort och ersättas med en ny mur.³² Vid omläggningen av spån på Ore kyrka 1962 hittade man spån med årtalen ”1760” och ”1872” på. Troligen var de spånen från den tidigare kyrkan på platsen, vilket visar att man har återanvänt spån i gott skick.³³ Det finns också arkivuppgifter om att bortplockade spån har använts som betalning vid spånomläggningar.

Äldre beskrivningar av spåntillverkning och spånläggning

Uppgifter i arkivhandlingar rör mestadels inköp av spån och uppgifter om när spåntak har lagts eller renoverats. Det finns få äldre beskrivningar av spåntillverkning och dessa lämnar en hel del till egen tolkning.

På Fullerön i Barkarö fick Anders Gustaf Barchæus på 1770-talet berättat för sig hur man bäst lägger spåntak, enligt greven Cronstedt som nyligen låtit lägga ett sådant på Barkarö kyrka: ”Det är ej frågan att skyla såtarna [...] utan spånen snedast allenast på nedra endan, så att watnet därmed nödvändigt skall ledas förbi såten, ned på mitteln af hwart enda spån, och det är alt det man begär. Det lämnas därhän om ledningen följes då starkt regn faller, som likwäl påstods.” Hur spånen ska läggas illustreras med två skisser. Att döma utifrån skisserna skulle beskrivningen eventuellt kunna handla om tunna spån, så kallade pärt eller spiller.

Figur 17. Skiss över ”den bästa läggning av spåntak”, Barchæus 1770-tal. Bilden är hämtad ur Barchæus ”Resa genom Västmanlands län. Berättelser angående landthushållningen 1772”.

30) Barchæus.

31) Werne 1993.

32) Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, ULA.

33) ”Ore kyrka blir vackrare”, Mora Tidning 1962-08-20.

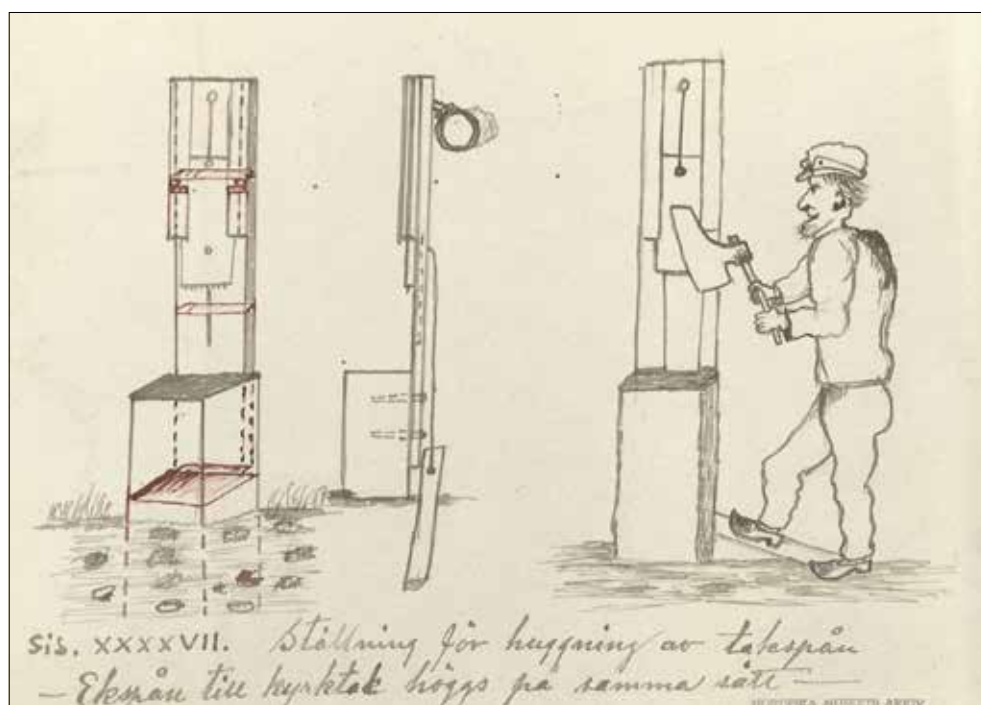
Peter Jonas Bergius skrev 1790 *Beskrivning på en svart Färg-anstrykning uppå Spåntak* som publicerades i *Ny journal uti hushållningen*. Beskrivningen berör spånläggning och tjärning av taken på två flyglar på en lantgård. Furuspånen kokades i vitriolvatten innan läggning. Spånen skulle vara snett avskurna i nedre änden för att regnet inte skulle rinna ner i fogningen av de underliggande spånen, utan istället hamna på dess rygg. Vid takfoten skulle spånen ”få behålla sin vanliga rundhet”. Spånen fästes med spik. Spånytan ströks sedan med en tjärblandning bestående av tjära, harts och kimrök, en blandning som skulle ge taket ett vackert utseende ”helt svart, glänsande, liksom glaserad.”³⁴

August Holmberg var byggmästare och timmerman från Blekinge och skrev under 1920- och 1930-talen ner erfarenheter och kunskap från sitt yrkesliv. Han beskriver tak av huggen spån på profana byggnader. I hans trakter var dessa spån i furu och ibland gran, medan ekspån kunde användas för kyrkor. Spånen förborrades och fästes med pinnar av kärnfuru. Under 1870-talet kom 2 tums klippspik i handeln och började ersätta träpinnarna. Spånen var 4–5 åttondels tum tjocka nertill och så tunna som möjligt upptill, 20 tum långa och 3–6 tum breda. Ibland kokades spånen i vatten och vitriol för att minska risken mot insektsangrepp och för att öka hållbarheten. Holmberg skriver att det hos nästan varje bonde fanns någon torpare som kunde hugga takspån.

I Överintendentsämbetets formulär om stavspån, som skickades ut till bland annat byggmästare och arkitekter över hela landet 1906, beskrivs hur spån har tillverkats. Ek och furu angavs generellt som de mest lämpliga träslagen till spån. Asp nämndes vid två tillfällen och gran en gång. Majoriteten av de som svarade på hur spånen bör tillverkas menade att de skulle klyvas. Tre svar var positiva till att spån sågas. På frågan om vilka mått som är lämpliga för spån höll sig de svarande till längder mellan cirka 42 och 52,5 cm. I bredd höll sig samtliga svar mellan cirka 10 och 12,5 cm, med de flesta svaren kring 10 cm. Tjockleken i basen angavs från 1 till 2 cm. I ett svar nämns att spånets bas bör vara rak, eller något sned åt ena hållet så att vattnet följer den sneda kanten och träffar mitt på underliggande spåns mitt, medan spetsiga spån inte ansågs praktisk eftersom vattnet rinner rakt ner i underliggande fog. I övrigt nämndes spånens form inte. Råden om vad man ska tänka på vid läggning av takspån rörde till stor del spikningen – varje spån fästes med två spikar, spika väl, spika försiktigt, använd galvaniserad spik, spikhuvudet ska täckas av det överliggande spånet. I övrigt handlade råden om underlaget och hur tätt spånen skulle läggas, där råden skiftade mellan att spånen skulle läggas ”tätt och väl” till att spånen inte skulle läggas för tätt. Som underlag nämns spontat underlag och handkluvna bräder med näver varsin gång.

I Nordiska museets frågelista om spån och pärt, från 1945, där mottagarna skulle besvara frågor om äldre tiders spåntillverkning var informanterna överens om att kärnfuru av god kvalitet skulle användas. Måtten som anges för spån avviker inte mycket från de som förekommer i Överintendentsämbetets svar. Gällande spånens form skriver en informant från Västerås att ”hörnen och grovändan avrundades; tydligen var detta en fördel, för att det mesta av regnet skulle draga sig dit och falla på mitten på den undre spånen”.

34) Melin 2017.

Figur 18. August Holmbergs illustration över en ställning för buggning av takspån. Bilden är hämtad från hans svar på Nordiska museets frågelista NM 10, "Virke och virkesbehandling" från 1929. Svaret har nummer EU1787. August Holmberg, Nordiska museet.

Ytbehandling av spån

Traditionellt har spåntäckta ytor tjärats med furutjära. Pigmenterad tjära som exempelvis rödtjära har också använts sedan medeltiden och var vanligt på kyrktak fram till 1800-talet.³⁵ Tillsatser som exempelvis kol, harts och kimrök har troligen använts länge, men det finns få äldre recept eller beskrivningar av tjärning på spåntak.

En skriftlig uppgift från 1640-talet omtalar att spåntaket på Brahehus först ska behandlas med rödfärg och sedan omstrykas med tjära (Lindqvist & Fong 1975).³⁶

Tjära på spåntak ska fungera som ett offerskikt och bilda en ytfilm som skyddar spånen från vatten och solens nedbrytning. När tjärintervallerna inte är tillräckligt täta hinner denna film aldrig byggas upp. Tjärans uppgift är inte att tränga in i spånen.³⁷

I kyrkoarkiven kan man se att vitriol köps in på 1700-talet, då oftast som en tillsats i rödfärg. Vitriol beskrivs och rekommenderas som tillsats vid behandling av trä i flera olika källor under 1700- och 1800-talen.³⁸ Vitriolen skulle skydda mot insekts- och svampangrepp men också ge ett brandskydd.³⁹

Under 1800-talet introducerades nya impregnerings- och ytbehandlingsmedel på den svenska marknaden. Stenkolstjära, en biprodukt från framställning av bland annat lysgas och koks, är en svart, tjockflytande mörk vätska som användes till bland annat takstrykning fram till omkring 1900-talets mitt.⁴⁰ Kreosotolja fås när stenkolstjära vidare-

35) Källbom 2015.

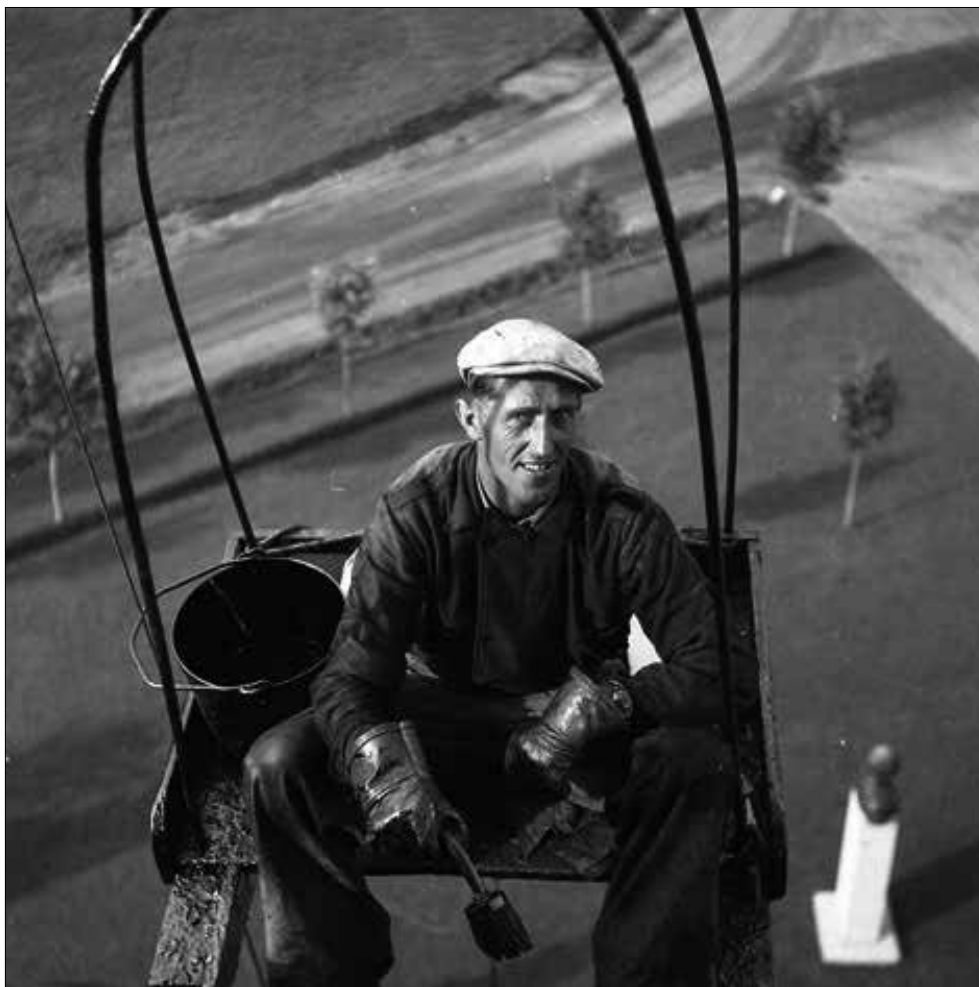
36) Lindqvist & Fong 1975.

37) Källbom 2015.

38) Källbom 2015.

39) Melin 2017.

40) Källbom 2015.

Figur 19. Tjärning pågå. Foto Hilding Mickelsson 1949. Bildkälla Hälsinglands museum, HMM74615.

förädlas och användes redan på 1840-talet.⁴¹ Det blev ett vanligt ämne för att impregnera syllar vid järnvägens utbyggnad, men kom också att användas som ytbehandling på spån. Karbolineum, som också är en blandning av tunga stenkolsjärroljor, nämns under sent 1800- och tidigt 1900-tal som behandling av spån.⁴²

Takspånsolja infördes på marknaden 1875 och användes en bit in på 1900-talet. Den marknadsfördes som ett konserveringsmedel mot röta.⁴³ Takspånsoljan skulle sugas in i spånen men också bilda en hård glasyrskorpa som skyddade mot sol, fukt och regn. Takspånsoljan marknadsfördes också som "icke brandfarlig".⁴⁴ Vad den innehöll har inte framkommit i arkivhandlingar.

Under tidigt 1900-tal intresserade sig myndigheter för frågor om ytbehandling och träskydd. Bakgrunden var bland annat att det fanns problem med rötangrepp på järnvägssyllar och telegrafstolpar. I den statliga utredningen *Hussvampen och konservering av trä mot röta* (1927) rekommenderades konserveringsmedel som innehåller tjäroljor och kreosot för virke utomhus.⁴⁵ Kungl. Byggnadsstyrelsens *Pm rörande konservering av takspån* från 1954 baserades till stor del på ovan nämnda utredning. Kreosot och

41) https://data.kb.se/datasets/2015/02/sou/1927/1927_9%28librisid_13483197%29.pdf

42) Källbom 2015.

43) <https://tidningar.kb.se>, sökning "takspånsolja" och "takspånsolja", 2019-01-22.

44) <https://tidningar.kb.se>, Svenska Dagbladet 1976-05-03.

45) https://ki.se/sites/default/files/bygg_och_teknik_nr_5_2017.pdf

kreosotolja lyftes som de allra bästa konserverande medlen för trä. Tjära med beck rekommenderades inte, eftersom det ger ett hårt skyddande skikt på spånytan som hindrar ny tjära från att tränga in i träet, vilket var negativt. Dock konstaterades det att traditionell behandling med trätjära, eventuellt med kimrök eller rödfärg, var tillförlitligt som behandling av spåntak. Nya spån skulle tjärdoppas föreläggning.

Figur 20. Tjärkokning av takspån vid Varnbems klosterkyrka i samband med kyrkans restaurering, 1910- eller 1920-tal. Foto Axel Forssén. Bildkälla Kulturmiljöbild.

I Överintendentsämbetets enkät från tidigt 1900-tal ges en bild av ytbehandlingsfrågan gällande spån vid tiden. En fråga berörde hur spånen bör *impregneras före läggning*. De flesta svar rörde trätjära och flera menade att spånen skulle tjärdoppas före läggning. Bland svaren nämns också kreosot, asfaltstjära, takspånsolja, att koka spånen i en vitriol- och koksaltlösning och trätjära blandat med terpentin eller träspnit. Gällande underhåll av spåntak var de flesta informanter överens om att trätjära var den bästa ytbehandlingen. Blandningen trätjära och rödfärg, trätjära med harts och svart färgämne, vattenglaslösning som skulle impregnera och till viss mån stå emot eld, asfaltstjära och takspånsolja nämndes också. Det är tydligt att det vid tiden fanns flera olika produkter på marknaden att välja mellan och att det fanns olika tankar kring ytskiktets funktion, ofta nämns att medlet ska tränga in i spånet.

Toptite var ett ytbehandlingsmedel som innehöll bland annat asbest och användes på spåntäckningar kring 1900-talets mitt. Eventuellt förekom också andra asbestprodukter under andra namn. På de spån där ytbehandlingsmedel med asbest har använts kan man idag se en vitgrå beläggning.

Tryckimpregnerade spån, med kreosot eller arsenik och senare kopparsalter, förekom framför allt under decennierna kring och efter 1900-talets andra hälft.⁴⁶ I Riksantikvarieämbetets rapport *Spån. Rekommendationer för tillverkning, läggning och skyddsbehandling* som gavs ut 1973 rekommenderades att spån tryckimpregnerades med kreosotolja eller

46) Salvén 1967.

arsenik, för att efter några år strykas med tjära. I upplagan från 1981 rekommenderas att spånen tjärdoppas innan läggning och att endast bestrykning med dalbränd trätjära är lämpligt eftersom det är ”det enda behandlingsmedel som hittills visat sig äga de egenskaper som krävs för en spånytas fortbestånd”. I takt med att stenkoltjära och kreosot ersatte den traditionella tjäran inom många användningsområden försvann kunskapen om tjära. Kring 1914 var den svenska produktionen av dalbränd tjära 2 400 ton. År 1948 producerades endast 300 ton dalbränd tjära.⁴⁷

Sammanfattningsvis skedde det under 1800-talet och i stort sett hela 1900-talet tester och utveckling för att se hur spåntäckta ytor bäst skyddas från röta och vittring. Ord som *impregnera* och *konservera* användes under 1900-talet och det fanns en bild av att ytbehandlingsmedlet skulle tränga in i spånet istället för att bilda ett filmliknande skikt på spånets ovansida. Sedan 1980-talet rekommenderar Riksantikvarieämbetet åter dalbränd trätjära. Dock finns det knappt någon produktion av tjära i Sverige idag. Istället importeras tjära från Europa och Asien. Intresset för traditionellt framställd trätjära och traditionella metoder för applicering växer och flera projekt har nyligen genomförts eller pågår.

Spån under 1900-talet

Under 1900-talet skedde mycket som har påverkat spånutvecklingen, utöver det som redan har nämnts i avsnittet ovan om ytbehandling. Flera av de projekt som kom att påverka utvecklingen under 1900-talet redogörs för i avsnittet ”Tidigare projekt och undersökningar”.

Under sent 1800- och tidigt 1900-tal ville allt fler församlingar byta ut kyrkornas spåntak mot plåt eller eternit. Den främsta anledningen var att brandförsäkringarna för kyrkor med spåntäckningar var mycket dyra eftersom spåntäckningarna ansågs vara mycket eldfarliga. Församlingar kunde även nekas försäkring på grund av detta. Vidare ansågs spåntäckningarna vara dyra att underhålla och även bristen på råvara motiverade att byta takmaterial.⁴⁸ Som en följd av detta blev det under tidigt 1900-tal tillståndspliktigt att byta takmaterial på kyrkor.⁴⁹ Överintendentsämbetet (ÖIÄ) avslag i stort sett samtliga ansökningar om att byta bort spåntak i en strävan att bevara ”de gamla vackra och beprövade taken av täljd spån”.⁵⁰ ÖIÄ utförde ett arbete i två delar under åren 1906 och 1911. Den ena delen var en landsomfattande enkätundersökning till samtliga församlingar. De fick besvara frågor kring respektive kyrkas takmaterial. Den andra delen var ett cirkulär ”för åstadkommande av en allsidig utredning angående spån såsom taktäckningsämne, dess lämpligaste form, dimensioner, impregnering, underhåll m.m.” skickades till bland annat byggmästare och arkitekter över hela landet, men även titlar som organist förekommer bland de som har svarat. De två sista frågorna i cirkuläret handlar om ifall spån fortsatt bör användas som takmaterial på äldre byggnader, framför allt kyrkor, och om det kunde ses som ett modernt takmaterial. De flesta var positiva till att bibehålla spån på kyrkor och andra äldre byggnader, men de höga kostnaderna, eldfaran och bristen på tillräckligt bra virke nämndes som anledningar att övergå till andra takmaterial, exempelvis skiffer. Dessa anledningar gjorde också att ungefär hälften av de som svarat inte ansåg att spån var ett modernt takmaterial utan skulle komma att ersättas av andra material.⁵¹

47) Källbom 2015.

48) Arkitektur och dekorativ konst 1903, ÖIÄ arkiv.

49) Gustafsson 2002.

50) Arkitektur 1909: <https://archive.org/details/arkitekturochdek1908unse/page/n4>

51) ÖIÄ arkiv.

Parallellt med att ÖIÄ arbetade för ett bevarande av de äldre hantverksmässigt tillverkade spåntaken utvecklades moderna metoder för spåntillverkning. Spåntypen med kluven ovansida och sågad undersida, som kom att bli något av ett standardspån under 1900-talet, användes vid restaureringen av Vreta klosterkyrka 1915–1917 som leddes av Sigurd Curman i nära samarbete med bland annat de antikvariska myndigheterna. Vid restaureringen stod staten för en stor del av kostnaderna, vilket gav möjligheter till prövning och utveckling av arbetsprocesser. Det var också virkesbesparande att från varje spånämne kunna få ut två spån. Den nya mekaniserade tillverkningsmetoden av spån utvecklades och verkar fort ha blivit normgivande. Dessa spån blir ofta grövre än de hantverksmässigt tillverkade, och har ett standardiserat utseende.⁵² Från att spån ofta hade tillverkats lokalt och hantverksmässigt blev det en bit in på 1900-talet vanligt med fabriksstillverkat spån. Helt sågade spån hade förekommit sedan sent 1800-tal och var parallellt med de kluvna spånen vanliga under 1900-talet.

Figur 21. Tjärkokning och torkning av spån vid Vreta klosterkyrka 1915. Foto Erik Fant. Bildkälla ATA.

Tidigare hade den största kostnaden vid byggnationer varit materialet, medan arbetet var billigare. Då var det också mer ekonomiskt att underhålla och renovera. Under 1900-talet ändrades förhållandet och lönerna steg medan material blev billigare. Fler moderna material och metoder togs fram, främst anpassade för nybyggnation. Kunskapen om traditionella hantverk och metoder försvann i hög utsträckning med de äldre hantverkarna.⁵³

Under större delen av 1900-talet har spån tillverkats fabriksmässigt och det kluvna, diagonalsågade standardspånet slog igenom medan de hantverksmässigt tillverkade spånen blev ovanligare. Samtidigt som kunskapen om traditionellt tillverkat stavspån försvann minskade också kunskapen om trätjära. Tryckimpregnerade kluvna spån, eller spån behandlade med kreosot eller stenkoltjära, blev vanligare än de tjärstrukna huggna spånen som hade täckt kyrktak i hundratals år.

52) Gustafsson 2002.

53) Gustafsson 2002.

Riksantikvarieämbetets rapport *Spån. Rekommendationer för tillverkning,läggning och skydds-behandling* från 1973, och i en reviderad upplaga 1981, har sedan dess varit det enda hjälp-medlet för tillverkare, hantverkare och beställare av entreprenader rörande omläggningar och underhåll av spåntäckningar. I rapporten beskrivs tillverkningen av diagonalsågade kluvna spån och det anges bland annat att endast spjälkade spån bör användas för kultur-historiskt värdefulla byggnader, att spån ska tjärdoppas innan läggning och standardmått för spån anges. Rapporten har blivit styrande i spåntillverkningen genom att kvalitets-angivelser i upphandlingar har refererat till den.

Sedan sent 1900-tal finns det ett intresse för hantverksmässigt tillverkade spån av virke av god kvalitet och traditionellt tillverkad tjära och tjärningsmetoder.

Hantverk och material

Stavspån som skydd för tak och väggar på sakrala byggnader har lång kontinuitet i Sverige. Tekniken användes på de första kyrkorna som uppfördes och har sedan kon-tinuerligt varit i bruk. Andra varianter av tak- och fasadtäckningar har förekommit, exempelvis brädpanel och brädtak vilka också har lång kontinuitet. Under 1700-talet introducerades skiffertak och under 1800-talet blev tegel- och plåttak allt vanligare.

Inom projektets geografiska avgränsning, Strängnäs och Västerås stift, finns bevarade spån inom ett spann av 700 år. De äldsta kända spånen utgörs av fasadspån på Tångersåsa medeltida timmerkyrka i Närke som dendrodaterats till omkring år 1300.

Gällande träslag har furu och ek varit helt dominerande ur nationellt perspektiv och är så än idag, furu i högre utsträckning än ek. Andra träslag som exempelvis asp har också förekommit. Valet av träslag har förmodligen i hög grad styrts av tillgången lokalt men det finns exempel på att spån fraktats längre sträckor. Därför är det inte en självklarhet att den lokala tillgången är styrande.

Stavspånets egenskaper

Stavspån ska inte förväxlas med stickspån, som är ett tunnare och jämntjockt spån framställt genom spänkning eller hyvling. Stavspån är kilformade, ofta med en tjocklek runt 20–25 mm i basen ner till några millimeter i toppen. Breddmått kan variera från cirka 50 till 200 mm och längderna från cirka 450 till 850 mm. Spånen ligger kant i kant, sida vid sida, men överlappar varandra i höjdd i två till tre lager till skillnad från de tunnare stickspånen som överlappar både i sid- och höjdd.

Att användandet av stavspån varit allmänt rådande framför andra material och tekniker på kyrkobyggnader beror troligen på att man kan utnyttja träåvarens delar och egen-skaper på ett optimalt sätt för att skapa ett långvarigt skydd.

Genom spånens utformning kan man nyttja den beständiga kärnveden, utan allt för mycket kvistar som kan ge upphov till läckage, med stående årsringar som ger god formstabilitet och minskar risken för sprickbildning samt en stor andel obrutna fibrer som ger ett starkt och beständigt spån. Stavspånens mått beror därför till stor del på trädens växtegenskaper. Spånens längd begränsas framför allt av vedens växtvridenhet, bredden begränsas av trädets/kärnvedens diameter, även kvistarnas storlek och place-ring begränsar måtten på spånen. Tjockleken är troligen ett resultat av vad man ansåg vara ett minimimått för god beständighet och hållbarhet i förhållande till arbetsinsats och materialåtgång. Stavspån är alltså ett resultat av att göra så stora träbitar som trädet tillåter utan att ge avkall på några kvaliteter.

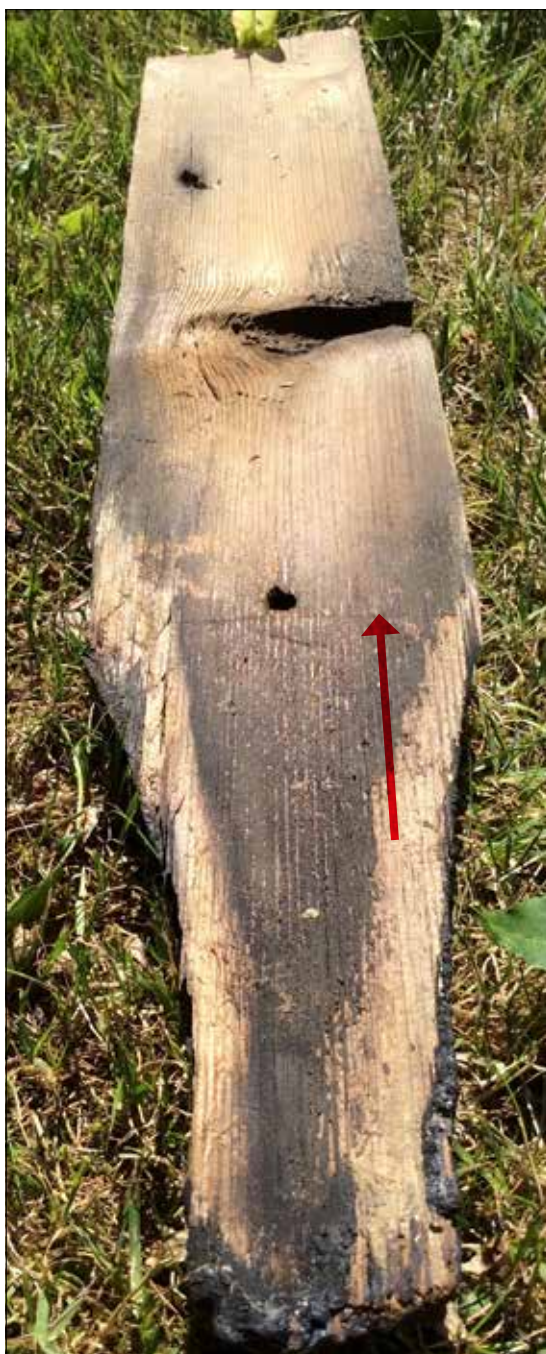
Det är få träbyggnadsdelar som ställer så höga krav på trädens kvaliteter och egenskaper som tillverkning av stavspån i långa längder och stora bredder. Som ett resultat av dagens begränsade tillgång på motsvarande virkeskvalitet är de standardspån som nu tillverkas ofta betydligt mindre än de varit historiskt, både vad gäller längd och bredd.

Tillverkning

Tillverkningsprocessen har sannolikt sett snarlik ut under väldigt lång tid, fram till att arbetet blev mer industrialiserat under 1800-talet andra hälft. Beskrivningen som följer gäller för en historiskt tänkbar tillverkningsmetod av furuspån där bästa möjliga hållbarhet varit målet.

Att välja virke på rot och bedöma vilka egenskaper som döljer sig under trädets bark är svårt. Säkert hade man förr kunskaper och tekniker för att försöka avgöra detta, kunskaper som för oss är okända. Många hundra års erfarenhet att bearbeta trä med yxa gav kunskaper som idag delvis gått förlorade. Genom sågens introduktion kunde träbearbetningen forceras utan att behöva rätta sig efter trädets egenskaper så som vridenhet och kvistar. Vid bearbetning med yxa måste man läsa veden och låta trädet bestämma. Man tittar, känner och lyssnar.

Som utgångspunkt valdes grova, rakfibriga och väl mogna furor i slutna bestånd med stor andel kärnved. Det skulle vara släta fina stammar som släppt kvistarna i ett tidigt skede. Efter att trädet klarat en okulär bedömning barkades kanske en bit på stammen för att kontrollera växtvridenhet. Därefter fälldes trädet med yxa och en första kubbe kapades för provklyvning. Här visar det sig hur vridningen i stammen är, ämnena får inte bli som propellrar för då går det aldrig att hugga fram ett plant spån.

Figur 22. Rits för spik och/eller näbbformens start på baksidan av spånen. Spån från Kräcklinge klockstapel, Strängnäs stift. Foto Daniel Eriksson.

Om provklyvningen föll väl ut apterades stammen i lämpliga längder från rotändan till toppen, så långt som kvistförekomst och kviststorlek tillät. Aptereringen till kubbar skedde med yxa, vilket krävde en stor arbetsinsats och resulterade i ett visst materialspill. Därefter klövs spånämnena fram radiellt mot årsringarna så att spånet fick stående årsringar i tvärsnittet, för att sedan ges rätt former och dimensioner med yxa. I vissa fall bearbetades ytorna med skave, en enkel form av hyvel. Historiskt har spån bearbetats hårt, det vill säga att man har varit mån om att hugga bort det mesta av de kluvna ytorna. De har givits en välbearbetad och jämnt avsmalnande kilform samt raka sidokanter, ibland justerade med hyvel. Slutligen formades ”bleket”, den synliga delen av spånet. Bleket kan vara rakt avslutat, näbbformat, V-format eller rundat, med eller utan fasning. Som en förberedelse inför den stundande spånläggningen kunde ibland spikhålen förborras, på äldre spån kan man ibland finna ritsar som markerat spikhålens placering, eller stödritsar för huggning av blekets form.

Under slutet av 1800-talet och framför allt början av 1900-talet industrialiserades spåntillverkningen alltmer. Då började spånen att sågas fram och ibland även planhyvlas. På grund av sågens genombrott behövde man inte längre ta hänsyn till kvistar och växtvridenhet, vilket man ibland kan se spår av i form av stora genomgående kvistar som ligger synligt i bleket.

Läggningsteknik

Stavspån läggs radvis utan sidledes överlappning, nedifrån och upp. Överlappning sker i höjddled där nästkommande spånrad överlappar föregående. Täckningsgraden varierar generellt från två till tre lager. Vid tvålagstäckning utgörs bleket (spånets synliga del) av spånets halva totallängd. Vid trelagstäckning utgörs bleket av en tredjedel av spånets totallängd.

Dagens spåntäckningar görs oftast efter regeln trelagstäckning på tak, tvålagstäckning på vägg. Detta tycks också vara den allmänna uppfattningen om hur man ”alltid” har gjort men det är inte ett riktigt antagande. Tittar man närmare på äldre spåntäckningar ser man att den regeln inte alls har följts alla gånger. Det förekommer också en mängd varianter som hamnar mellan två och tre lager, exempelvis 2,5-lagstäckning eller 2,75-lagsstäckning. Spånens längd kan också variera inom en och samma yta och framför allt över svängda partier tvingas man ibland att minska på spånlängden. Generellt gäller dock att en brantare yta, exempelvis en vägg, klarar sig med en lägre täckningsgrad än en flack yta. Spånradernas överlappning innebär att de nedre och de övre raderna utgörs av kortare spån.

Vid spånläggning är det viktigt att alla spån har ungefär samma längd och tjocklek, medan bredderna kan variera stort. Undantaget är när bleket givits en form som ska skapa ett strikt symmetriskt mönster, exempelvis näbbspån eller spetsspån, då är det viktigt att även bredderna hålls inom små differenser. Under mitten på 1900-talet var det vanligt att spån tillverkades helt maskinellt med identiska mått.

Vid taktäckningar på tak med utvändiga vinklar, exempelvis tresidigt avslutade kor eller pyramidformade tornhuvar, finns två olika principer för att utföra mötet över ”nockarna”. Antingen läggs spånen lodrätt ända ut till ”nocken”, och då får de sista spånen huggas till en liten trekant som lätt spricker och faller bort med tiden. Eller så snedställs spånen gradvis ut mot ”nocken” så att även de sista spånen blir i full längd och därmed håller bättre.

Intressant att notera är takspånen på Leksands kyrkas kor (1710-tal) som är lagda lodrätt ända ut inockarna. I det här fallet är det dock frågan om näbbspån och kanske hade en snedställning av dessa inneburit en mindre estetiskt tilltalande lösning. En snedställning av spån med rakt avslut blir inte lika påtaglig.

Genom att använda spån med olika utseenden på bleket inom en och samma yta har man ibland skapat mönster. Ofta kan det vara enkelt utformat genom att avvikande spån läggs radvis med vissa intervall men ibland kan det vara mer avancerat med exempelvis rombiska mönster.

Underlagstak

Det absolut vanligaste utförandet på stavspånens underlagstak har historiskt bestått av brädor av cirka 1–1,5 tums tjocklek. Ofta har brädorna lagts kant i kant uppåt på takfallet med en längsgående snedfasning som gör att brädorna överlappar varandra något. Avsikten med fasningen kan ha två orsaker – görs fasningens lutning brantare än takfallet leds eventuellt inläckande vatten vidare nedför undertaket, och/eller så är fasningens uppgift att säkerställa ett underlag där det alltid finns något för spånspiken att fästa i. Utan den överlappning som fasningen ger riskerar man att spånspiken hamnar i skarven mellan två brädor.

Exempel både med snedfasade brädor samt brädor med raka kanter finns från medeltid och framåt. Gemensamt för båda utföranden är att de ger ett luftigt undertak som troligen har en positiv effekt på både spåntäckningens livslängd såväl som kyrkvindens klimat. Under 1900-talet och framåt har man ofta lagt spontade brädor, vilket ger ett betydligt tätare undertak som har svårare att torka ut fukt. Från denna tid och framåt förekommer det även att en takpapp lagts vilket får samma effekt och är en bidragande orsak till rötskadade spån.

Figur 23. Hedemora kyrka, Västerås stift. Flackt spåntak med inskott av näver mellan spånskiften. Takytan är idag inbyggd och utgör golv i tornets lanternin. Spåntäckningen tillkom innan 1773 då lanterninen byggdes efter ritningar från 1750 av Carl Hårleman. Foto Lisa Skanser.

Från medeltid fram till början av 1800-talet består undertaksbrädorna ofta av handkluvna och med yxa bearbetade brädor. Dessa utgör ett kulturhistoriskt värdefullt material och är ofta av mycket god kvalitet. Därför är det viktigt att sådana brädor inte byts ut mer än absolut nödvändigt vid spånoläggningar. Likaså bör man med omsorg välja spik och spikningsmetod för att inte orsaka onödiga skador på undertaket.

Nävertäckning som underlag för spåntäckning är en företeelse som kan ha förekommit i äldre tider men som sannolikt inte bevarats i någon större utsträckning idag. Vid en takomläggning på Orsa kyrka 2017 påträffades underlag av näver mellan spånen och brådtaket, fotodokumentation finns i Dalarnas museums arkiv.⁵⁴ Inskott av näver i taknock eller mellan spånskiften finns det enstaka kända exempel på, till exempel i Hedemora kyrka.

I Finland är det vanligt förekommande med ett lager av näver under spånlagret. Spåntak med näver som inskott mellan spånraderna är mer ovanligt. I några dokumenterade exempel i Finland rör det sig om spåntäckningar från 1700- och 1800-talen. Ett av exemplen är Orivesi klockstapel (nordväst om Tammerfors i landskapet Birkaland) som byggdes 1781. Vid en restaurering 2002–2004 hittades näverflak i varje spånskift av originalspån. Stora delar av konstruktionen kunde sparas i restaureringen på grund av att det inte fanns några skador i dessa äldsta spåntakdelar.⁵⁵

Infästning

Spånen har i regel fästs med spik redan från medeltiden men även infästning med träplugg kan ha förekommit i större eller mindre utsträckning. I det inventerade området har några säkra spår av spån infästa med träplugg inte påträffats. Bevarade exempel finns på undertaksbrädor som varit fästa mot takstolarnas högben med träplugg. På Svedvi klockstapel i Västerås stift finns ett parti med spån av hög ålder där det möjligen kan vara spår av infästning med träplugg man ser. På äldre bevarade spån på klockstapeln vid Kung Karls kyrka i Västerås stift finns också hål som skulle kunna vara efter infästning med träplugg. Från båda dessa exempel sitter inte hålet i spånets mitt, så som spiken gör, utan det förefaller något förskjutet i sidled.

Roald Renmælmo har erfarenheter från undersökningar av spåntäckningar i Norge, till exempel på stavkyrkor. Där är det vanligt med träplugg som infästning av stavspån, men samtidigt har spån på takets kanter fästs med spikar. Från de spån som studerats ser ut som att träpluggen placerats så att den inte ska träffa skarven mellan spånen i underliggande skiftet. Därför sitter pluggen oftast lite vid sidan av spånets mitt.⁵⁶

De äldsta spikarna är handsmidda. Under av 1800-talets andra hälft övergick man till maskinellt smidd klipp- eller pressspik och under 1900-talet till trådspik. Vid moderna spånläggningar används ofta spikpistol. Historiskt finns exempel på smidd spik särskilt anpassad för spån. Det kan exempelvis röra sig om särskilt smal klinga, eller som det finns exempel på från Årdala kyrka i Södermanland och Svedvi klockstapel i Västmanland en utsmidd tillplattad spets som troligen har till uppgift att skära träfibrerna så att förborrning av spånen inte krävs. På äldre spåntäckningar är spånen ofta fästa med synliga spik, ibland mycket symmetriskt placerade. Idag spikar man nästan uteslutande med dold spikning.

54) Dalarnas museums arkiv.

55) Antti Pihkala, mejl 2020-04-23.

56) Roald Renmælmo, mejl 2019-11-20.

Figur 24. Spån med träplugg för infästning från Kvikene kyrka i Norge. Pluggen är förskjuten från spånets centrum och sitter högre upp i jämförelse med spånspiken som vanligen placeras i spånets centrum längre ner på den synliga delen av bleket. Foto Daniel Eriksson.

Figur 25. Spån på klockstapelns norra fasad vid Svedvi kyrka, Västerås stift. I höjd med ljudluckorna finns ett parti med spån som bedöms vara av mycket hög ålder. Spånens jämna bredder och symmetrin i läggningen påminner om spåntäckningen i Tångeråsa kyrka, Strängnäs stift, som förmodas vara från 1400-talet. På spånen syns hål från tidigare infästning ovanför befintlig infästning. Hålen är av större dimension än spikhål och i flera fall är de något förskjutna från spånets centrum vilket tillsammans talar för att spånen kan ha varit fästa med träplugg tidigare. Foto Lisa Skanser.

Ytbehandling

Trätjära har sedan medeltiden utgjort det dominerande ytbehandlingsmaterialet. Tjärans uppbyggnad och appliceringsmetoder har skiftat över tid. Under medeltid och tidigmodern tid tycks det funnits en önskan om att bygga tjocka skikt. Under 1900-talet började man doppa spånen innan läggning.

Vid dagens tjärningsarbeten används en mycket tunn tjära som inte ger några tjocka skikt, ofta är den så tunn att den sprutas på istället för att läggas på med pensel eller spatel. Det ger tunna skikt som snabbt blir urlakade.

Undersökningsresultat

I följande avsnitt presenteras svaren på de frågor som formulerats inom projektet. Kapitlet avslutas med en redogörelse för resultaten av den del av undersökningen som utgjort förstudie till etapp II.

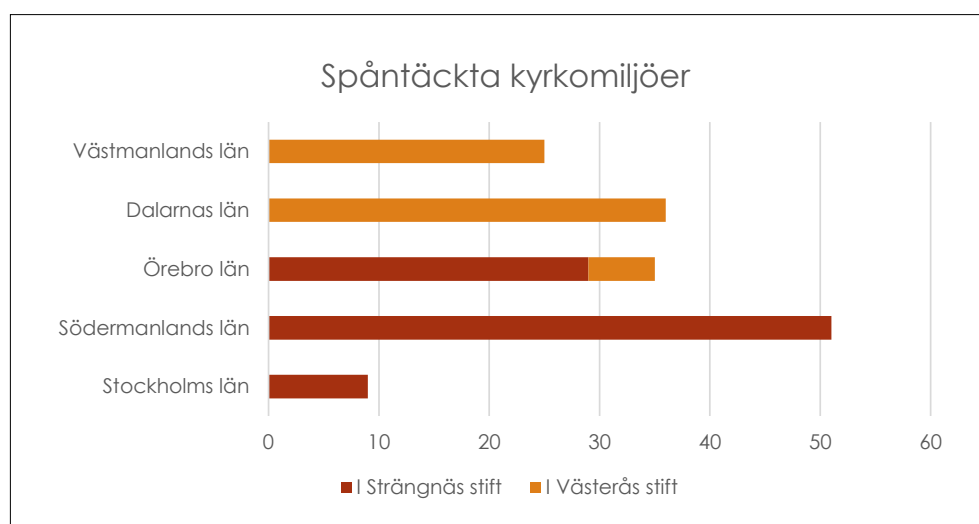
Stavspånstäckningar inom Strängnäs och Västerås stift

Inom Strängnäs och Västerås stift finns sammanlagt 155 olika kyrkomiljöer med stavspånstäckningar. Efter den inledande genomsökningen av Kyrkokansliets byggnadsregister (KBR) och kyrkokaraktäriseringarna var siffran 153.

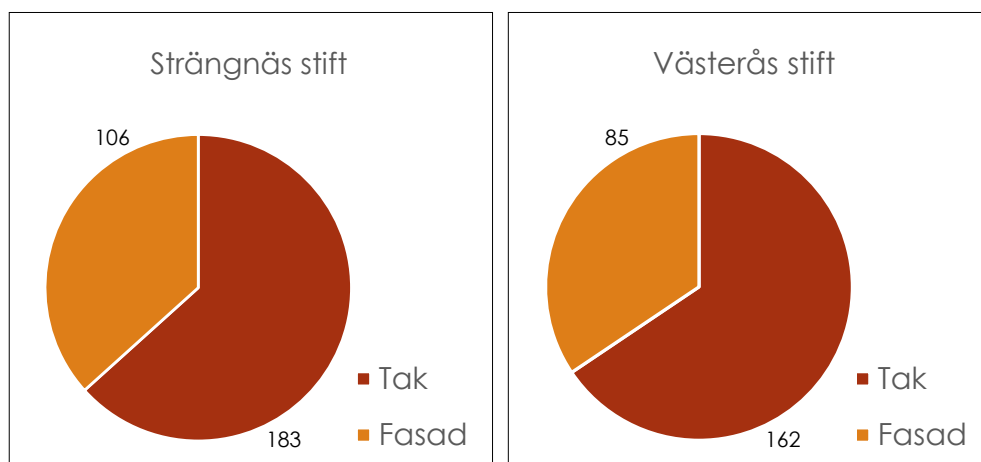
I Strängnäs stift finns 89 kyrkomiljöer med stavspån som länsvis fördelas på 9 i Stockholms län, 51 i Södermanlands län och 29 i Örebro län. Antalet olika stavspånstäckningar som registrerats inom de 89 olika miljöerna är 289 varav 183 finns på tak och 106 på fasad. Spåntäckningarna redovisas i 239 olika formulär i databasen.

Inom Västerås stift finns spåntäckningar inom 66 kyrkomiljöer fördelat på 6 miljöer i Örebro län, 25 i Västmanlands län och 36 i Dalarnas län. Inom dessa har sammantaget 247 olika täckningar registrerats, och fördelningen är 162 på tak och 85 på fasad, redovisat i 213 formulär i databasen.

Flest stavspånstäckningar återfinns på kyrkobyggnader och klockstaplar. Inom undersökningsområdet finns det 80 klockstaplar med stavspån – 51 i Strängnäs stift och 29 i Västerås stift. Antalet kyrkor med spån på tak eller fasad är sammantaget 93 och fördelningen stiftsvis är 51 i Strängnäs stift respektive 42 i Västerås stift. På kyrkorna förekommer stavspån på både fasad och tak och i många fall inte bara på långhus utan även på sakristia, korsarm, absid, torn, spira och förstuga/vapenhus.

Figur 26. Antalet kyrkomiljöer med spåntäckningar i respektive län och stift.

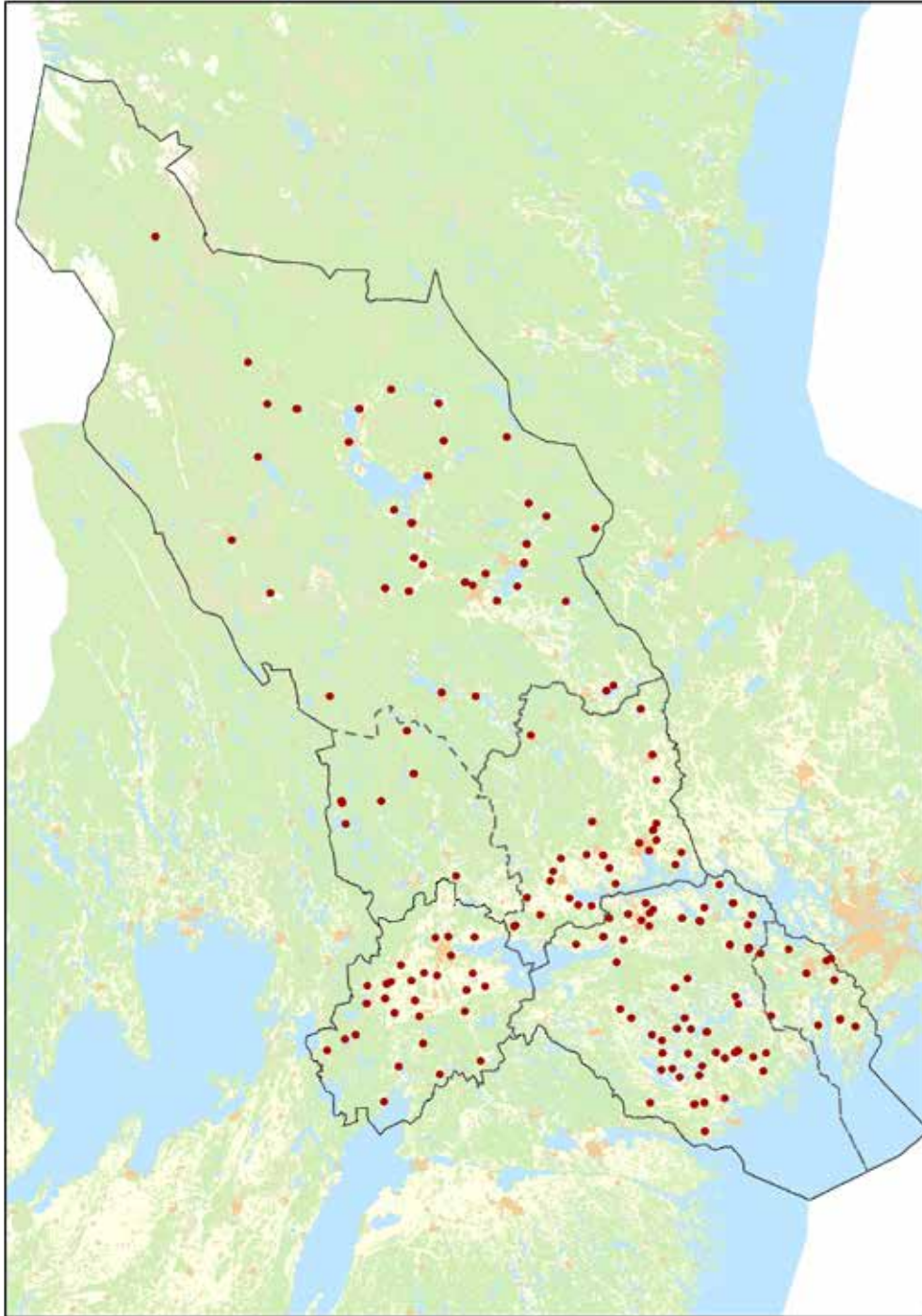

Figur 27. Fördelningen av de olika spåntäckningarna som registrerats på tak respektive fasad. Inom stiftens sammantaget har 345 spåntäckningar på tak registrerats och 191 på fasad.

Inventeringen visade vidare stavspånstäckningar på en mängd andra byggnadstyper och anordningar – bårhus, gravkapell, stigluckor och grindstolpar. Inom kyrkotomten kring Ramundeboda klosterruin i Strängnäs stift fanns även en spåntäckt kyrkogårdsmur. De ovan uppräknade byggnadstyperna och anordningarna var inkluderade som val i inventeringsformuläret, att spåntäckningar skulle förekomma på en del av dessa var inte oväntat. I undersökningen finns omkring 25 spåntäckningar som registrerats under "annat". Bland dessa återfinns bland annat sockenmagasin, sockenstuga och tiondebod. Det är byggnader traditionella för de äldre sockenkyrkomiljöerna och att dessa i vissa fall är spåntäckta är inte förvånande. Värt att uppmärksamma är det relativt stora antalet byggnader och anordningar med spåntäckningar som tillkommit under 1900- eller 2000-talet. Det rör sig i flera fall om byggnader eller anordningar som ur antikvarisk synvinkel ofta bedöms som något nödvändigt ont inom kyrkomiljöer; ekonomibyggnader som till exempel förråds- eller redskapsbodar och skyddande takkonstruktioner över servicestationer. Här har stavspånen använts som ett sätt att anpassa ett modernt tillägg till en historisk miljö. Stavspånen kan sägas få en historiserande verkan på en i övrigt modern konstruktion. Trots att dessa spåntäckningar är sentida är de kulturhistoriskt intressanta som en avspiegling av vår tids kulturmiljöarbete.

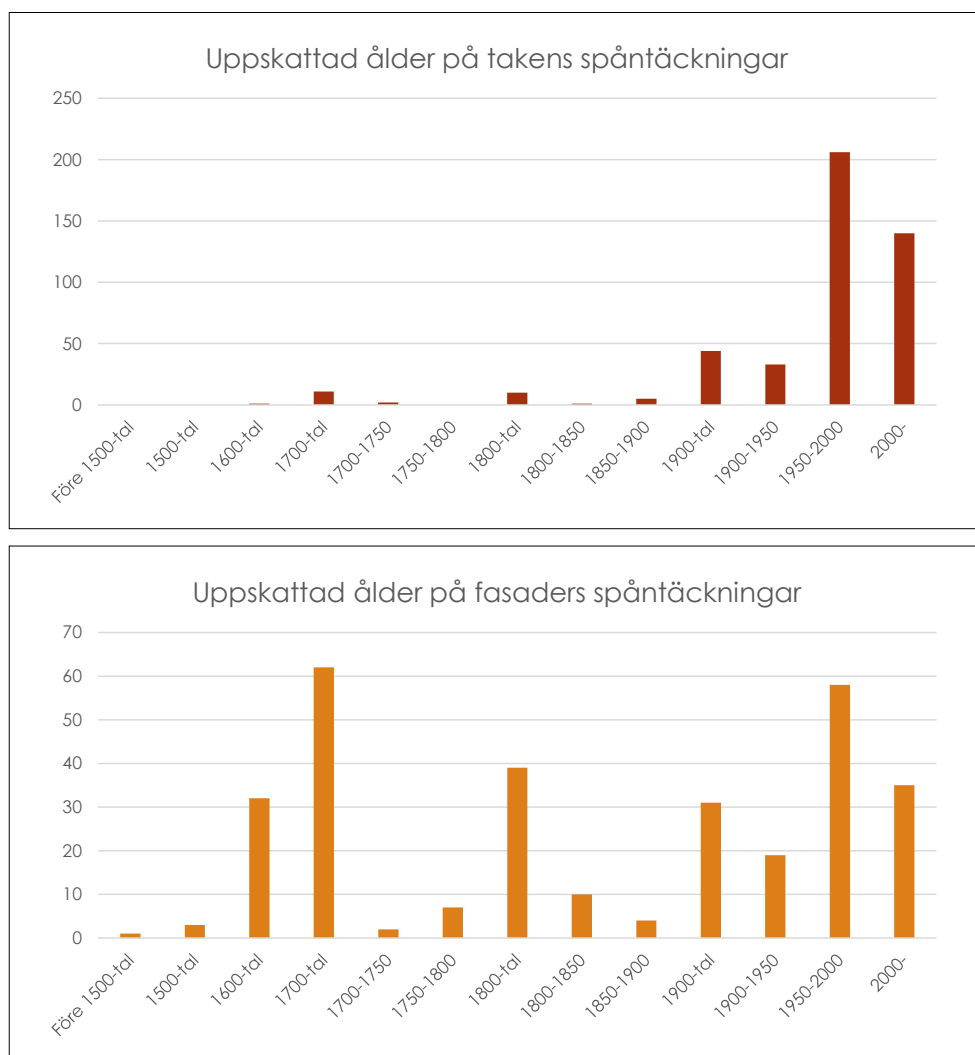
Figur 28. Vid Toresunds kyrka, Strängnäs stift, har brunnlock och skärmtak över redskap täckts med spån i en ambition att anpassa dem till kyrkans historiska miljö. Foto Karin Myhrberg.

Figur 29. Karta som illustrerar spridningen på de 536 inventerade spåntäckningarna inom stiftet och länen. I kartan överlagras punkter varandra.

Stavspånstäckningarnas ålder, utformning och ytbehandling

Beträffande spåntäckningarnas ålder går det att urskilja tydliga skillnader mellan spån på fasad och spån på tak. Generellt förekommer fler äldre täckningar på fasader än på tak, sannolikt av den enkla anledningen att takspån är mer utsatta för väder och vind. Vidare är det möjligt att konstatera att det finns fler bevarade äldre spåntäckningar på klockstaplar än på kyrkobyggnader.

Figur 30. Uppskattningen av ålder på tak- respektive fasadtäckningar inom båda stiftet. Observera att det i formuläret har varit möjligt att välja flera olika alternativ om osäkerhet funnits.

Den äldsta spåntäckningen inom undersökningsområdet finns på Tångeråsa kyrka i Örebro län. Spånen är placerade på korets fasad och har tidigare dendrodaterats till mellan 1270-tal och tidigt 1300-tal (figur 12). I samband med inventeringen av Tångeråsas olika spåntäckningar uppmärksammandes den täckning som finns på sakristians gavelspets (figur 30). Spånen där bedöms kunna vara från sakristians uppförande kring 1450–1460-tal. De i undersökningen identifierade äldre spånen, från medeltid till 1800-talets första hälft, har tydliga gemensamma daterande drag och relativt få skillnader, vilket gör det svårt att datera dem mer exakt utifrån utformning, hantverksmetod, lagging och infästning. Tjocka tjärskikt har i många fall ytterligare försvårat bedömningen. Gemensamt för de äldre spånen är den huggna ytan, de stora variationerna i mått inom samma täckning, den synliga infästningen med smidd spik och de ofta tjocka tjärskikten, i flera fall med spår av rödfärgspigment i de undre skikten. De äldsta spånen förekommer i flera former – raka, spetsiga, runda och näbbformade. På taktäckningar är majoriteten av de äldsta spånen rundade följt av raka. På fasadtäckningar utgör de näbbformade en stor majoritet följt av rundade och raka. Mönsterläggning är relativt vanlig inom de äldre täckningarna. Både två- och trelagerstäckning förekommer.

Tångeråsa kyrkas spåntäckningar från medeltid utgör kanske Västerås och Strängnäs stifts enda täckningar från perioden. Möjligtvis finns det fler men på grund av likheterna i de daterande dragen är det inte möjligt att avgöra utan fördjupade studier. Antalet spåntäckningar på fasad som bedöms kunna härstamma från 1600- eller 1700-tal är 74.

Antalet täckningar på tak från samma period är 13. I flertalet fall rör det sig om skyddade delar på takdekorationer, torn och spiror. Två av täckningarna är dock regelrätta takfall och båda finns inom Västerås stift. Det ena på Sala sockenkyrkas vapenhus och det andra utgör en del av Leksands kyrkas kortak.

Figur 31. Tångeråsa kyrka, Strängnäs stift. Bild på sakristians gavelspets vars spån bedöms kunna vara från sakristians uppförande omkring 1450. Spånen är tillverkade med omsorg i jämn storlek vilket skapar symmetri i läggningen. Spånens spetsar är mycket noggrant gjorda med helt raka sidor utan antydning till svängar åt något håll. Att bugga alla spån till samma bredd innebär inte bara ett slöseri med material, det för även med sig en hel del merarbete. I praktiken innebär det att alla smala spånämnen som normalt hade använts sorteras bort. Likaså får de ämnen som skulle kunna ge breda spån buggas ner till en smalare form. Spåntäckningen berättar att ett viktigt mål i slutresultatet är att det rombiska mönstret ska följa rätta linjer. Foto Lisa Skanser.

Figur 32. Spåntäckningar på fasad som bedömts ha lagts under 1600- och 1700-tal är 74. Inom samma kyrkomiljö kan flera täckningar förekomma.

Figur 33. Spåntäckningar på tak som bedömts ha lagts under 1600- och 1700-talen är 13. I kartan syns åtta punkter men flera täckningar kan förekomma inom samma kyrkomiljö. I flertalet fall rör det sig om skyddade delar på takdekorationer, torn och spiror.

Taktäckningar som bedömts vara från 1800-talets första hälft uppgår till ett tiotal. Fasadtäckningar från samma period utgörs av ett femtiotal. Omkring femtio fasad- och åttio taktäckningar uppskattas ha sitt ursprung i perioden 1850–1950. Perioden är intressant för även om sågade bleken, ovarsidor, utgör en klar majoritet så förekommer ändå relativt stor andel spåntäckningar med huggna, kluvna och maskinhyvlade bleken parallellt med de sågade. Spånen har företrädesvis rak form, följt av rundade och näbbformade. Under den angivna perioden är det möjligt att urskilja övergången från en hantverksmässig tillverkning till en mer mekaniserad. Variationer i spånens storlek inom en täckning minskar i jämförelse med tidigare århundranden och flera exempel på täckningar med homogena spån finns. Antalet angivna mått på bleket är för få för att kunna dra några slutsatser om storlekar. Både synlig och dold spikning förekommer i ungefär lika antal men dold utgör liten majoritet. Många spåntäckningar från omkring 1800-talets mitt till 1900-talets mitt har kraftigt eroderade spån. I flera fall har det inte varit möjligt att fastslå ytbearbetning. Varför dessa spån är mer eroderade än de äldsta spånen beror sannolikt på att de ofta saknar de mycket tjocka tjärskikten som är utmärkande för spån från medeltid och tidigmodern tid.

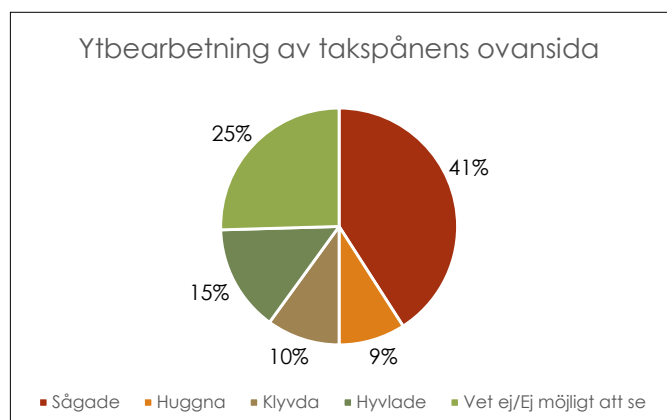

Figur 34 Sågade spån från 1900-talets senare hälft vid Särna kyrka, Västerås stift (t.v.) och kluvna spån från tidigt 2000-tal vid Härads kyrka, Strängnäs stift (t.h.) Foto Sanna Svensson och Karin Myrberg.

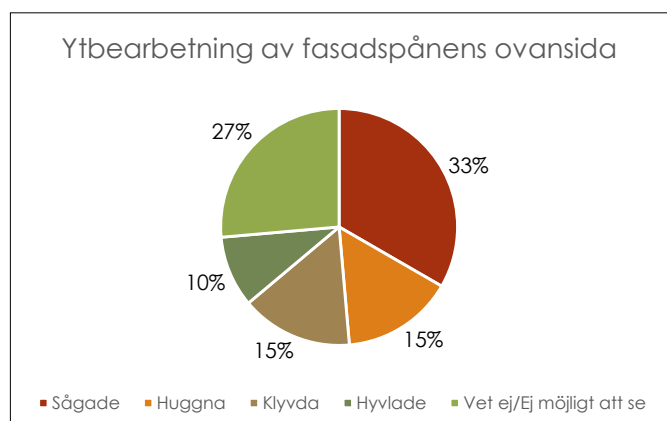

Figur 35. Sala sockenkyrka, Västerås stift. Västra takfallet på vapenhuset är täckt med stavspån som kan vara en av de äldsta taktäckningarna inom undersökningsområdet. Foto Lisa Skanser.

Inom undersökningsområdet härstammar flest spåntäckningar sannolikt från 1950–2000. Av de totalt 345 registrerade spåntäckningarna på tak så kan omkring 200 vara lagda under perioden. Fasadtäckningar i inventeringen är totalt 191 och från nämnda period har drygt 50 registrerats. Kännetecknande för denna tidsperiod är att en majoritet av dessa har sågad ovansida, följt kluvna. Kanterna och basen är sågade. Täckningar med maskinhyvlade spån förekommer. Infästningen är i huvudsak dold. Några fall av synlig infästning med trådspik förekommer. I något fall har smidd spik använts. Mer än hälften av täckningarna uppvisar variationer i mått. Det är intressant då det funnits en uppfattning om att det sena 1900-talets spån präglas av likformighet.

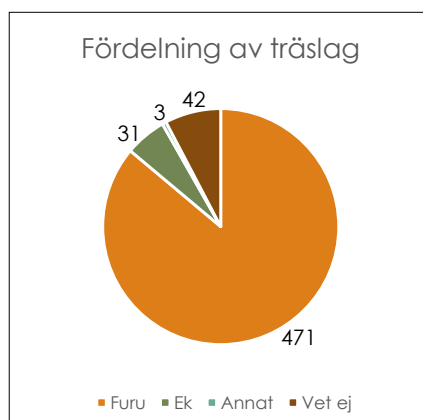
Figur 36. Omkring femtio fasad- och åttio taktäckningar uppskattas ha sitt ursprung i perioden 1850–1950. Diagrammen illustrerar ytbearbetningen på spånens ovansidor/ bleken under perioden. Sågade spån utgör en klar majoritet men ändå förekommer relativt stor andel spån med huggna, kluvna och maskinhyvlade bleken parallellt med de sågade.

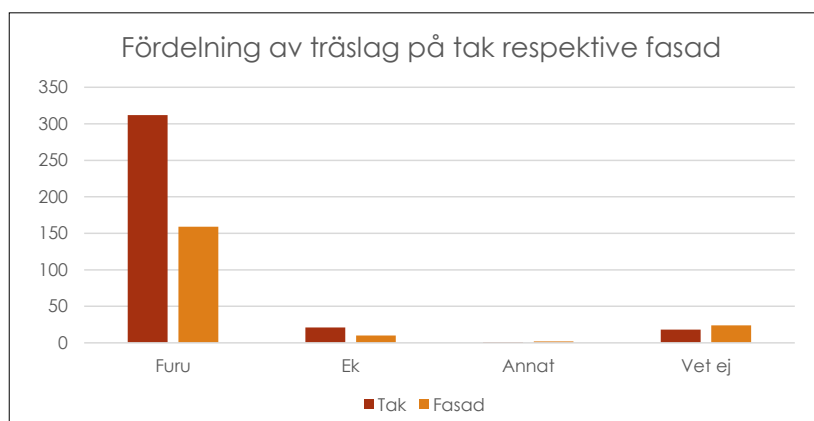
Bland taktäckningarna har omkring 140 bedömts kunna vara från 2000-talet. Merparten av 2000-talsspån har en kluven ovansida, omkring nittio stycken, men även spån med sågad ovansida förekommer i betydande antal, drygt femtio stycken. I några fall förekommer både kluvna och sågade ovansidor inom samma täckning, något som sannolikt har sin orsak i kontinuerliga partiella byten. Maskinhyvlade, huggna och vet ej utgör vardera en handfull täckningar. Spån från 2000-talet har sågade kanter och bas och är nästan uteslutande infästa med dold spikning. Att spån utgör ett slags standardspån tydliggörs genom de få variationerna i ytbearbetning och storlek. Merparten av spån har ett bleke som på höjden mäter 150 mm. Inom ett fåtal täckningar förekommer variationer i höjd och bredd. I de fallen rör det sig om mönsterlagda spån, undantaget Blacksta klockstapel där spånens bredd varierar mellan 60 och 155 mm. Mönsterläggning är generellt ovanlig inom täckningarna från 1900- och 2000-talen.

Drygt trettio spåntäckningar på fasad från 2000-talet har identifierats i inventeringen. Ett tjugotal är sågade och drygt tio är klyvda, fler varierar i mått än inte och dold infästning överväger. Ett fåtal täckningar finns med huggna bleken, till exempel Envikens gamla kyrka, där spånen även har synlig infästning med handsmidd spik. De nytillverkade spånen har tydligt anpassats till en äldre täckning.

Inventeringen visar att furu är den klart dominerande virkestypen. Över fyrahundra spåntäckningar har bedömts utgöras av furuspån och ett trettiotal av ek. På drygt fyrtio täckningar har virkestyp inte gått att fastställa på grund av tjocka skikt av tjära eller färg.

Figur 37. Furu är den klart dominerande virkestypen inom stiftet.

Två stycken har bedömts som möjligen av gran. I ett av dessa fall rör det sig om en arkivuppgift och i det andra genom okulär bedömning. Täckningarna i ek är i huvudsak koncentrerade till Södermanland och Strängnäs stift. Men vid Oxbergs kapell i Dalarna ligger ekspån på både kapellets och redskapsbodens tak. Bland de relativt få täckningarna med ekspån är flertalet sentida, tillkomna under 1900- eller 2000-talet och de är i huvudsak sågade. På Säby kyrkas klockstapel, Västmanland, ligger ekspån med kluven ovansida på en mindre takyta.

Ytbehandling

I blanketten som användes i inventeringen fanns ett flertal valbara alternativ under ytbehandling – tjära, tjära pigmenterad med kimrök, tjära med rött pigment, stenkols-tjära, tjära med tillsats av sand, rödfärg, oljefärg, kreosot, tryckimpregnerat och annat. Under arbetets gång visade det sig svårt att med säkerhet skilja mellan tjocka skikt trätjära och stenkolstjära. Flera av de äldre spåntäckningar uppvisade mycket tjocka skikt, så kallade pansarskikt. Denna typ av skikt har tidigare ofta tolkats som stenkols-tjära, en bedömning som på senare tid ifrågasatts av experter inom området. Det kan istället handla om ”rörtjära”, trätjära som kokades till en tjock beckliknande konsistens och påfördes flödigt i flera skikt. Det har i inventeringen också varit svårt att urskilja inblandning av exempelvis sand. För mer ingående bestämning av ytbehandlingsmaterial och dess innehåll krävs andra metoder än endast okulär besiktning.

Figur 38. Av Sura gamla kyrka i Västerås stift återstår sakristian som numer utgör kapell och minnesplats. Stavsåpanen på västra fasaden uppskattats vara från 1600-talet. Spår efter röda pigment finns i underliggande tjärskikt. Foto Lisa Skanser.

Inventeringsmaterialet visar en klar majoritet av spåntäckningar behandlade med trätjära. Ett litet antal täckningar bedöms vara strukna med tjära med inblandning av kimrök. Vanligare är täckningar med inblandning av rödfärgspigment, ungefär ett sjuttiototal. Röda pigment återfinns på både tak- och fasadtäckningar. Spåntäckningar målade med faluröd slamfärg förekommer föga förvånande endast på fasader. Drygt tjugotalet slamfärgade fasader finns inom Västerås och Strängnäs stift. En granskning av förekomst av röda pigment och rödfärg visar att det förekommer inom drygt hundra täckningar och att spridning över stiftet är relativt stor. I flera av dessa fall rör det sig om spåntäckningar vars ålder uppskattats till 1600- och 1700-tal och där första skiktet, närmst träet, är ett rött skikt men där yngre tjärskikt utgörs av svart tjära. En relativt vanlig uppgift som syns i arkivmaterialet är att röttjäran på många håll ersattes med svarttjära under perioden sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

Oljefärg utgör en ovanlig ytbehandling av stavspån. Inom undersökningsområdet finns fem täckningar som är målade med oljefärg. En utgörs av en sentida taktäckning av sågade brädlappar på Bro stiglucka i Västmanland. Övriga finns i Dalarna och en av dem är också en sentida sågad täckning, men på en kyrkofasad, målad i en ljus grå kulör. En annan är en oljefärgsmålade täckning av hyvlade spån på ett torn färgsatt i en bruten vit kulör. Övriga två utgörs av en spånklädd port respektive fönsterluckor.

Under "annat" har tretton spåntäckningar pekats ut som kan ha ytbehandlats med material innehållande asbest. De finns inom tio kyrkomiljöer. Tryckimpregnerade spån förekommer främst i taktäckningar och är begränsade till tio i antal. Även ett tiotal täckningar förekommer där kreosot misstänks förekomma. Det finns sannolikt ett stort mörkertal avseende impregnerade och asbestbehandlade spån mot bakgrund av att kreosot och även arsenik förespråkades under 1900-talet.

Figur 39. Kartan visar inom vilka kyrkomiljöer spån misstänks ha behandlats med material innehållande asbest. I Strängnäs stift är det Barva, Härads, Sorunda, Taxinge, Tångeråsa, Vadsbro och Ösmo. Inom Västerviks stift är det Badelunda, Bingsjö och Ore. Ett mörkerantal finns troligen.

Vård- och underhållsarbete ur historiskt perspektiv

Hur stavspånen inom Strängnäs och Västerås stift har underhållits ur historiskt perspektiv kan i viss mån belysas genom det insamlade inventeringsmaterialet men främst genom arkivstudierna från de olika kyrkoanläggningarna. Arkivuppgifter rörande underhåll har gått igenom och sammanställts tillsammans med uppgifter från inventeringen. Nedan presenteras den översiktliga bild som framkommit i kronologisk ordning.

De identifierade spåntäckningarna från 1600-, 1700- och 1800-talen uppvisar mycket tjocka tjärskikt. Genom endast okulärbesiktning är det svårt att avgöra om dessa är ett resultat av ett målmedvetet skiktbyggande med en tjockflytande trätjära under täckningens tidiga år, av många kontinuerliga strykningar genom århundrandena, en kombination av dem båda, eller av tjocka skikt av mer sentida stenkoltjära. Utifrån arkivstudien kan viss information om tjärstrykning, spånbyten och omläggningar utvinnas men luckorna är stora, ibland mer än hundra år. Kan det antas sannolikt att man underlät sig underhålla en spåntäckning under en så lång period? Kanske fattas det uppgifter i det granskade arkivmaterialet. Även i modern tid saknas uppgifter om tjärstrykningar och mindre omfattande spånbyten på grund av att åtgärderna har betraktats som enklare underhållsarbete och därför inte dokumenterats. En noggrann genomsökning av kyrkoarkiven och räkenskaperna skulle sannolikt kunna teckna en tydligare bild av underhållsarbetet i tidigmodern tid, kanske inte av materialens beskaffenhet i detalj men väl hur ofta åtgärder utfördes.

I det undersökta arkivmaterialet finns uppgifter från 1600- och 1700-talen kring vem som utförde underhållet av spåntäckningarna. I många fall är det klockaren som tjärstrukt och spåntäckt men även målare, byggmästare, torpare och ryttare förekommer. Flera uppgifter om spåntillverkning bland sockenbor finns. En anteckning från 1677 rörande Fors kyrka, Södermanland, gör gällande att församlingens invånare i hemman och gårdar skulle tillverka spån som sedan skulle antagas och gillas av spånslagaren.

Från 1700- och 1800-talen finns en del intressanta uppgifter om framför allt ytbehandlingsmaterial. Från 1700-talet finns uppgifter om spån som behandlades med tjära med inblandning av kol. Under 1800-talet finns flera exempel på tjära med blyerts, en tillsats som tycks ha förekommit under hela århundradet. Kring mitten av seklet nämns behandling med tjära och stenkolsolja.

I arkivmaterialet från 1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet speglas en förändring i ytbehandlingar som föranletts av den växande industrin. Från 1869 finns en uppgift rörande ett långhustak som ströks med asfalttjära. År 1887 gör takspånsoljan entré. Från det tidiga 1900-talet finns flera uppgifter som visar på ett mer utbrett bruk av karbolineum, stenkoltjäroljor behandlade i värme med tillsats av klor samt eventuellt konserverande ämnen som till exempel zinkklorid. Enligt arkivuppgifterna ska spånen ha ”doppats” eller ”genomdränkts” i karbolineum innan de behandlades med tjära i två strykningar.

Under den här perioden omnämns också sågade spån för första gången i det undersökta materialet. Vidare synliggörs ett missnöje ute i församlingarna kring spåntäckningar och det omfattande och dyra underhållsarbete dessa sades kräva. I Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) finns en mängd önskemål från församlingar inom Västerås och Strängnäs stift om att få tillåtelse att byta ut stavspån till främst plåt- eller skiffertäckningar. Utöver kostsamt underhållsarbete lyfts brandrisken fram som motivering till byte. Kanske kan församlingarnas missnöje haft sin orsak i dyrare material och arbetskraft. Det tidiga 1900-talet var en tid präglad av ett stort historieintresse och en vurm för allmogens bebyggelse. Den medeltida byggnadskonsten omvärderades och flera ödekyrkor återupptäcktes. Stavspånen värderades under denna historie- eller medeltidsvurm högt och från myndighetshåll sa man därför nej till flera av församlingarna.

Vidareutvecklingen av material och metoder vid underhållsarbete av spåntäckningar går tydligt att följa under 1900-talet. Kring 1900-talets mitt prövades en rad nya behandlingar. Från 1940-talet finns en skrivelse från Kungl. Byggnadsstyrelsen där denna rekommenderar Grythyttans församling att impregnera nya stavspån med arsenik. Under 1950-talet förekommer uppgifter om kreosotimpregnerade spjälkade spån, om spåntäckningar som ströks med den asbestförstärkta produkten Toptite och trätjära som förtunnades med fotogen. Till kyrktaket i Rättvik brukades "ett ton impregneringsmedel" eftersom tjäran som använts tidigare bara tycktes vilja glida av. Det är oklart vilket impregneringsmedel som användes. De nya materialen omvärderades dock i rask takt. Som exempel kan Sorunda kyrka nämnas. År 1954 ströks spåntaket med Toptite men redan 1962 bad församlingen om Riksantikvarieämbetets råd angående lämplig metod för borttagande av produkten eftersom den träkonserverande effekten uteblivit.

Figur 40. Husby-Oppunda klockstapel, Strängnäs stift. Hjärtstolparnas spån är täckta med tjocka skikt ytbehandling. Foto Karin Myhrberg.

Figur 41. Kungs-Barkarö kyrka, Västerås stift. Spånen på tornets fasader täcks av ett tjockt pansarskikt, eventuellt så kallad rörtjära, eller så förekommer skikt av stenkoltjära. Foto Lisa Skanser.

Arkivmaterialet från 1970-talet visar bland annat på en fortsatt användning av tryckimpregnerade stavspån. Enligt Träforskningsinstitutet skulle en tryckimpregnerad spåntäckning inte behöva tjäras på 5–10 år och förväntades bestå i upp mot 200 år. Den kanske mest anmärkningsvärda uppgiften härstammar från 1970 och rör en renovering av en spåntäckning på ett kyrktak. Täckningen ska ha lagats och sedan strukits med vinylfärgen Panu från tillverkaren Ljungdahls. Vinylfärgen kan förmodligen sägas utgöra kulmen på den experimentlusta som präglade vård- och underhållsarbete

tena kring 1900-talets mitt. I arbetsbeskrivningar och förfrågningsunderlag från 1980- och 1990-talen synliggörs en återgång till för stavspån mer traditionella metoder och material. Nu föreskrivs ”trä tjära”, ”äka trä tjära”, ”äka stubb tjära” och ”äka dalbränd tjära”. Gällande metoder för spåntillverkning och läggning hänvisar man till Riksantikvarieämbetets rapport om spån från 1981. Kluvna spån som tjärdoppats innan läggning blev vanligt förekommande, något som även synliggörs i inventeringen. Tryckimpregnering började ifrågasättas. I ett yttrande från läns museet i Västmanland avråder man från tryckimpregnerade spån med hänvisning till att behandlingen kunde resultera i att träets celler delvis sprängdes. Dessutom ansågs behandlingen överflödig på det kärnvirke som förordades.

Utvecklingen under 1900-talets sista decennier kan sannolikt delvis förklaras som en effekt av den restaureringsideologi som under 1970-talet utarbetades av bland andra restaureringsarkitekten Ove Hidemark där det autentiska, det äkta var i fokus. Det gällde särskilt materialen, främmande ämnen skulle inte införas i en äldre byggnad. Vidare bör det faktum att många moderna material och metoder hade visat sig bristfälliga starkt bidragit till omslaget i vård- och underhållsarbetet.

Under 1900-talet är det möjligt att urskilja en ökad professionalisering inom stavspånsfältet, både vad gäller tillverkning, läggning och underhåll. Spånen tillverkas inte längre på gårdarna runt om i socknen utan kan köpas från fabrik. Klockaren behöver inte längre ge sig upp på kyrktaket för att tjärstryka. I arkivmaterialet finns uppgifter om stavspån som 1911 inhandlades från Hasselfors träförädlingsfabrik, en flitigt förekommande spåntillverkare inom undersökningsområdet. Trätjära kan bland annat köpas från köpman Svante Axelsson i Långträsk eller direktör Levander, ägare av Vindelns tjär-export. Desto svårare tycks det varit att finna utförande hantverkare under 1970-talet. I ett brev från ett kyrkoråd till Riksantikvarieämbetet daterat 1975 beskrivs aktörerna inom underhåll av spåntak som få, vilket gjorde det svårt för församlingarna att hitta lämpliga utförare till ett acceptabelt pris. Som ett svar på denna efterfrågan växte ett mindre antal spånhantverksföretag med stor produktion fram under det sena 1900-talet.

Statistik från inventeringen och arkivstudierna visar att en majoritet av stavspånstäckningarna daterats till 1900-talet och framför allt 1900-talets andra hälft. Det bör indikera att tidigare spåntäckningar inte har underhållits med tillräckligt täta intervaller. Ytterligare en slutsats kan vara att brister funnits i virkeskvalitet, läggning och underlag.

Utförandets och underhållets påverkan på beständigheten

Det går att urskilja gemensamma nämnare för äldre bevarade spåntäckningar som visat sig beständiga över tid. Många av dem har spån helt av kärnved och stående tätvuxna årsringar samt skyddas av tjocka tjärlager. Av dessa faktorer bör spånens kvalitet vara det viktigaste för oavsett tjärlagren så kommer spånen snabbt ruttna bort om inte virket är av god kvalitet. Men de tjocka skikten tjära, ibland kallade pansarskikt, bör ändå kunna betraktas som en viktig del i ett framgångsrecept för varaktiga spåntäckningar. Å andra sidan har för täta ytskikt enligt arkivuppgifter visat sig leda till rötskador. Framför allt kring 1900-talets mitt då ett större antal spåntäckningar fick bytas då stenkols- eller asfaltstjära stängt in fukt i trämaterialen.

Spåntäckningens placering har visat sig ha stor betydelse. Fasadtäckningar har klarat sig bättre än taktäckningar, vilket rimligtvis bör ha sin orsak i mindre fuktbelastning. I inventeringen har merparten av de äldsta täckningarna återfunnits på fasader och takfall i mer skyddade norr- och västerlägen. Gällande taktäckningar har norrlägen dock inte alltid visat sig mer fördelaktiga, då skuggiga norra takfall ger goda förutsättningar för mossor som binder fukt till spånen.

I arkivmaterialet finns flera uppgifter om för svagt lutande takfall som resulterat i dålig avrinning och rötskador. Underlaget som spånen är fästa på utgör ytterligare en betydelsefull faktor som påverkar beständigheten. Andra mer osynliga faktorer kan också ha stor inverkan, till exempel vilken årstid spånverket avverkades och hur hanteringen sett ut vad gäller tork- och lagringstider. Underlagen och dess betydelse för spåntäckningar samt träkvalitet och virkeshantering kommer att undersökas närmare inom etapp II.

Skador och problem idag

Inledningsvis i rapporten nämns att inventeringen inte syftat till att besiktiga skador i spåntäckningar, men att en notering oftast gjorts i ett fritextfält i de fall uppenbara skador iakttagits. Nedan förs ett resonemang utifrån vad som noterats i förhållande till några kvalitetsrelaterade aspekter.

Figur 42 Sågade spån med liggande årsringar ger sprickor på kärnsidan. Sådana spån krymper och sväller mer än ett spån med stående årsringar. Bårhus vid Säby kyrka, Västerås stift. Foto Lisa Skanser.

Torrspäckor och erosion har noterats i hög utsträckning. Årsringsorienteringen i spånens yta är av stor betydelse för sprickbildningen. Många av täckningarna med sågade spån från 1900-talet och framåt har spån som är tangentiellt uttagna ur stammen, det vill säga har liggande årsringar. Trä krymper och sväller ungefär dubbelt så mycket tangentiellt som radiellt (stående årsringar). Spån med liggande årsringar ändrar alltså form vid fuktvariation och risken för sprickbildning ökar. Radiellt uttagna spån, med årsringarna vinkelräta mot spånets bleke är mer motståndskraftiga mot väder och vind och behåller sin form i betydligt högre grad.

För att upptäcka rötskador behövs en praktisk och mer noggrann undersökning, men några uppenbara fall har noterats i inventeringen. Orsaken till att rötskador uppstår kan vara ett alltför tätt underlag som hindrar upptorkning, exempelvis om spånen spikats på underlagspapp, och/eller bristande virkeskvalitet. I kombination med flack taklutning, skuggigt läge och överhängande växtlighet försämras förutsättningarna ytterligare. I spåntäckningar från 1900-tal och 2000-tal har stor andel splintved i spånen iakttagits. Splintveden suger upp betydligt mer vatten och har lägre beständighet än kärnveden. Problematiken är tydlig i fallet med de spån som lades för sju år sedan på Södra Rådas sakristia och vars splintvedsdelar nu är angripna av röta medan kärnvedsdelarna inte är det.

En majoritet av täckningarna från 2000-talet och en stor andel från 1900-talet uppvisar tunna, urlakade tjärskikt. I ett fritextfält i inventeringsblanketten har det varit möjligt att kommentera ytbehandlingen. Merparten av kommentarerna inom båda stiftet rör urlakade tjärskikt. En annan vanlig kommentar är att endast spår av tjära återstår eller att spånen är att betrakta som trärena. Utifrån inventeringsresultatet kan det konstateras att stavspånstäckningarna inte tjäras med tillräckligt täta intervaller för att hindra nedbrytning av trämaterialen genom väder och vind. Man har inte lyckats bygga upp,

Figur 43. Rötskadade spån på bårhuset vid Bergs kyrka, Västerås stift. Spånen är klurna, tjärdoppade innan läggning och uppskattningsvis lagda under sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal. Foto Lisa Skanser.

eller kanske inte eftersträvat, de tjocka skikt som återfinns på stavspån från medeltid och tidigmodern tid. I inventeringen uppvisade endast ett fåtal sentida spåntäckningar tjockare skikt, varav ett bara partiellt.

Relativt många spån bedöms vara tjärdoppade. I och med att demontering av spån inte har utförts har det i många fall inte varit möjligt att avgöra. Sannolikt är en betydligt större mängd spån tjärdoppade än vad som går att utläsa från inventeringsmaterialet. Om tjärdoppning av spån leder till rötskador genom upptorkningen sker långsammare är en intressant fråga att utreda närmare i etapp II av projektet.

Sentida rödtjärade spåntäckningar inom undersökningsområdet är generellt i något bättre skick än ytorna behandlade med tjära utan tillsats av rödfärgspigment. Möjligtvis kan det ha sin orsak i estetiska aspekter. En nyligen behandlad rödtjärad täckning skiljer sig väsentligt i utseende från en urlakad rödtjärad täckning. Det bristande underhållet blir mer påtagligt och kanske blir förvaltare därför mer benägna att sätta in underhållsinsatser. Ytterligare en orsak kan möjligtvis vara att rödtjäran på grund av pigmenten får en tjockare konsistens och att det därigenom är möjligt att bygga tjockare skikt som blir mer motståndskraftiga.

Stavspånen och klimatberoende förhållanden

Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI) har gjort en kartläggning av slagregn, fuktighet och nollgenomgångar (begreppet förklaras nedan) i Sverige. I rapporten fastslås att slagregn står för en stor del av den fukt som en byggnad utsätts för och bidrar till nedbrytande processer. Slagregn definieras som ett regn som rör sig horisontellt genom påverkan av vind. Hur slagregn påverkar en byggnad är beroende av platsens topografi och byggnadens utformning. Slagregn förekommer mest i kustområden och i fjälltrakterna. Inom projektets undersökningsområde, Strängnäs och Västerås stift, är timmarna med slagregn ganska få. Mest slagregn förekommer i kustområdena i Stockholms och Södermanlands län. Det kan innebära att spåntäckningarna inom de kustnära kyrkotomterna i Strängnäs stift är mer utsatta och kräver tätare underhållsintervaller.

Hög luftfuktighet ökar risken för biologisk påväxt och rötskador och påskyndar nedbrytningsprocessen av både spån och spik. Luftfuktigheten mäts ofta i relativ fuktighet: mängden vattenånga i luften vid en viss temperatur i förhållande till den maximala mängden vattenånga vid samma temperatur. Hög relativ fuktighet definieras av SMHI som högre än 65%. Inom undersökningsområdet är antalet dagar med hög relativ fuktighet under ett normalår relativt få. I stora områden inom Västerås och Strängnäs stift ligger antalet dagar runt 295. Siffran kan jämföras med Gotlands eller Lunds stift där antalet dagar med hög relativ fuktighet är cirka 325–355. Mot kusten och i fjällen inom undersökningsområdet är antalet dagar något fler, cirka 320–330.

Större, snabba temperaturväxlingar innebär utvidgning och krympning av stavspån, rörelser som på sikt försvagar materialet. Särskilt stora rörelser kan uppstå i material när temperaturen snabbt sjunker från plusgrader till minusgrader. I synnerhet puts och tegel är känsligt mot dessa snabba växlingar mellan plus- och minusgrader, då vatten och fukt i materialet kan frysa, expandera och orsaka frostsprängningar. Risken för den här typen av rörelserrelaterade skador kan mätas i så kallade nollgenomgångar – dygn då högsta temperatur två meter över marken varit över 0° C och lägsta temperatur varit under 0° C. Nollgenomgångar är vanligast i södra Norrland, främst i Härnösands stift. Inom Strängnäs stift är antalet dygn med nollgenomgångarna cirka 75, med små variationer

Figur 44. Särna gammelkyrka är den nordligast belägna kyrkan i inventeringen. Den ligger i Västerås stift i Älvdalens kommun i norra Dalarna. Foto Sanna Svensson.

Figur 45. Tunabergs kyrka är den sydligast belägna kyrkan och hon ligger söder om Nyköping i Strängnäs stift. Foto Karin Myhrberg.

över stiftet. Variationerna är betydligt större inom Västerås stift. I stiftets södra delar ligger antalet dygn med nollgenomgångar på ungefär samma nivå som i Strängnäs stift. Siffran stiger sedan ju längre åt nordväst man kommer. Mot norska gränsen är antalet dygn med nollgenomgångar cirka 120. Det kan möjligtvis innebära att spåntäckningar inom Västerås stifts norra delar löper något högre risk att försvagas på grund av rörelser i materialet jämfört med spåntäckningar inom stiftets södra delar och inom Strängnäs stift.

Sammanfattningsvis finns det inom undersökningsområdet skillnader i de klimatberoende förhållandena som bör kunna påverka hur ofta underhåll måste utföras. Spåntäckningar inom kyrkoanläggningar längs kusten i Strängnäs stift kan potentiellt kräva tätare underhållsintervaller på grund av en större mängd slagregn och fler dagar med hög relativ fuktighet. Inom Västerås stifts norra och nordvästra delar kan möjligtvis ett mer omfattande underhållsarbete komma att krävas på grund av ett större antal dygn med nollgenomgångar. Det är cirka 40 mil (fågelvägen) mellan Särna gammalkyrka i norr och Tunabergs kyrka i söder vilka är de nordligast respektive sydligast belägna kyrkorna inom inventeringsområdet. I vilken utsträckning nollgenomgångar påverkar trä har emellertid inte undersökts inom projektet. Sannolikt är antalet nollgenomgångar mest intressant i fråga om underhåll av puts, tegel och natursten.

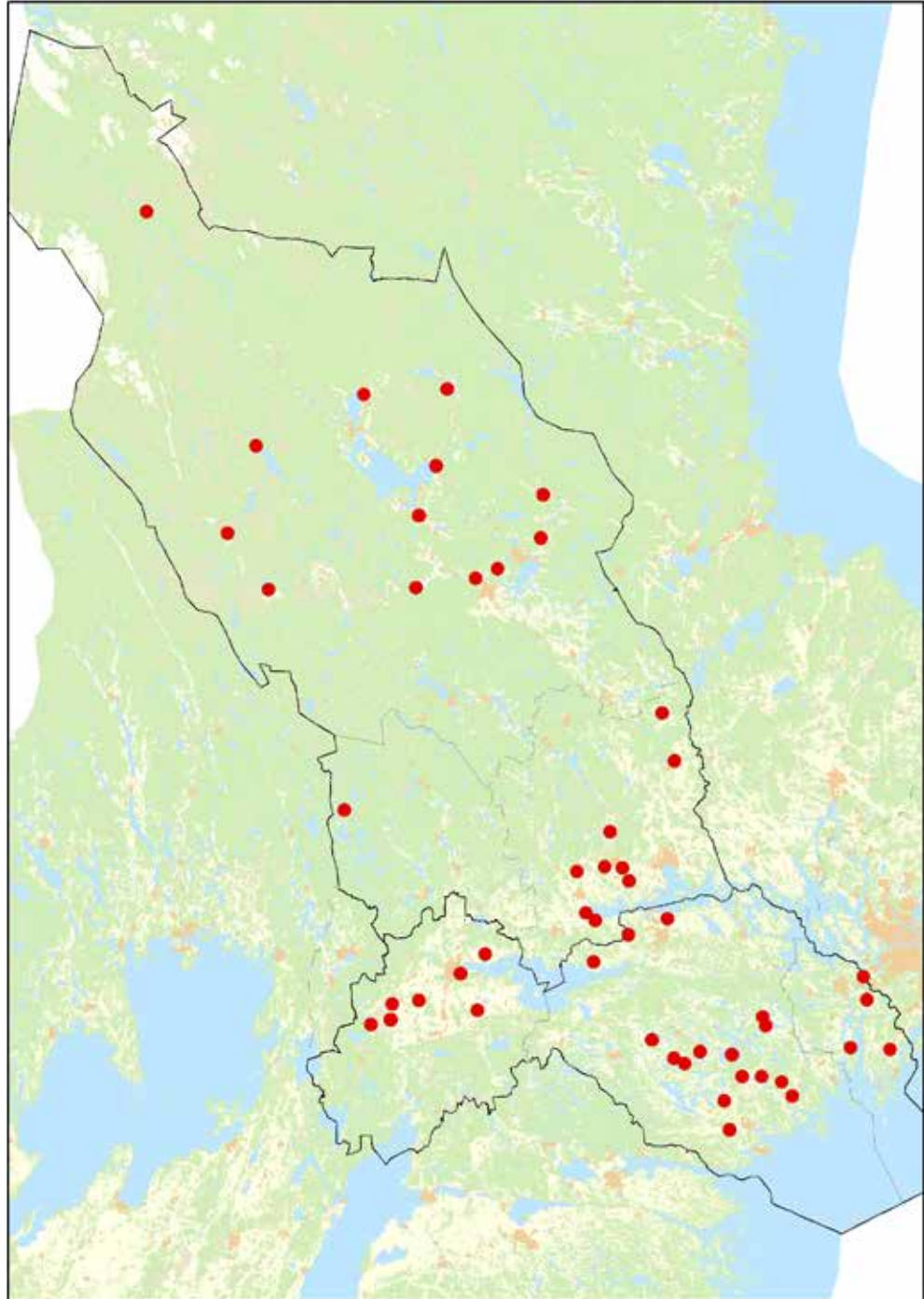
Spåntäckningar av särskilt intresse

Ett sextiototal spåntäckningar fördelade på cirka hälften i vardera stift har i inventeringen bedömts intressanta för fördjupade studier. Flera av dem är täckningar av hög ålder och finns till exempel vid Kräcklinge, Kvistbro, Leksand och Sala sockenkyrka. Fördjupade studier av dessa bedöms kunna ge kunskap om 1600- och 1700-talens tillverknings- och ytbearbetningsmetoder, virkeskvaliteter, underlag, läggning och infästning men också ledtrådar kring varför vissa stavspån motstår tidens tand i århundraden medan andra måste bytas inom ett par decennier. På flera av de äldsta spåntäckningarna har tjocka tjärskikt noterats. Analyser av dessa bedöms kunna bidra till kunskap om innehållet i dåtidens tjära och hur man gick till väga för att bygga tjocka skyddande skikt. Gällande läggningstekniken skulle det vara av intresse att försöka studera hur spån lades i äldre tider. På ögonmått, efter uppspant snöre eller snörslå? I 1600- och 1700-talens täckningar finns det ofta en variation i läggningen, spånrader kan bölja upp och ner och skiftgången varierar från rad till rad medan man idag istället lägger extremt räta och symmetriska spånrader.

Tre taktäckningar från 1800-talet är specifikt utpekade och ett tiotal från tidigt 1900-tal. Perioden 1850–1950 är intressant eftersom många förändringar inträffar och flera olika typer av spån förekommer parallellt. De kvarvarande taktäckningarna från 1800-talet och tidiga 1900-talet är ”hotade” idag på grund av hög ålder och skadebild. En dokumentation av dessa spåntäckningar är angelägen.

Även betydligt mer sentida taktäckningar som till exempel i Möklinta från 1930-talet och Salem från tidigt 1900-tal har bedömts vara intressanta att undersöka närmare. Täckningarna är ovanligt fullständiga, med få utbytta spån, vilket ger goda förutsättningar för studier av material och metoder under 1900-talets första hälft. Taktäckningarna på Möklinta kyrka utgör ett särskilt intressant objekt då de cirka sextusen spånen, likt vid äldre spåntillverkning, tillverkades av sockenborna själva och av lokalt virke. Ett löst spån visar att det är hugget med yxa till kilform på båda sidor vilket sannolikt är en ovanlig framställningsmetod.

Några täckningar från sent 1900-tal alternativt tidigt 2000-tal har bedömts som intressanta på grund av till synes dåligt skick. Det ger möjlighet att studera skadebilden i relation till kvalitet och ålder samt underlagets utformning för att utreda orsaken till kort livslängd på nylagda spånytor.

Figur 46. Ett sextiotal spantäckningar fördelade på ungefär hälften inom vardera stift har i inventeringen bedömts intressanta för fördjupade studier. I kartan överlagras några punkter varandra.

En täckning från 2017 har valts på grund av hög ambitionsnivå i material och utförande. Spånen är penselstrukna med tjära i ett för vår tid tjockt skikt och bleket är hugget. Täckningen bedöms därmed vara intressant att följa över tid och kanske då i jämförelse med en täckning av dagens tjärdoppade standardspån med sågad undersida och kluven ovansida.

Några objekt har lyfts som intressanta utifrån förekomst av flera olika generationer spån. Därigenom förväntas tydliga jämförande studier kunna utföras. Är det exempelvis möjligt att urskilja skillnader i kvalitet över tid som kan kopplas till skicket?

Ett antal objekt, till exempel Bingsjö, Sköldinge och Venjan kyrka, är intressanta på grund av särpräglade tornspiror och lökkupoler som ger annorlunda tillverkningstekniker och spånformer.

Andra detaljer som bidrar till en intressant täckning är förekomst av olika virkestyper, bomärken och ritsar eller spikhål och tjärskikt på både fram och baksida som tyder på att spånen har återanvänts.

Förstudie etapp II

Inför förstudien diskuterades relevant innehåll i etapp II med den referensgrupp som satts samman inom projektet. Ett flertal förslag och synpunkter framfördes, till exempel vikten av tvärvetenskaplighet och samarbete mellan olika kompetenser, spiken som kunskapskälla och studier av infästning som hjälpmedel vid datering och möjligheterna med trätekniska analyser och analyser av tjära. Vidare påtalades att projektet kan vara av intresse även utanför Sverige och att en internationell konferens bör övervägas. Utifrån diskussionen togs beslut om att prova några undersökningsmetoder i förstudien i syfte att fastslå lämpligt innehåll och tillvägagångssätt för den andra etappen i projektet. Förstudien genomfördes av en trähantverkare/timmerman i samverkan med byggnadsantikvarier. I delmoment deltog även arkitekt och forskare vid Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet och forskare och professor i träteknik vid Luleå tekniska universitet.

Två kyrkor valdes ut som studieobjekt. Leksands kyrka i Dalarnas län lämpade sig väl för en undersökning på grund av att renovering av en del av korets spåntak pågick och spånen var därför lättillgängliga. Spånen var också särskilt intressanta på grund av hög ålder och tjocka tjärskikt. Dalarnas museum deltog i renoveringsarbetet som antikvarisk medverkande och församlingen hade låtit genomföra en dendrokronologisk analys i samband med arbetet. Resultaten från studierna och kostnaden för genomförandet av dem togs med i beaktandet och kostnadsberäkningen för etapp II. Därutöver genomfördes även två pilotstudier, den ena av tjärskikt på ett av spånen och den andra var en träteknisk undersökning. Mer om dessa separata undersökningar nedan under "Dendrokronologisk analys", "Analys av tjära" och "Träteknisk analys". Tångeråsa kyrka i Örebro län är en av landets äldsta träkyrkor och har tak- och fasadspån i varierande ålder och utförande och lämpade sig därför för en fördjupad undersökning. I Tångeråsa och dess systerkyrka Skagershults gamla kyrka anordnades också en workshop kring uppmätning, se "Dokumentation genom uppmätning".

Den tilläggsbeställning som Strängnäs stift gjorde inför Eskilstuna pastorats planerade åtgärder på Västermo klockstapel genomfördes som en antikvarisk förundersökning. Pastoratet hade sedan tidigare inhämtat en skadebedömning med åtgärdsförslag och offert av en entreprenör i samband med ansökan om KAE för att åtgärda skador i klockstapelns spåntäckning och stomme. Förundersökningen innehöll en arkivstudie samt bedömning på plats av klockstapelns spåntäckningar och undertak. En kortfattad konsekvensanalys formulerades baserad på entreprenörens förslag. Daniel Eriksson från Bygg & Hantverk Karlskoga AB, projektmedarbetare i spånprojektet, genomförde också en kompletterade skadeinventering av klockstapeln. Förundersökningen finns i bilaga 5 och mer om de slutsatser som drogs av undersökningen finns att läsa under "Slutsatser kring förstudie etapp II".

Nedan presenteras några metoder som provades inom förstudien.

Fördjupade undersökningar av spåntäckningar

Tångeråsa kyrka

På Tångeråsa kyrka genomfördes en undersökning av en yta innefattande tjugo fasadspån på långhusets södra fasad, cirka 1 meter väster om och i höjd med det västra fönstret. Valet av undersökningsytan grundade sig i spånens medelhöga ålder och det faktum att spåntypen finns bevarad i stort antal på södra fasaden. Spånen uppskattades vara huggna och härstamma från 1700- eller 1800-talet. Undersökning av de ytor med medeltida spån som finns undveks eftersom risken var stor att skada dessa. Vidare valdes undersökningsytan på grund av en där bakomliggande ursprunglig sydportal och möjligheten till att få dokumentera denna. Då undersökningen skulle innebära ingrepp i kyrkans fasad som potentiellt kunde få påverkan på byggnadens kulturhistoriska värden upprättades en tillståndsansökan. Länsstyrelsen Örebro beviljade ansökan och undersökningen kunde genomföras i september 2019. Nedan sammanfattas åtgärder och resultat, mer utförlig redovisning finns i en bilagd antikvarisk rapport (bilaga 2).

Spånen demonterades försiktigt och det bakomliggande underlaget dokumenterades. Spånen togs till en verkstad där de kunde undersökas under goda förhållanden. En frågelista med drygt trettio frågor om spånens och underlagets beskaffenhet samt skick och tidsåtgång följdes och svaren fördes in i ett dokumentationsprotokoll. I undersökningen var det möjligt att avgöra respektive spåns fullständiga mått och kvalitet samt ytbearbetning på de olika sidorna. Antalet kvistar var få och torra och belägna ganska högt upp på spånen. Spånen visade sig vara av mycket varierande längd och överlag anmärkningsvärt tunna i toppen. Vid tillverkning tycks ambitionen ha varit att göra sidorna parallella men hellre smalare upptill än nedtill. Spånens samtliga ytor var huggna och variation fanns i anslagsvinklar på de olika spånen. På två spån återfanns spräckspår som kunde berätta om hur spånen tagits ur stock. De få spräckspåren visade tydligt att man strävat efter helt huggna ytor vid bearbetning. Vinkel på årsringsställning var svår att avgöra på grund av tjära och erosion. Träslag kunde fastslås avseende barr- eller lövträ. Ett spån var möjligt att bestämma till ek. Någon mer exakt bestämning av övriga spån av barrträ var inte möjlig eftersom det på spån är mycket svårt att se skillnad på furu och gran.

Efter undersökning återmonterades spånen på sina ursprungliga platser med samma smidda spik. Tre spräckta spån ersattes med nytillverkade furuspån som tjärades på plats med "Svensk taktjära 1790". Nya spån utfördes klyvda och diagonalsågade. Innan montering ytbearbetades de med yxa och anpassades i storlek och form för att passa in på respektive plats.

Demonteringen möjliggjorde också undersökning och dokumentation av täckningens dolda spikning. Genom att kontrollera åt vilket håll spikarna hade vänts gick det att avgöra om man vid montering medvetet valt en riktning, till exempel i syfte att förhindra spräckning. Huruvida spånen hade förborrats var mycket svårt att avgöra. Genom undersökning av spånens baksida kunde erosion, tjära, rödfärg och spikhål berätta att spånen var återanvända och att flertalet vid något tillfälle vänts och huggits om.

En mer exakt datering av spånen var svår att göra då framställning, ytbearbetning och spik var likartad under flera århundraden. Det kunde konstateras att undersökningsmetoden i fråga om åldersbestämning behöver kompletteras med arkivstudier och dendrokronologisk analys.

Gällande tjärans beskaffenhet var det i undersökningen inte möjligt att dra några vidare slutsatser. Genom granskning av spånens baksida kunde det konstateras att tjärstrykning skett efter monteringen.

Gällande utförandet konstaterades att en noggrann undersökning kan ta relativt lång tid, främst på grund av att spånen måste demonteras varsamt. För att inte vara beroende av dagsljus och väderförhållanden utförs undersökningen bäst i verkstad.

Sammanfattningsvis resulterade undersökningsmetoden i djupare kunskap om både täckning och spån och bedöms vara relevant att tillämpa i etapp II, men bör kompletteras med andra metoder för en mer exakt åldersbestämning och fördjupad kunskap om tjäran.

Arkivstudier – Tångeråsa kyrka

Under förstudien till etapp II undersöktes vilken kunskap som kan utvinnas genom fördjupade arkivstudier av räkenskaper och kyrkostämmoprotokoll i landsarkiven. Tångeråsa kyrkas spånhistorik undersöktes på plats i Landsarkivet i Uppsala (ULA). Studien resulterade i en mer fullständig historik med en hel del information om kyrkans och klockstapelns spåntäckningar från mitten av 1600-talet och fram till 1800-talets slut. Ju senare i tid uppgifterna är ifrån desto mer utförliga blir de. Den fördjupade arkivstudien gav information som inte återfunnits under den översiktliga studien. Studierna bedöms kunna utgöra ett relevant komplement till övriga undersökningsmetoder. Som ett samlat kunskapsmaterial kan arkivuppgifterna potentiellt berätta om hur underhållsmetoder och material utvecklats över tid. En sammanställning från arkivstudien finns i bilaga 3, nedan finns några sammanfattande exempel.

Många uppgifter rör inköp av spån, tjära och spik, samt utgifter för arbetslön. I flera fall omnämns leverantörer, inköpsorter och personer som utfört arbete. Exempelvis Conrad i Torp som ersatts för spån 1665, Staffan i Hultorp som insatt en syll och spånat 1698, ersättning till Bengt "Kläckarn" som 1709 sålt hundra spån för att slå upp vid korfönstren, betalning till smeden Jan Pehrsson i Råtorp för tvåtusen spånspek 1820 och beslut om att backstugusittaren Anders Carlsson i Källdalen skulle förrätta arbetet med tjärning av kyrka och klockstapel 1840.

Inköpen av tjära, spån och spik är täta. I några fall nämns tjärens innehåll. Från 1740 talar flertalet regelbundna uppgifter för att byggnadernas spåntäckningar varit röd-tjärede och/eller rödfärgade. År 1740 köptes rödfärg, "victriol" och korn in till "tjär-bråning" på kyrkan. År 1807 införskaffas en tunna rödfärg, tran och en tunna tjära för att "tjärbråda behövliga spån" på klockstapeln, kyrkan samt nya vapenhuset och taket på Falkenbergsska graven. Kyrkans tak och klockstapelns huv var rödtjärede in på 1930-talet.

Andra upplysningar om spån, tjärning och innehåll i tjäran är till exempel en uppgift från 1825 om arbeten på klockstapeln. Spån beställdes från Finnerödja av gott kärnvirke, "fritt från yteved, quarter longa, och imellan 4 a 5 tum breda". Tio tunnor finntjära från Örebro skulle inköpas och strykas på ett nytt strykningssätt, vilket året innan hade använts på Svennevads kyrktak och som skulle ge "vackrare svärta och vara varaktigare". Till strykning av kyrktaket 1851 skulle tre tunnor tjära och behövlig blyslam och harts köpas in.

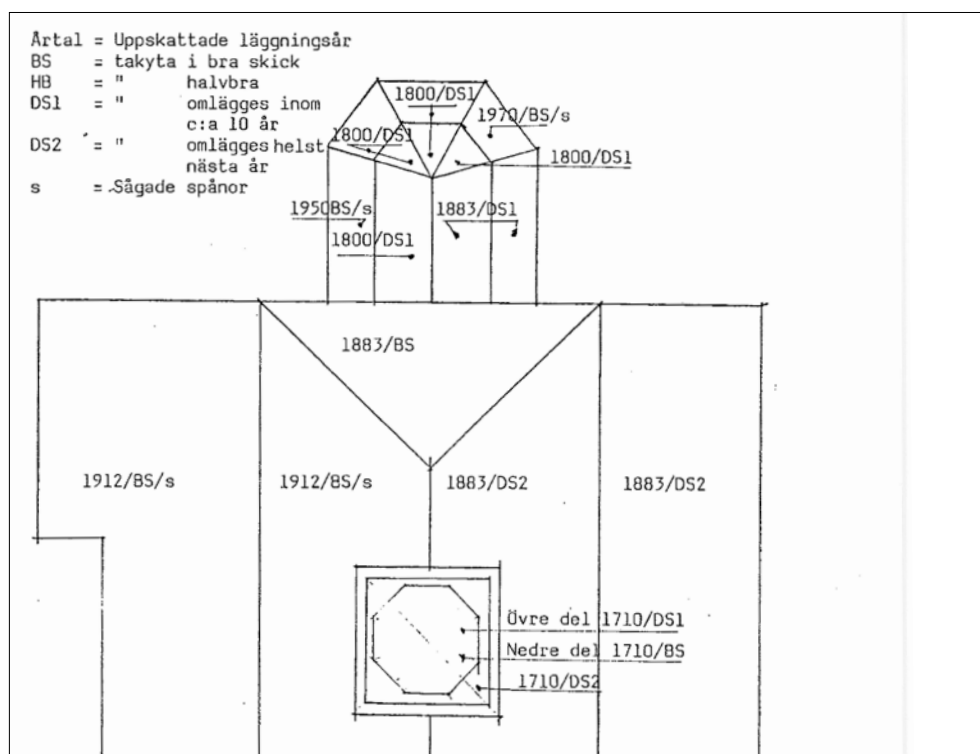
Leksands kyrka

Vid Leksands kyrka gjordes okulära observationer av delar av kortaket från utsidan via skylift och byggnadsställning och från insidan via vinden. Besiktningen av takytorna från vinden gjordes för att få en uppfattning av tidsåtgång men också för att se vilken information som kan utläsas och på vilket sätt den informationen kompletterar bedömningen av spånen från utsidan. Skyliften användes för åtkomst till spånytor på korets södra takfall och syftet var att få en uppfattning kring användbarhet, tidsåtgång och kostnad, se rubrik Skylift nedan. En byggnadsställning var rest vid korets norra och nordöstra sida i och med pågående underhållsarbeten på delar av kortaket. I samband med det arbetet hade spån devis tagits bort. Församlingen tog reda på ett fyrtiotal av dessa spån. Omkring hälften av dem förvaras av församlingen och resterande förvaras på Dalarnas museum. Museet har inom ramen för antikvarisk medverkan i underhållsarbetet fotodokumenterat de demonterade spånen, samt beskrivit och mätt upp dem i syfte att bygga upp ett referensmaterial med utgångspunkt i det tidiga 1700-talets spåntillverkning i Leksand. Men också för att kunna fungera som referensmaterial i tillverkningen av nya spån. Dokumentationen redovisas i museets antikvariska rapport men nedan finns en kort sammanfattning. I samband med underhållsarbetet bekostade också församlingen en dendrokronologisk analys för att datera den aktuella spåntäckningen, se avsnittet ”Dendrokronologisk analys – Leksands kyrka”.

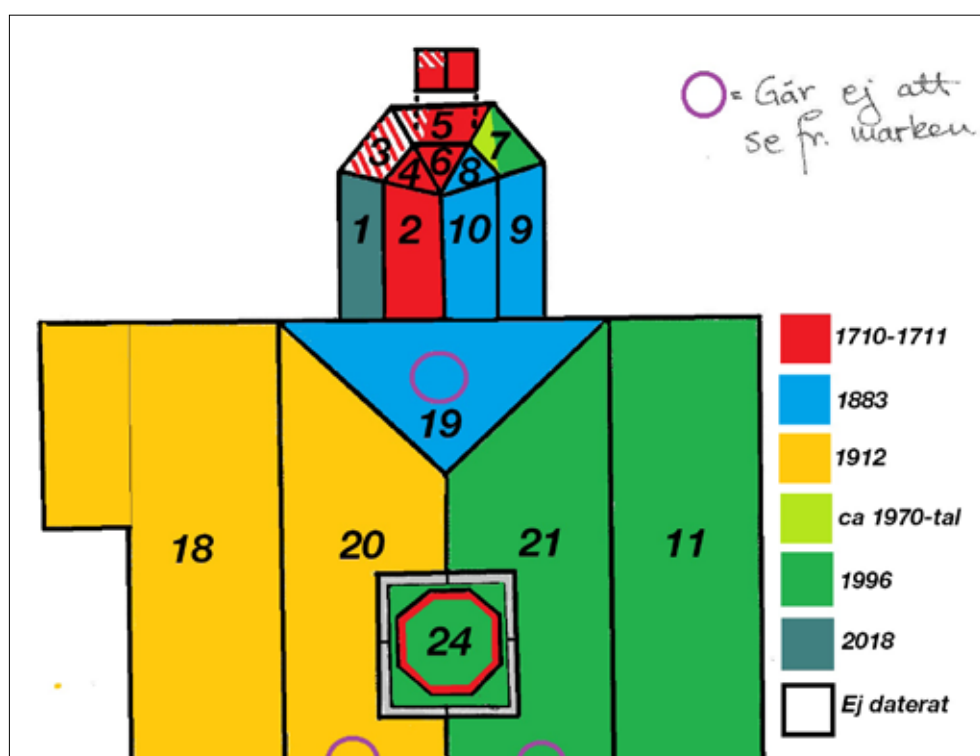
Det fanns sedan tidigare en kartering över kyrkans olika takfall med åldersbestämning av spåntäckningarna. Den gjordes 1995 av Hälsinge Takspån inför en stor renovering av de södra långhustakfallen. I denna uppgavs att korets norra, nedre takfall samt det sydöstra, nedre takfallet utgjordes av sågade spån från 1900-talet. De södra takfallen uppgavs vara från 1880-talet medan majoriteten av ytorna, koncentrerade till korets norra och östra delar, uppskattades till runt år 1800, se kartering i figur 48. Bedömningarna verkar enbart vara okulärt gjorda vid denna tidpunkt och några ytterligare fördjupade undersökningar genomfördes troligen inte. Spånen på underdelen av lökspiran bedömdes i samma kartering vara de ursprungliga från 1710–1715 års uppbyggnadsarbeten efter en brand orsakad av ett blixtnedslag 1709 då taket på Leksands kyrka brann av. Dagens kor byggdes upp 1710–1712 i samband med återuppbyggnaden efter branden.

Figur 47. Leksands kyrka. På korets norra sida är en byggnadsställning rest. Bilden är tagen från klockstapeln 2018-11-22. Foto Lars Jönnes.

Figur 48. Kartering gjord av Hälsinge Takspån 1995.

Figur 49. Dalarnas museum upprättade en ny kartering över kyrkans takfall i samband med inventeringen av stavsån 2018.

Från byggnadsställningen gjordes en bedömning av spånen inom takfallen på korets norra och nordöstra sida – nr 2, 4 och 5 i figur 49. Fotskiftet består av raka spån. De raka spånens baser ligger kant i kant med de ovanliggande näbbformade spånens baser. Spånen har formhuggits vid snednockarna. Det ena takfallet är helt lagt ”över” det andra och där har spånen formhuggits genom att fasas i kanterna. Högre upp på takfallet återfinns fasningen snett över överkanten och ner längs sidan och längre ner når fasningen även basen, vilket ges av takets form. Spånen är spikade med synlig smidd spik ner i undertaket som utgörs av sågade (troligen fintandad ramsåg) brädor som har en längsgående snedfasning. De samtida omkring fyrtio tillvaratagna spånen från takfall nr 3 och 5 i figur 49 som avlägsnades hösten 2018 gav möjlighet att studera verktygsspår närmre. Spånen har grova dimensioner och mycket markant näbbform. Kanter och baser är huggna. Högt upp på spånens dolda översidor finns ytor med klyvspår, efterbearbetning med yxa har alltså inte gjorts konsekvent över hela spånen. Blekena är eroderade men huggspår kan ändå urskiljas. Undersidorna på spånen förefaller huggna i sin helhet. Spånen har ändkapats i överkant med yxa som skapat en fasning.

För flera av de omhändertagna spånen går att utläsa att de är särskilt huggna kantspån. De är formhuggna i överkant som påvisar att de legat intill en snednock. Bland dessa fanns även betydligt kortare spån som kompletterats med vanlig, rostfri trådspik högt upp. Gissningsvis hör dessa spån till de spån som legat högst upp på takfallet. I sådana spån brukar man se trådspikar i just överkanten, antagligen har de spikats dit i samband med underhållsarbeten för att säkra att den översta spånan ska sitta fast ordentligt.

Figur 50. Takspån på ett av korets nordöstra takfall. Fotskiftet består av raka spån som ligger kant i kant med de ovanliggande näbbformade spånens baser. Foto Lars Jönnes.

Figur 51. Närbild på den spåntyp som ligger på takfall åt nordöst. Foto Lars Jönnes.

Figur 52. Undertaksbrädorna på takfallen i nordöst visar endast en generation spånspik. Foto Lars Jönnes.

Flera olika mått togs på varje spån. Spånens och blekets längd samt tjockleken i basen, bleket och i överkant. Breddmått togs i basen, på bleket och i spånens överkant. Spånens längdmått finns inom spannet 600–800 mm. Genomsnittslängden har räknats ut till 742 mm, varav blekets genomsnittslängd har måttet 234 mm. Breddmåten ligger i ett spann mellan 150–190 mm och blekenas bredder befinner sig i ett spann mellan 138 och 185 mm. Största andelen ligger i spannet 150–170 mm. Upptill har spånen varierande tjocklek inom spannet 11–3 mm. I basen varierar tjockleken mellan 20 och 38 mm. Tjockleken på bleket ligger inom spannet 16–33 mm. De resultat som rör spånens tjocklek i bas respektive bleke påverkas av de ovanpåliggande tjärslagren. På tre spån som var spräckta har träets exakta mått kunnat mätas till 18, 19 och 23 mm. Tjärslagrens mått på de tre spräckta spånen låg i ett spann mellan 2 och 5 mm. Tjärskikt på ett spån togs för analys på Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet för att ge svar på ytskiktets uppbyggnad och innehåll, se avsnittet ”Analys av tjära – Leksands kyrka”.

Observationer från kyrkvinden av kortakets insida påvisade att spånen bör vara de ursprungliga från 1710-talet inom de takfall som tidigare uppskattades till runt år 1800. I delar dessa delar görs bedömningen att takstolar, undertaksbrädor, spån och spik hör ihop och är samtida. Endast en generation spånspik finns i undertaket. Den dendrokronologiska analysen styrkte också att spånen sannolikt kommer från träd fällda i samband med reparationen efter branden 1709, se avsnittet ”Dendrokronologisk analys – Leksands kyrka”.

Från skylift granskades spånen inom takfallen på korets sydsida, nr 9 och 10 i figur 49. Fotskiften utgörs av raka spån även här men med skillnaden att de sticker ut som en egen skiftgång. Spånen har en lite annorlunda och mer rak näbbform än de som lades 1710-talet. Spånen är spikade med synlig smidd spik ner i undertaket. Kanterna är huggna. Bleke och bas är svårt att avgöra på grund av att de är så pass eroderade och det går inte säga säkert utan att demontera dem och studera dolda delar. Samma typ av spån finns på långhusets valmade gavelspets åt öster, ovanför koret. Enligt uppgift ska liknande spån ha funnits på de stora södra långhustakfallen, nr 11 och 21, vilka senast omlades 1996. Vid arbetena som då gjordes påträffades inskriptioner under spånen med året 1874.

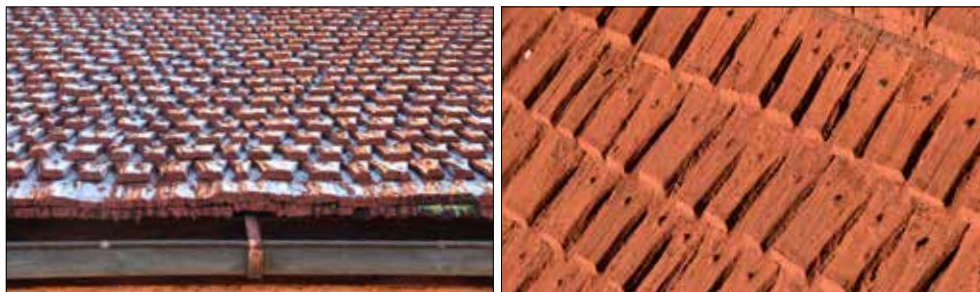

Figur 53. Baksidan/undersidan av ett demonterat spån. Verktögs-spåren visar att sidan är huggen i sin helhet. Foto Lars Jönsses.

Figur 54. Några av de demonterade spån som församlingen tagit reda på. Foto Lars Jönsses.

Inne på vinden granskades södersidans undertaksbrädor som uppvisade två generationer spikhål. Vid omspikningen på 1800-talet hamnade spånraderna nästan på samma ställen, vilket gjorde dem svåra att upptäcka och en noggrann granskning krävdes för att se dem. Att spånraderna överensstämmer indikerar att spånens mått kan ha varit någorlunda lika trots att omkring 170 år skiljer täckningarna åt.

Figur 55. Spåntäckning med ett utskjutande fotskift av raka spån (t.v.). Spån på korets nedre takfall mot söder (t.h.). Deras näbbform skiljer sig från den form som spånen åt nordöst har. Foto Sanna Svensson.

Figur 56. Daniel Eriksson och Lisa Skanser undersöker korets södra sida från vinden i november 2018. Undertaksbrädorna uppvisade två generationer spikhål vid en nära granskning. Foto Lars Jönsses.

Arkivstudier – kortakets historik i arkiv och litteratur

För Leksands kyrka utfördes studier av litteratur, arkivmaterial på ATA, handlingar i Dalarnas museums arkiv och Överintendentsämbetets arkiv på Riksarkivet "Spåntaksfrågan" samt det material som fanns digitalt tillgängligt från Landsarkivet i Uppsala (ULA). Det sistnämnda visade sig vara begränsat och gav inte särskilt mycket information om spånhistoriken. En genomgång av handlingar på plats i arkivet skulle sannolikt ge mer information i likhet med studien som gjordes för Tångeråsa kyrka.

1709 Blixtnedslag och brand. Tornet skadades, spiran och långhusets yttertak förstördes (Kyrkokaraktärisering).

1709–1711 Taket ombyggdes till brutet tak och kröntes med lökspira. Alla yttertak bekläddes med tjärade spån. Det nya koret byggdes i samband med återuppbyggnaden (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995; Kyrkokaraktäristik).

- 1856** Tornet repareras (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995).
- 1883** Kyrktaket reparerades, utsynning av femtio furuträd krävdes (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995).
- 1911** Taket på Leksands kyrka beskrevs vara täckt med handkluven tjärad furuspån. På frågan om när nuvarande taktäckning pålades var svaret för mycket länge sedan, vad norra delen angår. Den södra delen angavs vara omlagd för 40–50 år sedan, vilket skulle betyda mellan 1861 och 1871. Spånens mått var 60 cm i längd, 16 cm i bredd och med tjockleken 2 cm nedtill och 3 mm upptill. På frågan om det fanns möjlighet till spåntillverkning inom orten blev svaret: ”Ja, som vi hoppas.” Det tillades att norra sidan enligt beslut av kyrkostämman nu ska omläggas av i år redan tillverkad spån (ÖIÄ).
- 1912** Troligen omlades norra sidan av taket enligt uppgift i församlingens svar på Överintendentsämbetets spånfråga året innan. Kyrktaket tjärströks (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995; ÖIÄ).
- 1945** Ur protokoll från Leksands kyrkofullmäktige – kyrkorådets förslag om anslag från staten för tjärstrykning av kyrkans tak bifölls (ATA).
- 1954** Efter förfrågan om behandling av spåntak överlämnade Kungl. Byggnadsstyrelsen ett PM avsett val av lämpliga behandlingsmetoder till församlingen (ATA).
- 1961** Byggnadsstyrelsen godkänner förfrågan om nya hängrännor och stuprör för kyrkan (ATA).
- 1961** Taket tjärades (ATA; Falu-Kuriren 1961-09-29).
- 1977** Kyrktaket tjärades med högtrycksbesprutning (Falu-Kuriren 1977-10-03) En senare uppgift finns om att detta skedde 1975, men man syftar nog på tjärningen 1977.
- 1982** Kyrktaken tjärströks för hand av Loman och Sparf, Leksand (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995).
- Cirka 1985** Enligt Dalarnas museum sprutades tjära på taket. ”Tjäran rann strax av.”
- 1988** Takarbeten. Översynsarbeten av spåntäckningen på koret. Den tidigare täckbrädan i trä mellan långhusets östfasad och korpartiets tak byttes till kopparplåt (ATA).
- 1989** Beviljat kyrkobyggnadsbidrag för tjärning av klockstapel samt spån på kyrka och gravkapell med mera. Beräknades utföras under 1990 (ATA).
- 1990** Kyrktaken tjärströks för hand av Hälsinge Takspån. Därtill genomfördes visst byte av spån. Detta genomfördes i samband med restaurering av träskulpturerna Petrus och Paulus på koret (ATA; Byggnadshistorisk översikt 1995).
- 1994** Kostnadsberäkning av Nils Skoglund AB inför restaurering. På spåntaken föreslogs montering av metallringar för att komma åt yttertaken från båtsmansstol. ”Samtliga spåntak uppskrapas med stål och tjärstrykes. Reparation och utbyte av skadade spånor ingår.” Kyrkans tornhuv tjärades senare.
- 1995–1996** Yttre restaurering av kyrkan. Taken var belagda med furuspån, formade som ”läppspån”, längd 50 cm, bredd 12 cm. Södra takfallets spån var så urlakade och spruckna att de behövde bytas. Även spån med rötskador. Enligt Byggnads- och markbeskrivning (Blomé 1995) ska arbetet med spån ska utföras i överensstämmelse med Riksantikvarieämbetets rapport 1981:3 *Spån*. Gammal tjära skulle skrapas bort. Skadade spån bytas mot nya eller gamla brukbara spån. Spik till spån skulle vara av 2,3 mm syrafast rostfritt stål. Innan arbetet genomfördes gjordes en skiss av spåntaket där de olika spånytornas ålder uppskattades av Hälsinge Takspån. De flesta spån var från 1883 och 1912. På takryttaren var spånen från 1710. Mindre ytor var omlagda 1800, 1950 och 1970. Det syntes tydligt på bland annat korets spån att taket hade varit rött. Förslaget att åter färga taket rött diskuterades, men Hälsinge Takspån avrådde mycket kraftigt från det, för att resultatet skulle bli flammigt eftersom vissa spån har en tjock tjäryta som ej går att få bort. Långhusets södra takfall, vapenhusets södra takfall och norra övre takfallet på vapenhuset fick nya spån. Spånorna på det stora, södra takfallet hade årtal ”1874” inristat på undersidan. På ett av spånen står ”1874 M. Mattsson född i Ullvi 6/7 [alt. 6/1] 1842”. Följande Leksandsbor har medverkat vid dessa takar-

beten: Per-hans Anders Danielsson, Ullvi; Dunder Mats Matsson, Hälla; Nygårds Erik Andersson, Sundsnäs; Hol Per Persson, byn okänd; Snarf Mats Mattsson, Ullvi. Arbetet gjordes av Hålsinge Takspån. Längden på de nya spånen var 45 cm. Inskott av blyplåt under spånor vid bland annat lutandenock för tätning. Spånen från kupolens midja och uppåt byttes. Den kvadratiske kranen under löken fick också ny spånbeläggning. Vid bytet befanns på kupolens södra sida en spåna med årtal ”1821”. Takpanelen under spånen visade sig vara i god kondition – endast en del av övre takfallets nederkant behövde bytas. Även plåtarbeten gjordes. Nya spån tillverkades på fabrik och tjärdoppades i tjära med en temperatur om 60° C och rödfärgspigment i förhållandet 1:8. Rödfärgspigmentet levererades av Stora, Falun, och hade produktnamnet ”Falu Rödfärgspigment”. Tjären levererades av Skogens Kol AB, Kilafors. På plats behandlades de enligt följande: Nya taktytor ströks med rödfärgspigmenterad tjära i blandning 1:10. Gamla taktytor: Rödfärgspigmenterad tjära i blandning 1:8. Löken: Två strykningar på övre delen med ren tjära, en strykning på nedre delen. Takkranen: Två strykningar med ren tjära. Tornluckor: Två strykningar med blandning 1:10. Takkupan på koret fick delvis ny spånbeläggning och behandlades lika övriga taktytor. Vid fortsatt underhåll med tjärstrykning av taktytor rekommenderade byggnadskontrollanten Erik Liljas att pigmentering med rödfärg sker. Blandningen 1:8 torde vara lämpligast och bör gälla samtliga spånklädda tytor. Takryttarens spånklädda tytor har nu olika kulörer som inte ger ett gott intryck. Samma blandning bör användas på St Petris spåntak och även klockstapelns spånklädda sidor (enligt Liljas).

- 2012** Taken på kyrka och kapell tjärströks. Röd tjärsblandning som bestod av dalbränd trätjära, linolja, balsamterpentin och äkta falurödspigment. Inga spån behövde vid tillfället utbytas.
- 2017** Rengöring och tjärning av kyrkans norrsida och kor. Man tjärade även vapenhuset. Två partier på koret bedömdes vara mycket dåliga. Provisoriska lagningar med sågat brädvirke gjordes. Man bedömde att omläggning behövde göras. Röd tjära som användes på samtliga taktytor innehöll följande: En och en halv volymdel rå linolja, Claessons; en halv volymdel fransk balsamterpentin, Claessons; en volymdel Falu rödfärgspigment Normalröd Enso; fyra volymdelar dalbränd tjära, Claessons. Röd tjära applicerades med både pensel och spruta.
- 2018** Delvis omläggning av koret. Avser de nedre norra och nordöstra takfallen. Ursprungliga spån från yttertaket uppförande 1709–1715 togs bort från ett och ett halvt takfall, och en ny (provisorisk) täckning av sågade, näbbformade spån lades. Ett fyrtiotal av de bortrivna spånen togs om hand av församlingen, och av dessa togs tjugo spån till Dalarnas museum för vidare undersökningar.

Litteratur

- Ahlberg, Hakon 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*. Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information. Falun.
- Dalarnas museum. *Tjänsteanteckning. Observationer kortaket Leksand, 2018-11-05*. Dalarnas museums dnr 140/15. Falun.
- Dalarnas museum. *Begäran om komplettering rörande avrivning respektive läggning av nya spån på Leksands kyrka år 2018, Leksands socken, 2019-01-31*. Dalarnas museums dnr 140/15. Falun.
- Dalarnas museum. *Måttabell, kortakspånen, Leksands kyrka, 2020-02-14*. Dalarnas museums dnr 140/15, 69/17. Falun.
- Dalarnas museum. *Kartering över spån på Leksands kyrka, 2019-09-24*. Dalarnas museums dnr 69/17. Falun.
- Darphin, Jean-Paul 2006. *Leksands kyrka. Kulturhistorisk inventering av kyrkor*. Västerås stift. *Dendrokronologisk analys av takspån på Leksands kyrka*. Bertil Israels, november 2018, Svärdsjö.
- Hålsinge Takspån AB. *Uppskattningar av Hålsinge Takspån. Bilaga 1 till protokoll för byggmöte nr 4, 1995-08-31*.

Arkiv

ATA.

Dalarnas museums arkiv: Leksands kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Tidningsartiklar

”Kyrktaket tjäras”, Falu-Kuriren 1961-09-29.

”Leksands kyrktak tjäras med högtryck”, Falu-Kuriren 1977-10-03.

Dendrokronologisk analys – Leksands kyrka

I samband med underhållsarbetet på Leksands kyrka lät församlingen utföra en dendrokronologisk analys av tolv tillvaratagna spån från korets tak. Analysen utfördes av Bertil Israels i Boda, Svärdsjö. Även om analysen inte gjorts inom ramen för detta projekt så har resultaten granskats och gett erfarenheter till förstudien inför etapp II. Syftet med analysen var att fastställa spånens ålder, och i ett vidare perspektiv huruvida takspånen kunde vara de som lades på taket efter den stora branden 1709. Spånen ytbehandlades med finkornigt slippapper och avbildades i skanner till digitala bilder. Därefter gjordes en uppmätning och statistisk korrelationsberäkning i dator med programvara från Cybis Elektronik & Data AB.

Samtliga prov kunde i yttersta årsringen dateras till före 1700. Ett av spånen daterades till 1461, sannolikt från en torrfura. Slutsatsen blev att spånen högst sannolikt tillverkats av träd fällda i samband med en reparation av kyrkan efter en brand 1709.

Gemensamt för spånen var att veden (årsringarna) nära mörken täljts bort i samband med spånens tillverkning, varför det varit svårt att fastställa trädens exakta livslängd. Det mätbara livslängdsspannet för furorna låg för samtliga spån på mellan 86 och 290 år, men i realiteten är med andra ord trädens livslängd ännu längre.

Spånens årsringsmedelvidd låg samtliga i ett spann mellan 0,6 och 1,5 mm.

En dendrokronologisk analys bedömdes utgöra ett bra komplement till byggnadsarkeologiska undersökningar och arkivstudier i de fall det anses relevant att fastslå en mer exakt datering av spånen. Behov av en fortsatt diskussion kring urval av spåntäckningar som kan bli aktuella för dendrokronologisk analys kunde konstateras.

Analys av tjära – Leksands kyrka

Som en del av förstudien inför etapp II utfördes under hösten 2018 en analys av tjära i syfte att utreda vilken typ av information som därigenom kan vinnas och om vidare analyser är relevanta att inkludera i kommande fördjupade undersökningar. Prover av tjära togs från ett stavspån på Leksands kyrka. Spånet som demonterats från det nedre takfallet på korets takfall mot nordöst har daterats till 1710-talet. Spånet och dess tjärskikt valdes främst av praktiska skäl. En renovering av taket pågick och spånet var därför lättillgängligt men det ansågs också vara intressant för analys på grund av dess höga ålder och tjocka tjärskikt med tydliga spår av röda pigment i undre skikt.

Arkeologiska forskningslaboratoriet på Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet genomförde analysen. De hade tidigare erfarenhet av analyser av tjärmaterial från arkeologiska undersökningar. Laboratoriet fick i uppgift att utreda tjärans sammansättning och innehåll samt vilka metoder som kan vara lämpliga för analys av tjära inom kommande fördjupade undersökningar.

Tre provbitar undersöktes inledningsvis okulärt med stereolupp i syfte att kartlägga eventuella skikt eller faser. Mikroskopering visade sig vara en framkomlig väg och flera skikt i respektive provbit kunde identifieras. Ur skikten kunde prover tas med hjälp av skalpell.

Proverna analyserades med Fouriertransformerad infrarödspektroskopi (FTIR). Analysen gav en generell karakterisering av proverna och ingående huvudkomponenter genom dels en jämförelse av provspektra med spektra av kända eller misstänkta tillsatser, dels en jämförelse med Arkeologiska forskningslaboratoriets databas med IR-spektra. Databasen som ständigt fylls på med för arkeologiska undersökningar relevanta material innehåller i nuläget över femhundra spektra.

FTIR-analysen kompletterades med analyser med gaskromatografi och masspektrometri (GCMS) i syfte att undersöka sammansättningen av lösningsmedelslösliga organiska komponenter samt med en portabel röntgenfluorescensdetektor (pXRF) för att undersöka oorganiska komponenter och med röntgendiffraktion (XRD) för att undersöka kristallina komponenter.

Analyserna visade att provernas huvudkomponenter utgjordes av dalbränd trätjära, sand, järnoxid och cellulosarikt material, samtliga vanliga ämnen i trätjära. Vidare indikerade resultaten att linolja kunde utgöra en komponent (vilket också rödtjären innehöll som ströks 2012 och 2017). Analys av extraktivämnena med GCMS kunde ge information om tjärens bränningsgrad.

Utifrån undersökningsresultaten rekommenderades analys genom mikroskopering med provtagning för analys med FTIR och GCMS av identifierbara skikt i tjärproverna. Analysteknikerna XRF och XRD rekommenderades som komplement i de fall där tveksamheter uppstår gällande tillsatser av mineralämnena. Resultaten från undersökningen sammanställdes i december 2018 i rapporten *Analys av tjärrester på takspån från Leksands kyrka – en pilotstudie* (bilaga 4).

Slutsatser tjäranalys

Undersökningsresultaten diskuterades under hösten 2019 i samband med ett seminarium inom Nordic Tar Network. Arja Källbom, Ilkka Pollari och Christina Persson, samtliga med stor kunskap om tjära och erfarenhet av analyser av materialet, ombads lämna synpunkter på rapporten. Det påpekades att undersökningen hade ett tydligt fokus på tjärens innehåll och att det även kan vara relevant att undersöka skiktjocklekarna i relation till detta. En sådan undersökning kan ge information om och hur man historiskt har arbetat med skiktbyggande på spåntäckningar. Tunna och urlakade tjärskikt är enligt inventeringsresultatet ett utbrett problem bland stiftens stavspåntäckningar. En undersökning som kan bidra med kunskap som kan omsättas i praktik i framtida tjärstrykningar är angelägen. Undersökningar av skiktjocklek bedöms även vara relevant med tanke på bristande beskrivningar i det skriftliga källmaterialet. Av tjäran och förekommande tillsatser genom tiderna har tidigare forskning kunnat teckna en relativt god bild.

Analys av polerade tvärsnitt eller tunnslip av tjärskikten har använts i liknande undersökningar och angavs som en tänkbar kompletterande metod. Metoden kan också ge mer information om tjärens innehåll. Till exempel hade tunnslip/tvärsnitt kunnat bestämma det som i rapporten över leksandstjäran benämns som ”svart” till kimrök, krossat kol, grafit eller en mörk tjäras egenfärg.

Vidare framfördes svavelanalys som en alternativ framkomlig väg att enkelt identifiera och skilja olje- eller stenkolbaserade skikt från tall- eller annan trätjära.

I diskussionerna kring undersökningsresultatet och rapporten synliggjordes också vikten av att personen som ska tolka och beskriva resultaten har ingående kunskaper om historisk tjära eller tar hjälp av expertis inom ämnet. Gällande rapporten önskades en tydligare provbenämning samt bilder i syfte att öka förståelsen för tjärlagren. Diskussionerna visade vidare på ett generellt behov av att bringa ordning i vilka analyser som kan vara relevanta, vad dessa kräver samt vilka svar man kan förväntas få gällande historisk tjära. Hantverkslaboratoriet och Riksantikvarieämbetet nämndes som aktörer som bör vara intresserade av frågan.

Träteknisk analys

Tre takspån skickades till Avdelningen för träteknik vid Luleå tekniska universitet (LTU) som en pilotstudie. Ett av spånen var från Leksands kyrkas kor, dendrokronologiskt daterat till 1710-tal i samband med pågående underhållsåtgärder. De två andra kom från Västermo klockstapel i Södermanland. De båda Västermospånen låg löst inne i klockstapeln. Ett av dem var ett trasigt ursprungligt spån från 1910-tal och det andra var ett obehandlat och överblivet lagningspån, uppskattningsvis från omkring år 2000. Doktorand Olena Myronycheva och professor Dick Sandberg har genomfört analyser samt svarat på frågor i studien.

Figur 57. Västermo klockstapel, Strängnäs stift. Sannolikt ursprungliga spån från 1914 med tjockt krackelerat tjärskikt. Foto Bengt Bygdén.

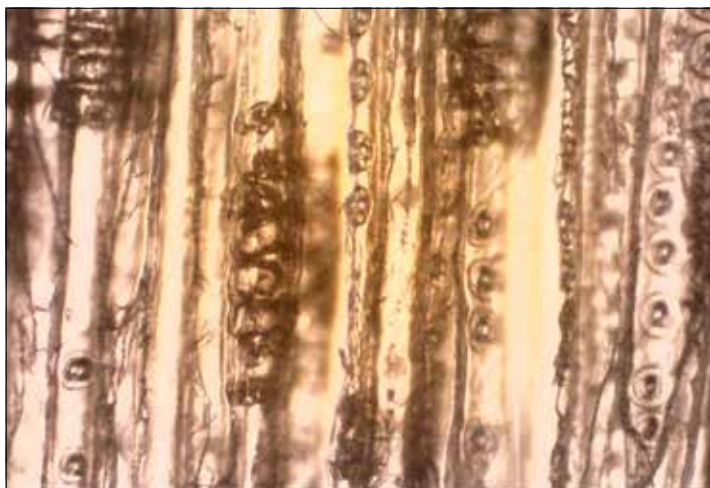
Syftet var att ta reda på vad trätekniska analyser kan tillföra som inte kan utläsas på annat sätt – var det till exempel möjligt att få fram information rörande följande sju punkter:

- Träslag.
- Årsringsställningen i virket.
- Årsringsutveckling.
- Virkets densitet.
- Andel kärnved och splintved.
- Storlek på trädet som spånämnet togs ur.
- Förekomst av röta.

En ljusmikroskopianalys genomfördes och den visade att samtliga spån utgjordes av tall (*Pinus sylvestris*). Spånens yta testades för olika typer av mikrober. Flera typer av mögel/svamp förekom, men ingen som bedömdes ha påverkat träets beständighet. Leksandsspånet undersöktes med FTIR-spektroskopi och ytbehandlingen kunde därigenom avgränsas till ett organiskt material sannolikt innehållande kåda. Leksandsspånet undersöktes även med datortomografi, skiktröntgen.

Några slutsatser som drogs var att följande kvalitetsrelaterade parametrar kan studeras genom röntgen av stavspån:

- Årsringsställningen i virket.
- Årsringsutveckling.
- Virkets densitet.
- Andel kärnved och splintved.
- Röt och insektsangrepp syns, även om trädet var utsatt innan spånet tillverkades.
- Ytbehandlings, till exempel tjärans, skittjocklek, inträngningsförmåga och nivå.

Figur 58. Vedens cellstruktur studerat i Leksands-spånet genom ljusmikroskop. Genom denna metod artbestämdes träsläktet till tall, *Pinus sylvestris*.

Figur 59. Tvärsnitt från skiktröntgen av Leksands-spånet. I bilden syns hela spånet i genomskärning, det vill säga om ett invändigt rötangrepp hade funnits någonstans längs med spånet så skulle det synas i bilden. I det ljusare partiet till vänster i bild syns att sommarveden haft en kraftig tillväxt. I röntgenbilden synliggjordes bland annat ytbehandlings tjocklek och inträngningsförmåga, att någon nedbrytning av skador i virket inte förekom samt att densiteten i virket är hög.

Sammanfattningsvis konstaterade Dick Sandberg att det går att utläsa information om samtliga sju uppställda punkter. Hur stor trädstammen var som spånet framställdes ur är en lätt sak att räkna ut, framför allt om spånet är radiellt uttaget (stående årsringar) ur stammen. Men även på tangentiellt uttagna (liggande årsringar) spån kan trädstammens storlek räknas ut. Röntgenundersökning är särskilt intressant i fortsatta studier på grund av mängden information som kan utläsas. Genom att bildbehandla röntgenbilden kan olika saker som framträder redovisas på ett tydligt sätt. All information är mätbar – årsringstätheten, tjockleken på ytbehandlings skikt, utbredning av en skada etc. Densiteten är mätbar i olika skalor, alltifrån densiteten i spånet som helhet och ner på årsringsnivå.

Densitet är ett kvalitetsmått. Är den hög så har virket svårt att ta upp fukt, därmed ökar hållfasthet och beständighet. Densiteten är viktigare som kvalitetsangivelse än årsringstätheten som det ofta refereras till, exempelvis i Riksantikvarieämbetets *Spån. Rekommendationer för tillverkning, läggning och skyddsbehandling*. Tätvuxet virke är inte synonymt med förbättrade beständighetsegenskaper.

Röntgenbilden kan även användas till dendrokronologisk analys, vilket bekräftats av Hans Lindersson, dendrokronolog vid Lunds universitet.⁵⁷ En icke förstörande metod som gör att ett oskadat spån kan återmonteras efter analys.

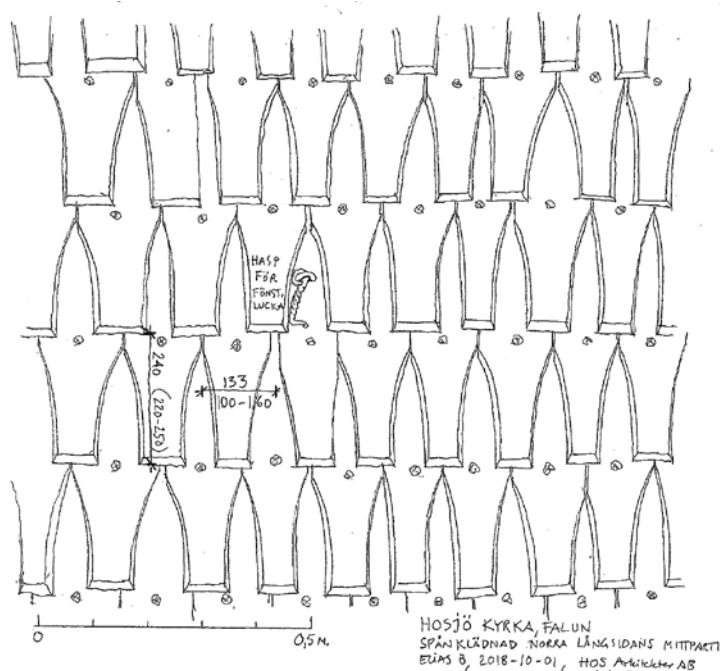
Utöver ovan nämna möjliga parametrar som kan undersökas så skulle experimentella analyser av hur olika bearbetnings- och framställningsmetoder påverkar spånets beständighet kunna genomföras. Exempelvis kan en jämförelse av vattenupptagningsförmågan hos radiellt och tangentiellt uttagna spån med sågade, klyvda och huggna ytor och effekten av olika karaktärer på tjära jämföras. Huruvida den vanligt förekommande tjärdopningen orsakar försämrade upptorkningsförmåga är också mätbart. Jämförande studier av ett större antal spån av varierande kvalitet tillför kunskap om vilka egenskaper som bidrar till ett hållbart spån.

Dokumentation genom uppmätning

Inför etapp II fanns behov av att utarbeta en metod för dokumentation av spåntäckningar. Arkitekten Elias Bernsveden, HOS Arkitekter AB, inbjöds att hålla en workshop kring uppmätning. En enkel och snabb metod för att göra en skalenlig ritning provades ut och arbetsgången följer i grovt sett följande moment:

- 1) En spåntäckning fotograferas av med utsatta mått på plats.
- 2) Fotot rektifieras i Photoshop.
- 3) Bilden skrivs ut och spånens konturer samt annan önskad information ritas av med hjälp av till exempel ett ljusbord.

Målsättningen är att få fram en tydlig dokumentation av en spåntäckning. Att i text redovisa hur en spåntäcknings utseende och konstruktion ser ut med infästning och underlag kan vara svårt. Det blir lätt krångliga beskrivningar som kräver en del av den som läser, antingen en förståelse eller att just den typen av information eftersöks. En ritning eller skiss kan förklara konstruktionen på ett enkelt sätt och ger mer information än ett fotografi där vilseledande skuggor och ljus ofta medföljer som påverkar vad man ser. I en ritning ges också möjlighet att styra vad man vill redovisa och studera,

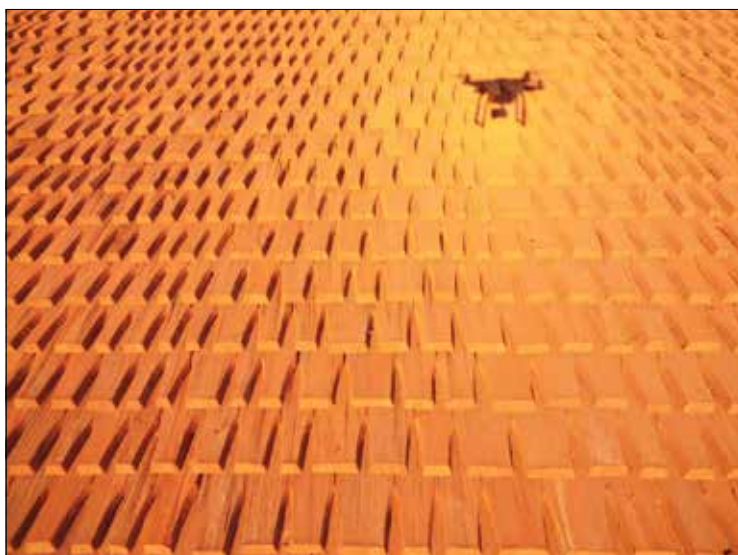
Figur 60. Skalenlig ritning av spåntäckning på Hosjö kyrkas fasad. Ritningen är ett exempel på en typ av dokumentation som är tänkt att göras i etapp II. Ritningen är gjord utifrån ett fotografi av Elias Bernsveden 2018.

57) Hans Linderson, mejl 2020-05-05.

exempelvis förekomst av ritsar eller spikskallarnas placering. Dolda delar eller en uppbyggnad av en täckning och dess underlag kan inte heller redovisas i sin helhet via fotografering. I dessa fall är en skiss att föredra.

Drönare

Inom förstudien provades fotografering och filmning av taktäckningar och spån på högt belägna fasadpartier med hjälp av drönare. Förhoppningen var att finna en undersökningsmetod där det var möjligt att utesluta arbete från osäkra stegar eller kostsamma ställningar samt för att få en uppfattning kring användbarhet, tidsåtgång och kostnad. Kvaliteten på foton från den drönare och kamera som användes, Phantom 3 Professional, visade sig vara otillräcklig för den typen av noggranna granskningar som är önskvärd, till exempel verktygsspår. Men med drönare erhålls bra översiktsfotografier vilket kan vara användbart. Den korta batteritiden gör att det krävs en uppsättning av extra batterier vilket är en aspekt att väga in vid användandet. Valet av drönare, kamerans kvalitet och känslighet för väderförhållanden är dock avgörande för i vilken utsträckning det kan bli aktuellt i projektets fortsättning.

Figur 61. Fotografering med hjälp av drönare, Phantom 3 Professional. Leksands kyrkas långbustak mot väster. Foto Lisa Skanser.

Skylift

Både i Tångeråsa och Leksand studerades spåntäckningar från en skylift för att få en uppfattning kring användbarhet, tidsåtgång och kostnad. Att använda skylift i de fördjupade undersökningarna kommer vara nödvändigt inom flera kyrkoanläggningar för att komma nära högt belägna spåntäckningar. Manövreringen utgör en stor del av tidsåtgången och på flera ställen kommer förutsättningarna på platsen vara avgörande för vilken storlek på lift som är möjlig att använda. Det i sin tur kan vara begränsande då mindre modeller av skylifter ofta enbart tillåter en person i korgen i taget och begränsningar kan finnas i hur de kan manövreras. Det finns också lagar och regler för användning av lyftanordningar och som bland annat innebär att de endast får användas av personer med dokumenterade praktiska och teoretiska kunskaper. Framkörningstiden till platsen där den ska användas kan vara ytterligare ett tidskrävande och därmed kostsamt moment om kyrkan ligger långt från en uthyrningsfirma då den högsta hastigheten som är tillåten kan vara 30 eller 50 km i timmen.

Slutsatser kring förstudie etapp II

I Tångeråsa och Leksand resulterade bedömningen av de demonterade spånen i en djupare kunskap om både täckning och spån. Att demontera spån för noggranna studier bör tillämpas i etapp II. Antalet demonterade spån från respektive täckning som behövs för att kunna göra statistiska bedömningar behöver analyseras mer noggrant och en tydlig metodik utarbetas. Risken att spån kan spräckas behöver också vägas in i beslutet kring vilka spån inom en täckning som kan demonteras. Från kyrkvinden kan iakttagelser göras som kompletterar granskningen av spånen från utsidan, eftersom stavspån under en lång tidsperiod framställts på likartat sätt. Ibland kan tillträde till vindar vara komplicerade och tidskrävande vilket är viktigt att ta med i beaktande inför detta moment. Arkivstudier på ULA utgör ett mycket intressant komplement till övriga undersökningsmetoder. Utöver platsspecifik historik ger arkivuppgifterna information om hur underhållsmetoder och material generellt utvecklats över tid.

Dendrokronologiska analyser utgör ett bra komplement till praktiska undersökningar och arkivstudier i de fall en mer exakt datering av spånen är intressant att slå fast. Vad gäller tjäranalyser kan det sammanfattningsvis konstateras att ytterligare analyser är intressanta att göra i etapp II och att metoden tillämpad i pilotstudien, som utfördes av Arkeologiska forskningslaboratoriet, är relevant men bör kompletteras med analys av tunnslip/tvärnitt. Analyserna bedöms relevanta dels för möjligheten till mer kunskap om historisk tjära och skiktbyggande, dels för att bidra till utarbetandet av en modell för tjäranalyser. Hantverkslaboratoriet planerar genomföra ett sådant projekt och eventuellt kommer ett samarbete vara möjligt i etapp II kring fortsatta analyser.

Den trätekniska pilotstudien visade sig kunna bidra med väsentlig kunskap och mätbara data för att analysera exempelvis virkeskvalitet. I inventeringen i projektets etapp I har Strängnäs och Västerås stifts äldsta stavspånstäckningar identifierats. Den trehundra år gamla taktäckningen i Leksand är en av de spåntäckningar som utgör ett faktiskt bevis på lång beständighet. Genom tillståndsbedömningar av olika faktorer i fält, följt av trätekniska laboratorietester, bedöms slutsatser kunna dras kring viktiga framgångsfaktorer för hållbara stavspånstäckningar.

För att förmedla en spåntäcknings uppbyggnad och visa på olika typer av detaljer är enkla och skalenliga skisser i många fall bättre jämfört med fotografier som komplement till text. Metoden som provades anses vara ett viktigt pedagogiskt dokumentationsredskap. Drönare bedöms kunna användas i begränsad omfattning för att granska svårtillgängliga spånytor och för översiktsfotografering. Skylift kommer vara nödvändigt vid många fältstudier oavsett det faktum att det är ett kostsamt moment.

Uppdraget med den antikvariska förundersökningen av spåntäckningar på Västermo klockstapel tillförde kunskap kring hur ärendegången i KAE-processen generellt kan se ut och specifikt hur underlag inför omläggning av spåntäckningar ofta ser ut. I efterhand har Länsstyrelsens tillståndsbeslut i ärendet granskats (Länsstyrelsen Södermanland, dnr 433-7446-2018). Vikten av att i god tid innan planerade åtgärder ta fram en beskrivning av den berörda spåntäckningens kvaliteter, brister och kulturvärden, som man i enlighet med lagskyddet bör ta hänsyn till, tydliggjordes. En övning i att undersöka spåntäckningar i praktiken medgavs också. Det antikvariska yttrandet är bilagt tillsammans med Daniel Erikssons kompletterade skadeinventering (bilaga 5).

Referenser

Litteratur

- Almevik, Gunnar 2012. *Byggnaden som kunskapskälla*. Göteborgs universitet.
- Almevik, Gunnar & Melin, Karl-Magnus. Att bygga en kyrka i trä. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 72/2017, s. 48–68.
- Andersson, Göran 2007. *Södra Råda gamla kyrka. Spåntäckningen*.
- Asp, Magnus & Karlsson, Emelie 2017. *Kartläggning av slagregn, fuktighet och nollgenomgångar i Sverige*. SMHI rapport 2017-9.
- Barchæus, Anders Gustaf. *Resa genom Västmanlands län 1772. "Berättelser angående landthushållningen"*. Utg. av Sven T. Kjellberg. Västerås 1923.
- Bedoire, Fredric 2013. *Restaureringskonstens historia*. Kungl. Konsthögskolan.
- Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag, Strängnäs stift, Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum. Rapport 2015:04.
- Egenberg, Inger Marie 2003. *Tarring Maintenance of Norwegian Medieval Stave Churches. Characterisation of Pine Tar During Kiln-Oroducton, Experimental Coating Procedures and Weathering*. Göteborgs universitet.
- Elmén Berg, Anna 1997. *Fem ödekyrkor i Norrland. Kyrklig förnyelse, kulturminnesvård och kyrko-restaureringar vid 1900-talets början*. Umeå universitet.
- Eriksson, Daniel & Borg, Anneli 2014. *Medeltida kyrkotaklag, Örebro län, Strängnäs stift. Inventering etapp 1, 2013–2014*. Örebro läns museum rapport 2014:05.
- Eriksson, Daniel & Borg, Anneli 2016. *Medeltida taklag, Örebro län, Strängnäs stift. Etapp 2, 2015–2016*. Örebro läns museum rapport 2016:04.
- Falkenhaus, Frode & Malmros, Pär 2017. *Tjära på Gotland. Om appliceringsmetoder och framställning av tjära på Gotland*. Gotlands museum.
- Falkenhaus, Frode & Malmros, Pär 2018. *Metoder för bränning och smörjning av tjära. Om appliceringsmetoder och framställning av tjära på Gotland. Delrapport 1*. Gotlands museum och Svenska kyrkan, Visby stift.
- Fant, Erik. Sigurd Curman och byggnadskonsten: 1. Restaureringsarkitekten och Byggnadsrådet. I: *Ad patriam illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946*.
- Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf 2014. *Plattform. Kulturbistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Riksantikvarieämbetet.
- Gustafsson, David 2017. *Stavspån. Hur utformningen av bleket påverkar vattenavrinningen*. Göteborgs universitet.
- Gustafsson, Lotta 2002. *Spån, puts och solbänk. Förändringar i uppländska medeltidskyrkor under 1900-talet*. Riksantikvarieämbetet.
- Hammarakiöld, Rolf 2018. *Mörkö kyrkas klockstapel. Antikvarisk rapport om klockstapelns upprustning 2016–2018*. Stockholms läns museum. Rapport 2018:05.
- Hussvampen och konservering av trä mot röta*. Statens offentliga utredningar, 1927:9, Kungl. Byggnadsstyrelsens meddelande, 2. Stockholm 1927
https://data.kb.se/datasets/2015/02/sou/1927/1927_9%28librisid_13483197%29.pdf
- Kulturbistorisk karaktärisering av Hovdestalunds kyrkogård*. Svenska kyrkan Västerås. Sweco 2018.
- Kyrkans renovering. *Arket* nr 5/2015. Grödinge församling.
- Kyrkokaraktäriseringar, Strängnäs och Västerås stift.
- Källbom, Arja 2015. *Tjära på trätak. En kunskapssammanställning*. Hantverkslaboratoriet. Göteborgs universitet.
- Lindqvist, Gunnar & Fong Olof 1975. *Lusthuset Brahehus*. Småskrifter från Jönköpings läns museum nr 2.
- Lorentzen, Johnny C. & Åberg, Olle. Elak lukt från rötskyddsmedel i våra hus. *Bygg och teknik* nr 5/2017
https://ki.se/sites/default/files/bygg_och_teknik_nr_5_2017.pdf

- Melin, Karl-Magnus. *Ingatorps kyrkbod. Rapport över 2014 års arbeten*. Knadriks Kulturbbygg AB. Rapport 2014:5.
- Melin, Karl-Magnus. *Ingatorps tiondebod. Tjärning av spåntak enligt recept från 1790*. Knadriks Kulturbbygg AB. Rapportutkast 2017.
- Mårud, Tobias 2014. *Hubbo kyrka. Restaurering av stigluckor. Åtgärdsprogram*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:61.
- Mårud, Tobias & Skanser, Lisa 2015. *Överselö kyrka. Tak- och fasadrenovering*. Antikvarisk rapport. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2015:34.
- Nilsson, Ing-Marie 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lunds universitet.
- Nilsson, Stig. *Tillverkning av kyrktakspån. En studie för handkluvven/täljd kyrktakspån* <http://www.stignilssonbygg.se/kyrktakspan.html>
- Norrehed, Sara 2018. *Pappersuppstrykning av trätjärä. Förstudie av en enkel metod för identifiering av kvalitetsmarkörer hos trätjärä*. Riksantikvarieämbetet.
- Palmqvist, Lena & Sjömar, Peter (red.) 2006. *August Holmbergs byggnadslära*. Nordiska museets förlag.
- Pihkala, Antti 2009. *Paanukatot Suomen kirkoissa ja tapuleissa: tutkimus paanukatteiden rakennushistoriasta ja restaurointikäytännöistä keskiajalta nykyaikaan*. Oulun yliopisto. Abstract på engelska.
- Plinius d.ä. *Naturalis Historia*.
- Salvén, Erik 1967. Om takspån. Kort översikt av nya forskningsresultat. I: *Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län*.
- Samuelsson, Börje 2011. *Riktlinjer och beräkningar för stavspånsarbeten. Södra Råda gamla kyrka*.
- Schnell, Ivar 1958. *Sorunda kyrka*. Sörmländska kyrkor 32.
- Schnell, Ivar 1958. *Tveta kyrka*. Sörmländska kyrkor 24.
- Schnell, Ivar 1966. *Ekeby kyrkoruin och Hällby kyrka*. Sörmländska kyrkor 126.
- Sjövist, Helén 2016. *Kumla kyrka. Fasadrenovering 2015. Antikvarisk rapport*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:28.
- Sjömar, Peter 1998. *Restaureringen av Hedareds stavkyrka 1995–1997. Rapport från utvecklingsarbete*.
- Skanser, Lisa 2019. *Medeltida taklag i Västerås stift*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2019:56.
- Spån. Råd och anvisningar om tillverkning, läggning och skyddsbehandling*. Riksantikvarieämbetet 1973.
- Spån. Rekommendationer för tillverkning, läggning och skyddsbehandling*. 2 revid. uppl. Riksantikvarieämbetet 1981.
- Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988*. Riksantikvarieämbetet 1990.
- Taawo, Kjell 2015. *Medeltida taklag i Södermanland, Strängnäs stift, Södermanlands län. Inventering och dokumentation 2014*. Sörmlands museum. Rapport 2015:7.
- Taawo, Kjell 2018. *Medeltida taklag i Södermanland. Rapport etapp 2*.
- Utas, Jan 2009. *Medeltida takspån. Fynd från gotländska kyrkor. I: Byggnadshyttan på Gotland 2007–2008*.
- Wedman, Stina 1998. *Stickspån. Pärt, spiller, spilke-spån*. Riksantikvarieämbetet.
- Werne, Finn 1993. *Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*.
- Wockatz, Eva 2006. *Halla klockstapel. Antikvarisk kontroll. Restaureringsarbeten 2005*. Sörmlands museum. Rapport 2006:8.
- Wockatz, Eva 2011. *Björnlunda kyrka. Antikvarisk medverkan. Reparation av klockstapel*. Sörmlands museum. Rapport 2011:11.
- Wockatz, Eva & Pettersson, Björn 2015. *Åkers kyrka. Antikvarisk medverkan. Byte av värme-system och omläggning av tak 2014*. Sörmlands museum. Rapport 2015:6.
- Översyn av regelverket om de kyrkliga kulturminnena*. Redovisning av KU2013/1343/KA. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2015:27.

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA)

Skriftliga handlingar och fotografier för respektive kyrka.

Brandförsäkringsverkets arkiv

<http://cfnonline.se/sv/soksidor/sok-byggnadsvarderingar-och-kartor>

Värderingsinstrument för brandförsäkringar:

Dillnäs kyrka 1919

Åkers kyrka 1903, 1919, 1936

Överselö kyrka 1910

Dalarnas museums arkiv

Digitalt museum

<https://digitaltmuseum.se/011023612652/takspan>

<https://digitaltmuseum.se/011023612650/takspan>

Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet

<http://kmb.raa.se>

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Bergshammars kyrkoarkiv, räkenskaper för kyrka och församling,

SE/ULA/10107/L I a/1 (1661–1761).

Ludgo kyrkoarkiv, sockenstämmans och sockennämndens protokoll och handlingar,

SE/ULA/10864/K I/1 (1684–1701).

Nordiska museets arkiv

Frågelista 130. Spån och pärt.

Riksarkivet, Marieberg

Överintendenteämbetets arkiv (ÖIA), huvudarkivet

E V:2. ”Spåntaksfrågan”.

F IV:4. Inventeringen från 1911.

Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven, SDHK nr 39594

https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=sp%C3%A5n&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=100&page=49&postid=sdhk_39594&tab=post#tab

Sörmlands museums samlingar

SLM D2015-1927. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429651>

SLM D2015-1925. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429649>

SLM D2015-1926. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429650>

Västmanlands läns museums arkiv

Övrigt

Almevik, Gunnar & Melin, Karl-Magnus. *Ingatorp. A Corner Timbered Tithe Barn from the*

13th Century. Affisch från konferens Church Archeology in the Baltic Sea Region,

Turku University, 13.08.26–28. Affisch (konferens) 2013.

Bebyggelseregistret (BeBR), Riksantikvarieämbetet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Bälinge kyrka

Tveta kyrka

Vårdinge kyrka

Björk, Fredrika. Stiftsantikvarie i Härnösands stift. Mejl 2019-06-10.

Eriksson, Daniel 2017. *Härads klockstapel, Strängnäs stift. Hantverksvetenskaplig undersökning*

2017-01-16. Opublicerad rapport från undersökning genomförd inom ramen för

projektet ”Medeltida taklag i Strängnäs stift”.

Eriksson, Daniel 2018. *Västermo klockstapel, Strängnäs stift. Skadeinventering*.

- Fördelning av KAE, Strängnäs stift 2017
<https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%C3%B6rdelning%20av%20KAE,%20Str%C3%A4ngn%C3%A4s%20stift%202017.pdf>
- Hagaeus, Thomas & Nilsson, Amanda 2018. *Tveta kyrkas torntak. Undersökning av spåntaket skick*. Hagaeus Bygghantverk.
- Hammariskiöld, Rolf 2008. *Västermo kyrka. Kronologisk historik. Klimat- och mögelanalys*.
- H. Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, Södermanlands län 1896–1900
<https://www.scb.se>
- Hälsinge Takspåns hemsida
<http://halsingetakspan.se/>
- Kvalitetssäkring av stavspån, projektinformation
<https://craftlab.gu.se/Projekt/projekt/Takmaterial/kvalitetssakring-av-stavspan>
- Kulturrådets författningssamling KRFS 2012:2. Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen.
- Olofsson, Björn. *Pilotprojekt: Kyrkspån på Mattmars kyrka*. Rapportmanus 2019-11-21. Jämtli.
- Jönsses, Lars. Byggnadsantikvarie, Dalarnas museum. Mejl 2020-04-22.
- Linderson, Hans. Forskningsingenjör kvartärgeologi, Nationella laboratoriet för ved-anatomi och dendrokronologi, Geologiska institutionen, Lunds universitet. Mejl 2020-05-05.
- Lundvang, Ander & Persson, Christina. Stavspån. Del 1. Skillnaden mellan stavspån och stickspån. Hantverkslaboratoriet 2013
<https://www.youtube.com/watch?v=X8AergcPmmw>
- Lundvang, Ander & Persson, Christina. Stavspån. Del 2. Spån från 1100–1300-talen. Hantverkslaboratoriet 2013
<https://www.youtube.com/watch?v=zSEhUzJk1Q>
- Lundvang, Ander & Persson, Christina. Stavspån. Del 3. Vireda kyrka 1400- och 1700-tal. Hantverkslaboratoriet 2013
<https://www.youtube.com/watch?v=LkS1DDQkfVU>
- Melin, Karl-Magnus. Timmerman och arkeolog, Knadriks Kulturbbygg AB. Mejl 2020-01-16.
- ”Ny tjära på taket till Sorunda kyrka”, Nynäshamnsposten 2016-08-04.
- Nyköpings församlings hemsida
<https://www.svenskakyrkan.se/nykoping/franciscuskapellet>
- Persson, Christina & Samuelsson, Börje. *Spån – ett historiskt byggnadsmaterial*. Presentation. Kyrkspån – kompetenshöjande kurs med hantverksinriktning. Hantverkslaboratoriet.
- Pihkala, Antti. Överarkitekt, Kyrkostyrelsen, Finska kyrkan. Mejl 2020-04-23.
- Renmælmo, Roald. Universitetslektor traditionellt bygghantverk, NTNU. Mejl 2019-11-20.
- Skanser, Lisa 2019. *Västermo klockstapel, spånomläggning. Antikvariskt yttrande*. Stiftelsen Kulturmiljövård.
- Spånkurs, Ingatorp den 23–24 april 2014*. Hantverkslaboratoriet
<https://www.youtube.com/watch?v=Bu9SkejDivA>
- Spåntak i Växjö stift. Etapp 1. Projektbeskrivning*. Svenska kyrkan & Jönköpings läns museum 2015.
- Stiftsstyrelsens beslut om fördelning ramår 2018, Strängnäs stift
<https://www.svenskakyrkan.se/filer/Stiftsstyrelsens%20beslut%20-%20KAE%202018.pdf>
- Stavspån. Spån från medeltiden och framåt*. Hantverkslaboratoriet 2017
<https://www.youtube.com/watch?v=VN-nAL13sdc>
- Stavspån. Klyvning och klyvningsverktyg*. Hantverkslaboratoriet 2016
https://www.youtube.com/watch?v=600qc1_FMHM
- Stavspån. Stig Nilsson hugger ett näbbspån från Jämtland*. Hantverkslaboratoriet
<https://www.youtube.com/watch?v=MY-i-2WS9Y>
- Stavspån. Tillverkningsmetoder och ytbehandling*. Hantverkslaboratoriet 2016
<https://www.youtube.com/watch?v=FmU6tK76mSM>
- Stavspån. Virkeskvalitet*. Hantverkslaboratoriet 2016
<https://www.youtube.com/watch?v=gNm8NcWOrA>

Stavspån. Återbruk av spån och spik. Vindskeinspån, blyplåt och näver. Hantverkslaboratoriet 2016
<https://www.youtube.com/watch?v=9IwIzBRTY7Q>
Turinge-Taxinge församlings hemsida
<https://www.svenskakyrkan.se/turinge-taxinge/taxinge-kyrka>
Vård- och underhållsplan Ytterenhörna kyrka 2007.
Vårdplan för Björnlunda kyrka 2005.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM18001 (Strängnäs stift) KM18002 (Västerås stift)
<i>Strängnäs stifts projektnr och dnr:</i>	112414, 2017-0021
<i>Västerås stifts projektnr (PHS) och dnr:</i>	51114, 2017-77-03
<i>Beställare:</i>	Svenska kyrkan, Strängnäs och Västerås stift
<i>Utförare:</i>	Stiftelsen Kulturmiljövård
<i>Samarbetspartners:</i>	Dalarnas museum Bygg & Hantverk i Karlskoga AB Bengt Bygdéns bygghantverk
<i>Styrgrupp:</i>	Dag Forssblad och Maria Lantto (Strängnäs stift) Mikael Karlsson Aili och Anna Arreback Güthlein (Västerås stift) Lisa Skanser och Karin Myhrberg (Stiftelsen Kulturmiljövård)
<i>Projektledare och bitr. projektledare:</i>	Lisa Skanser respektive Karin Myhrberg (Stiftelsen Kulturmiljövård)
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Stiftelsen Kulturmiljövård och Strängnäs och Västerås stift
<i>Referensgrupp:</i>	Spånmästare Börje Samuelsson (Marcus Samuelssons Bygg & Hantverk AB) Spånmästare Stig Nilsson (Stig Nilsson Byggservice) Timmerman Daniel Eriksson (Bygg & Hantverk i Karlskoga AB) Kulturarvshandläggare Christina Persson (Svenska kyrkan) Verksamhetsledare, kyrkokoordinator Linda Lindblad (Hantverkslaboratoriet) Stiftsantikvarier Dag Forssblad och Maria Lantto (Strängnäs stift) Fastighetskoordinator Lars-Anton Wikman (Strängnäs stift) Stiftsantikvarier Anna Arreback Güthlein och Mikael Karlsson Aili (Västerås stift) Stiftsingenjör Johan Strähle (Västerås stift) Fastighetsförvaltare Mats Berglund (Västerås stift) Handläggare av kyrkoantikvariska ärenden på länsstyrelserna: Raoul Hjærtström (Örebro) Ebba Gillbrand (Södermanland) Linda Wängdahl (Västmanland) Olle Lind (Dalarna) Bebyggelseantikvarier på läns museerna: Lars Jönnes och Sanna Svensson (Dalarna) Kjell Taawo (Södermanland) Sara Bäckman (Västmanland) Anneli Borg (Örebro) Hedvig Bellberg (Stockholm) Björn Olofsson (Jämtland)

Bilagor

Bilaga 1. Checklista	95
Bilaga 2. Antikvarisk rapport Tångeråsa kyrka	101
Bilaga 3. Arkivstudie Tångeråsa kyrka	114
Bilaga 4. Uppdragsrapport Leksands kyrka	121
Bilaga 5. Antikvariskt yttrande Västermo klockstapel	131

Checklista för fastighetsförvaltare

Projektering av underhållsåtgärder på stavspånstäckningar

Checklistan vänder sig till fastighetsförvaltare inom Svenska kyrkan som planerar reparation eller omläggning av stavspånstäckningar inom kyrkotomter skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen (KML).

Inför underhållsåtgärder på spåntäckningar görs sällan mer ingående undersökningar av täckningen och dess kulturhistoriska värden. Ofta nöjer sig förvaltare med att kontakta ett av de större företagen som utför spånbyten och tjärstrykningar för en offert. Offerten brukar innehålla en kortfattad och sällan särskilt utförlig beskrivning av åtgärder, omfattning och material. Bristande undersökning inför underhållsarbeten kan resultera i negativ påverkan på byggnadens och spåntäckningens kulturhistoriska värden, till exempel genom att äldre huggna eller hyvlade spån inte identifieras och värderas och därför ersätts med standardspån. Checklistan syftar till att säkerställa att omläggningar och underhållsarbeten utförs på ett sådant sätt att byggnadens kulturhistoriska värden inte minskas, i enlighet med de krav som ställs gällande vård och underhåll i 4 kap. 2 § Kulturmiljölagen.

Checklistan är utformad i punktform där de aspekter som är viktiga att beakta vid planering av omläggningar, spånbyten och tjärstrykning listas. Listan inleds med frågor som besvaras i det första undersökande skedet av planeringen och syftar till att utreda rådande förutsättningar. I detta skede rekommenderas även att en kulturhistorisk värdering av spåntäckningen görs. Checklistans andra del innehåller frågor som syftar till att exponera eventuella brister i de föreslagna åtgärderna samt hur åtgärderna bedöms påverka de kulturhistoriska värdena.

Intill frågorna finns kontrollrutor som kan bockas i vartefter frågorna besvaras. Under frågorna finns utrymme för kommentarer. I det fall fastighetsförvaltaren själv utför projekteringen kan svaren skrivas direkt i checklistan. Listan kan därefter användas vid upphandling av arbetet.

I samband med projektering bör alltid samråd ske med länsstyrelsen. Utförligt ifylld kan checklistan även användas som ansökningsunderlag i det fall åtgärderna bedöms tillståndspliktiga.

Om extern kompetens (hantverkare, arkitektkontor etc.) anlitas för projektering bör fastighetsförvaltaren tillhandahålla checklistan och se till att listans alla punkter redogörs för i den färdiga byggbeskrivningen/åtgärdsprogrammet.

För bedömning av spåntäckningens kulturhistoriska värden samt åtgärdernas påverkan på dessa erfordras antikvarisk kompetens. Om sådan saknas i fastighetsförvaltarens eller projektörens organisation kan en extern konsult anlitas.

Viktigt att ha i åtanke är att tjärstrykning i de flesta fall medför mer eller mindre omfattande spånbyten. Ofta upptäcks skadade spån först när de granskas på nära håll i samband med ytbehandling. Checklistan bör därför fyllas i även i de projekt där ytbehandlingen utgör den primära åtgärden.

En utförligt ifylld checklista bör efter avslutat projekt arkiveras tillsammans med en förteckning över eventuella avvikelser gjorda under utförandet. Materialet kan underlätta vid planering av framtida åtgärder och möjliggör utvärdering av spånens och ytbehandlings beständighet över tid.

Checklista vid åtgärder på stavspånstäckning	
Administrativa uppgifter	
Namn kyrkoanläggning:	
Fastighetsbeteckning:	
Byggnad/del av byggnad som berörs: (t.ex. Kyrka – långhusets södra takfall)	
Checklistan ifylld av: (Namn, befattning)	
Antikvariska bedömningar av: (Namn, befattning)	
Datum:	
Nulägesbeskrivning <i>(Kryssa i de frågor som har besvarats i projekteringen. Ange svar i kommentarsfälten i de fall frågorna inte kommer att besvaras i separat bygghandling/åtgärdsprogram.)</i>	
☐ Tidpunkt och omfattning för senaste underhåll/renovering? Kommentar:	
☐ Skadebild? Kommentar:	
☐ Spåntäckningens uppskattade ålder? Kommentar:	
☐ Förekomst av mönsterläggning och beskrivning av eventuell mönsterläggning? Kommentar:	

☐ Förekomst av olika typer eller generationer spån inom täckningen? Kommentar:
☐ Virkestyp, kvalitet och årsringarnas orientering? Kommentar:
☐ Spånens form, mått och eventuella variationer i mått? Kommentar:
☐ Ytbearbetning (undersida, ovansida, kanter)? Kommentar:
☐ Utformning på spånens avslut (rak, fasad)? Kommentar:
☐ Lösningar av läggning vid möten och avslut (takutsprång, takfot, fasad osv.)? Kommentar:
☐ Ytbehandling (tjära, rödtjära osv. Förekomst av asbest eller andra skadliga ämnen)? Kommentar:
☐ Infästning (dold eller synlig, typ av spik)? Kommentar:
☐ Underlaget och dess utformning? Kommentar:
☐ Bedömning av spåntäckningens och underlagets kulturhistoriska värde? Kommentar:

Planerade åtgärder

(Kryssa i de frågor som har besvarats i projekteringen. Ange svar i kommentarsfälten i de fall frågorna inte kommer att besvaras i en separat bygghandling/åtgärdsprogram.)

- ☐ Berörs underlaget av åtgärderna? Om ja, hur och i vilken omfattning? Vilka material och metoder ska användas vid eventuell renovering?

Kommentar:

- ☐ Antal uppskattade spånbyten?

Kommentar:

- ☐ Tillverkningsmetod nya spån och framställning från (typ av ämne samt träslag)?

Kommentar:

- ☐ Ytbearbetning undersida, ovansida och kanter nya spån?

Kommentar:

- ☐ Nya spåns form, mått och eventuella variationer i mått?

Kommentar:

- ☐ Utformning på nya spåns avslut?

Kommentar:

- ☐ Lösningar av läggning vid möten och avslut?

Kommentar:

- ☐ Infästning av nya spån (förborring, dold eller synlig infästning, typ av spik)?

Kommentar:

☐ Rengöringsmetod och grad befintliga spån? Kommentar:
☐ Ytbehandling, typ/kvalitet av tjära (dalbränd, ugnbränd osv.), fabrikat och tillverkningsland? Kommentar:
☐ Kommer tjäran pigmenteras eller späs? Om ja, med vad och i vilket syfte? Kommentar:
☐ Applicering av ytbehandlingsmaterial på nya och eventuella befintliga spån (tjärdoppning, spruta, penselstrykning, antal strykningar och eftersträvad skiktjocklek, tjärans upphettningstemperatur och temperatur vid strykning, fukthalt i virke vid applicering, väderlek vid applicering)? Kommentar:
☐ Bedömning av föreslagna åtgärders påverkan på de kulturhistoriska värdena (antikvarisk konsekvensanalys)? Kommentar:
☐ Har åtgärderna förankrats hos länsstyrelsen? Kommentar:

Tångeråsa kyrka

Antikvarisk rapport gällande undersökning av stavspån

Örebro pastorat, Lekebergs kommun, Örebro län

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2020

Omslagsbild: Tångeråsa kyrka från söder. Foto: Karin Myhrberg.

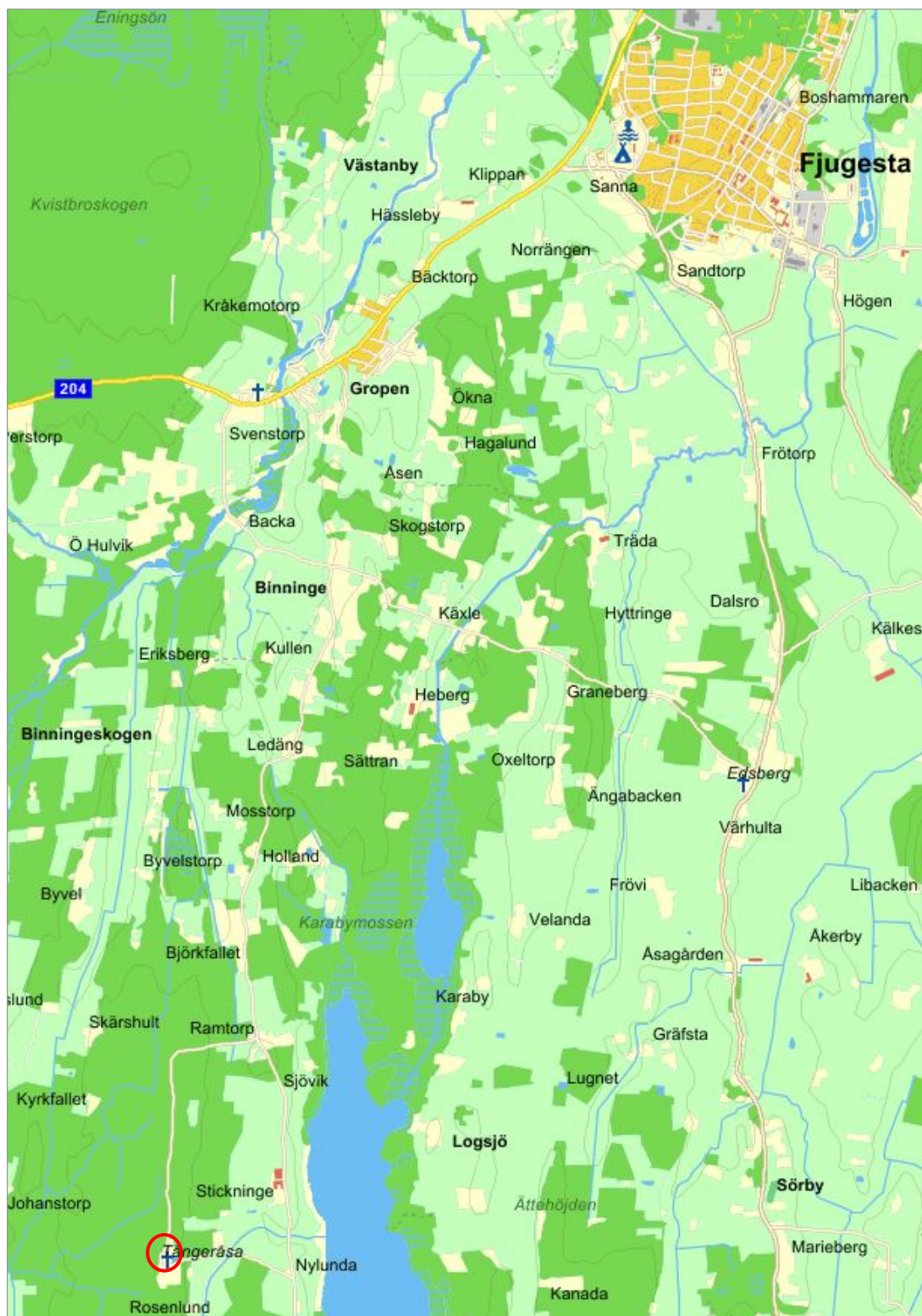
Innehåll

Administrativa uppgifter	3
Orientering	4
Inledning	5
Bakgrund	5
Kulturhistorisk status och lagskydd	5
Kortfattad byggnadshistorik	5
Beskrivning av Tångeråsa kyrkas stavspån	6
Genomförda åtgärder	7
Undersökningsresultat	9
Antikvarisk kommentar	10
Referenser	10
Frågelista inför undersökning av spån	11
Dokumentationsprotokoll	12
Kommentarer till inventeringsprotokollet	13

Administrativa uppgifter

<i>Länsstyrelsens dnr</i>	433-157-2019
<i>Beställare</i>	Örebro pastorat
<i>Objektets namn</i>	Tångeråsa kyrka
<i>Fastighetsbeteckning</i>	Nordankyrka 1:5
<i>Kommun</i>	Lekebergs kommun
<i>Län</i>	Örebro
<i>Medverkande entreprenör</i>	Daniel Eriksson, Bygg & Hantverk i Karlskoga AB
<i>Antikvarisk medverkan</i>	Lisa Skanser, Stiftelsen Kulturmiljövård
<i>Genomförandetid</i>	Oktober 2018
<i>Rapport författad av</i>	Lisa Skanser, Lisa Berglund, Stiftelsen Kulturmiljövård

Orientering

Tångeråsa kyrka är belägen i Tångeråsa socken, ca 1 mil sydväst om samhället Fjugesta i Låkebergs kommun. Kyrkans position markeras med rött. Karta från Eniro.

Inledning

Bakgrund

År 2018 inledde Strängnäs och Västerås stift *Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs och Västerås stift*, ett flerårigt, etappindelad stiftsprojekt med syfte att öka och fördjupa kunskapen om stavspån som tak- och fasadbeklädnad på byggnader inom stiftens kyrkotomter. Målsättningen var att sänka underhållskostnaderna samt utarbeta ett kunskapsunderlag som stöd vid tillståndsprövning, handläggning, förvaltning, vårdinsatser och vid bedömning av spåntäckningarnas utformning och kulturhistoriska värden. Projektet genomförs av Stiftelsen Kulturmiljövård i samverkan med Dalarnas museum och Bygg & Hantverk i Karlskoga AB.

Under projektets första etapp inventerades stiftens samtliga stavspånstäckningar inom kyrkomiljöer skyddade i 4 kap. KML. Spånen dokumenterades och uppgifterna fördes in i digitala inventeringsblanketter som kopplades till en databas. Nulägesbeskrivningarna kompletterades med historik för respektive spåntäckning, sammanställd utifrån arkivstudier.

Inom första etappen genomfördes också en förstudie till en andra etapp, vars målsättning är att ytterligare fördjupa kunskapen om stavspån genom byggnadsarkeologiska undersökningar där olika kompetenser samarbetar. Två spåntäckningar valdes ut till förstudien: Leksand kyrka och Tångeråsa kyrka. Då undersökningarna innebar att spån demonterades från fasad söktes tillstånd från länsstyrelsen (Tillståndsansökan angående Tångeråsa kyrka, Stiftelsen Kulturmiljövård 2018-09-20). Länsstyrelsen i Örebro län gav 2019-01-14 tillstånd till undersökningarna på Tångeråsa kyrka.

Kulturhistorisk status och lagskydd

Tångeråsa kyrka är en av Sveriges äldsta träkyrkor och har synnerligen höga kulturhistoriska värden. Kyrkan är ett kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Kyrkan får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. Tillstånd krävs alltid för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör.

Kortfattad byggnadshistorik

Tångeråsa kyrka är en medeltida träkyrka med timrad stomme och spånbeklädnad på tak och fasader. Att döma av dendrokronologiska dateringar uppfördes koret på 1290-talet och långhuset vid 1300-talets mitt. En murad sakristia tillkom på norra sidan 1455-60. Kyrkan har bevarat sin medeltida konstruktion och karaktär. Vapenhuset i väster byggdes 1805 och ersatte då ett vapenhus i söder från 1692-93, vilket flyttades och blev bårhus. Byggnadens sadeltak har branta spånklädda takfall som vid gavlarna kröns av spiror som troligen härrör från 1660-talet. Korets norra fasad har invid gaveln ålderdomliga spån som möjligen är medeltida.

Beskrivning av Tångeråsa kyrkas stavspån

Långhusets västra och norra fasad har näbbformade spån med fasad kant, samma som på sydsidan. Övre halvan av västväggen har nyare sågade spån. Tjärskikten är tjocka och partiella bortfall förekommer. Rester av rödtjära finns på västra och norra fasaden. Södra fasaden uppvisar en grå yta till följd av att spånen på 1950-talet behandlades med Toptite. Tjärskikten är tjocka och partiella bortfall förekommer. Infästningen med smidd spik/klippspik är dold. Spåntäckningen är av äldre datum och åldern uppskattas till 1700- eller 1800-tal. På södra fasaden är vissa spån utbytta mot nya med tydliga spår av sågklinga. Långhusets tak har raka spån med rak kant, sågad ovansida och sågad bas. Första raden är spetsspån. På norra takfallet är tjärskiktet kraftigt urlakat.

Sakristians taktäckning utgörs av spån lika dem på långhustaket. Nordfasaden har näbbformade spån med fasad kant. Första raden är spetsspån, andra raden raka. Spånens infästning är synlig med smidd spik/klippspik. Tjärskiktet är vältäckande. Åldern på spånen uppskattas till 14-1500-tal.

Korets nord- och östfasad har raka spån med rak kant och en liten fasning. Tjärskikten är tjocka och partiella bortfall förekommer. Åldern på spånen uppskattas till 1700-, 1800- och 1900-talets första hälft. Sydfasaden har rundade spån med fasad kant. Troligen är dessa spån huggna men det är svårt att se på grund av det tjocka tjärskiktet. Sannolikt härrör spånen från 1700-1800-talet. Spånen på kortaket är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven och basen sågad. Första raden är spetsspån. Taket är uppsvängt mot långhusväggen. Det fanns vid inventeringstillfället inga synliga rester av tjära.

Vapenhusets tak har raka spån med rak kant. Ovansidan är sågad och hyvlad med sågad bas. Första raden är spetsspån. Ytterst få tjärrester var synliga vid inventeringstillfället. Nord- och sydfasaderna har raka spån med rak kant och sågad ovansida. Nedre raden är näbbspån. Västfasaden har raka spån med rak kant. Den uppskattade åldern på spånen är 1900-tal. Spånen är tjärade men på ytan finns också synliga asbestfibrer från en ytbehandling med Toptite som gjordes under 1900-talet.

Näbbspån på långhusets södra fasad. Foto: Daniel Eriksson.

Genomförda åtgärder

På Tångeråsa kyrka genomfördes en undersökning av en yta innefattande 20 fasadspån på långhusets södra fasad, ca 1 meter väster om och i höjd med det västra fönstret. Valet av undersökningsytan grundade sig i spånens medelhöga ålder och det faktum att spåntypen finns bevarad i stort antal på södra fasaden. Spånen uppskattades vara huggna och härstamma från 1700- eller 1800-talet. En säker förhandsbedömning var svår att göra på grund av tjocka tjärskikt. Undersökning av ytor med spån av mycket hög ålder undveks då man inte ville riskera att skada dessa. Vidare valdes undersökningsytan på grund av en där bakomliggande ursprunglig sydportal och möjligheten till att få dokumentera denna. Tångeråsas vapenhus flyttades 1805 och öppningen åt söder, där sydportalen fanns, byggdes igen. Någon dokumentation av portalen har inte gjorts tidigare. Tångeråsas sydportal var intressant att dokumentera eftersom rekonstruktionsarbete med sydportalen i Södra Råda gamla kyrka planerades vid samma tid.

Inledningsvis fotodokumenterades ytan och respektive spån försågs med ett nummer som fördes in i ett foto för att säkerställa att spånen placerades på rätt plats vid återmontering. Därefter demonterades spånen försiktigt. Spånen var spikade med dold spikning och fick därför lossas med hjälp av ett lagjärn. Som komplement till detta användes ett litet koben. Spånen demonterades uppifrån och ned. Tre av spånen var i det närmaste helt spräckta och gick därför itu vid demontering. Efter demontering undersöktes det bakomliggande underlaget och dokumenterades. Sedan täcktes den blottlagda ytan tillfälligt med en hård board och spånen togs till en verkstad där de kunde undersökas under goda förhållanden.

Inför undersökningen hade en frågelista och ett tillhörande dokumentationsprotokoll utarbetats i Excel av trähantverkare och byggnadsantikvarie samt diskuterats med den referensgrupp som upprättats inom spånprojektet. Frågelistan innehöll drygt 30 frågor om spånens och underlagets beskaffenhet samt skick och tidsåtgång för undersökningens olika moment samt om demontering krävdes för att kunna svara på frågan. Undersökningen genomfördes utifrån frågelistan och svaren fördes in i dokumentationsprotokollet. Ytterligare kommentarer kring undersökningsresultatet noterades. Frågelistan, dokumentationsprotokollet och kommentarerna ligger sist i denna rapport.

Efter undersökning återmonterades spånen på sina ursprungliga platser med samma smidda spik. De tre spräckta spånen ersattes med nytillverkade furuspån som tjärades på plats med ”Svensk taktjära 1790”. Nya spån utfördes klyvda och diagonalsågade. Innan montering ytbearbetades de med yxa och anpassades i storlek och form för att passa in på respektive plats.

Undersökningsytan på södra fasaden efter demontering av spån. Den tidigare sydportalens västra överkant är synlig i ytans mitt. Foto: Daniel Eriksson.

Demonterade spån undersöktes i verkstad. Foto: Daniel Eriksson.

Södra fasaden efter återmontering. De tre nytillverkade spånen kan tillfälligt urskiljas genom den blankare tjäran. Foto: Daniel Eriksson.

Undersökningsresultat

I undersökningen var det möjligt att avgöra respektive spåns fullständiga mått och kvalitet samt ytbearbetning på de olika sidorna. Antalet kvistar var få och torra och belägna ganska högt upp på spånen. Spånen visade sig vara av mycket varierande längd och överlag anmärkningsvärt tunna i toppen. Vid tillverkning tycks ambitionen ha varit att göra sidorna parallella men hellre smalare upptill än nedtill. Spånens samtliga ytor var huggna och variation fanns i anslagsvinklar på de olika spånen. På två spån återfanns spräckspår som kunde berätta om hur spånen tagits ur stock. De få spräckspåren visade tydligt att man strävat efter helt huggna ytor vid bearbetning. Vinkel på årsringsställning var svår att avgöra på grund av tjära och erosion. Träslag kunde fastslås avseende barr- eller lövträ. Ett spån var möjligt att bestämma till ek. Någon mer exakt bestämning av övriga spån av barrträ var inte möjlig eftersom det på spån är mycket svårt att se skillnad på furu och gran.

Demonteringen möjliggjorde också undersökning och dokumentation av täckningens dolda spikning. Genom att kontrollera åt vilket håll spikarna hade vänts gick det att avgöra om man vid montering medvetet valt en riktning, t ex i syfte att förhindra spräckning. Huruvida spånen hade förborrats var mycket svårt att avgöra. Genom undersökning av spånens baksida kunde erosion, tjära, rödfärg och spikhål berätta att spånen var återanvända och att flertalet vid något tillfälle vänts och huggits om.

En mer exakt datering av spånen var svår att göra då framställning, ytbearbetning och spik var likartad under flera århundraden. För mer exakt åldersbestämning bör en byggnadsarkeologisk undersökning kompletteras med arkivstudier och dendrokronologisk analys.

Gällande tjärans beskaftenhet var det i undersökningen inte möjligt att dra några vidare slutsatser. Genom granskning av spånens baksida kunde det konstateras att endast utsidan behandlats och att strykning därmed skett efter montering.

Sammanfattningsvis resulterade undersökningen i djupare kunskap om både täckning och spån. Undersökningsmetoden bedömdes vara relevant att tillämpa i stavspånsprojektets andra etapp men bör kompletteras med andra metoder för en mer exakt åldersbestämning och fördjupad kunskap om tjäran.

Vad gäller Tångeråsas sydportal så utgörs dess överstycke av ett väggtimmer utan någon dekoration förutom att ytan är bearbetad med skave. Södra Rådas och Hammarös sydportaler, som också dokumenterats av Daniel Eriksson, liknade varandra till stora delar både vad gäller dekoration och tekniskt utförande. Båda dessa kyrkor hade ett separat överstycke som var rikligt dekorerat. Gemensamt för de alla tre kyrkornas portaler är att de har kraftiga sidostycken (sidokarmar) i liknande dimensioner men med skillnaden att Tångeråsa saknar dekorationer även här. Sammanfattningsvis är alltså sydportalen i Tångeråsa betydligt enklare utförd än i Södra Råda och Hammarö.

Antikvarisk kommentar

De tre spånen som var skadade innan demontering och som inte var möjliga att återmontera ersattes av spån i kvalitet och utförande motsvarande de befintliga. Åtgärderna i samband med den byggnads- arkeologiska undersökningen utfördes på ett sådant sätt att byggnadens kulturhistoriska värden inte minskade.

Referenser

ATA

Kyrkokaraktärisering

Landsarkivet

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978-1988, ÖIÄ

Frågelista inför undersökning av spån

Krävs demontering?

1	Bleke genomsnitt	Nej
1a	Längd	Ja
1b	Bredd högsta	Ja
1c	Tjocklek topp	Ja
1d	Tjocklek bas	Nej
1e	Avsmalning bredd/m mät från topp +/- värde	Ja
2a	Årsringsställning vinkel	Ja, ofta inte möjligt att se pga tjära
2b	Årsringar täthet	Nej
3a	Bearbetning framsida	Ja
3b	Bearbetning baksida	Ja
3c	Bearbetning kanter	Ja
3d	Bearbetning bas	Ja
3e	Spräckspår framsida	Ja
3f	Spräckspår baksida	Ja
4	Ritsar bak/framsida och kanter	Ja
5	Trädslag	Ja
6a	Ytbehandling var? Runt om, exponerade ytor	Ja
6b	Ytbehandling när? före/efter montering	Ja
7a	Spik typ smidd, klipp/press, tråd	Ja
7b	Spiklängd exkl skalle	Ja
7c	Tjocklek under skalle	Ja
7d	Tjocklek spets	Ja
8a	Kvistar antal och typ	Ja
8b	Kvist torr/färs	Ja
8c	Placering i eller ovan bleke	Ja
9	Förborrning	Ja, men kan vara svårt att avgöra
10	Ytved/splintved	Ja, men kan vara svårt att avgöra
11	Tjära, typ	Nej, men demontering ger mer information
12	Skador, sprickor, röta	Nej, men demontering ger mer information
13	Erosion	Nej, men demontering ger mer information
14	Noggrannhet/omsorg i tillverkning	Ja
15	Ålder	Nej, men demontering ger mer information
16	Underlag	Både ja och nej
17	Återanvända	Ja

Dokumentationsprotokoll

Spånnr.	1	1a	1b	1c	1d	1e	2a	2b	3a	3b	3c	3d	3e	3f	4	5
6:30	150	430	75	2	20	+50			Huggen	Huggen	Huggen	-	Nej	Nej	Nej	Barr
7:26	"	300	68	1	17	+45			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
7:27	"	430	70	1	19	+21			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
7:28	"	430	127	1	16	-12			"	"	"	-	Nej	Ja	"	Barr
8:28	"	480	76	1	18	+7			"	"	"	-	Ja	Nej	"	Barr
8:29	"	450	117	3	19	+39			"	"	"	-	Nej	Ja	"	Barr
8:30	"	420	76	2	20	+16			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
9:27	"	480	110	3	20	+14			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
9:28	"	340	70	4	18	+10			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
9:29	"	420	95	3	18	0			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Löv (ek)
9:30	"	330	69	5	19	+16			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
10:29	"	520	88	5	17	-14			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
10:30	"	480	94	1	13	0			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
10:31	"	510	84	3	13	-9			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
10:32	"	360	70	1	18	+13			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
11:32	"	400	97	1	12	+16			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
11:33	"	360	82	4	18	+35			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
11:34	"	420	109	1	16	+13			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
11:35	"	370	55	2	16	+14			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr
12:32	"	530	73	2	21	+17			"	"	"	-	Nej	Nej	"	Barr

6a	6b	7a	7b	7c	7d	8a	8b	8c	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Exp.yta	E. Mont	Smidd	66	3x4,5	1	Nej						Lite,baksida				Såtlös timmervägg	Ja, vänd
"	"	"	52	2,5x3,5	1	Nej						Nej				"	
"	"	"	58	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	57	3x4	1	Nej						Lite,baksida				"	Ja, vänd
"	"	"	57	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	64	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, ej vänd
"	"	"	56	3x4	1	Nej						Baksida				"	Ja, vänd
"	"	"	56	3x3,5	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	62	3x4	1	Nej						Nej				"	
"	"	"	56	3x3,5	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	64	3x4	1	Nej						Nej				"	
"	"	"	58	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	57	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	57	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	60	3x3,5	1	Nej						Nej				"	
"	"	"	58	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	55	3x4	1	Nej						Nej				"	Ja, vänd
"	"	"	56	3x4	1	Nej						Lite,baksida				"	Ja, vänd
"	"	"	58	3x3,5	1	1 Horn	Torr	Ovan				Nej				"	
"	"	"	60	3x4	1	1 Genom	Torr	Ovan				Nej				"	

Kommentarer till inventeringsprotokollet

- 1.
- 1a. Mycket varierande längder
- 1b.
- 1c. Överlag mycket tunna i toppen, i princip huggna ut i noll.
- 1d. I protokollet är faktisk tjocklek angiven. Ursprunglig tjocklek är svår att avgöra pga erosion.
- 1e. Ambitionen tycks ha varit att göra sidorna parallella, men hellre smalare upptill än nedtill.
- 2a. Svår att se pga tjära och erosion. På vissa spån kan man ana vinkeln men jag har valt att inte chansa. Överlag tycks det vara ganska stående årsringar. Ett spån verkar vara taget nära mörgen.
- 2b. Se ovan, men de flesta verkar vara mycket tätvuxna med något undantag.
- 3a. Huggna ytor med varierande anslagsvinklar mellan de olika spånen. Vissa huggspår med lite större skador i eggen.
- 3b. Se ovan
- 3c. Huggna kanter, upplevs på vissa spån som lite slarvigt kantade. Ej i vinkel mot flatsidan. Men man skall komma ihåg att de är återanvända och kanske omkantade.
- 3d. Går ej att se men är huggna. Här kan man också titta efter spår från fasthållningsstift i spånstol.
- 3e. Några enstaka spån uppvisar spräckta ytor, men ytterst lite. Ambitionen har varit att ytorna skall vara släthuggna.
- 3f. Se ovan
4. Inga synliga ritsar. Ritsar kan finnas på fram/baksida och kanter.
5. Har angett barr/löv med troligt träslag inom parentes. Troligen är barrspånen av furu men det är mycket svårt att se skillnad på furu/gran.
- 6a.
- 6b.
- 7a. Spikarna är samtliga mycket enhetliga. De har en tunn klinga som är smidda spetsiga ut till noll. Skallarna är ganska platta. Man får känslan av att de är smidda just för spån.
- 7b. Väl sammanhållna längder
- 7c. Klingen har ett rektangulärt tvärsnitt. Man kan noter om spiken konsekvent har vänts åt ett visst håll vid spikning. Exempelvis för att inte spräcka spånet.
- 7d.
- 8a.
- 8b.
- 8c. Kvistarna sitter ganska högt upp på spånen
9. Mycket svårt att avgöra
10. Går ej att se gräns mellan kärna/splint, kanske är det 100% kärna.
11. Svårt att säga något om tjärtyp, tillsatser etc. Dock har dessa spån en grå beläggning, troligen "Toptite", asbest.
12. Röta finns på baksidan av en del spån, men dessa sidor har tidigare varit vända utåt.
13. Spånen är eroderade i olika grad, vissa på båda sidor.
14. Spånen verkar inte särskilt omsorgsfullt gjorda, men de är delvis ombearbetade vid återanvändningen.
15. Ålder är svår att ange i formulär. Man kan utveckla ett resonemang med den kända byggnadshistoriken i beaktande. Eftersom spånen är återanvända och nu är placerade där det tidigare vapenhuset anslutit kan man anta att de tidigare suttit på vapenhuset. Vapenhuset togs bort i början på 1800-talet och man då gissa att spånen ursprungligen är gjorda på 1700-talet.
- 16.
17. Flertalet spån är återanvända, de uppvisar tydliga spår av det. Flertalet har blivit vända vilket visas av erosion, tjära, rödfärg och spikhål på baksidan. Vissa har inte vänts. På några spån kan man se att de huggits om, smalnats ned. Samtliga vända spån bör ha huggits om i näbben för att få fasningen åt rätt håll.

Arkivstudie Tångeråsa kyrka

Sammanfattning över händelser som berör spånläggningar eller underhåll av spåntäckningar på olika byggnader tillhörande Tångeråsa kyrka.

Kyrka

- 1290–1299** Koret uppförs (Kyrkokaraktärisering).
- 1348–1349** Långhuset uppförs, det finns även äldre material i stommen som troligtvis är återanvänt (Kyrkokaraktärisering).
- 1455–1460** Sakristian (murad) uppförs (Kyrkokaraktärisering).
- 1649** Utgift för spån ilagning. 7 tunnor tjära köptes till kyrkotaket (LI ano 2 1644–1773).
- 1650** 4 tunnor tjära till kyrkan köpt (LI ano 2 1644–1773). Uppå spånilagnings [...] Joen i By [...], Joen i Kyrke [...] (LI ano 2 1644–1773).
- 1652** Utgift för 1 tunna tjära som till förra åren blev på taket nytjärat (LI ano 2 1644–1773).
- 1661** Utgifter för spåning av klockstapeln, spåning av kyrkan, taalt spåån gaf [...], tjärning av klockstapeln, näver, två spiror till klockstapeln (LI ano 2 1644–1773).
- 1665** Conrad (?) i Torp för spån til ytors upslagit 8 sunds (?): à 24 sk (?). Utgifter för arbetslön för tjärning, tre tunnor (tjära?), två tunnor till tjärning (LI ano 2 1644–1773).
- 1673** Utgifter för spåning på östra gaveln och spåning på norra part [...] (LI ano 2 1644–1773).
- 1678** Utgifter för kyrkans spåning (LI ano 2 1644–1773).
- 1690** Utgift för tjära (LI ano 2 1644–1773).
- 1692–1693** Nytt vapenhus uppförs väster om kyrkan (Kyrkokaraktärisering).
- 1694** Utgifter för 2 000 spik, 300 kyrkspik av Lars i B [...] storp, [...] i Råtorp sålde 500 spån till kyrkan. 3 900 spån tälgs (?) och upslogs (LI ano 2 1644–1773).
- 1696** Till kyrkotakets spånande över sakristian d. 1 (?) maj. Köpt till kyrkan: 4 000 kyrkspik, 4 000 spån uptäljt (?) arbetskarlar [...], 7 000 spån upslogos, 1 000 spån köptes av [...] i Ramtorp (?) (LI ano 2 1644–1773).
- 1697** Utgifter för 2 000 spån, 1 000 spån. 500 spik till klockstapelns lagning (LI ano 2 1644–1773).
- 1698** Bengt [...] och Staffan i Hultorp (?) insatt en syll och spånat samt fogat tillsammans [...] (LI ano 2 1644–1773).
- 1699** Spånt som (?) [...] på kyrkotaket Joh. [...] son, Anders i [...] och Bengt Kläckarn (?) (LI ano 2 1644–1773).
- 1700** Syll till klockstapel (LI ano 2 1644–1773).
- 1701** Spån [...] uplagat (LI ano 2 1644–1773).
- 1703** 1 000 spik till kyrkans reparation köptes i Ybby (?) (LI ano 2 1644–1773).
- 1709** Bengt Kläckarn sålt till kyrkan 100 spån för att slå upp vid korfönstren (LI ano 2 1644–1773).
- 1719** Utgift för tjärbråning vid kyrkan (LI ano 2 1644–1773).
- 1725** Utgifter för 1 000 spånspek, utgifter för klockstapelns reparation, utgifter för sakristian och norra sidan som spånats (LI ano 2 1644–1773).
- 1726** Köp av 4 000 spånspek till kyrktakets reparation (LI ano 2 1644–1773).
- 1727** Utgift för spånlagning på kyrkan (LI ano 2 1644–1773).
- 1728** Utgift för 700 spån till kyrktakets reparation (LI ano 2 1644–1773).
- 1730** Utgift för 3 000 spånspek och 6 000 spån för spånslagning på norra sidan av kyrktaket. Utgift för tjärbråning på kyrkotaket (LI ano 2 1644–1773).
- 1731** Köpt till kyrkans fasad 4 tunnor tjära i Bodarne (?) samt tre tunnor dito (LI ano 2 1644–1773).
- 1739** Utgifter för spån till kyrkans reparation, utgift för spik. För 4 000 spåns upsl [...] (LI ano 2 1644–1773).
- 1740** Köpt till tjärbråning på kyrkan 2 × lisp. (?) rödfärg, 4 × victriol, 3/8 × (?) korn till rödfärgningen. Johan i Kyrketorp för tjärbråning på kyrkan och kyrkporten (LI ano 2 1644–1773).

- 1743** Till tjärbrädningen på klockstapeln köptes två tunnor tjära, 1 × victriol. Arbetslön för tjärbrädningen (LI ano 2 1644–1773).
- 1745** 5 000 spån köptes till sakristians spånslagning (LI ano 2 1644–1773).
- 1747** Inköp av 4 000 spånspek (LI ano 2 1644–1773).
- 1751** Utgifter för 5 500 spåns upsl [...] på sakristians tak. Utgifter till 5 000 spån (LI ano 2 1644–1773).
- 1752** Inköp av två tunnor tjära (LI ano 2 1644–1773).
- 1752** Arbetslön för 5 500 spånupslugus (?) på sakristietaket. 200 spån. 5 000 spån (LI a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).
- 1754** Till sakristietaket köptes en tunna rödfärg, 2 lit victrol och 1 000 spånspek. Utgifter för sakristietakets tjärning (LI ano 2 1644–1773).
- 1755** Utgifter för klockstapelns spånad och rödfärgning, samt spik till klockstapeln (LI ano 2 1644–1773).
- 1759** Utgifter för kyrktakets lagande (LI ano 2 1644–1773).
- 1762** Reparation på kyrktaket (LI a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).
- 1768** Köp av 4 000 spån. Förlön för dito (LI ano 2 1644–1773).
- 1769** Utgifter för spåning över koret, utgifter för 4 000 spån (o lön för arbetet?). Utgifter för 7 000 spån (LI a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).
- 1770** Köp av 4 000 spånspek. [...] 4 för 7 000 spån (LI ano 2 1644–1773).
- 1770** Köp av 3 000 spånspek. Utgifter för spåning av södra sidan av kyrkotaket och 1 000 spån (LI ano 2 1644–1773).
- 1772** Utgifter för 6 tunnor tjära (LI ano 2 1644–1773).
- 1773** Inköp av 2 lit rödfärg och 2 litt victriol, lön för strykning av tjära, inköp av 4 tunnor tjära (LI ano 2 1644–1773). 6 tunnor tjära (LI a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).
- 1778** Köp av rödfärg och vitriol. Utgifter för klockstapelns rödfärgning (LI a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).
- 1800** Tjära, spån och spik skulle köpas till nödvändiga reparationer på kyrkan och klockstapeln (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1802** Spån, spik och tjära till reparation av kyrkan och i synnerhet klockstapeln hade införskaffats. Reparationen skulle ske ofördröjligen (sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Inköp av 1 tunna rödfärg, lön för 8 dagsverken för klockstapelns spåning, lön för klockstapelns och kyrkans bränning. Inköp av 4 tunnor tjära för kyrkans behov (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1803** Beslut att återstående reparation i spåning och bränning på kyrkan, klockstapeln och Falkenbergsska graven skulle verkställas före midsommar (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1805** Vapenhuset i söder togs bort- blev bårhus. Sydportalen sattes igen. Nytt vapenhus i väster byggs (Kyrkokaraktärisering).
- 1806** Klockstapeln träffades av ett blixtnedslag och spån på flera ställen skadades. Beslut om att införskaffa trä till reparationen (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Efter att kyrkans södra ingång blivit igenmurad och vapenhuset flyttades till kyrkogårdens sydvästra hörn som materialbod skulle den sidan av kyrkväggen som tidigare täcktes av vapenhuset spånas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1807** Spåning på klockstapeln skulle verkställas före midsommar. Spik af 8 tum skulle få hämtas från T [...] gstop. Torparen Jonas Andersson i Bråtan skulle sedan tjärbråda behövliga på klockstapeln och kyrkan samt nya vapenhuset och taket på Falkenbergsska graven. En tunna rödfärg skulle till detta behov från Togs (?) torp införskaffas och tran, en tunna tjära (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Utgift för fyra tunnor tjära [...] Till kyrkoväggarna och taket samt graf [...] korets? [...] ning. Betalning åt nämndemanenn Hans Danielsson för 8 ½ dagsverken å klockstapeln, taket mm. Lön åt Carl Danielsson uti [...] för [...] klockstapelns bråpning [...] Betalning åt 2 tunnor tjära som skulle vid kyrkans bränning blivit [...] (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1810** Utgifter för klockstapelns reparation (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1815** För en tjärspanna, behövlig vid kyrkans bränning, köpt på auktion (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).

- 1817** Beslutades att kyrkotakets spåning och någon reparation på klockstapeln snart skulle utföras. Kyrkoväggarnas och takets bråning sågs som behövlig, likaså klockstapeln. Beslut om att köpa åtta tunnor tjära, som skulle förvaras i materialboden (sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Betalning för 8 tunnor tjära till kyrkans fasad nästa år (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839). Beslut att med det nyspånade stycket av kyrkotakets tjärbråning skulle uppskjutas till hösten (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1818** Beslut om att kyrkans och klockstapelns redan näste år beslutna [...] ning skulle i början af nästkommande månad verkställas af Eric Nilsson i Råland (?) och Carl Danielsson i [...] dalen med nödigt tillträde (?) af Solna dagsverkare, som tillförana (?) [...] nya stag [...] och insätta ny spån, [...] så/få [...] (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1818** 4 okt Påminnelse om att Sockenmännen Måns Melkersson (?) i Torp och Hans Svensson [...] as över sin skyldigt tillsatt dagar vid reparation å kyrkotaket näste sommar, så fanns billagt [...] utan kyrkokassans få [...] (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1820** Det hade införskaffats till kyrkan 4 000 spån. Fråga om fler spån behövdes, men det beslutades att det inte var nödvändigt (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Betalning till smeden Jan Pehrsson i Råtorp för 2 000 spånspik (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839). Betalning för 76 ½ dagverken vid kyrkotakets reparation. Utgift för 1 000 spån. Utgift för kyrkotakets bråning och ny borste (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1821** Förslag av sexmannen Hans Svensson i Torp och avskedade soldaten Eric Lindberg till material som behövdes till reparation av klockstapeln: 24 tolfte kvistfria och mogna bräder, en tolfte halvplank, 10 ställningsslanor, 6 tum i lilla ändan, och 16 alnar långa, 4 stegeträn, 30 alnar långa, och 4 tum i lilla änden, 100 stör av mogen kärngran, 500 5-tums spik, 500 4-tumsspik, 50 9-tumsspik, vilka materialier, under instundande vinter böra anskaffas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1824** Till kyrkan och Falkenbergiska graven skulle tjänlig spån införskaffas. Det ansågs att Falkenbergiska gravens tak behövde läggas om. Även kyrkans, klockstapelns, bårhusets och täckningen på balkarna omkring kyrkogården skulle tjärbrådas samtidigt som det nylagda spåntaket (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Klockstapeln reparerades (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). 4 tunnor tjära köptes till klockstapeln i juni. Ytterligare fyra tunnor tjära köptes i juli, varav två var avsedda för klockstapeln (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1825** Beslut om att klockstapeln skulle strykas. 1 tunna tjära fanns redan. 10 tunnor finntjära från Örebro skulle inköpas, samt fyra borstar till strykningen. Innan strykningen skulle taket noga ses över och ny spån isättas istället för den bristfälliga. 5 000 takspån av gott kärnvirke, ”fritt från yteved, quarter longa, och imellan 4 a 5 tum breda” skulle beställas från Finnerödja. Beskrivning på ett nytt strykningssätt, vilket året innan hade använts på Svennevads kyrktak och som skulle ge ”vackrare svärta och vara varaktigare”, skulle införskaffas för att beslut senare skulle tas om det nya eller det brukliga strykningssättet skulle användas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Inköp av 5 000 takspån till kyrkan. Inköp av 2 000 spånspik från Jan Pehrsson i Råtorp. Torparen Eric Lindberg i Salem skulle utföra spåningen av Falkenbergiska graven. Utgift till Anders Andersson i Dufgårdet för klockstapelns bråning (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1826** Beslut om att kyrkans spåning och tjärning skulle ske. Till kyrkans spånad skulle 3 000 spånspik införskaffas. Till dess strykning skulle 7 tunnor finn-tjära inköpas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet). Inköp av 5 000 takspån, uppdelat på tre tillfällen under våren. Inköp av 3 000 takspik från Jan Pehrsson i Råtorp. Betalning till Anders Andersson i Laggaretorp för tjärbråning på kyrktaket och Falkenbergiska graven. Utgift för kyrkotakets spåning (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).

- 1830** Östra sidan av klockstapeln var bristfällig. Spån till lagningen skulle införskaffas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1831** Inköp av 5 000 takspån och 5 000 4-tums spik från Jan Pehrsson i Råtorp till klockstapelns reparation (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839). Beslut om att klockstapeln skulle spånas och tjäras i juni. Arbetet skulle utföras av avskedade soldaten Eric Lindberg i Salem, som tidigare utfört reparationer ”till församlingens fullkomliga tillfredsställelse”. 4 tunnor tjära skulle införskaffas. Klockstapeln och kyrkans ena gavel spånades och tjärades. Ytterligare två tunnor tjära och ½ tunna rödfärg skulle införskaffas (Sockenstämmoprotokoll 1795–1833, Landsarkivet).
- 1832** Utgift för klockstapelns lagning (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1834** Falkenbergsska gravens tak skulle tjäras. Två tunnor tjära skulle köpas. Det som blev över skulle användas till strykning på kyrkans gavlar (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet). Även ¼ tunna rödfärg och en tjärborste köptes. Utgift för tjärbrädning som tog totalt fem dagar (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1837** Inköp av en tunna tjära och en borste till strykningen. Utgift för 8 dagars tjärbrädning (LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839).
- 1839** Inköp av två tunnor tjära (LI a 8 Kyrkokassans kladd 1839–1840, 1853–1854).
- 1840** Beslut om att kyrkan, klockstapeln samt taket på balkarna beslutades skulle tjärbrädas i augusti. Två tunnor tjära, ½ tunna rödfärg och 100 takspån skulle införskaffas. Backstugusittaren Anders Carlsson i Källdalen skulle förrätta arbetet (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1841** Tjärbrädningen på kyrkan (taket?) som påbörjades förra året skulle färdigställas (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1845** Kyrktaket var i behov av reparation och strykning, vilket skulle ske under sommaren. Skadad eller felande spån skulle ersättas med ny, som skulle införskaffas från Finnerödja. Taket skulle strykas med samma blandning som vid den senaste, enligt uppgift lyckade, strykningen av Kvistbro kyrkas tak. Organisten Lindholm skulle beställa spån och inhämta uppgifter från Kvistbro, samt ha uppsikt över arbetet. Arbetet borde utföras av ”den vanliga brukade tjärstrykaren Anders Andersson”. Tjära skulle köpas (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1851** Kyrktaket var i behov av reparation. 600 stycken takspån skulle köpas från Finnerödja socken. Till kyrktakets strykning skulle 3 tunnor tjära och behövlig blyslam och harts. Organisten Lindholm skulle ha tillsyn över arbetet (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1853** Utgift för 1 000 takspån samt för dryga 1 2/3 tunna tjära (LI a 8 Kyrkokassans kladd 1839–1840, 1853–1854).
- 1858** Beslut om att sälja gamla taket på kyrkbalken och de befintliga spånen, eftersom kyrkbalken skulle tas bort och ersättas med en ny mur (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1869** Arkitekten G. Lundmark från Örebro hade tillkallats som sakkunnig inför kyrkans reparation och gjort ritning och kostnadsförslag. Reparationen sköts till nästa år. De nedersta stockarna på östra gaveln var fullkomligt murkna och skulle bytas mot nya. [...] Ryttmästaren Åke Holet erbjöd församlingen att få kostnadsfri sågad spån vid ångsågen, om det av sakkunnig person ansågs vara lämplig till kyrkans beklädnad (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1869** Beslut om att skjuta upp kyrkoreparationen till 1971 (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1872** Beslut om att kyrkans tak som var i bristfälligt skick skulle repareras under sommaren (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1874** Beslut om att skjuta upp kyrkans reparation (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1878** Fråga väcktes om bestrykning av skolans tak med takspånsolja till skydd mot eldfara, då varaktigheten av sådan bestrykning icke ännu var beprövad, beslöt stämman att för närvarande icke använda densamma (Sockenstämmoprotokoll 1833–1862, Landsarkivet).
- 1884** Kyrkans fönster förstörades (Kyrkokaraktärisering).

- 1911** Uppgifter från Tångeråsa församling i Överintendentsämbetets enkät (se löptext nedan).
- 1933** Beskrivning av kyrkan inför restaurering: Den utvändiga spånbeklädnaden av väggar och tak befinner sig i gott stånd. Justeringar av spån efter kyrkans uppskrivning verkställes. Takspånen lagas på några ställen och taket i sin helhet tjärstrykes (ATA).
- 1971** Förslag till renovering upprättat av Jerk Alton. Korets spåntak var i dåligt skick, liksom klockstapelns och gravkorets spåntak. Förslag att taken omläggas med nya kluvna s.k. kyrkspån, av utseende som befintliga. Alla övriga spåntak överses och lagas om så erfordras. Alla spånytor omtjäras med äkta dalbränd trätjära. Även väggar ses över (ATA).
- 1972–1974** Spånbeklädnaden sågs över och en del av spåntäckningen byttes på vissa taktytor och tjärstrykning utfördes på kyrkan och övriga byggnader (ATA).
- 1995** Byggnadsprogram för spån- och tjärstrykningsarbeten på Tångeråsa kyrka, klockstapel, bårhus och Falkenbergiska gravkoret (samt andra kyrkor), LB Byggkonsult, Örebro. Korets yttertak är i dåligt skick och har behov av omläggning. Vid byte av spån är det viktigt att dessa får samma utförande lika befintliga då stor hänsyn måste tas till kyrkans medeltida karaktär. Utförandet av den gamla spåntäckningen kännetecknas av stor hantverksskicklighet och omsorg. Variation förekommer av spånens profiler och på vissa ställen finns senare ilagningar med annan typ av spån. Arbetet utförs enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer (ATA).
- 1999** I samband med putsrenovering av sakristian och Falkenbergiska gravkoret noteras att många röda färgstänk på sakristian och gravkoret visar att kyrkan tidigare delvis varit rödfärgad eller rödtjärad. Enligt uppgift i J. L. Saxons *Närkes kyrkor i ord och bild* (1928) rödfärgades kyrkans tak och klockstapelns huv 1886 medan kyrkan förblev tjärad liksom tidigare. Ännu 1935 enligt Tångeråsa kyrka och dess minnen var taken faluröda. Senare har de tjärats liksom kyrkan vilket framgår av de svarta stänken (ATA).
- 2005** Brandskyddsinstallation, bland annat utvändiga sprinklers under takfot (ATA).
- 2006** Dendrokronologisk undersökning. Koret uppfördes vid 1200-talets slut, långhuset förmodligen vid 1340-talets slut, sakristian uppfördes vid mitten av 1400-talet och vapenhuset (idag fristående nordväst om kyrkan) 1600-talets slut (Kyrkokaraktärisering).

Klockstapel

- 1659** Klockstapelns byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1940** Förslag till renovering av klockstapelns av Ebbe Borg, länsarkitekt. Utbyte och skarvning av rötskadat virke på strävor, syll samt träinklädnad (ATA).
- 1941** Klockstapelns åtgärdades för rötskador (ATA).
- 1971** Förslag till renovering upprättat av Jerk Alton. Korets spåntak var i dåligt skick, liksom klockstapelns och gravkorets spåntak. Förslag att taken omläggas med nya kluvna s.k. kyrkspån, av utseende som befintliga. Alla övriga spåntak överses och lagas om så erfordras. Alla spånytor omtjäras med äkta dalbränd trätjära. Klockstapelns spåntäckning ses över och förnyas i erforderlig omfattning (ATA).
- 1971** Installation av elektrisk klockringning i klockstapelns (ATA).
- 1972–1974** Spånbeklädnaden sågs över och en del av spåntäckningen byttes på vissa taktytor och tjärstrykning utfördes på kyrkan och övriga byggnader (ATA).
- 1995** Byggnadsprogram för spån- och tjärstrykningsarbeten på Tångeråsa kyrka, klockstapel, bårhus och Falkenbergiska gravkoret (samt andra kyrkor), LB Byggkonsult, Örebro. Korets yttertak är i dåligt skick och har behov av omläggning. Vid byte av spån är det viktigt att dessa får samma utförande lika befintliga då stor hänsyn måste tas till kyrkans medeltida karaktär. Utförandet av den gamla spåntäckningen kännetecknas av stor hantverksskicklighet och omsorg. Variation förekommer av spånens profiler och på vissa ställen finns senare ilagningar med annan typ av spån. Arbetet utförs enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer (ATA).

Falkenbergsska gravkoret

- 1770–1779** Gravkapell för släkten Falkenberg uppfördes på kyrkogården (Kyrkokarak-
tärisering).
- 1971** Förslag till renovering upprättat av Jerk Alton. Korets spåntak var i dåligt skick,
liksom klockstapelns och gravkorets spåntak. Förslag att taken omlägges med nya
kluvna s.k. kyrkspån, av utseende som befintliga. Alla övriga spåntak överses och
lagas om så erfordras. Alla spånytor omtjäras med äkta dalbränd trätjära. Klock-
stapelns spåntäckning ses över och förnyas i erforderlig omfattning (ATA).
- 1972–1974** Spånbeklädnaden sågs över och en del av spåntäckningen byttes på vissa
takytor och tjärstrykning utfördes på kyrkan och övriga byggnader (ATA).
- 1995** Byggnadsprogram för spån- och tjärstrykningsarbeten på Tångeråsa kyrka, klock-
stapel, bårhus och Falkenbergsska gravkoret (samt andra kyrkor), LB Byggkonsult,
Örebro. Korets yttertak är i dåligt skick och har behov av omläggning. Vid byte
av spån är det viktigt att dessa får samma utförande lika befintliga då stor hänsyn
måste tas till kyrkans medeltida karaktär. Utförandet av den gamla spåntäckningen
kännetecknas av stor hantverksskicklighet och omsorg. Variation förekommer av
spånens profiler och på vissa ställen finns senare ilagningar med annan typ av spån.
Arbetet utförs enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer (ATA).
- 1999** I samband med putsrenovering av sakristian och Falkenbergsska gravkoret note-
ras att många röda färgstänk på sakristian och gravkoret visar att kyrkan tidigare
delvis varit rödfärgad eller rödtjärad. Enligt uppgift i J. L. Saxons *Närkes kyrkor i ord
och bild* (1928) rödfärgades kyrkans tak och klockstapelns huv 1886 medan kyrkan
förblev tjärad liksom tidigare. Ännu 1935 enligt Tångeråsa kyrka och dess minnen
var taken faluröda. Senare har de tjärat liksom kyrkan vilket framgår av de svarta
stänken (ATA).

Bårhus

- 1805** Vapenhuset i söder togs bort, blev bårhus (Kyrkokarak-
tärisering).

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Kyrkokarak-
tärisering Tångeråsa kyrka.
Landsarkivet.
Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ)

De uppgifter som skickades in till Överintendentsämbetet rörande taktäckningsmaterial 1911 besvarades av kyrkoherden i Vretstorp, Victor Wiberg.

Kyrkans tak täcktes av tjärade furuspån som lagts vid olika tidpunkter, ”troligtvis med mellantid av hundratal år”. De mått som anges är längd på 42 cm, bredd 6,7 cm, tjocklek längst ner på spånet 2,7 cm och högst upp 1,1 cm, men med kommentaren ”spånens form och storlek mycket olika”. Spånen anges vara sågade, men de första troligen tillverkade för hand. Om de spåntäckta väggarna skrivs att de i sin helhet är klädda med tjärade furuspån, enligt skiss näbbformade. ”Måtten mycket olika men i huvudsak samma mått som å taket, men en del spetsade i nedre änden”. Spånen anges vara sågade och handkluvna. På frågan om möjlighet finns att tillverka dylik spån på orten var svaret ”Den sågade torde kunna erhållas vid Laxå träförädlingsverk. Den handkluvna torde också därstädes kunna erhållas.” Kyrkan värmdes vid tidpunkten upp med en kamin.

Klockstapelns spån beskrivs vara handkluvna tjärade furuspån. Tidpunkten för när spånen lades var okänd, men troligtvis samtidigt som kyrkans spånbeklädnad. Måtten på klockstapelns tak anges vara som på kyrkans spån, men spånen på pelare och strävor något mer spetsiga i nedre änden.

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Arkeologiska forskningslaboratoriet
Auxilia

Uppdragsrapport nr nnn

Analys av tjärrester på takspån från Leksands kyrka – en pilotstudie

Sven Isaksson
Stockholms universitet
december 2018

Analys av tjärrester på takspån från Leksands kyrka – en pilotstudie

2018-12-19

Sven Isaksson
Arkeologiska Forskningslaboratoriet
Stockholms universitet

Inledning

Denna text är en rapport över analyser av tjärrester på ett stavspån från Leksands kyrkas kor. Syftet med analyserna var att utveckla ett protokoll för att kemiskt karakterisera dessa organiska lämningar inom ramen för ett byggnadsarkeologiskt projekt som rör inventering och dokumentation av stavspån på uppdrag av Svenska kyrkan, Västerås och Strängnäs stift. Analyserna utfördes på uppdrag av Lisa Skanser, Stiftelsen Kulturmiljövård. Även om detta rör sig om historiska lämningar så faller denna typ av analyser inom fältet biomolekylär arkeologi (Mills & White 1994; Evershed 2008; Brown & Brown 2011).

Val av analysteknik

Lisa Skanser berättade att dessa tjärer kunde föreligga i flera lager, att de kan ha kokats ihop för att bli mer trögflytande, de kunde ha blandats med sand, träkol och rött pigment. I syfte att undersöka om där fanns urskiljbara skikt eller faser så undersöktes tjärproverna först okulärt med hjälp av stereolupp. Samtidigt med denna mikroskopering preparerades prover fram för analys med Fouriertransformerad infrarödspektroskopi (FTIR) (jfr Isaksson 1999; Shillito et al. 2009; Pollard et al. 2011:77ff). Instrumentet som användes var ett *Thermo Scientific Nicolet iS10* med en *Attenuated Total Reflection* (ATR)-utrustning med diamantkristall, en mätteknik som möjliggör ett minimum av provbearbetning. Instrumentet var satt att mäta mellan vågtal 4000 och 525 cm^{-1} , med 4,0 cm^{-1} upplösning och 32 provskanningar. Analysen med FTIR ger en generell karakterisering av proverna och ingående huvudkomponenter. Dels jämförs provspektra med spektra av kända eller misstänkta tillsatser och dels jämförs de med Arkeologiska forskningslaboratoriets databas med IR-spektra. Denna databas byggs på ständigt med för arkeologiska undersökningar relevanta material och innehåller i skrivande stund över 500 spektra.

I syfte att undersöka kristallina komponenter analyserades ett prov med röntgendiffraktion (XRD) (jfr Pollard et al. 2011:113ff). Provtogs under stereolupp och applicerades på provhållaren, en enkristallin kiselkiva skuren mot kiselkristallens kristallplan vilket gör att provhållaren inte avger någon egen störande diffraktion. Analysen utfördes på en *Siemens D5000 diffraktometer*. Monokromatisk $\text{CuK}\alpha$ -strålning (våglängd (λ) = 1,5406Å), vid 40 kV och 40 mA, användes. Infallsvinkeln ($^\circ\theta$) och diffraktionsvinkeln ($^\circ2\theta$) varierades automatiskt med ett mätprogram som styr separata stegmotorer för de olika vinklarna och den aktuella mätningen gjordes mellan 10 och 110 $^\circ2\theta$ med 2,0 sekunders mätning med 0,020 $^\circ2\theta$ mellanrum. Detta gav en mättid på ca 2 timmar 46 minuter. Provet roterades med 30 varv per minut för att utjämna så kallade orienteringseffekter.

I syfte att undersöka oorganiska komponenter analyserades två prover avseende metallelement med en portabel röntgenfluorescensdetektor (pXRF) (jfr Pollard et al. 2011:101ff). Analysen utfördes med hjälp av en *Olympus Delta Premium DP-6000-CC* som var placerad i en *Delta portable workbench*. Instrumentet är utrustat med ett röntgenrör med

en Rh-anod med max 4 W. Två strålar användes i den aktuella applikationen; 40 kV i 30 sekunder och 10 kV i 30 sekunder, som följdriktigt ger en total analystid på 60 sekunder. Data samlades in och röntgenspektra kontrollerades med hjälp av mjukvaran Innov-X Delta.

Två prover togs ut för att undersöka sammansättningen av lösningsmedelslösliga organiska komponenter med hjälp av gaskromatografi och masspektrometri (GCMS) (jfr Pollard et al. 2011:174ff). Ett prov togs på ytan av en bit och ett prov på insidan av samma bit om ca 2 mg vardera. Extraktionen utfördes med kloroform och metanol, 2:1 (v:v), med en volym motsvarande 2,0 mg prov /ml lösningsmedel, i ultraljudsbad i 10 minuter. Ur vardera prov togs 200 µl extrakt ut, överfördes till preparatrör och lösningsmedlet avdunstades med hjälp av kvävgas. De erhållna extraktivämnena behandlades sedan med 100 µl bis(trimetylsilyl)trifluoracetamid med 10 % (v) klortrimetylsilan i blocktermostat vid 70 °C i 20 minuter. Överbliven reagens avlägsnades med hjälp av kvävgas. Det derivatiserade provet löstes med 400 µl n-hexan och 1 µl injicerades i GCMS:n. Alla lösningsmedel var av *Pro Analyti*-kvalitet och allt laboratorieglass som använts är nogsamt rengjort innan analys.

Analysen utfördes på en HP 6890 Gaskromatograf med en SGE BPX5 kapillärkolonn (30m x 220µm x 0,25µm) av opolär karaktär. Injektionen gjordes *pulsed splitless* (pulstryck 17,6 Psi) vid 325 °C med hjälp av en *Agilent 7683B Autoinjektor*. Ugnen var temperaturprogrammerad med en inledande isoterm på två minuter vid 50°C. Därefter ökades temperaturen med 10 °C per minut till 360 °C följt av en avslutande isoterm på 15 minuter. Som bärgas användes helium (He) med ett konstant flöde på 2,0 ml per minut. Gaskromatografen var kopplad till en HP 5973 Masselektiv detektor via ett interface med temperaturen 360 °C. Fragmenteringen av separerade föreningar gjordes genom elektronisk jonisering (EI) vid 70 eV. Temperaturen i jonkällan var 230 °C. Massfiltret var satt att scanna i intervallet m/z 50-700, vilket ger 2,29 scan/sec, och dess temperatur är 150 °C. Insamling och bearbetning av data gjordes med mjukvaran *MSD ChemStation*.

Resultat och diskussion

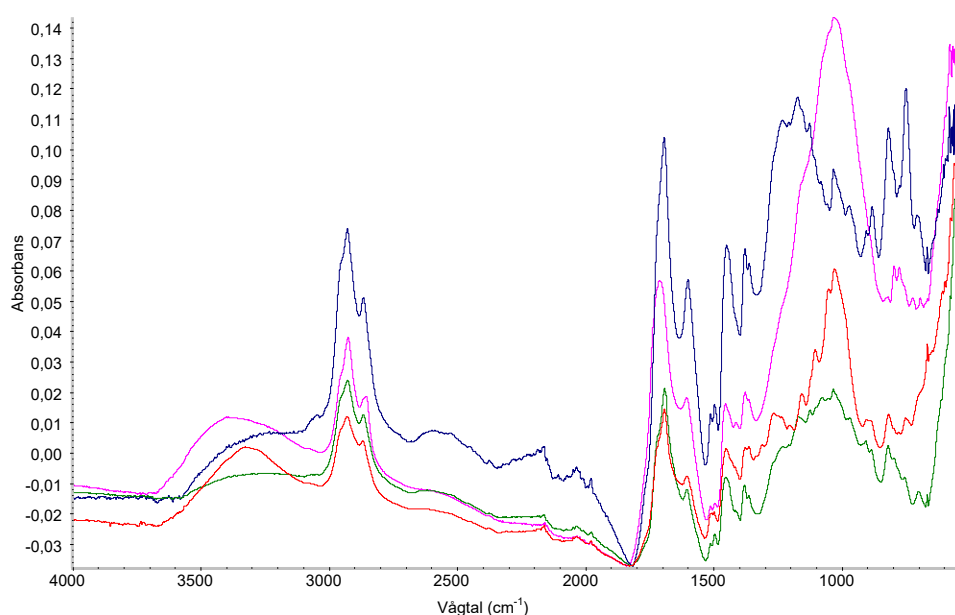
I stereoluppen gick det att urskilja olika faser i materialet och ur dessa kunde prover tas med hjälp av skalpell. Tre bitar av det inlämnade materialet undersöktes och prover togs i olika skikt enligt tabell 1.

Tabell 1. De skikt eller faser som kunde urskiljas under stereolupp och som provtagits för analys med FTIR.

Prov	Bit	Beskrivning
1	1	Yttre skikt med rött pigment. Pigmentet förefaller separat på ytan
2	1	Svart skikt direkt under det övre röda skiktet
3	1	Under yttre svarta finns fläckvis rött – ett prov på detta
4	1	Annan röd fläck med avtryck av trä
5	2	Yttre svart material
6	2	Innanför detta skikt av rött
7	2	Innanför detta röda, ett svart skikt
8	2	Innersta röda skiktet (med avtryck av trä)
9	3	Yttre rödfärgade skiktet
10	3	Mittersta svarta skiktet
11	3	Svart- och rödflammigt med avtryck av trä

De uppmätta IR-spektra för varje prov från var och en av bitarna finns redovisade i figur 1, 2 och 3. I figur 4 redovisas IR-spektra för möjliga och förmodade huvudkomponenter, vilka kan jämföras med de olika spektra för proverna.

Prov 1 i figur 1 uppvisar tydligt absorptions från trätjära vid ca 2950-2850, 1700 och 1275 cm^{-1} (jfr Fig. 4), från sand vid ca 1031 cm^{-1} och från järnoxid vid ca 1100 cm^{-1} . Denna sistnämnda absorptions framstår endast som en skuldra på den stora silikattoppen och är svår att upptäcka. Liknande problem finns med flera av de rödfärgade proverna eftersom järnoxidens absorptions är lite vag. Material motsvarande prov 6 togs därför ut för analys med XRD, och de delar av bit 2 som motsvarar prov 6 samt prov 7/8 analyserades med XRF. XRD-analysen bekräftar närvaron av järn(III)oxid (hematit), samtidigt som den också bekräftar närvaron av sand i form av kvarts (Fig. 5). Järnhalten, och kiselhalten, är också högre i det tydligt röda i det tydligt röda prov 6 jämfört med det mer spräckliga prov 7/8 (Tab. 2 & 3).

Figur 1. IR-spektra från bit 1. Prov 1: Rosa. Prov 2: Lila. Prov 3: Grön. Prov 4: Röd.

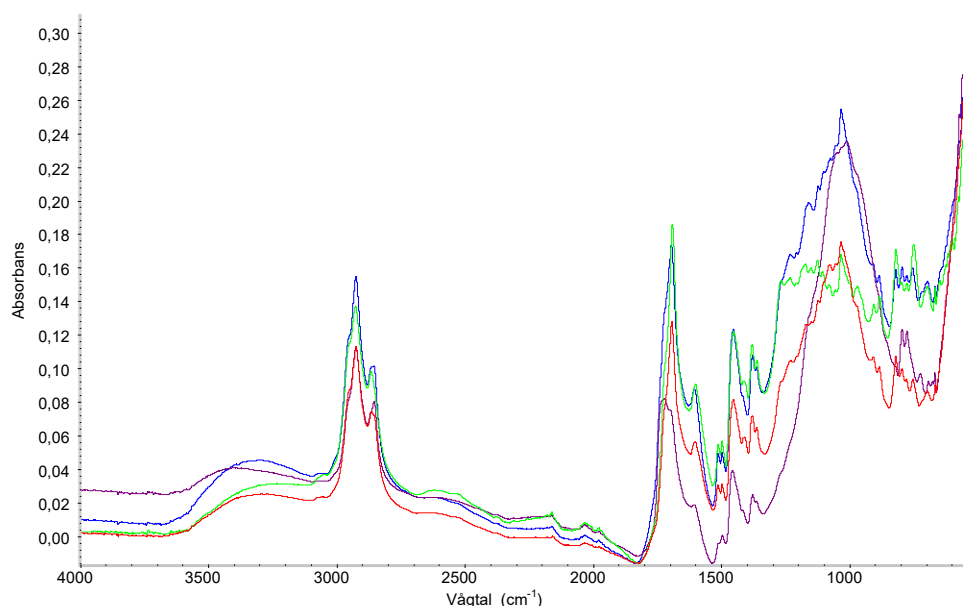
Prov 2 i figur 1 uppvisar tydlig absorptions från trätjära men inte så mycket annat. Provet var också homogent svart. Prov 3 har absorptions från trätjära men inte lika dominerande, i detta prov är signalerna från järnoxiden tydligare. Även prov 4 har absorptions karaktäristisk för trätjära men här dominerar istället den breda absorptionsstoppen från cellulosa vid ca 1034 cm^{-1} .

Tabell 2. Resultat XRF. Bit 2, inre rött, prov 6. LE = "lätta element", grundelement med masstal lägre än 12 (från väte till natrium i periodiska systemet).

Element	LE	Fe	Si	Al	S	K	Ca	Pb	Cu
Mass %	80,8	8,1	7,0	1,6	0,60	0,59	0,48	0,42	0,081

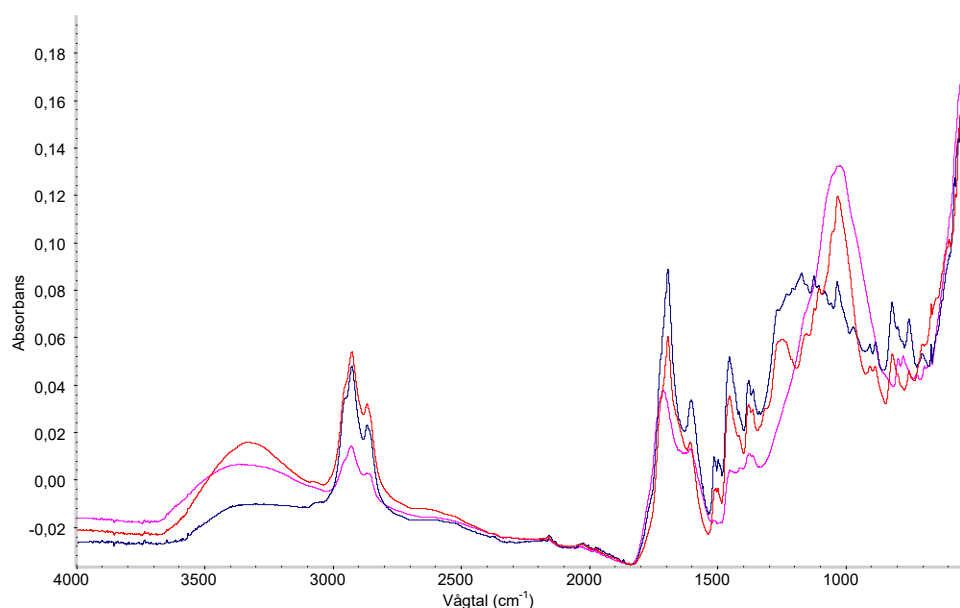
Tabell 3. Resultat XRF. Bit 2, inre svart/rött, prov 7/8. LE = "lätta element", grundelement med masstal lägre än 12 (från väte till natrium i periodiska systemet).

Element	LE	Fe	Si	Al	S	K	Ca	Pb	P
Mass %	92,6	4,2	1,4	0,34	0,58	0,19	0,14	0,35	0,067

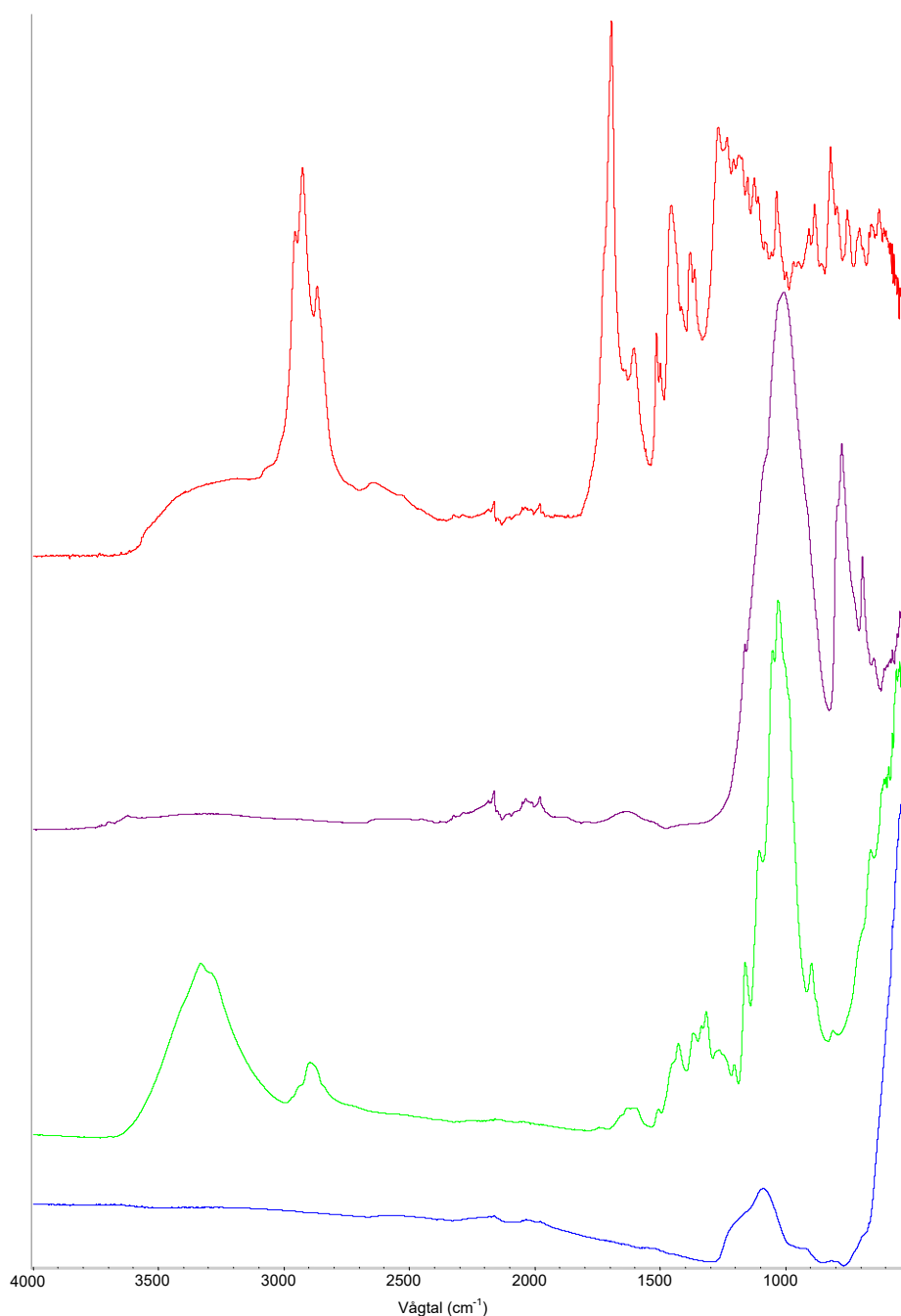
Figur 2. IR-spektra från bit 2. Prov 5: Blå. Prov 6: Lila. Prov 7: Grön. Prov 8: Röd.

En liknande sekvens går att urskilja vad gäller proverna ur bit 2 (Fig. 2). Samtliga uppvisar absorbans karaktäristisk för trätjära, prov 5 och 8 har dessutom absorbans typisk för cellulosa medan prov 6 visar absorbans karaktäristisk för sand (kvarts).

Figur 3. IR-spektra från bit 3. Prov 9: Rosa. Prov 10: Mörkblå. Prov 11: Röd.

I bit 3 (Fig. 3) finns en sekvens med prover där alla har absorbans karakteristisk för trätjära men det yttersta prov 9 har absorbans typisk för sand, det mittersta prov 10 visar små tecken på tillsatser och det innersta prov 11 visar absorbans typisk för cellulosa. I tabell 4 redovisas resultatet av jämförelsen med spektra i databasen.

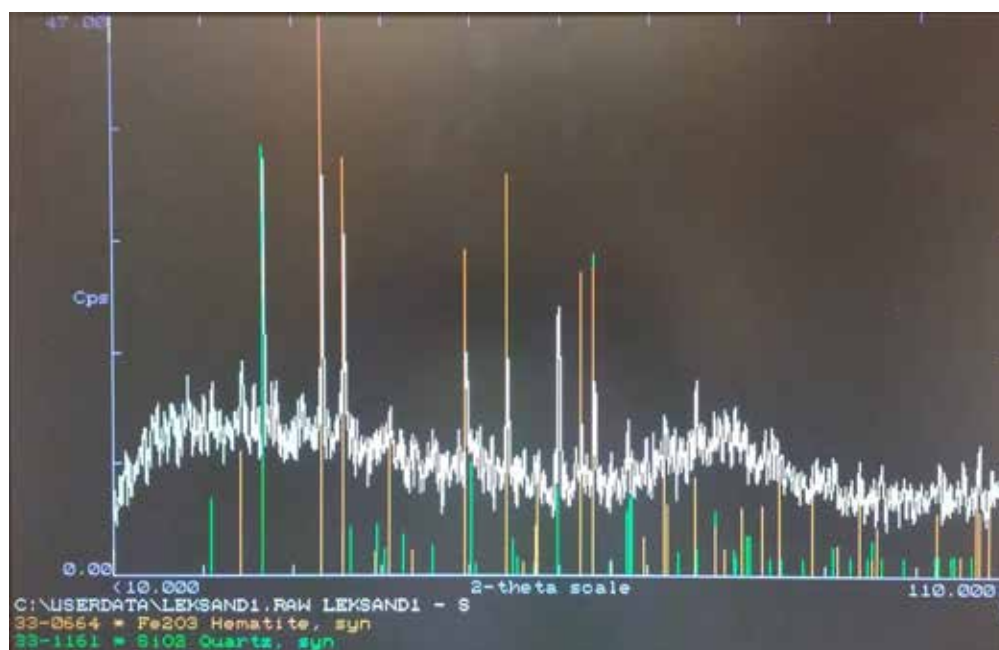

Figur 4. IR-spektra av förmodade huvudkomponenter: Dalbränd trätjära: Röd. Sand (silikat) Lila. Cellulosa (trä, papper): Grön. Järn(III)oxid: Blå.

Som framgår av tabell 4 så har databassökningen gett lite annorlunda resultat än ovan genomgång. Detta kommer sig av att proverna utgör blandningar och det mesta i databasen är för det mesta rena substanser. När man har blandningar av två eller flera substanser så kan det bli så att det resulterande spektrumet blir likt något helt annat ämne i denna typ av jämförelser. Vissa spektra i databasen kommer från väl karakteriserade arkeologiska prover, så till exempel ”Pinaceaeharts blandad med vegetabilisk olja” i tabell 4. Flera prover tycks indikera vegetabiliska oljor som möjliga komponenter. På bit 1 och 3 verkar det röda pigmentet ligga ovanpå tjäran och åtminstone för bit 1 föreslår databassökningen att linolja kunde vara en komponent.

Tabell 4. Resultat av jämförelse med spektra i databasen. Matchningsvärde är bara ett mått som ökar med ökande likhet, men det är inte procent sannolikhet eller korrelation.

Prov	Matchningsvärde	Typ av referensmaterial
1	56,7	Rå linolja
	56,3	Nävertjära
2	71,1	Trätjära (Dalbränd)
3	65,7	Järnoxid
	60,7	Naturharts från barrträ (Kolofonium)
	58,7	Träkol
4	65,2	Cellulosa (Behandlat papper)
	61,2	Cellulosa (Papper)
5	75,5	Trätjära (Dalbränd)
6	61,4	Rå linolja
	60,7	Naturlack (Schellack)
	58,7	Pinaceaharts blandad med vegetabilisk olja
7	81,3	Trätjära (Dalbränd)
8	70,9	Trätjära (Dalbränd)
9	66,3	Träkol
	60,2	Naturlack (Schellack)
	60,0	Järnoxid
10	78,2	Trätjära (Dalbränd)
11	66,8	Pinaceaharts blandad med vegetabilisk olja
	66,3	Naturharts från barrträ (Kolofonium)
	63,1	Trätjära (Dalbränd)

Figur 5. Röntgendiffraktionsspektra av prov 6, ett inre rött skikt i bit 2. Identifierade kristallina komponenter är järn(III)oxid (Fe_2O_3 , hematit) och kiseloxid (SiO_2 , kvarts).

För att pröva om det går att finna några spår efter linoljebaserad färg togs ett prov på ytterskiktet på bit 1 och ett prov på det innersta skiktet i samma bit ut för analys med GCMS. I tabell 5 redovisas resultaten av dessa analyser.

Tabell 5. Resultat av analys av extraktivämnen från bit 1, ett prov taget på ytan (motsvarande prov 1 i tabell 1 och 2) och ett i det inre, närmast träet (motsvarande prov 4). Här redovisas endast huvudkomponenter och den relativa förekomsten.

Komponent	Yta, % av total	Inre, % av total
18-Norabieta-8, 11, 13-trien	3,2	1,8
Reten	3,6	3,5
Pimarinsyra	4,0	8,2
Isopimarinsyra	2,7	5,6
Metyldehydroabietat	11,6	7,5
Abieta-6,8,11,13-tetraen-18-syra	5,2	5,1
Dehydroabietinsyra	63,0	61,2
Abietinsyra	-	3,1
7-oxodehydroabietinsyra	6,7	3,9

Inga spår efter vegetabilisk olja kunde påvisas i någotdera provet. De identifierade huvudkomponenterna är alla ämnen vanliga i trätjära. Egenberg & Glastrup (1999) har analyserat tjäror som processats vid olika temperatur och funnit att de sammanlagda halterna av reten, metyldehydroabietat och dehydroabietinsyra ökar från ca 55 % vid låg temperatur till ca 86 % vid hög temperatur. Dessa siffror är för ytprovet ca 78 % och för det inre provet ca 72 %. Värdena för båda proverna torde vara att betrakta som höga. Ytprovet uppvisar en högre andel av den oxiderade hartssyran 7-oxodehydroabietinsyra vilket antyder en högre grad av oxidation. Det inre provet är taget i gränssytan mellan tjäran och träet i takspånet och det kan ha kommit med ämnen med från träet vid extraktionen, dvs. hartsämnen som inte genomgått en destruktiv torrdestillation. Eller så har denna tjära inte hettats upp lika mycket som den yttre, eftersom det finns en tendens med färre huvudkomponenter i tjäran vid högre produktionstemperatur (jfr Hjulström et al. 2006).

För att sammanväga dessa resultat så verkar mikroskopering och provtagning för FTIR vara en framkomlig väg att i detalj analysera synliga faser och skikt i denna typ av material. Skikt som inte är synliga för blotta ögat detekteras dock inte. FTIR detektera effektivt trätjära, tillsatser av sand samt celluloserikt material. Järnoxid är svårare men syns däremot tydligt med sin klara röda färg varför den kemiska detektionen kan ses som överflödigt. Om det ändå skulle behövas kan små prover tas ut för analys med XRD. För att bedöma trätjärans bränningsgrad krävs analys av extraktivämnen med GCMS.

Sammanfattning

Utifrån ovan observationer rekommenderar jag mikroskopering med provtagning för analys med FTIR och GCMS av identifierbara faser i tjärproverna. Analysteknikerna XRF och XRD kan hållas i reserv i de fall tveksamheter uppstår kring tillsatser av mineralämnen.

Referenser

- Brown, T. & Brown, K. 2011. *Biomolecular archaeology. An Introduction*. Wiley-Blackwell.
- Egenberg, I.M. & Glastrup, J. 1999. Composition of kiln-produced tar. In: *ICOM Committee for conservation, 12th Triennial Meeting, Lyon, 29 Auguste3 September, 1999*, Lyon, 1999, sid 862-867.
- Evershed, R. P. 2008. Organic residue analysis in archaeology: the archaeological biomarker revolution. *Archaeometry* 50.
- Hjulström, B., Isaksson, S. & Hennius, A. 2006. Organic geochemical evidence for tar production in Middle Eastern Sweden. *Journal of Archaeological Science* 33: 283-294.
- Isaksson, S. 1999 Guided by Light: The swift characterisation of ancient organic matter by FTIR, IR-fingerprinting and hierarchical cluster analysis. *Laborativ Arkeologi* 12: 35-43.
- Mills, J. S. & White, R. 1994. *The Organic Chemistry of Museum Objects*. Second edition. Oxford.
- Pollard, M., Batt, C. Stern, B. & Young, S. M. M. 2011. *Analytical Chemistry in Archaeology*. Cambridge Manuals in Archaeology.
- Shillito, L. M., Almond, M. J., Wicks, K., Marshall L-J, R. & Matthews, W. 2009. The use of FT-IR as a screening technique for organic residue analysis of archaeological samples. *Spectrochimica Acta Part A* 72: 120-125.

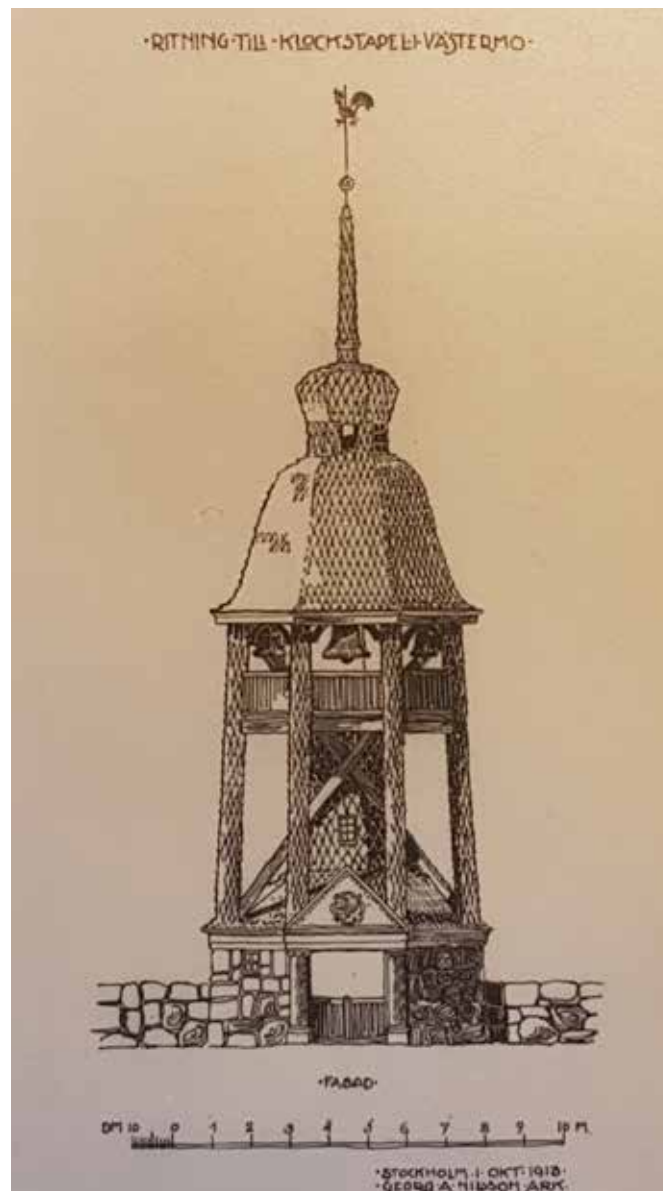
Strängnäs stift
Dag Forssblad

Datum: 2019-05-15
KM Projektnummer 18001

Västermo klockstapel, spånomläggning

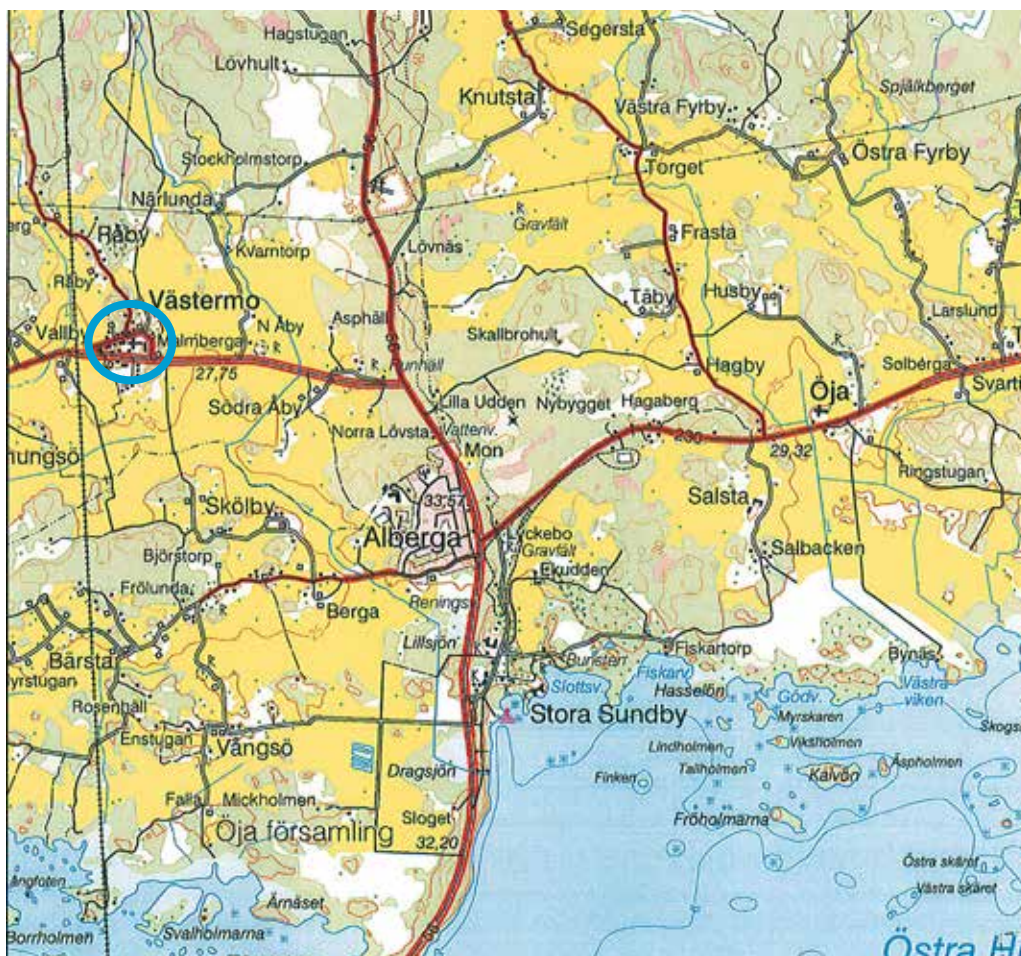
Antikvariskt yttrande

Lisa Skanser

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund och avgränsning	3
Gällande lagskydd	3
Historik	3
Klockstaplar vid Västermo	3
Beskrivning	4
Spån	4
Kulturarhistoriska värden	5
Omläggning av spåntak	5
Planerade åtgärder	5
Konsekvensanalys	6
Referenser	7
Kart- och arkivmaterial	7
Litteratur	7
Otryckta källor	7
Tekniska och administrativa uppgifter	7
Bilagor, foton och ritningar	8-10

Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan Skala 1:50 000.

Inledning

Bakgrund och avgränsning

Stiftelsen Kulturmiljövård har anlitats av Strängnäs stift för att upprätta ett antikvariskt yttrande i samband med en planerad renovering och omläggning av spåntak på Västermo klockstapel. Uppdraget utförs inom ramen för det pågående stiftsprojektet *Inventering av spåntäckta tak och fasader i Strängnäs stift*. Fältbesiktningen av byggnaden, arkivstudier och utarbetandet av yttrandet har utförts under våren 2019 av byggnadsantikvarierna Lisa Skanser och Karin Myhrberg.

Yttrandet innehåller en beskrivning av klockstapelns kvaliteter och brister samt identifierar dess kulturvärden som man i enlighet med lagskyddet bör ta hänsyn till i en framtida entreprenad. Yttrandet är tänkt att fungera som ett underlag i ärendets fortsatta handläggning.

Gällande lagskydd

Västermo kyrkomiljö skyddas enligt Kulturmiljölagens 4. kap. Kyrkliga kulturminnen. I detta kapitel finns bestämmelser som skyddar kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Väsentliga ändringar får inte göras utan tillstånd från länsstyrelsen.

Kyrkan ligger i ett område som är utpekad som en riksintressant kulturmiljö [D11], med motiveringen att det är ett odlingslandskap präglad under 1800-talet med välbevarad bebyggelse och trots laga skiftet väl sammanhållna bykärnor.

Historik

Klockstaplar vid Västermo

Nuvarande klockstapel uppfördes 1914 men har haft flera föregångare. Till en början hade kyrkan ett torn vilket revs under 1680-talet då en klockstapel byggdes söder om vapenhuset (Bebyggelseregistret). År 1793 utdömdes stapeln som förfallen och 1797 uppfördes en ny klockstapel på berget norr om kyrkan (Hammarškiöld 2008). Den stod kvar till 1922 då den flyttades till Djurgårdens friluftsmuseum i Eskilstuna (Hammarškiöld 2008). Så under en kort period om åtta år fanns två klockstaplar vid kyrkan.

Uppgifter om när klockstapeln underhållits är knapphändiga. Från 1983 finns information om att måleriarbeten utförts på klockstapeln. Det verkar varit klockstapelns fönster mm som skulle skrapas och målas med oljefärg (ATA). Från 1987 och 2000 finns uppgifter om tjärning. (Bebyggelseregistret, Hammarškiöld 2008).

Beskrivning

Klockstapeln står väster om kyrkan och den fungerar även som stiglucka i kyrkogårdsmurens nordvästra hörn. Den uppfördes 1914 efter ritningar av Georg A. Nilsson. Den utformades efter norrländska förebilder och har för mälardalsområdet en ovanlig utformning. Byggnadsritningen från 1913 som finns på ATA stämplades med ”*I nåder gillad*”.

Det åttasidiga tornets runda stolpar bär upp den klockformade huven, som kröns av en lanternin och en spira, allt inklätt med spån. Spiran kröns av en förgylld tupp. På klockvåningen finns ett rakt räcke som löper runt bjälklaget. Bottenvåningen är murad av gråstenar och utgör en passage genom kyrkogårdsmuren. Inne i passagen finns det väggfasta bänkar i de murade nischerna och en trappa som leder upp till tornet. Passagen har klassicerande ljusst gråmålade gavelfasader, med doriska kolonner som flankerar ingångarna. I öppningarna sitter gråmålade trägrindar. Från klockstapeln löper en asfalterad gång fram till kyrkans västra port.

Foto 2018 från öster av Bengt Bygdén.

Spån

Samtliga spån är näbbspån av furu och sågade på alla sidor. Spånens bredd varierar men måtten på blekets bredd och längd är mycket enhetliga. På spiran och takytorna är spånen som bredast och på stolpar som smalast. Spånen är infästa med synlig spik och samtlig spånspik utgörs av trådspik. Där spånen inte varit utsatta för väder och vind syns att tjäran ligger i ett tjockt lager och sannolikt innehåller tillsatser av något slag för att bilda en skyddande film.

I synade delar av undertaket finns en generation spånspik, i delar av klockhuven sannolikt två generationer. Undertaksbrädor är till övervägande del ramsågade men klingsågat förekommer också, monterade kant i kant. I taket över stenfoten finns ett lagat parti. Det ligger också små högar av lösa spån i utrymmet under det lagade takfallet innanför trappinbyggnaden. Dessa spån bedöms vara överblivna från lagningen av taket. Spånen har framställts med liknande metoder och enligt samma mått som de ursprungliga men håller i jämförelse en mycket låg kvalitet. Det finns kvist i bleket och ibland upp till 50 % splintved. De är också mycket lätta vilket tyder på en låg densitet. En gissning är att lagningsarbetet utfördes år 2000 i samband med omtjärningen.

Profilerade lister finns på spiran och kring klockhuvens tak. Rännalar och nockar på stenfotens tak är täckta med plåt. På klockhuvens takbrytningar sitter små klippta plåtskivor som täcker över skarven mellan mötande spån. Sekundärt har åskledare tillkommit.

Stora delar av undertak och spåntäckning bedöms vara originalmaterial från 1914 undanget lagat parti i det nedre taket över stenfoten och delar eller hela klockhuven. En jämförelse mellan utseendet idag och fotografi taget 1936 talar för att klockhuven kan ha täckts om i sin helhet. Lösningen med plåtbitarna i huvens takbrytningar verkar inte förekomma 1936. I det tidigare utförandet tycks de mötande takfallens spånskift växelvis fått täcka skarven.

Kulturhistoriska värden

Nedan beskrivs kulturhistoriska värden som kan komma att beröras i planerad renovering och som man i enlighet med lagskyddet, bör ta hänsyn till i projektering och vid framtida entreprenad.

Stavspån som taktäckningsmaterial och även som väggbeklädnad är mycket vanligt i kyrkomiljöer och har en lång kontinuitet. Kanske var det därför Västermo klockstapels takfall, stolpar, trappinbyggnad, klockformad huv, lanternin och spira kläddes med näbbspån trots att byggnaden är relativt modern i sammanhanget.

Klockstapelns är i sitt utförande unik för länet och karaktärsskapande i kyrkoanläggningen. Spånen utgör en betydelsefull del av byggnadens uttryck.

Stommen, merparten av underlagspanelen och stora delar av spåntäckningen är bevarade från uppförandetiden 1914. I och med det finns ett högt värde i att de ursprungliga materialens karaktär, träkvalitet, hantverksmetoder och ytbehandling kan studeras. Därtill är i spånsammanhang 105 år gamla täckningar på takytorna en relativt hög ålder. I inventeringen av spåntäckta tak i Strängnäs stift bedöms endast en liten del vara lagda 1900-talets första hälft eller tidigare. Merparten uppskattas vara lagda under senare delen av 1900-talet och 2000-talet. Åldern på bevarade fasadspån är mer varierad över århundradena.

Omläggning av spåntak

Planerade åtgärder

Eskilstuna pastorat har sökt KAE för att åtgärda skador i klockstapelns spåntäckning och stomme. Inför ansökan inhämtades en skadebedömning och offert gällande omläggning av spåntak från företaget Kyrktak bygg och konsult AB.

I Kyrktaks offert sammanfattas åtgärder enligt följande:

Nyläggning av övre delen av lanterninen (nedanför spiran), hela klockhuven samt 20 m² spån på de nedre takfallen över stenfoten. Utbyte av undertak. Tjärning av alla spånytor efter montering av nya spån. Tjärning av nylagda spånytor ett år efter läggning samt en tredje tjärning två år efter läggning. Nya spån tillverkas med samma form - både raka, konvexa och konkava spån - som befintligt. Spånprover har lånats för tillverkning så lika original som möjligt. De nya spånen tillverkas i Finland av gamla tätvuxna furor. Dalbränd tjära från Claesson Trätjära AB avses användas.

En kompletterande bedömning av skador på stapelns stomme inhämtades från Daniel Eriksson, Bygg och hantverk i Karlskoga. Eriksson synade även spåntäckningens skick översiktligt från mark och de ytor som kunde granskas från klockstapelns. För beskrivning av stommskador hänvisas till Erikssons skadeinventering. Vad gäller spånen görs bedömningen att en total omläggning av spånen inte är nödvändig men att det rör sig om flera större sammanhängande partier. Bland annat de flackare takytorna på klockhuven, högst upp samt längst ned i dess takfot samt partier på det nedre taket över stenfoten.

Konsekvensanalys

Det har inte gått att få fram information om spånen som framställdes till byggnationen 1914. Inte heller när omläggningar och underhåll kan ha skett utom de knapphändiga uppgifter som finns från 1987 respektive 2000. Möjligen skulle studier av kyrkans räkenskaper, protokoll från kyrkostämmor och andra handlingar i Västermo kyrkarkiv, som förvaras på Landsarkivet i Uppsala, kunna leda till mer information (Riksarkivet). Då skulle även eventuella kulturhistoriska värden som kan vara kopplade till den ursprungliga spåntäckningen kunna klargöras, exempelvis om spånen tillverkades lokalt.

Informationen i det framtagna åtgärdsförslaget lämnar en del till egen tolkning. En redovisning av skadebilden saknas. Är spånen rötskadade, saknas spån, spräckta, eroderade eller är det kvaliteten som brister? Kyrktak föreslår total omläggning av klockhuvens tak, orsak nämns inte.

De nya spånen tillverkas i Finland av gamla tätvuxna furor och dalbränd tjära från Claessons avses användas. Det framgår att nya spån tillverkas lika befintliga. En tydlig redovisning saknas dock av de nya spånens träkvalitet och tjärningsmetoder i relation till de befintliga spånen och ursprunglig tjärningsmetod. Tjärans sammansättning och de metoder som tillämpades vid uppförandet är betydelsefulla för spånens livslängd och bör beaktas. Infästningsmetoden nämns inte. Läggningsmetod i brytningen mellan klockhuvens takfall redovisas inte.

Som exempel kan nämnas att de överblivna lagningspånen i klockstapeln har framställts med liknande metoder och enligt samma mått men trots detta skiljer de sig avsevärt från originalspånen. Lagningspånen håller en betydligt lägre kvalitet med kvist i bleket och ibland upp till 50 % splintved. De är också mycket lätta vilket tyder på en låg densitet.

Utbyte av undertak omnämns men beskrivning av ersättande virke saknas.

Det är många olika aspekter att beakta för att få en långsiktigt hållbar spånomläggning och en entreprenad som inte innebär väsentliga avsteg och ändringar som strider mot de kulturhistoriska värden som skyddas enligt 4 kap i KML. Målsättningen bör vara att de ersättande delarna såväl avseende helheten som detaljer ska utföras för att spegla ursprungligt utförande. Så mycket som möjligt av det ursprungliga träet bör behållas och vid lagningar i stommen bör kopior göras av skadade delar.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala Gröna kartan.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Litteratur

Alström, U. 2010. *Västermo kyrka. Förundersökning etapp 2*. Västermo kyrka, Västermo socken, Eskilstuna kommun, Södermanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2010:13.

Otryckta källor

Hammariskiöld, R., 2008. Västermo kyrka. Kronologisk historik. Svensk Klimatstyrning.

Bebyggelseregistret (1). Hämtat 2019-05-15.

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaHistorik.raa?page=historik&visaHistorik=true&anlaggningId=21300000003315>.

Bebyggelseregistret (2). Hämtat 2019-05-15.

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/byggnad/visaHistorik.raa?byggnadId=21420000014562&page=historik&visaBeskrivningar=true>

Riksarkivet. Hämtad 2019-05-14.

<https://sok.riksarkivet.se/digitala-arkiv?Arkivsok=v%C3%A4stermo&Lan=0&Arkivtyp=Alla&EndastDigitaliserat=false&page=1&postid=Arkis+9446C280-49D8-11D5-A6ED-0002440207BB&tab=post&FacettState=undefined%3Ac%7C#tab>

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	18001
Uppdragsgivare:	Strängnäs stift
Landskap:	Södermanland
Län:	Södermanland län
Kommun:	Eskilstuna
Socken:	Västermo
Fastighet:	Västermo kyrka 1:1
Objekt:	Västermo klockstapel

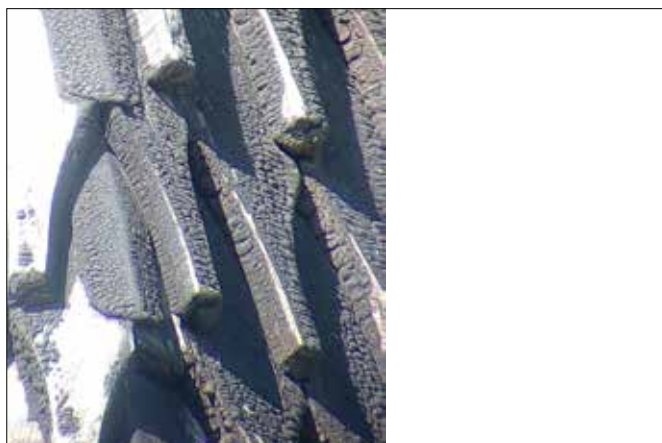
Bilaga, foton och ritningar

Takfall över stenfoten mot öster. Foto taget genom fönster. Övernock och i rännal ligger plåt. Foto: Lisa Skanser.

Klockhuv med plåttäckningar i takfallens brytningar. Foto: Lisa Skanser.

Närbild på klockhuvens plåttäckningar. Foto: Bengt Bygdén.

Klockhuv och lanternin. Foto: Bengt Bygdén.

Panel i trappbyggnaden, en generation spånsplik. Foto: Lisa Skanser.

Undertak i klockhuv, två generationer spånsplik. Foto: Lisa Skanser.

Foto från väster. Antal spånskift och spånens mått överensstämmer med utseendet 1936, se foto intill. Foto: Lisa Skanser.

Del av foto taget 1936 av Harald du Rietz (ATA).

Foto taget 1936 av Harald du Rietz (ATA).

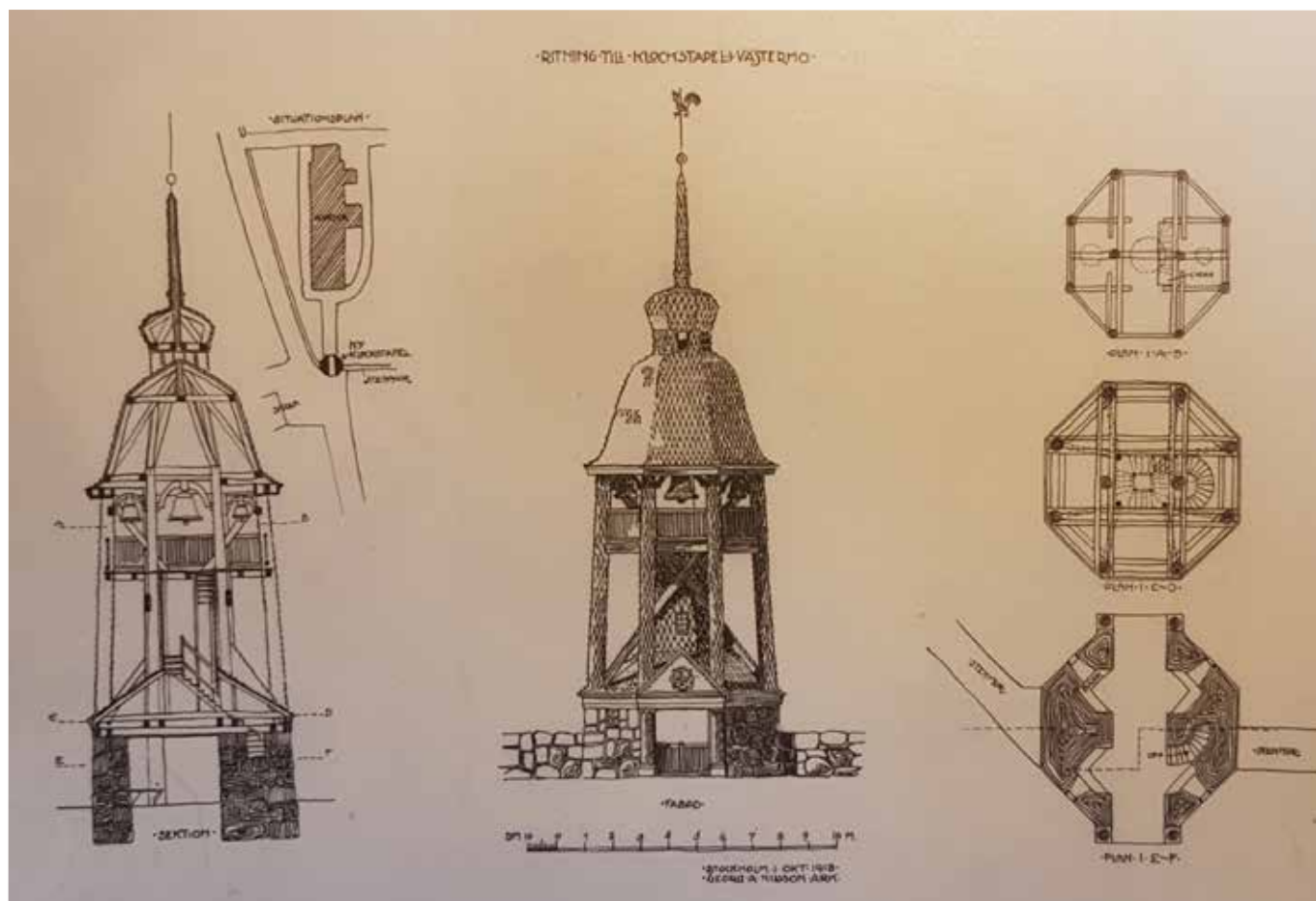
Näbbspån på stolpe vid klockvåning, tjära med tillsatser i tjocka skikt. Foto: Lisa Skanser.

Lagningspån ovansida, uppskattningsvis från år 2000. Foto: Lisa Skanser.

Lagningspån undersida Foto: Lisa Skanser.

"I nåder gillad" byggnadsritning från ATA, 1913.

Västermo klockstapel, Strängnäs stift

Skadeinventering

Daniel Eriksson 2019-01-18

Bakgrund

På uppdrag av Eskilstuna pastorat har undertecknad utfört en skadeinventering av klockstapeln vid Västermo kyrka, Strängnäs stift.

Bedömningen är gjord utifrån mina praktiska erfarenheter av historiska byggnadsverk.

Spåntäckningen av klockstapelns tornhuv har tidigare bedömts av Kyrktak AB, denna undersökning syftar mer till att bedöma stommens skick men iakttagelser av spåntäckningens skick har ändå tagits med i denna rapport.

Vid undersökningen fanns ingen tillgång till skylift men min bedömning är att Kyrktaks utlåtande är helt korrekt och mina iakttagelser utgör ett komplement.

Skadebild

Spåntäckningen, som till vissa delar kan vara ursprunglig, är i varierande skick. De flackare takytorna på klockstapelns huv är i dåligt skick och i stort behov av byte.

På det nedre taket över stenfoten finns partier med dåliga spån.

En total omläggning av spånen är ej nödvändig men det är frågan om flera större sammanhängande partier. Enstaka undertaksbrädor behöver bytas, framförallt vid huvens takfot. Klockstapeln behöver tjäras.

Stommen är i förhållandevis gott skick. Sydöstra syllen som vilar på stenfoten har dock kraftiga rötskador. Troligen är det frågan om en äldre skada som uppkommit på grund av brister i spåntäckningen. Stenfotens taktäckning har en äldre reparation precis ovanför den skadade syllen, och därför är skadan nu avstannad.

Syllen är troligen ej i akut behov av reparation, utan lagas lämpligen i samband med kommande spånarbeten. Skadan är i huvudsak begränsad till syllens mittre parti och verkar inte ha spridit sig till knutpunkterna, därmed bör den vara ganska enkelt åtgärdad.

Norra kolonnen som stöder östra sadeltaket har rötskador i sin nedre del.

För övrigt kunde inga andra skador identifieras.

Vid två av stapelns bärande hörnstolpar fanns inträngande vatten. Eftersom inga rötskador fanns vid dessa punkter är det troligen frågan om tillfälliga läckage beroende på snödrev eller svallis och ingen åtgärd behövs.

Sammanfattning

Spåntäckning, undertak och tjärning – åtgärdas inom ett år.

Rötskadad syll – åtgärdas i samband med spånarbeten.

Rötskadad kolonn – åtgärdas inom fem år.

Söder. De nedre takytorna har enstaka dåliga spån, framförallt på västra takkupan.

Väster.

Norr. Enstaka dåliga spån på det lägre taket över stenfoten.

Rötskada i takhuvens undertak,
norra sidan.

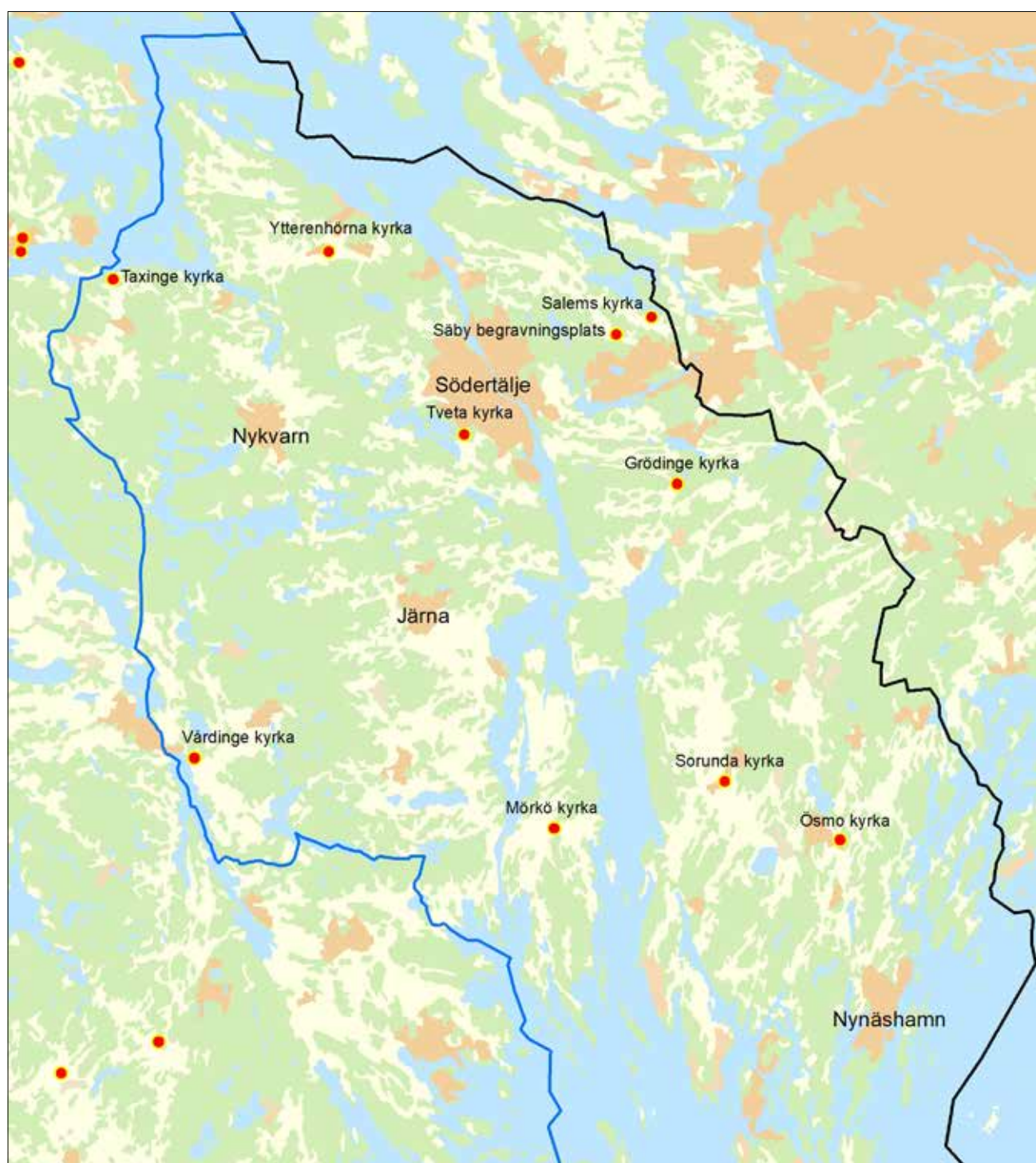
Rötskadad syll på stenfoten, sydöstra sidan.
Undertaket har en tidigare lagning.

A close-up photograph of a grey, textured knitted sweater. The sweater features a white diamond-shaped patch in the center. The text "Stockholms län" is written in a red, cursive font across the patch.

Stockholms län

STRÄNGNÄS STIFT
STOCKHOLMS LÄN

Grödinge kyrka	152
Mörkö kyrka och klockstapel	157
Salems kyrka	162
Sorunda kyrka, klockstapel och stigluckor	168
Säby begravningsplats	174
Taxinge klockstapel	177
Tveta kyrka	181
Ytterenhörna kyrka	184
Ösmo kyrka	189

Inventerade kyrkomiljöer i Stockholms län, Strängnäs stift. Skala 1:300 000.

Grödinge kyrka

Fastighet Grödinge kyrka 1:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-06-19

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under 1100-talets slut och ersatte en tidigare träkyrka på platsen. Under tidigt 1300-tal revs kyrkan till största del, med undantag av södra muren och tornet. Kyrkan utvidgades mot norr och öster. Det nuvarande vapenhuset tillkom samtidigt. Under följande sekel påbyggdes tornet och förhöjdes. Även långhusets tak höjdes. Sakristian tillkom i norr. På 1700-talet höjdes tornet ytterligare. Kyrkan har en komplicerad byggnadshistorik med flera om- och tillbyggnader.

Ett timrat bårhus med spåntäckt tak finns norr om kyrkan. Det är troligen från 1600-talet, men flyttades till sin nuvarande plats 1930.

Spånhistorik

- 1758** Tornet höjdes ca två meter och fick en ny tornhuv (Kyrkokaraktärisering)
- 1911** Kyrkans tak beskrevs vara klätt med handkluvna, tjärade furuspån med rundad bas av okänd ålder, med måtten 400 mm längd, 110 mm bredd, tjocklek nedtill 14 mm och upptill 4 mm (ÖIÄ).
- 1929** Kyrkorådet ansökte om tillstånd att ersätta gravkapellet (troligen avses bårhuset) brädtag med tjärade furuspån för att få ett utseende likt kyrkans tak och för att minska underhållskostnader. Riksantikvarieämbetet ansåg att taket borde bibehållas oförändrat. Kungl. Byggnadsstyrelsen avrådde från att byta takmaterial, men ville inte heller motsätta sig åtgärden, som sedan utfördes (ATA).
- 1930** På ett fotografi syns att vapenhusets västra takfall var täckt med näbbformade spån. Inga vindskivespån fanns vid denna tid. Idag täcks takfallet av rundade spån och vindskivespån finns. Bårhuset flyttades till sin nuvarande plats (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1936** Församlingen ansökte om tillstånd att täcka om vapenhusets tak. Enligt kyrkorådet var taket täckt med "gammal handkluvna spån" som var "helt upprutten". Kyrkorådet ville bibehålla takets ålderdomliga utseende. Kungl. Byggnadsstyrelsen hade inget att erinra under förutsättning att det användes handkluvna spån av samma storlek som den nuvarande (ATA).
- 1944** Omläggning av spåntak på kyrkan (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1956** Förslag till utvändiga arbeten på kyrkan, arkitekt Einar Lundberg. Yttertakens spånbeklädnad kompletterades med befintliga spån som fanns i kyrkans ägo, som först kokats i dalbränd trätjära. Takpanelen kompletterades vid behov. Samtliga takfall ströks med tjära. Skorstenen på långhustaket revs (ATA).

- 1970** En översyn och ilagning av spåntaket ansågs nödvändig och utfördes av arkitekt Uno Söderberg som menade att långhustakets sydsida har strukits med något preparat som inte var trätjära: ”Det var vanligt på 50-talet att spåntak behandlats med varjehanda på asfalt baserade bestrykningsmedel. Alltid när så har skett kan betydande olägenheter påvisas. Spånen får inte bestrykas med medel som bildar en ythinna. Vatten tränger in under hinnan och blir inestängt, leder till röta. Trätjära torde vara det bästa, strykning var 2–4 år.” Asfaltspreparatet på södra takfallet skulle bortskrapas och alla takfall strykas med äkta dalbränd trätjära. Spån till lagning skulle vara spjälkade spån, eventuellt kreosotimpregnerad (ATA).
- 1973–1974** Ansökan om tillstånd att lägga nytt spåntak på kyrkan. Arbetet skulle utföras av AB Svenska Flaggstångsfabriken, Eldsberga. Nya spånen var rundhuggna, tryckimpregnerade och av furu, ”typ Grythyttespån”. Riksantikvarieämbetet besiktigade kyrkan och beskrev att långhusets tak såg ut att vara lagat vid flera tillfällen. Vapenhusets tak var omlagt med spjälkade spån som såg ut att vara i relativt gott skick. Vid något tillfälle hade långhusets tak bestrukits med ett trögflytande material, som tätat luftspringorna och orsakat rötangrepp framför allt på norra takfallet. Eftersom taket hade behandlats felaktigt ville Riksantikvarieämbetet inte motsätta sig att hela långhustaket lades om. Spånen skulle vara spjälkade. Landsantikvarien ansåg att spånen borde vara spjälkade och tryckimpregnerade. Dock hade sågade spån redan beställts och arbetet skulle snart sätta igång. Riksantikvarieämbetet menade att det var beklagligt eftersom livslängden på ett sågat spåntak är kortare än ett med spjälkade spån (ATA).
- 1987** Förslag till utvändig renovering, Uno Söderberg arkitektkontor. Vid behov skulle spåntäckningar strykas med trätjära, dalbränd eller fabriksstillverkad oblandad trätjära av bästa kvalitet (ATA).
- 2015** Spåntaket tjärströks (*Arket nr 5/2015*).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

På ett fotografi från 1930 syns att vapenhusets västra takfall var täckt med näbbformade spån och att inga vindskivespån fanns vid denna tid. Kyrkans nuvarande spåntak över långhus och sakristia kan vara från 1974 som äldst, det uppfattades dock som yngre vid inventeringen. Spånen är rundade och vindskivespån har tillkommit. Ändringen av form på spånen nämns inte i arkivhandlingar. Vapenhusets tak är sannolikt omlagt under sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal. Grödinge kyrkas tak, eller åtminstone vapenhusets tak, är ett exempel på hur äldre spån under 1900-talets andra hälft har bytts ut till standardspån som inte har anpassats efter den tidigare spåntäckningen. Vid inventeringstillfället var det södra takfallet näst intill helt tjärrent. Endast rester av tjära fanns kvar.

Bårhuset sågade ekspån kan vara från 1929. Det är i så fall en taktäckning av relativt hög ålder.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Arket nr 5/2015. Grödinge församling.
- Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag. Strängnäs stift. Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum rapport 2015:04.
- Kulturmiljöbild.
- Kyrkokaraktärisering Grödinge kyrka.
- RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.
- Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

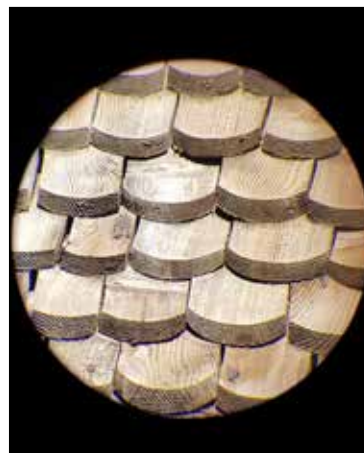
Grödinge kyrka. Vapenhusets östra takfall.

Grödinge kyrka. Detalj av sakristians västra takfall.

Grödinge kyrka. Bårhuset från söder.

*Grödinge kyrka. Kikarfoto på spån på
långhusets södra takfall*

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus och sakristia

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.

Kommentar: Tolkar det som takspånen har en svagt fasad kant. Nedersta skiftet är spetsiga med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Tryckimpregnerade.

Kommentar: Eventuellt är de tryckimpregnerade med något ämne (arkivuppgift 1974). Spåntaket tjärströks 2015.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Något svängd spånyta mot anslutning till vägg. Vindskivespån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–2000.

Kommentar: Enligt arkivhandlingar lades taket om 1974. Det kan vara från den tiden men uppfattades som senare lagt vid inventeringen.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Senmedeltida takstolar bevarade över de olika kyrkorummen, även huggen taktro (underlagstak). Stor varsamhet krävs vid framtida åtgärder, däribland spånsplikning.

Övrigt Formuläret omfattar långhus och sakristia. Kvistrikt, samt hel del liggande årsringar och frodvuxet.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta skiftet är spetsiga med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Kluvna

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Urlakat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Något svängd spånyta mot anslutning till vägg. Vindskivespån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Uppskattningsvis sent 1900-tal, tidigt 2000-tal.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Senmedeltida takstolar bevarade över de olika kyrkorummen, även huggen taktro (underlagstak). Stor varsamhet krävs vid framtida åtgärder, däribland spånsplikning.

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Kan vara från 1929.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Om täckningen är från 1929 är det en taktäckning av relativt hög ålder. Intressant att studera vad som medfört lång livslängd i så fall.

Övrigt Eroderade, ligger relativt glest.

Mörkö kyrka och klockstapel

Fastighet Mörkö kyrka 1:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-07-10

Kortfattad byggnadshistorik

Mörkö kyrka uppfördes på 1100- eller 1200-talet och var troligen en romansk kyrka med smalare kor. Långhuset från den första kyrkan ingår i den nuvarande byggnadens västparti. Omkring 1300 förlängdes och breddades kyrkan till en rektangulär salkyrka, med en sakristia i norr och ett vapenhus i söder. På 1660-talet tillkom den södra korsarmen och därefter på 1780-talet den norra korsarmen sammankopplad med nya sakristian, medan vapenhuset i söder revs. Vid samma ombyggnad uppfördes det halvrunda koret. År 1841 uppfördes det cirkelformiga Bondeska gravkoret på södra sidan. Kyrkan hade tidigare spåntak, med undantag för det nya gravkoret, men 1847 ersattes det av ett plåttak. Därefter har kyrkan utvändigt förblivit i stort oförändrad.

Klockstapeln restes 1747 på ett berg väster om kyrkan. Sedan 1968 står den på betongfundament.

Spånhistorik

- 1747** Klockstapeln byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1830** Kyrkan beskrevs som ”försedd med spåntak” (ATA).
- 1847** Kyrkans spåntäckta tak ersattes av ett plåttak (ATA).
- 1911** Spånen på klockstapelns hjärtstolpar beskrevs vara sågade furuspån, tjärade. Det angavs att dylika spån inte kunde tillverkas inom orten (ÖIÄ).
- 1955–1956** Reparationer av klockbocken (Hammariskiöld 2018).
- 1968** Renovering av klockstapeln. Klockstapeln fick betongfundament för att stå stabila (Hammariskiöld 2018).
- 1995** Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag för bland annat byte av rötskadade delar i klockstapeln. Allt reparationsvirke skulle vara kärnträ. Hjärtstolparnas spånklädsel skulle kompletteras med huggen spån och klockstapeln skulle strykas med dalbränd tjära (ATA).
- 1997** Renovering av klockstapeln. Rötskadat trä byttes. Hjärtstolparnas spånbeklädnad kompletterades med spjälkade tjärdoppade spån. Synligt virke ströks två gånger med rödtjära (Hammariskiöld 2018).
- 2016–2018** Renovering av klockstapeln efter att akuta rötskador hade påträffats. Klockstapelns skadade delar frilades från brädfodring och spånbeklädnad. Dessa spån var slitna och kasserades. Under sommaren 2017 ströks klockstapeln två gånger med rödtjära – 4 volymdelar dalbränd trätjära, 2 volymdelar rå linolja och 1 volymdel rödfärgspigment. På de solbelysta delarna antog rödtjären ett matt, slamfärgslikt utseende medan den behöll en blankare, klarröd ton på de mer skyddade delarna. År 2018 lades nya spån där de gamla hade kasserats. Bindbjälkarna som hade reparerats fick ny beklädnad av spjälkade furuspån med rak bas. På hjärtstolparna ersattes fem spån som fallit bort. Nya spån gavs likadant utförande som de tidigare med rundad bas och kom från ett restlager hos en lokal entreprenör. De fästes med klippspik och ströks två gånger med rödtjära (Hammariskiöld 2018).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns tre hjärtstockar liksom syllens fasader är spånklädda. Syllens spån är raka med både dold och synlig infästning medan hjärtstockarnas är rundade med synlig spikning. Spånen, liksom klockstapelns övriga delar, är rödtjärade. De äldsta spånen har ett ganska tjockt tjärlager. Det finns spån av flera olika åldrar på klockstapelns spån. Spånen är tillverkade med olika metoder; huggna, kluvna och sågade spån förekommer. De senaste spånarbetena genomfördes 2018 då delar av syllens spån byttes till nya efter åtgärder på bindbjälkarna. Även ett fåtal spån på hjärtstockarna byttes. På äldre lösa spån, både från syllen och hjärtstockarna, som hittades intill klockstapelns syns att de tidigare har varit svarttjärade.

Mörkö kyrka är en av de kyrkor som tidigare har haft spåntak. År 1847 byttes det mot ett plåttak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag. Strängnäs stift. Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum rapport 2015:04.

Hammarskiöld, Rolf 2018. *Mörkö kyrkas klockstapel. Antikvarisk rapport om klockstapelns upprustning 2016–2018*. Stockholms läns museum. Rapport 2018:05.

Kyrkokaraktärisering Mörkö kyrka.

Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Mörkö klockstapel. Spån av olika ålder, form och storlek på klockstapelns hjärtstockar.

Mörkö klockstapel. Syll med äldre spån som har bål från tidigare infästningar. Notera spånens varierande mått.

Mörkö klockstapel. Lösa spån intill klockstapeln, ovansidor (t.v.) och baksidor (t.h.). Varierande åldrar, mått, former, bearbetning och träslag.

Mörkö klockstapel. Löst spån. Under rödtjäran finns skikt av svart tjära.

Mörkö klockstapel. Spik vid klockstapeln.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Hjärtstolparna.

Spånens form Rundade med fasad kan, Rundade med rak kant.

Kommentar: Varierande form på de äldre spånen. Sentida spån är raka.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Sågade

Kanter: Huggna, Sågade

Bas: Huggna, Sågade

Kommentar: Flera generationer spån med olika bearbetning. Bleket på de äldre spånen är svårbedömt på grund av tjockt tjärlager. Huggspår syns ibland tydligt. Senaste omgången spån troligen sågade. En av de yngre generationerna ser ut att vara oprofessionellt gjorda.

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment.

Kommentar: Röttjärat. Ett lager svart tjära syns underst på de äldre spånen.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik, Trädspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 210, Högsta höjd 230

Lägsta bredd 30, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal, 1900-tal, 2000–

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... De äldre spånens variationer i mått och form, ger en mer levande yta jämfört med de senast tillkomna spånen som alla är nästan likadana.

Övrigt Ett spån mättes i sin helhet och är 290 mm långt. Det tillhör varken de äldsta eller senast tillkomna spånen. Måtten ovan är tagna på de äldsta spånen. De senast tillkomna spånen har bleka på 180–220 mm och bredd på cirka 75 mm.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Syllens spån.

Spånens form Raka med fasad kant.

Kommentar: Minst två generationer av spån finns, med samma form.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Huggna, Sågade

Kanter: Huggna, Sågade

Bas: Huggna, Sågade

Kommentar: De yngre spånen har kluven ovansida, ibland med sågspår. Lösa spån med rakt avslut visar att det finns spån med sågade bleken och huggna baksidor.

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold, Synlig.

Hur är spånen infästa? Trådspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 110, högsta höjd 220

Lägsta bredd 75, högsta bredd 140

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal, 1900-tal, 2000–

Kommentar: Spån av olika ålder. De senaste spånarbetena genomfördes 2018 då delar av syllens spån byttes till nya efter åtgärder på bindbjälkarna.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spån från olika tider och träslag förekommer.

Övrigt De flesta spån har dold infästning. På några äldre spån finns hål efter tidigare eller planerad infästning. Där har trådspik använts som infästning vid sidan om hålen.

Salems kyrka

Fastighet Salem 10:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-05-08

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes i början av 1100-talet. Under takfoten på tornets norra sida syns spår efter skottgluggar, vilket tyder på att den fungerade som en försvarsanläggning. Tornet i väster har ankarjärn från 1100-talet, liksom vissa delar av väggen fram till sakristian. På 1400-talet tillkom ett vapenhus och långhuset utvidgades åt söder och öster. Det Wredeska koret byggdes på 1600-talet.

Benhuset uppfördes på 1700-talet i kyrkogårdens sydvästra hörn.

Spånhistorik

- 1664** Det är troligt att kyrkans spåntak lades om vid denna tidpunkt och att mönsterläggningen tillkom (Kyrkokaraktärisering).
- 1867** Södra takfallet lades helt om med ”handklufven spillerspån”. Uppgift om omläggning av norra takfallet saknas. Där verkar mindre insatser ha gjorts löpande under 1800-talet (ATA).
- 1902** Församlingen ansökte om att byta spåntaket, som var i dåligt skick, mot ett plåttak eftersom det skulle bli billigare. Spåntaket bestod av ”vanlig, klufven tunn spån” (ATA).
- 1904** Uppgift om att kyrkans spåntak, förutom tornet, byttes. Före läggning ska spånen ha ”indoppats” i karbolineum (stenkolstjäroljor behandlade i värme, med klor samt eventuellt konserverande ämnen, till exempel zinkklorid) och efter läggning strukits med trätjära två gånger (ÖIÄ).
- 1911** Kyrkans spåntak beskrivs vara klätt med sågade furuspån med två olika spetsiga former på spånens bas. Längden var 47 cm, bredden 12 cm och tjockleken 16 mm längst ner och 3 mm upptill (ÖIÄ).
- 1925** Restaurering av kyrkan under ledning av Erik Fant. Han skrev 1922 att ”torn och tak äro täckta med sågad spån, som befinner sig i gott skick. Den är pålagd för ca 25 år sedan.” (ATA).
- 1927** Uppgift från 1978 om att omläggning av spån skedde vid denna tid (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1957** Spåntaket tjärströks, enligt arkivhandlingar skulle det ”strykas med varm, dalbränd trätjära” (ATA).
- 1967** Yttertakets spån kompletterades. Nya plåtdetaljer i kopparplåt (ATA).
- 1978** Spåntaket beskrevs vara i ”varken gott eller dåligt skick” (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1984** Spåntaket besiktigades och beskrevs enligt följande: ”Samtliga takytor är täckta med sågade spån, lite tunnare och lite kortare än s.k. normalspån, d.v.s. de är ca 3/4” i u.k och ca 40 cm långa. Ett litet reservlager finns i tornet. De förefaller vara tjärddoppade. På långhuset är spånen lagda på en gles – ca 10 cm mellanrum – 1” x 5” panel (obarkad vid vankant!). Det södra takfallet mycket otätt – genomgående fogar i sidled där dagsljuset ”strömmade” in. Några vattenskador syntes dock inte.

Det norra takfallet helt tätt. [...] Samtliga tak är bestrukna med stenkoltjära. [...] Den goda vattenavrinningen (mycket branta takfall), god luftning underifrån och det fina virket har uppenbarligen medfört att spåntäckningen hittills klarat drygt 80 år trots att spånen har vissa brister (sågade och relativt tunna) samt bestrukna med olämplig tjära.” (ATA).

1995 Spåntaket tjärströks (ATA).

2005 Lagning och tjärning av spåntaken (Kyrkokaraktärisering).

2013 Kyrkans taklag inventerades. Det konstaterades att spåntakets täthet borde kontrolleras på långhusets båda spåntäckta takfall och korets södra takfall (Medeltida kyrkotaklag).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

På långhusets södra takfall lades spåntaket troligen 1904, även om det finns en senare uppgift om att spån ska ha lagts om 1927. De sågade spånen doppades i karbolineum (som bland annat innehåller kreosot) innan läggning. Norra takfallet och sakristians båda takfall ser ut att vara yngre, eventuellt lagda under 1900-talets senare hälft. Vid två tillfällen, 1984 och 2013, har det noterats att spåntäckningen är gles, men spåntäckningen har hållit i över hundra år. Vid inventeringstillfället var långhusets södra takfall till vissa delar tjärrent, med tjära ansamlad främst vid spånens bas och kanter. På norra sidan täcks spånen av ett relativt tjockt lager tjära.

Uppgift om när tornets spån är lagda saknas, men eventuellt lades tornets tak om 1978 då en spånomläggning nämns i en arkivhandling. Vapenhusets kluvna spån är lagda ännu senare, men även här saknas uppgift om när det har skett. De kan ha lagts 2005 när lagning och tjärning av spåntaken nämns.

Benhusets spåntak har flera olika generationer av ekspån, uppskattningsvis lagda under 1900-talet. Den senare omgången kan vara lagda under 2000-talet. Arkivuppgifter om spånen saknas.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag. Strängnäs stift. Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum rapport 2015:04.

Kyrkokaraktärisering Salems kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

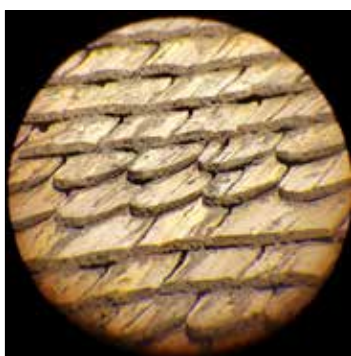
Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Salems kyrka. Vapenhusets östra takfall.

Salems kyrka. Detalj, vapenhusets östra takfall.

Salems kyrka. Detalj, långhusets södra takfall.

Salems kyrka. Detalj, sakristians västra takfall.

Salems kyrka. Tornet.

Salems kyrka. Benhuset från sydöst.

Salems kyrka. Takfallet på benhuset belagt med ekspån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhus och sakristia.

Spånens form Raka med fasad kant, Rundade med fasad kant.

Kommentar: En rad med spetsiga spån nederst.

Träslag Furu, Vet ej.

Kommentar: Svårt att avgöra träslag, troligen furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Tjära – stenköl.

Kommentar: Före läggning ska spånen ha "indoppats" i karbolineum (stenkolstjäroljor behandlade i värme, med klor samt eventuellt med zinkklorid). Efter läggning strukits med trätjära två gånger.

Enligt sekundär uppgift i arkivhandlingar är taket struket med stenkölstjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950, 1950–2000.

Kommentar: Enligt arkivuppgift är spånen från tidigt 1900-tal. Södra takfallet kan vara så gamla.

Norra takfallet och sakristians spån kan vara lagt under 1900-talets senare hälft.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Mönsterläggning. Takspån av hög ålder. Långhusets taklag kan vara senmedeltida. Vindarna över sakristia och ett vapenhus är tillslutna, nås varken via yttertak eller inifrån. Medeltida konstruktion kan ha bevarats där. Varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Spåntakets täthet bör kontrolleras på långhusets båda spåntäckta takfall och korets södra takfall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden utgörs av spetsiga med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Mönsterläggning som på långhuset, det vill säga med romber av rundade spån samt vissa rader med rundade spån. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Uppskattningsvis efter 2000.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Nyare spån men en äldre mönsterläggning. Vindarna över sakristia och ett vapenhus är tillslutna, nås varken via yttertak eller inifrån. Medeltida konstruktion kan ha bevarats där. Varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Likadan mönsterläggning som på kyrkans långhus, kor och sakristia men spånen är senare tillkomna.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: En rad med spetsiga spån nederst.***Träslag** Furu, Vet ej.*Kommentar: Troligen furuspån.***Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Eventuellt lades tornets tak om 1978 då en spånomläggning nämns i en arkivhandling.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Varsamhet vid spånspikning på grund av att tornkonstruktionen och delar av trobrädorna (underlagstaket) kan vara senmedeltida.

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant, Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån. Bland de spetsiga spånen finns både de med fasad kant och de med rak kant. De med rak kant är senare tillkomna.***Träslag** Furu, Ek.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900-tal, 2000–*Kommentar: Olika åldrar på olika takfall. Nyare spån uppskattas till 1900-talets senare del eller 2000-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** De nyare spånen skiljer sig från de äldre spånen i bland annat tjocklek (de yngre är tunnare) och att de ej har fasade kanter.**Övrigt** Lite oklart om både furu och ek förekommer, men åtminstone merparten är ek.

Sorunda kyrka, klockstapel och stigluckor

Fastighet Sorunda kyrka 1:1 (kyrka), Sunnerby 1:1 (klockstapel)

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-06-19

Kortfattad byggnadshistorik

Den första kyrkan på platsen uppfördes under 1100-talet. Kyrkan utvidgades åt öster och söder under 1200- eller 1300-talet och en sakristia byggdes i norr. Genom om- och tillbyggnader under 1400-talet blev Sorunda kyrka en av de största i Södermanland. Samtliga takfall är spånklädda.

På 1600-talets senare del uppfördes stigluckorna. Två av de tre stigluckorna har spåntäckta tak.

Klockstapeln började uppföras 1672 och stod klar ett tiotal år senare. Den står på en höjd nordöst om kyrkan, utanför kyrkogården. Från början hade klockstapeln en hög och smal spira. Idag har den en karissvängd huv med spetsig lanternin.

Spånhistorik

1574–1575 Reparation av kyrkans tak (Kyrkokaraktärisering).

1600-tal Tre stigluckor uppfördes, en med tegeltak och två med spåntak (Kyrkokaraktärisering).

1679–1684 Kyrkans takstolar reparerades, taket spåntäcktes och tjärades (Kyrkokaraktärisering).

1688 Spån inköptes till bogårdsmurens översida (Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor).

1689 Kyrkan brann. Taket och tornet skadades (Kyrkokaraktärisering).

1712 Kyrkans hörntorn reparerades, byggmästare Jonas Olofsson Falck (Kyrkokaraktärisering).

1730 I arkivhandlingar står det att klockstapeln var i behov av reparation, bland annat med nya spån, spik och tjära. Reparationerna utfördes drygt tio år senare (Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor).

1741 Klockstapeln reparerades (Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor).

1747 Tornet reparerades (Kyrkokaraktärisering).

1790-tal Murens avtäckning var i dåligt skick. Den förfallna spånåv täckningen togs bort och ersattes med torv (Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor).

1911 Kyrkans tak, klockstapelns huv och väggar beskrevs vara klädda med sågade spån med rundad bas, troligen från 1890-talet. Måtten anges ha varit 44,5 cm på längden, 10 cm i bredd, 20 mm tjocklek i basen och 6 mm i toppen. Takspånen var impregnerade och tjärade, medan klockstapelns fasadspån var impregnerade och rödfärgade. Det angavs att sådana spån kunde tillverkas vid sågarna i socknen och i Grödinge (ÖIÄ).

1914 Arkitekten Anders Roland lämnar takspån från Sorunda kyrka till Nordiska museets samlingar. Inga uppgifter finns om att byte av takspån skedde vid tiden (Nordiska museet).

1924 Skrivelse angående restaurering av stigluckorna. Kungl. Byggnadsstyrelsen rekommenderade arkitekt Gustaf Clason till jobbet (ATA).

- 1926** Tjänstememorial angående reparation av kyrkans tak. Föreslagna åtgärder rörde inte spåntaket, men på vissa delar behövde takspånen avlägsnas. De skulle sedan läggas på och kompletteras efter genomförda åtgärder på taklaget (ATA).
- 1934** Församlingen önskade byta spåntäckningen på torntaget mot plåt, dels för att det skulle vara vackert, dels för att slippa den återkommande tjärningen. Kungl. Byggnadsstyrelsen menade att tornet troligen ursprungligen varit spånbeklätt och att det var önskvärt med ett enhetligt taktäckningsmaterial, och medgav därmed inte materialbytet. Riksantikvarieämbetet delade den åsikten: "Ett förstklassigt utfört spåntak torde även ur hållbarhetssynpunkt erbjuda lika stora garantier som ett koppartak." (ATA).
- 1936 (1926?)** Kyrkorådet lät byggmästaren herr Fredrik Karlsson undersöka kyrkans tak eftersom det var i behov av reparation (ATA).
- 1954** Spåntaket ströks med Toptite, som bland annat innehåller asbest (ATA).
- 1961–1962** Klockstapeln fick ny spåntäckning (Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor).
- 1962** Kyrkorådet anhöll om besiktning av kyrktaket till Riksantikvarieämbetet och önskade råd om hur Toptite kunde avlägsnas eftersom det visat sig att den inte hade den utlovade träkonserverande förmågan. Församlingen önskade stryka taket med tjära (ATA).
- 1971** Kyrkans spåntak lades om av Hälsinge Takspån (ATA).
- 1972** Spåntaket tjärades (ATA).
- 1973** Saljebygdes hemslöjd kritiserade kyrkans nylagda spåntak och menade bland annat att spånen inte var ytbehandlade på rätt sätt – spånen var inte "genomimpregnerade", antagligen för att de inte var torra vid impregneringen. Taket tjärades året efter läggning, vilket Saljebygden kritiserade eftersom ett tryckimpregnerat spåntak ska hålla 5–10 år utan tjärning om man vill ha det svart, annars behöver det inte alls underhållas. De menade att enligt Träforskningsinstitutet skulle tryckimpregnerade spåntak hålla i tvåhundra år. Efter kritiken besiktigades taket av arkitekt Birgitta Haslingen som menade att spånen hade vissa brister, som att årsringar var åt fel håll och att det fanns kvistar på bleket, men att läggningen var god. Taket var i behov av att tjäras (ATA).
- 1982** Underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2004** Tjärning av spåntaket (Kyrkokaraktärisering).
- 2016** Kyrkans tak tjärades av Hälsinge Takspån (Nynäshamnsposten 2016-08-04).
- 2017** Spåntaket på den sydvästra stigluckan omlades av Hälsinge Takspån (Hälsinge Takspåns hemsida).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

På 1930-talet ansökte församlingen om att få byta torntakets spåntäckning mot plåt, men Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet ansåg att spåntak var att föredra framför ett annat material. Spåntaket ströks med Toptite, som bland annat innehåller asbest, 1954. Intressant är att kyrkorådet åtta år senare önskade råd från Riksantikvarieämbetet om hur Toptite kunde avlägsnas eftersom den utlovade träkonserverande förmågan uteblivit. År 1971 lades kyrkans spåntak om av Hälsinge Takspån, en omläggning som fick kritik av deras konkurrenter för att spånen inte var "genomimpregnerade". Senaste tjärningen utfördes 2016. Vid inventeringstillfället 2018 var stora delar av spåntaket tjärrent, med endast rester av tjära. Takspån från kyrkan finns i Nordiska museets samlingar. De lämnades in 1914 och bör därmed vara tillkomna under 1800-talet. Vid framtida spånomläggning kan det vara av intresse att studera dessa spån.

Klockstapeln omtäcktes på 1960-talet, oklart om det gjorts en ny omläggning efter det, vilket bedöms som sannolikt. Den nordvästra stigluckans spån uppskattas vara från 1900-talets första hälft. På klotet, som kröner stigluckan, finns några äldre spån i det mest skyddade läget. Rester efter vad som kan vara Toptite iakttogs så eventuellt behandlades även stigluckan med preparatet 1954. Den sydvästra stigluckans spåntak lades om 2017 och har i stort sett samma form och dimensioner som på den andra stigluckans äldre spåntäckning.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Digitalt museum

<https://digitaltmuseum.se/011023612652/takspan>

<https://digitaltmuseum.se/011023612650/takspan>

Hälsinge Takspåns hemsida

<http://halsingetakspan.se>

Kyrkokaraktärisering Sorunda kyrka.

Nynäshamnsposten 2016-08-04.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Sorunda kyrka. Sveriges kyrkor.

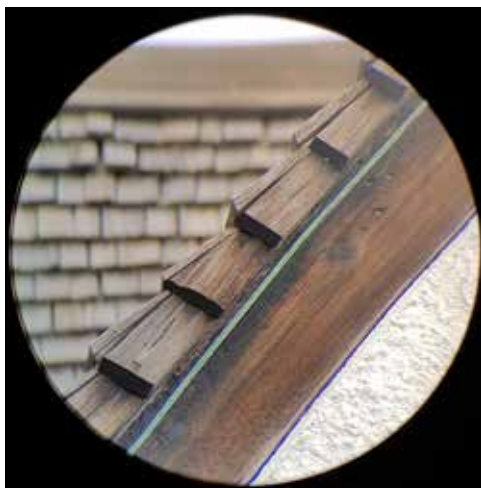
Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

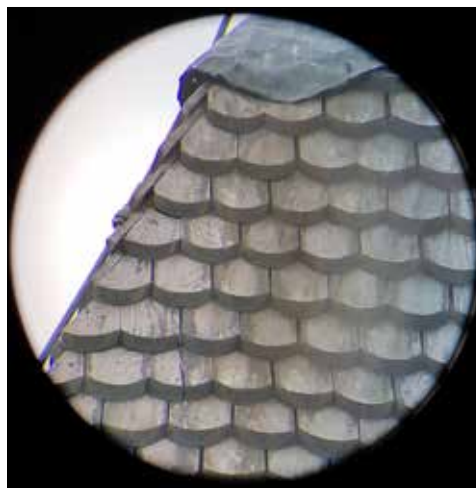
Sorunda klockstapel. Foto från öster.

Sorunda kyrka. Spånlagd rännedal mellan långhus och norra korsarmen.

Sorunda kyrka. Vindskivespån på kyrkan.

Sorunda kyrka. Tornets övre del, närbild på rundade spån.

Sorunda stigluckor. Nordvästra stigluckan från öster (t.v) samt detalj av takfall (t.h.).

Sorunda stigluckor. Sydvästra stigluckan från söder. I bakgrunden syns den andra stigluckan.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Urlakat.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Vindskivespån. Svängd spånläggning mot väggar och blyplåt som inskott mot putsad fasad. Solfjäderläggning i rännalar och rundad läggning över snednockar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Spåntaket lades om på 1970-talet enligt arkivuppgifter.***Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ...** Samtliga tak är spåntäckta vilket är en viktig del i kyrkomiljöns karaktär. Troligen finns medeltida träbyggnadsdelar bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Stiglucka, nordvästra

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med rak kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån med rak kant men med fasade kanter mot bleket och akapad spets. Stigluckan kröns av en spira med rundade spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Eventuellt maskinhyvlade.***Spånens ytbehandling** Tjära, Annat – Asbestpreparat.*Kommentar: Rester av Toptite som troligen ströks 1954.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Spik – oidentifierad typ.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Spån över snednockar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900–1950, 1950–2000.*Kommentar: Före 1954.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen...** Rundade spån på klot bevaras. Detaljer som fasade spetsar på nedre radens spån.**Övrigt** Mycket kvist i bleket, liggande årsringar.

Inventeringsformulär Stiglucka, sydvästra

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, Raka med rak kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån med rak kant fast med en sågad fas mot bleket.***Träslag** Furu.**Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Urlakat.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Trådspik.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Spån över snednockar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–***Kommentar: Spåntaket lades om 2017.***Övrigt** Mycket kvist i bleket, liggande årsringar. Spånen är lagda 2017, men med samma form och dimensioner som på den andra stigluckan som har en äldre spåntäckning. De spetsiga spånen har dock inte fasad spets som spånen på den andra stigluckan har.**Inventeringsformulär Klockstapel**

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, Rundade med fasad kant.*Kommentar: Huvens nedersta rad består av spetsiga spån. Spiran har rundade spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Urlakat.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Spån över snednockar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–***Kommentar: Enligt arkivuppgifter fick stapeln ny spåntäckning 1961–62. Vid okulära bedömningen förefaller de vara yngre än så. Vidare utredning krävs.*

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Rödfärg.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spånläggning 1950–2000, 2000–***Kommentar: Enligt arkivuppgifter fick stapeln ny spåntäckning 1961–1962. Vid okulära bedömningen förefaller de vara yngre än så. Vidare utredning krävs.***Övrigt** Takspånen har mycket kvist i bleket och liggande årsringar.

Säby begravningsplats

Fastighet Säby 14:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2019-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Säby begravningsplats i Salem invigdes 1908 när det inte längre var möjligt med fler kistbegravningar på kyrkogården vid Salems kyrka. Begravningsplatsen benämndes även Salems nya begravningsplats.

Ett gravkapell uppfördes 1908.

En klockstapel uppfördes 1936 efter ritningar av Erik Fant.

Spånhistorik

1935 Ritningar till klockstapel, Erik Fant (ATA).

1936 I förslaget till ny klockstapel, upprättat av Erik Fant, står att klockstapelns tak ska "kläs med kluvna kyrkspån 45 × 10–12 cm, vid basen 2 cm tjocka, med tredubbel täckning, så att varje synligt bleke blir 15 cm. Spånen görs nertill raka med snedfasad kant. Nedersta raden spån ska spetsas i trubbig vinkel. Spånen ska vara tillverkade av prima, mogen, vinterfälld, kärnig, rätklugen, fullt uttorkad furu eller lärkträ, utan genomgående kvistar, skevheter eller blåtor och får ej vara angripet av mask, röta eller andra sjukdomar. Övre ytan ska vara bilad/kluven, men den undre får vara sågad. Spånen ska vara impregnerade med trätjära, sedan den väl torkat. Spån av sådan kvalitet tillverkas vid Grythytte skifferverk till ca 11 kr per m² pålagd. Spånen ska läggas så långt ut att yttersta raden täcker motsv. spån på vindskivan, och spånen blir där således snedskurna i kanten. På spiran lägges spån med instick av galvaniserad plåt i vinklar." I ett brev till Kungl. Byggnadsstyrelsen angående förslag till klockstapel skrev församlingen att de av ekonomiska skäl önskade att "hjärtstockarna icke komma att beklädas med spån", vilket heller inte skedde.

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns takfall och spira är täckta med raka spån. Det finns inga uppgifter om att spånen ska ha bytts sedan klockstapeln uppfördes 1936. Spånen har en utformning som var vanlig för tillkomsttiden.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Kyrkokaraktärisering.

Söby begravningsplats. Klockstapeln från väster.

Söby begravningsplats. Spåntäckning på klockstapelns ena takfall.

Söby begravningsplats. Vindskivespån på klockstapelns bun. Foto från sydöst.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Klockstapelns tak och spira redovisas bägge två under "tak".

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant, raka med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån. På vindskivorna finns en variant av mycket svagt rundade spån. I övrigt är takfallens och spirans spån raka.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Vindskivespån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Klockstapelns uppfördes 1936 och spånen är troligtvis de ursprungliga.

Taxinge klockstapel

Fastighet Näsby 5:2

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-06-28

Kortfattad byggnadshistorik

Den medeltida kyrkplatsen är okänd. Den nuvarande kyrkan, strax söder om säteriet i Näsby, stod klar 1704. Kyrkan har ingen spånbeklädnad.

Klockstapeln, som står på en höjd norr om kyrkan, uppfördes 1869.

Spånhistorik

1869 Klockstapeln byggdes (Turinge-Taxinge församlings hemsida).

1911 I Överintendentsämbetets frågelista angavs att klockstapeln var klädd med spån av gran eller furu i olika mått och av okänd ålder. Spånen beskrevs som "vanlig hyvlad spån". Både huvens och stolparnas spån hade samma år behandlats med takspånsolja (ÖIÄ).

1911–1957 Under denna period byttes klockstapelns spån. Bland annat ändrades formen på huvens spån från raka till rundade och strävornas spån fick en mindre storlek (jämförelse mellan fotografier, Kulturmiljöbild och ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns nuvarande spåntäckning är till stor del från 1900-talet. Vid en jämförelse mellan ett fotografi från 1957 och dagens spåntäckning syns att vissa spån har bytts ut. På ett spån finns inristat "KH 1964", vilket tolkas som att klockstapeln tjärades eller fick spån utbytt detta år. På ett fotografi från 1911 syns att klockstapelns huv hade raka spån, men på fotografiet från 1957 har dessa bytts till rundade spån. Man kan också se att strävornas spån har bytts till mindre spån under den här perioden. Äldre spån finns bevarade på klockstapelns huv. Rester av gråaktig beläggning indikerar behandling med asbestpreparat. Partiell omläggning på huv och kompletteringar på strävor har sannolikt gjorts under 2000-talet.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kulturmiljöbild

Kyrkokaraktärisering Taxinge kyrka

Turinge-Taxinge församlings hemsida

<https://www.svenskakyrkan.se/turinge-taxinge/taxinge-kyrka>

Överintendentämbetets arkiv (ÖLÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Taxinge klockstapel. Spånbeklädnad, möte snedsträvor och hjärtstock. Foto från väster.

Taxinge klockstapel. Snedsträvor och hjärtstockar – yngre spån närmast i bild. Foto från nordöst.

Taxinge klockstapel. Notera skillnaden mellan äldre och yngre spån på buven.

Taxinge klockstapel. "KH 1964" inristat på spån på snedsträva. Årtal för omläggning av spån eller underhåll. Foto från väster.

Inventeringsformulär Klockstapel

Klockstapelns alla stolpar och strävor, tak och spira är spånklädda.

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, Spetsiga med rak kant, Näbbformade med rak kant.

Kommentar: Minst 3 olika spånformer finns. Svårt att benämna dessa former. På spiran en slags trubbig spetsform, på takytor en variant som närmast är rundad och en annan sentida som tidigare benämnts kantigt näbbformade. Sentida spån på huven är bredare än övriga.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Samtliga typer bedöms som sågade.

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbestpreparat.

Kommentar: En grå beläggning finns på spånen, kan vara ytbehandlingsmedel med asbest i, exempelvis Toptite. Notera att det kan finnas asbest på spånen!

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold, Synlig.

Hur är takspånen infästa? Spik – oidentifierad typ, Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal, 2000–

Kommentar: De äldsta är troligen från 1900-talets första hälft. På ett fotografi från 1911 syns att klockstapelns huv hade raka spån, men på fotografiet från 1957 har dessa bytts till rundade spån. Äldre spån är svåra att bedöma ålder på grund av tjockt tjärlager/erodering. Senare tillkomna spån (bland annat takkupor) ser relativt nya ut.

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med rak kant.

Kommentar: Mellanting av näbbformade och rundade spån, eller trubbigt spetsformade, se foton.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Tjockt tjärlager, men troligen är samtliga sågade furuspån.

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbestpreparat.

Kommentar: Ett tjockt tjärlager som krackelerat. Eventuellt rester av ytbehandlingsmedel med asbest (Toptite) i, en grå beläggning syns på vissa ställen.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 180, högsta höjd 210

Lägsta bredd 70, högsta bredd 80

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal, 2000–

Kommentar: Främst 1900-tal. Fotografi från 1957 visar att vissa spån har bytts ut sedan dess. På ett spån finns inristat "KH 1964", eventuellt gjordes en omtjärning eller ett spånbyte detta år. Fotografier visar att mellan 1911 och 1957 har strävornas spån bytts till en mindre variant. Partiella spånbyten på strävor har sannolikt gjorts under 2000-talet.

Övrigt De spån på strävorna som gick att mäta i sin helhet var 450 mm långa, både de äldre och nyare. Viss synlig infästning finns, bland annat på huvens äldre spån som ibland har dubbel infästning med spik.

Tveta kyrka

Fastighet Tvetaberg 11:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-07-10

Kortfattad byggnadshistorik

Tveta kyrka uppfördes med långhus och sakristia under 1200-talets senare del. Ett torn tillkom under 1400-talets första hälft och vapenhuset ungefär hundra år senare.

År 1742 fick kyrkan det nuvarande tornet.

År 1907 fick kyrkan ett nytt korparti. Tornets tak och spira är spånklädda.

Spånhistorik

- 1742** Kyrkan fick ett nytt torn. Det gamla tornet var ”till spån och bräder alldeles för-ruttna och av hackspiken sönderhackat och bortskämt”. Ett nytt mindre och mer proportionerligt torn beslutades att byggas. Till det nya tornet behövdes bland annat 11 000 furuspån. Tornbyggaren Lars Ersson stod bakom det nya tornet (Tveta kyrka. Sörmlands kyrkor).
- 1911** Tornets spån beskrevs vara sågade furuspån av okänd ålder, tjärade, med måtten längd 45 cm, bredd 8,5 cm, tjocklek 12 mm i basen och 2 mm upptill (ÖIÄ).
- 1979** Tornets spåntak besiktigades av Firma Takbehandlingar. Spånen ansågs vara felaktigt tillverkade: ”Spånen äro sågade och för tunna, endast 15 mm samt fel uttagna ur träet med följd av att årsringarna icke kommit vinkelrätt mot flatsidan.” Nästan samtliga spån hade spruckit och var rötskadade. Många spån hade fallit bort. Även läggningen var felaktigt utförd eftersomnockarna inte var lagda i solfjäderform. Nyläggning av spån rekommenderades, med handkluven och tryckimpregnerad furuspån spikad med rostfri syrafast spik (ATA).
- 1980** Takarbeten utfördes av Firma Takbehandlingar. I tidningsartikel om det pågående arbetet med spåntaket står det att underlaget till spåntaket, ett läktverk av trä, skulle behöva bytas men att man väntade med det och bara bytte spånen. Spånen var tryckimpregnerade och tjärdoppade och vissa spån märktes med firmanamn och datum. Eftersom spånläggarna letade efter bomärken under spånen som de rev borde de ha varit av hög ålder (ATA).
- 1987** Tjärstrykning av taket (Hagaeus & Nilsson 2018).
- 2009** Tjärstrykning av taket (Hagaeus & Nilsson 2018).
- 2018** Besiktning av spåntaket, som var i gott skick med några undantag (Hagaeus & Nilsson 2018).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Endast tornets tak och spira är spåntäckta. Spånen är lagda 1980 och är kluvna, tryckimpregnerade och tjärdoppade. I en tidningsartikel nämns det att spånläggarna på 1980-talet letade efter bomärken under de gamla spånen som de rev, vilket borde betyda att spånen var av hög ålder. Vid en bedömning som gjordes av spåntaket 2018 togs mått på tornets spån. De är 440 mm långa med ett bleke på cirka 135 mm. Bredden varierar mellan 70 och 110 mm, men med fler runt 100 mm. Vid besiktningen noterades det också att det finns spån på lanterninhuven som ser huggna ut på ytan medan ett par har spår av sågning, sannolikt på grund av inpassning vid läggning.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bebyggelseregistret (BeBR): Tveta kyrka.

Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag. Strängnäs stift. Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum rapport 2015:04.

Hagaeus, Thomas & Nilsson, Amanda 2018. *Tveta kyrkas torntak. Undersökning av spåntakets skick*. Hagaeus Bygghantverk.

Kyrkokaraktärisering.

Tveta kyrka. Sörmlands kyrkor.

Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Böjda spån har formats för placeringen med yxa och såg på vissa ställen.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tryckimpregnerade och tjärdoppade vid läggning.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej

Intressanta anslutningar I brytningar lagda kant i kant vilket skapar en generalskarv och glipa.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

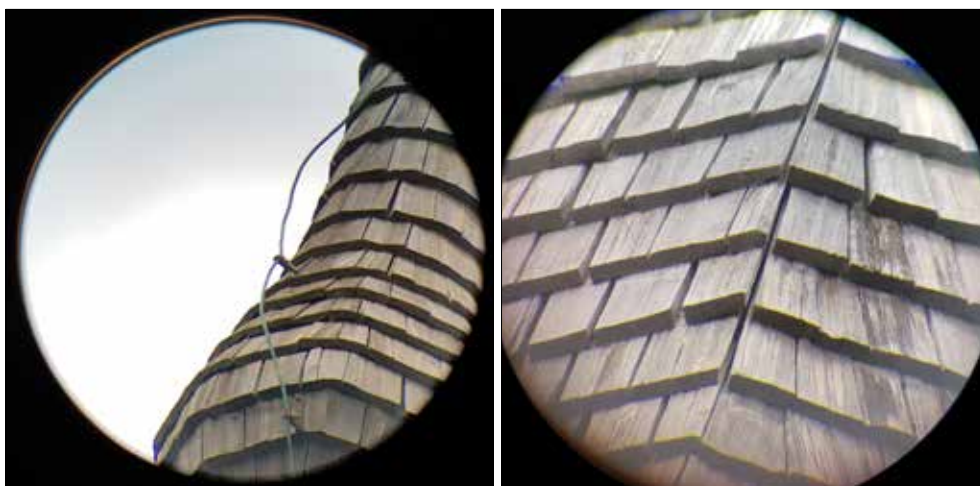
Kommentar: Spånen är lagda 1980 enligt arkivhandlingar.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Tornet kan ha delar från en senmedeltida konstruktion, vilket bör tas i beaktande vid spånspikning.

Övrigt Inskottsplåtar eller pappremisor mellan skiften på huven har lossat.

Tveta kyrka. Tornet från sydöst.

Tveta kyrka. Spirans spån (t.v.) respektive tornets spån (t.h.) från sydöst.

Ytterenhörna kyrka

Fastighet Ytterenhörna kyrka 1:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-06-07

Kortfattad byggnadshistorik

Ytterenhörna kyrka uppfördes under 1100-talets senare del och fick ett västtorn omkring 1200. En sakristia i norr och ett vapenhus till söder tillkom senare under medeltiden.

År 1756–1758 genomgick kyrkan en stor om- och tillbyggnad där en korsarm tillkom i norr. Kyrkan skadades vid ett blixtnedslag 1764 och återuppbyggdes åren därpå. Tornet byggdes om för att klockorna skulle kunna hänga där och fick då sin befintliga huv.

Spånhistorik

1766–1767 Kyrkan återuppbyggdes efter ett blixtnedslag. Yttertaket höjdes och täcktes med tegelpannor. Tornet byggdes om och fick en huv (Kyrkokaraktärisering; Vård- och underhållsplan).

1777 Nytt spån lades på tornet (ATA; Länstidningen Södertälje 1970-04-17)

1805 Långhusets förut tegeltäckta tak täcktes istället med spån (Kyrkokaraktärisering).

1886 Yttertaket lagades och tjärströks (Kyrkokaraktärisering).

1899–1902 På fotografier från perioden syns det att absidens spån vid tiden var lagda i mönster med omväxlande spetsiga och raka rader medan långhusets södra takfall endast hade raka spån. Tornets spån tolkas som rundade (ATA).

1906–1907 Kyrkan restaurerades och nytt spån lades på taken. Tornets spån byttes inte. Kyrkans yttertak tjärades, kimrök tillsattes (ATA; Kyrkokaraktärisering; Länstidningen Södertälje 1970-04-17; ÖIÄ).

1911 Kyrkans tak beskrevs vara täckt med sågade furuspån från 1906 som tillverkades på Rösta (?) såg inom socknen, men det angavs att det var svårt att få tag på ”fullt lämpligt kärnvirke” till spån. Spånen hade en rak bas och måtten avgavs vara 45 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 20 mm i basen och 4 mm upptill (ÖIÄ).

Cirka 1945 Byte av spån på tornets södra sida (ATA; Länstidningen Södertälje 1970-04-17).

1968 Erik Salvén besiktigade kyrkans spåntak och menade att taket var för bristfälligt för att kunna lagas. Kyrkorådet beslutade att ta in anbud på helt nytt spåntak, men skickade också en förfrågan till Riksantikvarieämbetet om byte av takmaterial till koppar. Riksantikvarieämbetet medgav inte materialbyte med hänsyn till kyrkans karaktär. Före omläggning av taken med spån skulle samråd ske med dr Erik Salvén, menade Riksantikvarieämbetet (ATA).

1970 Omläggning av kyrkans tak. Takspån levererades från Saljebygdens hemslöjd. Byggmästare Bengt Källström lade spånen samma år. Vissa av tornets spån var troligen från 1777. De beskrevs som ”fortfarande friska, men behövde bytas för att de var utnötta.” Det satt björknäver mellan spånorna. Tornets spån från 1907 var rundade, men byttes nu mot rakt avslutade spån. I en tidningsartikel motiverades det med att det blev billigare med raka spån (ATA; Länstidningen Södertälje 1970-04-17).

- 1972** Slutbesiktning av omläggning av takspån. Läckage i rännalar förekom och berodde troligen på att vissa spån tagits bort för plåtarbeten och sedan inte lagts tillbaka på rätt sätt. Vissa spån var inte spikade. Taket färgade av sig och missfärgade kyrkans fasader ett år efter läggning. De felaktigt lagda spånen lades om av byggmästaren takläggare Bengt Källström (ATA).
- 1975** Kyrkorådet fick endast in ett anbud när det var dags att tjära kyrkans tak. De ansåg det problematiskt att så pass få aktörer arbetade med tjärning av kyrktak och därmed kunde lägga sig högt i pris, vilket de framförde i ett brev till Riksantikvarieämbetet och frågade om de kunde göra något för att verka för att fler aktörer började arbeta med tjärning av spåntak (ATA).
- 1978** Spåntaket beskrevs vara i gott skick (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1993** Inför restaurering av kyrkan beskrivs att spåntaken skulle ses över och eventuellt skadade spån bytas mot nya lika befintligt: ”Nya spån spikas med 2 1/2” trådspik rostfritt stål. Nya spån tjärdoppas. Tjäran skulle vara trätjära, exempelvis ren furutjära från Skogens kol AB i Kilafors. Alla takytor som tidigare varit tjärade behandlas. Tjäran ska helst strykas varm och i torr och varm väderlek. Om den sprutas ska den efterstrykas med pensel.” (ATA).
- 1994** Yttertakets spåntäckning lagades och tjärströks (Kyrkokaraktärisering).
- 2018** Spåntaket tjärades. Några spån byttes mot nya, Entreprenör Hälsinge Takspån.

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan skadades vid ett blixtnedslag 1764 och när den återuppbyggdes belades taket med tegel. År 1805 byttes takmaterialet till spån. Ytterenhörna kyrka är en av flera kyrkor där församlingen senare har ansökt om att få byta takmaterial, i det här fallet till kopparplåt 1968. Riksantikvarieämbetet medgav inte materialbyte med hänsyn till kyrkans karaktär. Istället lades spåntaket om på 1970-talet, och det är till största del det som ännu ligger kvar. Vid den omläggningen upptäcktes att vissa av tornets spån troligen var från 1777. De tvåhundra år gamla spånen beskrevs som ”fortfarande friska, men behövde bytas för att de var utnötta.” Det satt björknäver mellan spånorna.

Kyrkans samtliga takfall är sedan 1970 klädda med endast rakt avslutade spån, men äldre fotografier visar att flera olika spånformer och mönsterläggning har förekommit tidigare. Tornets spån från 1907 har beskrivits som rundade. På ett fotografi från 1899 syns det att absidens spåntak var mönsterlagt med rader med omväxlande raka och spetsiga spån. På ett fotografi från 1902 syns att kyrkans södra takfall endast hade rakt avslutade spån vid tiden. Bytet till raka spån 1970 motiverades i en tidningsartikel med att det blev billigare. Under 2018 tjärades kyrkans spåntak. Några spån ersattes av nya. Buntar med dessa lagningspån visar tjärdoppade spån med 50% splintved, kluvna i blekets nedre del, övriga delar sågde. Årsringarna är stående eller något lutande.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- Kyrkokaraktärisering Ytterenhörna kyrka.
- Länstidningen Södertälje 1970-04-17.
- RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.
- Takmaterial på kyrkobyggnader.
- Vård- och underhållsplan Ytterenhörna kyrka 2007.
- Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

*Ytterenhörna kyrka.
Kyrkan från söder
före tjärning.*

*Ytterenhörna kyrka.
Vapenhusets vind-
skeivespån före tjär-
ning. Foto från söder.*

*Ytterenhörna kyrka.
Detalj av vapenhusets
spåntak efter tjärning
september 2018. Foto
från öster.*

*Ytterembörna kyrka.
Tornets spåntäckning
efter tjärning, septem-
ber 2018.*

*Ytterembörna kyrka.
Bunt med lagnings-
spån med stora delar
splintved.*

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjärades september 2018 med spruta.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Samtliga vindskivor täcks av en rad spån. De är raka med fasad kant men med ett avfasat hörn nedåt, se foto. Under raden med spån sitter en vindskiva. Nockbrädor i trä.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Spånen uppfattas som "standardspån" av den typ som varit vanlig under 1900-talets senare del. Arkivuppgift om omläggning på 1970-talet.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Samtliga tak är spåntäckta vilket är en viktig del av kyrkans karaktär. 1970-talets täckning motsvarar inte den som då togs bort. Troligen finns medeltida träbyggnadsdelar bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Samtliga av kyrkas takfall är spåntäckta med samma typ av spån. Liggande och stående årsringar, frodvuxet förekommer. Spåntaket tjärades september 2018, enstaka spån byttes ut.

Ösmo kyrka

Fastighet Ösmo kyrka 1:1

Län Stockholm

Inventeringsdatum 2018-06-19

Kortfattad byggnadshistorik

En mindre kyrka uppfördes troligen på 1100-talet. Tornet i väster tillkom något senare. Murdelar av den romanska kyrkan ingår i tornets norra del samt i långhusets norra mur. På långhusets vind framträder spår från takfallet av en äldre, lägre kyrka.

Kyrkan byggdes därefter till i flera omgångar. På 1300-talet uppfördes en sakristia i norr och långhuset förlängdes mot öster där det avslutades med ett rakt kor i samma bredd. Under 1400-talet genomfördes omfattande arbeten. Långhuset breddades, tornet breddades för att anpassas till långhuset och ett vapenhus uppfördes i söder.

År 1716 byggdes det Törnflychtska gravkoret i öster.

Den nuvarande tornhuven med lanternin uppfördes på 1730-talet.

Bårhuset uppfördes i kyrkogårdens nordöstra hörn 1874. År 1932 byggdes det om.

Spånhistorik

1730–1739 Tornet försågs med ny tornhuv (Kyrkokaraktärisering).

1731–1732 Omläggning av spåntak (Kyrkokaraktärisering).

1830–1835 Kyrkan genomgick en större upprustning (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak beskrevs vara klädda med handkluvna furuspån med en slags näbbform, med måtten 47 cm i längd, 13–16 cm i bredd som mest och tjocklek på 30 mm nedtill och 5 mm upptill. De var tjärade. När spånen lades var inte känt (ÖIÄ).

1922–1923 Nytt spån lades på kyrkan, sakristian och vapenhusets tak. ”Nytt spån av alldeles samma form och tjocklek som den forna, vilken med åren blivit mycket bristfällig” (ATA).

1924 Tjärning av det nya spåntaket. Församlingen ansökte om att få byta spåntaket på torn och lanternin mot kopparplåt. Riksantikvarieämbetet menade att tornet och lanterninen ”av ålder varit täckta med spån och då detta material utan tvivel åt tornhuven och dess krön gäve en karaktär, som bättre än plåttäckning sammanginge dessas former, samt spån över huvud taget måste anses vara såväl ur estetisk som antikvarisk synpunkt att föredraga, ville riksantikvarien bestämt motsätta sig, att tornhuven och lanterninen omtäcktes med annat material än spån av bästa beskaffenhet”. Kungl. Byggnadsstyrelsen anslöt sig till Riksantikvarieämbetets utlåtande (ATA).

1927 Kyrkans spåntak lades om (ATA). *(Kommentar: Troligen stämmer uppgiften om 1922–1923 bättre. Möjligen avses tornets spåntak.)*

Cirka 1930 Tornets spåntak lades om (ATA).

- 1966** Församlingen ansökte om att byta tornets spåntäckning mot kopparplåt. ”Den nuvarande beläggningen av spån – ca 35 år gammal – börjar bli bristfällig [...]” Församlingen ansåg att det var för dyrt att lägga ett nytt spåntak. Riksantikvarieämbetet ansåg att det skulle innebära ”en icke oväsentlig förändring av huven karaktär och bör därför helst undvikas. Vid omtäckningen av huven torde lämpligen tryckimpregnerad ekspån av god kvalitet böra användas”. Även Kungl. Byggnadsstyrelsen ansåg att det skulle vara en icke oväsentlig förändring och att endast spåntäckning komma ifråga. ”Anvisningar rörande tillverkning och påläggning av spån utarbetade inom byggnadsstyrelsen bilägges” (ATA).
- 1967** Tornets spånklädda tak lades om (ATA).
- 1972** Gravkorets tak täcktes om med kopparplåt (ATA).
- 1982** Förslag till byte från spåntak på sakristians tillbyggnad till plåttak eftersom lutningen är mindre än vad som är lämpligt för spåntak. Riksantikvarieämbetet godkände förslaget. De andra spåntäckta takytorna var vid tidpunkten i gott skick (ATA).
- 1985** Förslag till tjärstrykning av spåntak (ATA).
- 1994** Förslag till utvändig restaurering, bland annat lagning av tornhuvens fuktskadade hörnor. Skadade spånklädda ytor skulle täckas om med spån lika befintliga. Spåntaket tjärades (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Spåntaket på kyrkan, vapenhuset och sakristian lades om på 1920-talet och tornet på 1930-talet. Redan 35 år senare angavs det att tornets spåntäckning började bli bristfällig och tornets tak lades om 1967. Församlingen har två gånger under 1900-talet ansökt om att få byta tornets spåntak mot ett plåttak, men inte fått tillstånd av Riksantikvarieämbetet och Kungl. Byggnadsstyrelsen. Det finns inga uppgifter om att kyrkans spåntak ska ha lagts om i sin helhet sedan 1920-talet, men vid inventeringen bedömdes det att spånen inte är så pass gamla. De kan ha lagts om på 1960-talet när det nämns att brister började uppstå på taket. På vissa spån finns en gråaktig beläggning. Det kan vara rester från ytbehandlingsmedlet Toptite, som innehåller asbest och användes under en period på 1900-talets mitt.

Bårhusets spåntak är troligen från 1900-talets mitt eller senare del.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- Bellberg, Hedvig & Bygdén, Bengt 2015. *Medeltida kyrkotaklag. Strängnäs stift. Stockholms län. Inventering och dokumentation etapp 1 2013–2014*. Stockholms läns museum rapport 2015:04.
- Kyrkokaraktärisering Ösmo kyrka.
- Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

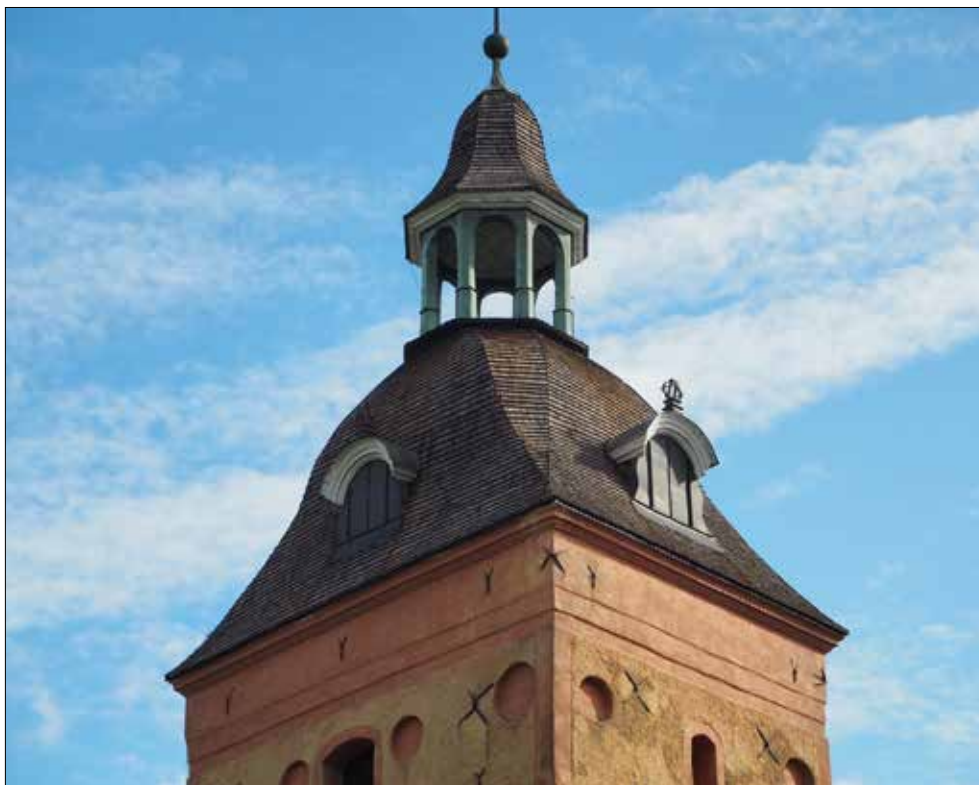
Ösmo kyrka. Kyrkan från nordöst (t.v.). Vapenbusets spåntak, västra takfallet (t.h.).

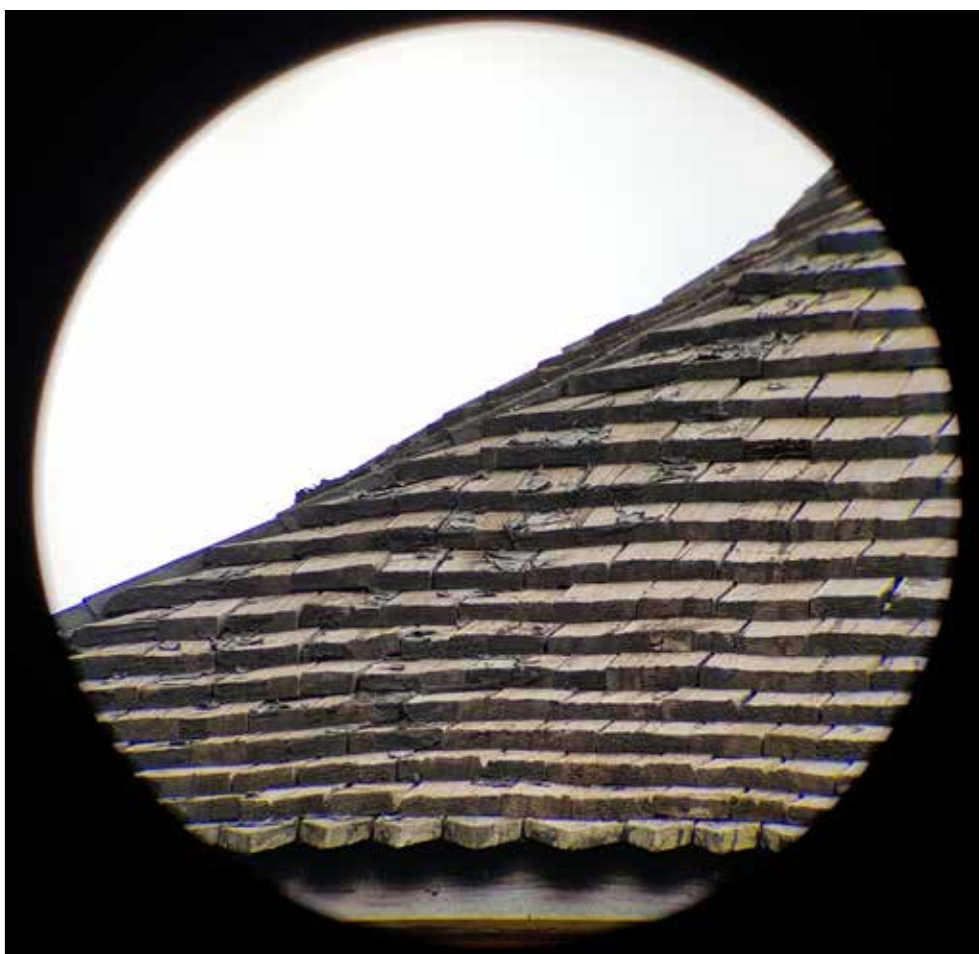
Ösmo kyrka. Långhusets södra takfall.

Ösmo kyrka. Gravkapellet från sydöst.

Ösmo kyrka. Tornet från sydväst.

Ösmo kyrka. Tornets spåntak från söder.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhus, vapenhus och sakristia.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Ej typisk näbbform, se foton. Kantigt avslut. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbestpreparat.

Kommentar: Troligen asbestbehandlat på grund av gråaktig beläggning på vissa ställen.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Arkivuppgifter talar för 1920-tal, dock inte okulära bedömningen som mer tyder på 1900-talets mitt eller strax därefter.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Spånens form är ovanlig. Tornets spån skiljer sig i form från övriga takfall. I vapenhuset och sakristian finns takstolar med återanvända medeltida delar.

Övrigt Långhus, vapenhus och sakristia har samma typ av spån och omfattas av formuläret. Mycket kvist i bleket.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Tornet.

Spånens form Raka med rak kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Troligen kluven ovansida, om inte det så är den sannolikt sågad.

Spånens ytbehandling Tjära, Tryckimpregnerat, Annat.

Kommentar: Stora flagor finns på tornet, oklart vilken typ av ytbehandling. Arkivuppgifter talar för att spån tillverkades av tryckimpregnerat ekvirke.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Eventuellt 1960-tal.

Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Spånen skiljer sig från kyrkans övriga takfall.

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med rak kant.

Kommentar: Ej typisk näbbform, kantig form, se bilder. Nedersta raden är spetsiga.

Träslag Furu.

Ytbearbetning Ovansida: Sågade

Kanter Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbestpreparat.

Kommentar: Eventuellt Toptite/asbest? En gråaktig yta på vissa ställen på både kyrka och bårhus.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950-2000, 2000–

Kommentar: Okulära bedömningen tyder på 1900-talets mitt eller strax därefter. Ett av takfallen ser ut att vara lagt relativt nyligen.

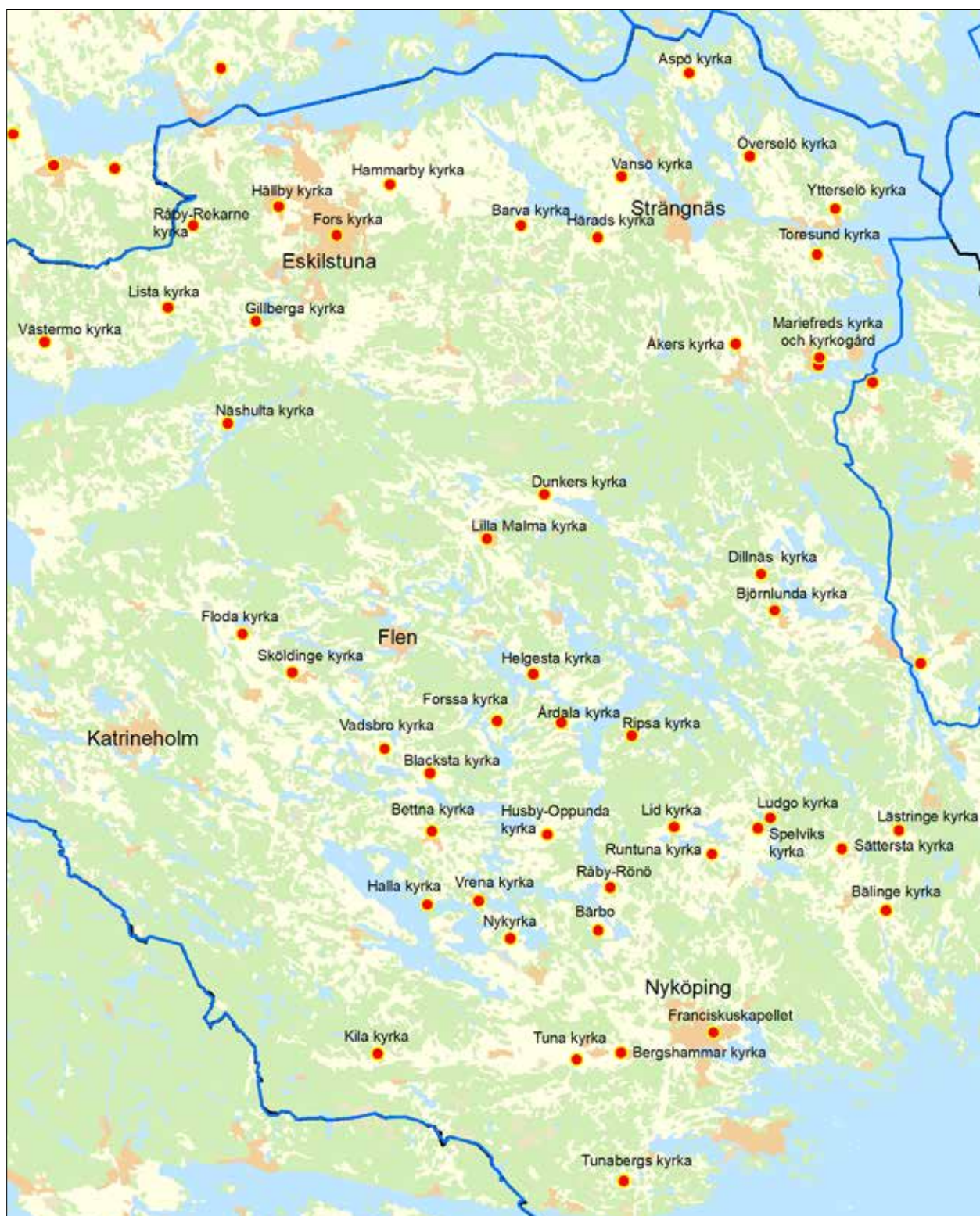
Att särskilt tänka på gällande kyrkans spåntäckning ... Spånens form är ovanlig.

Södermanlands län

STRÄNGNÄS STIFT

SÖDERMANLANDS LÄN

Aspö kyrka	198
Barva kyrka och klockstapel	201
Bergshammars kyrka och klockstapel	208
Bettna kyrka, klockstapel och stigluckor	214
Björnlunda kyrka och klockstapel	218
Blacksta kyrka och klockstapel	221
Bälinge kyrka och klockstapel	224
Dillnäs kyrka	234
Dunkers kyrka	238
Floda kyrka och klockstapel	240
Fors kyrka	244
Forssa kyrka, klockstapel och stiglucka	249
Franciskuskapellet, klockstapel	253
Gillberga kyrka	255
Halla kyrka och klockstapel	258
Hammarby kyrka	261
Helgesta kyrka och klockstapel	264
Husby-Oppunda kyrka och klockstapel	268
Hällby kyrka och klockstapel	271
Härads kyrka, klockstapel och stigluckor	274
Kila kyrka och klockstapel	280
Lids kyrka och klockstapel	283
Lilla Malma kyrka och klockstapel	286
Lista kyrka och klockstapel	291
Ludgo kyrka	296
Lästringe kyrka och klockstapel	302
Mariefreds kyrka och kyrkogård med klockstapel	305
Nykyrka kyrka och klockstapel	310
Näshulta kyrka och klockstapel	312
Ripsa kyrka och gravkapell	316
Runtuna kyrka, klockstapel och stigluckor	324
Råby-Rekarne kyrka och klockstapel	328
Råby-Rönö kyrka och klockstapel	332
Sköldinge kyrka och klockstapel	334
Spelviks kyrka, klockstapel och grindstolpar	342
Sättersta kyrka och klockstapel	347
Toresunds kyrka och klockstapel	350
Tuna kyrka och bårhus	353
Tunabergs kyrka, klockstapel, stiglucka och lapidarium	358
Vadsbro kyrka och klockstapel	367
Vallby kyrka	371
Vansö kyrka	378
Vrena kyrka och klockstapel	385
Vårdinge kyrka	388
Västermo kyrka och klockstapel	392
Ytterselö kyrka och Soopska gravmonumentet	396
Åkers kyrka, gravkapell och stigluckor	402
Årdala kyrka	408
Överselö kyrka och bårhus	410

Inventerade kyrkomiljöer i Södermanlands län, Strängnäs stift. Skala 1:500 000.

Aspö kyrka

Fastighet Aspö kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Under 1100-talet uppfördes kyrkans långhus och torn. Under 1200-talets slut eller 1300-talets början förlängdes kyrkan åt öster och sakristian uppfördes. På 1400-talet förlängdes kyrkan ytterligare åt öster och ett vapenhus uppfördes.

Kyrkans tornhuv är spåntäckt.

Spånhistorik

- 1731** Kyrkan finns avbildad i Johannes Fors *Monumenta Sudermanniae*. Långhuset, vapenhuset och strävpelarnas tak är spånklädda. Spånen är avbildade med rundad bas (ATA).
- 1770–1779** Taket spånslogs (Kyrkokaraktärisering).
- 1851** Kyrkans tak byggdes om och försågs med nya takstolar. Kyrkans takresning/nocklinje sänktes minst tre meter och spåntäckningen ersattes med plåttäckning, utom på tornet (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Tornets spån beskrevs vara sågade och tjärade, av okänd ålder (ÖIÄ).
- 1927** Program till restaurering av Erik Fant. Tornets spånklädning skulle ses över och lagas. Skadade spån skulle ersättas med nya med samma form som de gamla. Nya spån skulle tillverkas av kluvet, kärnigt virke, väl torkat och därpå impregneras med varm trätjära (ATA).
- 1930** Tornet fick ny spåntäckning, enligt förslag av arkitekt Erik Fant, ingenjör N. Royen och konservator Österlund (Kyrkokaraktärisering).
- 1949** Arbetstillstånd söktes för reparation och ombyggnad av tornhuven. Skador hade uppstått på grund av hackspettar. Förslag om att lägga nya spåntade brädor, papp och nya takspån (ATA).
- 1959** Beslut om restaurering av kyrkan. Tjärstrykning och lagning av spån på tornet. Tornets spånbeklädnad skulle målas med samma färgpreparat som använts vid spånets nyläggning några år tidigare (ATA).
- 1982** Tornets spåntak tjärades (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1998** Tornets spåntak tjärades (Kyrkokaraktärisering)

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans tak har tidigare varit spånklätt, men spåntäckningen ersattes på 1850-talet med plåt. Idag är endast tornets huv spånklädd. Tornhuven är klädd med raka spån som ser ut att vara lagda vid två olika tillfällen. De äldsta, som främst finns på spiran, kan vara från 1930 eller 1949 när tillstånd söktes för att lägga om spånen. De senare tillkomna spånen kan vara från 1959 då lagning av tornet skulle ske, men troligen är de lagda senare. Spånen har likadan form och ser ut att vara lika gällande mått. De äldre spånen har synlig infästning, medan spikarna är dolda på de nyare spånen. Spirans spånyta är tjärad, medan takets nedre del uppfattades som urlakad vid inventeringstillfället.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Aspö kyrka.

Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Aspö kyrka. Den spåntäckta tornspiran från sydöst respektive väster.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Formulär omfattar övre delen av tornaket, spetsen – spiran.

Spånens form Raka med rak kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Troligen sågade, svårt att avgöra säkert.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockare tjärlager på spiran än på takets nedre del.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Brytning över snednockar, olika takfall möts kant i kant.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Eventuellt från omläggning 1930.

Övrigt Mycket kvist i bleket.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Tornets nedre del.

Spånens form Raka med rak kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Spånen är yngre än de på spiran.

Barva kyrka och klockstapel

Fastighet Barva kyrka 1:1, Lindholm 2:2 (klockstapel)

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under 1100-talets andra hälft och bestod av ett långhus, ett smalare kor i öster och möjligen en absid. Under medeltiden byggdes en sakristia i norr och ett vapenhus i söder.

På 1640-talet revs det medeltida koret och kyrkan förlängdes åt öster med nytt kor. Troligen uppfördes delar av den nuvarande sakristian.

År 1795–1799 byggdes kyrkan till med korsarmar i norr och söder. Sakristian förstörades. I dagens kyrka finns medeltida murverk troligen enbart bevarat i långhusets västra del. Kyrkan har tidigare haft ett spånklätt tak, men har idag ett plåttak.

Klockstapeln som står på en höjd öster om kyrkan är från 1600-talets mitt. Troligen ingår bevarade delar från en äldre klockstapel i den.

Spånhistorik

1650-tal I sockenstämmoprotokoll från 1654 står att halva kyrktaket skulle läggas om med 16 000 furuspån. Dessa skulle huggas på gårdarna, 400 per gård, 200 per halv gård och 100 på varje fjärdedels gård. Så skulle för övrigt var och en lämna sju spån. Taket lades troligen om några år senare och tjärades därefter (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1664 Större arbeten utfördes på klockstapeln. Eventuellt uppfördes den nuvarande klockstapeln (Kyrkokaraktärisering).

1665 Arbeten utfördes på klockstapeln (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1670-tal Kyrktaket tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1680-tal Kyrktaket tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1700-tal, tidigt Kyrktaket tjärades. Klockstapeln reparerades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1730-tal Kyrktaket tjärades. Klockstapeln reparerades. Sakristians spåntak lades om (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1795–1799 Kyrkans yttertak belades med spån och tjärades. Klockstapeln reparerades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21; Kyrkokaraktärisering).

1819 Kyrktaket tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1820 Klockstapeln reparerades och tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1823 Klockstapeln tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1874 Kyrkans spåntak lades om med kluvna spån (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1942-11-21).

1909 Kyrkans spåntak ersattes med järnplåt (Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapeln beskrevs ha handkluvna furuspån av okänd ålder. Spånen hade måtten 53 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 21 mm nedtill och 1 mm upp-till. Spånen var tjärade (ÖIÄ).

- 1930–1939** Klockstapeln var i behov av reparation. Befintliga spån beskrevs vara i ek, fur och gran. Församlingen önskade omtäcka klockstapeln med ekspån, som verkade vara vad som ursprungligen använts. Arkitekt Ove Leijonhufvud fick i uppdrag av Kungl. Byggnadsstyrelsen att yttra sig i frågan om klockstapelns renovering. Hans besiktning av klockstapeln visade att det fanns äldre handkliven ekspån samt mindre partier med senare tillkommen spån av ”sämre typ”. På taket var spånen huvudsakligen av den äldre typen, men såväl gammal som senare spån där var i dåligt skick. Hjärtstolparnas spån var av den äldsta typen och bedömdes i stort kunna bibehållas, men enstaka spån byttes. Syllens fasader täcktes med spån av både gammal och ny typ. Delvis hade syllpartierna klätts med brädor, vilka beslutades kläs med spån vid renoveringen. För nya spån fanns redan ekvirke fällt. Nya spån skulle utföras ”fullständigt i enlighet med den äldre spåntypen och bör vara handklivna”. De tjärdoppades och ströks sedan med trätjära. Takets spån skulle helt bytas till nya spån. På syllens fasader skulle befintliga spån och brädbeklädnad tas bort och kläs med nya spån (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1975** Klockstapelns stege försågs med skyddsanordning. Klockstapeln ströks med tjära, möjligen stenkoltjära (Kyrkokaraktärisering).
- 1994** Klockstapeln reparerades. En del takspån ersattes. Uppgift om att allt virke tidigare hade behandlats med stenkoltjära, vilket skulle skrapas bort. Nya spån skulle göras av kliven ek i samma utseende som befintliga och doppas i värmd dalbränd trätjära. Utförande enligt Riksantikvarieämbetes rapport *Spån* (1981). Klockstapeln ströks med Ulfshyttans äkta dalbrända trätjära och balsamterpentin, pigmenterat med järnoxidsvart pigment. Förslaget utarbetades av arkitekt Per Persson, Saltsjöbaden. Arbetet utfördes av byggnadsfirman Sven Ekdahl, Eskilstuna (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 2000** Klockstapeln ströks med tjära (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns huv, hjärtstolpar och syll är klädda med näbbformade spån som till största del troligen är från den renovering som skedde under 1930-talet. Enligt arkivhandlingar fanns det inför renoveringen på 1930-talet två generationer av spån på klockstapeln. På hjärtstolparna fanns i huvudsak äldre spån som var i bra skick och som skulle bevaras. Vid inventeringen gick det dock att konstatera att även dessa spån byttes i sin helhet. Spånen skulle enligt arkivhandlingar göras lika befintliga spån, men skillnaderna blev ändå påtagliga, bland annat gällande spånens form. Spånen skulle handklyvas men befintliga spån är sågade. Spånen är av ek. Spånen före 1930 hade en traditionell näbbform, medan de nya spånen fick en modern näbbform, typisk för 1900-talet. På hjärtstolparna hade de äldre spånen medvetet placerade synliga spikhuvuden, medan de nya spånen till viss del fick synlig infästning, men utan medveten placering och estetisk verkan. På spånen från 1930-talet har ett ganska tjockt tjärlager byggts upp. En del spån byttes ut under 1990-talet.

Barva kyrka har tidigare haft ett spåntak, men det ersattes av ett plåttak 1909, vilket var en period då många församlingar ville byta de underhållskrävande spåntaken mot andra material.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Barva kyrka.

Överintendentämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

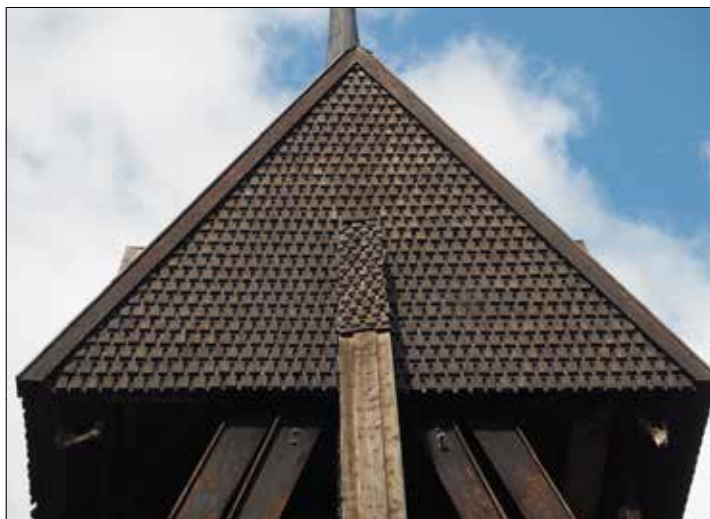
Barva klockstapel. Detalj av spåntäckning på syllen i sydöst.

Barva klockstapel. Spåntäckning på syllen i sydöst. Notera att det finns hål i spånen som inte har använts för infästningen.

Barva klockstapel. Detalj av spåntäckning på hjärtstolpe.

Barva klockstapel. Huvens södra takfall och fasad.

Bergshammars klockstapel. Huvens norra fasad.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Stor sannolikhet att det är ek och att spånen är sågade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.

Kommentar: Svårt att avgöra ålder.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Andra träslag än ek kan förekomma.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Olika generationer spån förekommer. De äldsta kan vara från 1930-talet. Merparten sannolikt från 1994 och enstaka kan vara ilagade 2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Sannolikt ek.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Kommentar: Uppskattningsvis 1994.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre spånklädda hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Andra träslag än ek kan förekomma.

Spånens ytbehandling Tjära, Tjära – stenköl, Annat – Asbest

Kommentar: Eventuellt spår av asbest och/eller stenkölstjära (arkivuppgift). Skiktet är också tjockt svart.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägst höjd 110, Högst höjd 125

Lägst bredd 30, Högst bredd 75

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.

Kommentar: Olika generationer kan förekomma, eventuellt från 1930-talet men även senare.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: En nyare spånvariant med sågade ytor.

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbest.

Kommentar: Eventuellt spår av asbest.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är spånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Höjd på bleke på fasadspån 115

Lägst bredd 60, Högst bredd 90

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1920–2000.

Kommentar: Eventuellt från 1994.

Bergshammars kyrka och klockstapel

Fastighet Bergshammar 16:1, 17:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-15

Kortfattad byggnadshistorik

Bergshammars kyrka uppfördes troligen på 1400-talet och bestod då sannolikt av ett rektangulärt långhus, ett rakt avslutat kor i öster samt en sakristia i norr. Vapenhuset är troligen från 1600-talets första del. Kyrkan har tidigare haft ett spåntak, men täcks sedan 1805 av ett tegeltak.

Klockstapeln står väster om kyrkan. Årtal för uppförandet är okänt. Hjärtstockarna, huvens tak och fasader är spånklädda.

Spånhistorik

- 1671** Till klockstapelns reparation inköptes bräder, tjära och spik. Klockaren betalades för tjärbete (ULA).
- 1674** Spik köptes till klockstapeln (ULA).
- 1701** 700 spån köptes till klockstapeln (ULA).
- 1715** Spik köptes till klockstapeln (ULA).
- 1739** Till klockstapelns reparation inköptes spån och spik (ULA).
- 1746** Kostnad för spåning och tjärning på klockstapeln (ULA).
- 1805** Kyrkans yttertak hade spåntäckning som ersattes med lertegel (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns huv beskrevs ha handkluvna, täljda spån med måtten 35 cm i längd och 5–9 cm i bredd. Formen angavs inte. Spånen var tjärade. Klockstapelns hjärtstolpar angavs vara klädda med bräder, vilket sannolikt inte stämde eftersom hjärtstolparnas spån är av hög ålder (ÖIÄ).
- 1929** I program för restaurering upprättat av Ove Leijonhufvud står det att kyrkans tak är täckt med tegel, delvis på tidigare spåntäckning (ATA).
- 1995** Klockstapeln tjärades med äkta trä tjära efter förslag av Svalsta Byggkonsult AB (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 2016** Församlingen beviljades kyrkoantikvarisk ersättning för renovering och tjärning av klockstapeln (Fördelning av KAE, Strängnäs stift 2017).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns ålder är okänd. Spånen på klockstapelns hjärtstockar och huvens fasader är av hög ålder. På huvens södra fasad är spånen näbbformade, med synlig spikning och med varierande former och storlek, vilket ger ett ålderdomligt intryck. Enstaka spån har bytts. På den norra fasaden finns mönsterläggning med varannan rad rakt avslutade spån och varannan rad med rundade spån. Infästningen är dold. Spår av röd färg finns på den norra fasaden och eventuellt också på den södra. Hjärtstockarnas spån är dels rakt avslutade nedåt, dels rundade (tre rader raka och en rad rundade) och täcks av ett tjockt tjärlager. Det finns stora variationer på spånens mått. På hjärtstockarna förekommer bredder mellan 50 och 150 mm. Huvens tak är klätt med spån som uppskattningsvis är från 1900-talets senare del. Takytan är mönsterlagd med tre rader spetsiga spån och en rad raka spån.

I kyrkans räkenskapshandlingar från 1661 till 1771 nämns inköp av spån, spånspik och tjära flera gånger, men oftast till kyrkan. Vid några tillfällen nämns det inte till vilken byggnad spånen har köpts. År 1671 nämns en reparation av klockstapel, men varken inköp av spån eller kostnad för spåning. Däremot betalades klockaren för tjärningsarbete. År 1701 inköptes sjuhundra spån till klockstapel. År 1739 skedde en reparation till vilken både spån och spik köptes. År 1746 fanns en kostnad för spåning och tjärning av klockstapel, vilket eventuellt kan ha gjorts med det material som inköptes 1739. Eventuellt kan en del av klockstapelns spån vara de som inköptes 1701 respektive 1739. Sjuhundra spån bör motsvara ungefär ett av huvens takfall eller fasader.

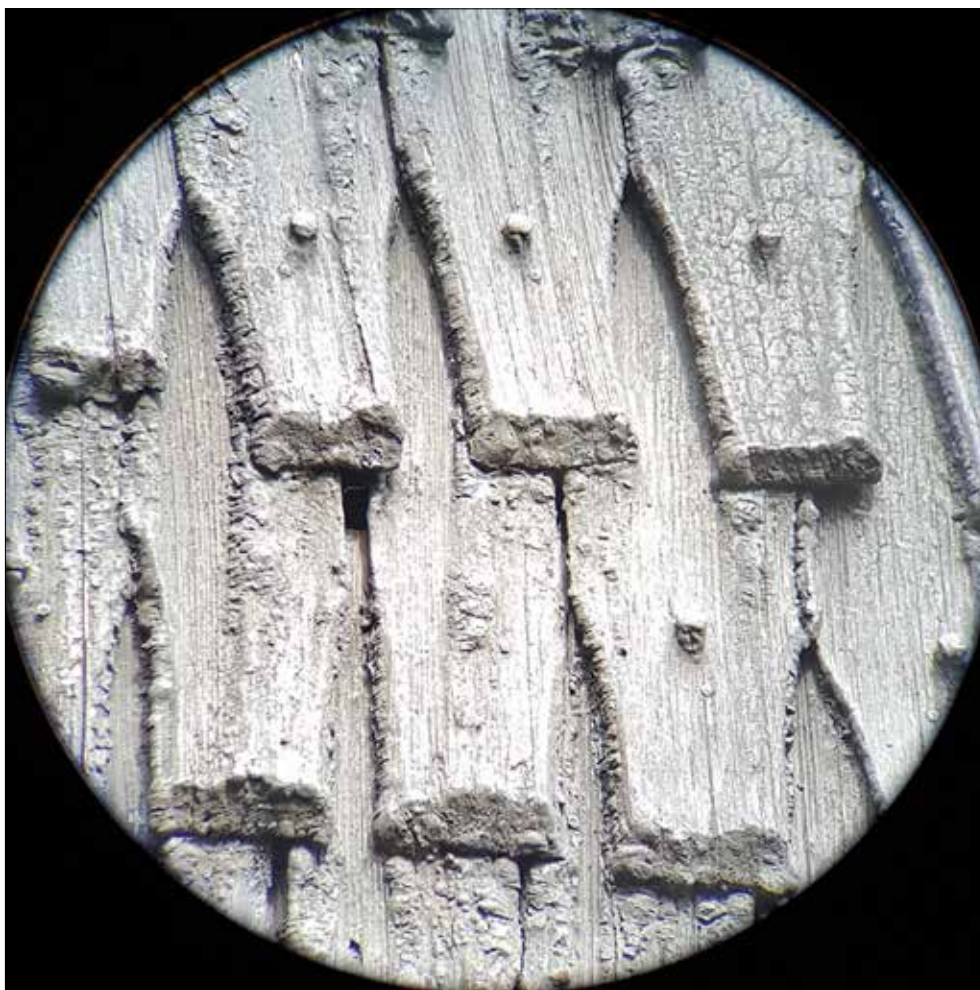
Vid kommande takarbeten på kyrkan är det av intresse att dokumentera det äldre spåntaket som ska finnas under tegeltaket. Eftersom tegeltaket lades 1805 bör spåntaket vara från 1700-talet eller tidigare.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- Fördelning av KAE, Strängnäs stift 2017.
- Kyrkokaraktärisering Bergshammars kyrka.
- Landsarkivet i Uppsala (ULA): Bergshammars kyrkoarkiv, räkenskaper för kyrka och församling, SE/ULA/10107/L I a/1 (1661–1761).
- Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Bergshammars klockstapel. Huvens södra fasad med ålderdomliga spån, variation i spånens form och mått.

Bergshammars klockstapel. Spån på huvens södra fasad.

Bergshammars klockstapel. Detalj från hjärtstolpe med spån i varierande mått och med ett tjockt lager tjära.

*Bergshammars klockstapel.
Huvens norra fasad.*

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster, Väster.**Spånens form** Raka med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Omväxlande rader med raka respektive spetsiga spån – tre rader spetsiga spån och en rad med raka spån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Ingen arkivuppgift om takspånens ålder finns.*

SPÅN/FASAD – NORRA GAVELN

Vilka fasader avses i formuläret? Norr.**Spånens form** Raka med fasad kant, rundade med fasad kant.*Kommentar: Likadana som på stolparna.***Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Tjockt lager tjära gör det svårt att se, men med största sannolikhet huggna. Lösa spån från stolpe (likadana och kanske samtida) är huggna på bleket och baksidan.***Spånens ytbehandling** Tjära, Tjära – rött pigment, Rödfärg.*Kommentar: Spår av röd färg. Tjäran är tjock och svart.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Ja.*Kommentar: Varannan rad raka spån, varannan spetsiga.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal.*Kommentar: Spånen är av hög ålder. Inga uppgifter om klockstapelns ålder i karaktäriseringen. Arkivuppgifter om spåninköp under 1700-talet finns.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Huvens fasadspån som ser ut att vara av hög ålder. Även hjärtstolparna spån har ett äldre utseende och variationer i storlek som ger mycket av dess karaktär.

SPÅN/FASAD – SÖDRA GAVELN

Vilka fasader avses i formuläret? Söder.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant, rundade med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av runda spån.***Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Spånen är huggna, syns dock inte några spår av det pga erosion och tjärlager. Troligen furu. Enstaka sågade lagningspån.***Spånens ytbehandling** Tjära, Rödfärg, Tjära – rött pigment.*Kommentar: Eventuellt spår av röd färg. Tjock svart tjära.*

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Kommentar: Svårt att säga men troligen klockstapelns äldsta täckning. Yngre lagningsspån finns från sent 1900 alternativt tidigt 2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånens variationer i mått som ger en levande yta och mycket av klockstapelns karaktär. Synlig infästning.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret De tre hjärtstolparna är spånklädda.

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Klyvda

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Spånen täcks av ett tjockt tjärlager vilket gör verktygsspår är svårt att se. På två lösa spån syns huggspår. Ett av de lösa spånen är kluvet.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt svart lager tjära. Delvis krackelerat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold, Synlig.

Hur är spånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 120, Högsta höjd 180

Lägsta bredd 50, Högsta bredd 105

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Varannan rad raka spån, varannan rundade. Dock gör det tjocka tjärslagret formerna otydliga.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Kommentar: Svårt att avgöra men arkivuppgifter anger flera spåninköp på 1700-talet och dessa spån är huggna.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Variationer i form och mått vilket ger en levande yta och mycket av klockstapelns karaktär.

Bettna kyrka, klockstapel och stigluckor

Fastighet Bettnaby 8:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-21

Kortfattad byggnadshistorik

Bettna kyrka uppfördes under 1100-talets andra hälft och bestod av ett rektangulärt långhus, torn i väster och smalare kor i öster. På 1300-talet förlängdes långhuset mot öster, koret revs och en sakristia tillkom i norr. Under sent 1400-tal breddades långhuset, tornet byggdes på med en våning och fick en hög spira och ett vapenhus byggdes i söder. Den nuvarande sakristian byggdes 1677. År 1774 förlängdes långhuset ytterligare, denna gång mot väster. Vid samma tid revs vapenhuset och det medeltida tornet. Västgaveln blev huvudentré och försågs med den klassicistiska portalen. År 1902 uppfördes ett nytt torn.

Klockstapeln som står nordväst om kyrkan uppfördes 1644. De två stigluckorna i söder och väster uppfördes 1731. De täcks med spånklädda tak.

Spånhistorik

1644 Klockstapeln byggdes. Årtalet står inhugget i en bjälke (Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapelns spån, både på huv och hjärtstolpar, beskrevs vara handkluvna, rundade spån som tjärats, med måtten 56 cm i längd, 10 cm bredd och tjocklek på 30 mm i basen och 15 mm upptill. Det angavs att det inte fanns möjlighet att tillverka sådana spån inom orten (ÖIÄ).

1919–1922 Klockstapeln reparerades (Kyrkokaraktärisering).

1987 Klockstapeln reparerades (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Spånen på klockstapelns hjärtstolpar och syllar är av hög ålder, möjligen skulle de kunna vara ursprungliga från klockstapelns uppförande 1644. Hjärtstockarnas spån är näbbformade, med både fasad kant i basen och på sidorna. De har synlig infästning och täcks av ett tjockt tjärskikt. Syllens spån är raka med dold infästning. Även spirornas spån är av hög ålder, eventuellt 1700- eller 1800-tal. Klockstapelns takspån uppskattas vara tillkomna under 1900-talet, eventuellt vid den reparation som nämns 1987. De är i ek och har rundad form.

Stigluckornas spån uppskattades vid inventeringen vara från 2000-talet, men uppgifter om spånen saknas i arkiv. Furuspånen är kluvna och har sågade kanter och bas. De har rundad form. Spånen har troligen tjärats men vid inventeringstillfället fanns inga synliga rester av tjära kvar.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Bettna kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Bettna klocktapel. Spån på klockstapelns syll.

Bettna klockstapel. Näbbspån med tjockt lager tjära på hjärtstolpe.

Bettna stigluckor. Södra stigluckan.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De fyra hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Även näbbens sidor är fasade.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800–1850.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gamla spån.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall De två spirorna.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Förmodligen gamla handgjorda spån.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.
Är infästningen synlig eller dold? Synlig.
Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.
Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.
Uppskattad ålder på takets spånläggning 1700-tal, 1800-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800–1850.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gamla spån.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Kyrkogårdens båda stigluckor.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Björnlunda kyrka och klockstapel

Fastighet Björnlundagården 7:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-07

Kortfattad byggnadshistorik

Björnlunda kyrka är troligen uppförd under 1100-talets andra hälft eller under tidigt 1200-tal. Den bestod då sannolikt av ett rektangulärt långhus och ett smalare, långsträckt kor i öster. Troligen förlängdes långhuset åt väster under 1300-talet. Ett västtorn tillkom på 1400-talet och troligen uppfördes även sakristian och ett vapenhus framför sydportalen vid denna tid. År 1660 restes tornets nuvarande tornspira.

År 1801–1804 restaurerades kyrkan. Troligen revs vapenhuset i samband med det och en ny entré togs upp i tornets västra fasad. Det Stedingkska gravkoret uppfördes 1839–1841. Kyrkans tak har varit spånklätt, men ersattes med ett plåttak under tidigt 1900-tal.

Klockstapeln uppfördes eller byggdes om 1656. Den står norr om kyrkan och är en öppen klockbock med tre hjärtstockar, strävor och ett korsande sadeltak med täckta gavlar. Hjärtstockarna är spånklädda.

Spånhistorik

- 1656** Klockstapeln byggdes eller byggdes om (ATA; Vårdplan för Björnlunda kyrka 2005).
- Cirka 1900** Kyrkans spåntak ersattes med plåttak utan tillstånd (ATA).
- 1900** Tillstånd för kommunen att upptaga lån på 2 000 kr för reparation av klockstapeln med mera (H. Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, Södermanlands län 1896–1900).
- 1922** Kyrkans plåttak målades om i ny kulör utan tillstånd. Byggnadsstyrelsen skrev angående taket: ”Taket var ursprungligen belagt med tjock ekspån, som för omkring tjugo år sedan byttes till svart plåt utan tillstånd.” Vid besök vid kyrkan beskrevs klockstapeln som helt svarttjärad och dess tak och spira täckta med svart plåt (ATA).
- 1985** Klockstapelns spån beskrevs inför renovering: ”inre master klädda med gamla tjärstrukna spån av hög kvalitet” (ATA).
- 1989** Renovering av klockstapeln. Inga uppgifter om arbeten med spån. Målning med dalbränd tjära, en gång varm och en gång kall. Förslag upprättat av BPA Bygg Mellersta (ATA).
- 1990** Klockstapeln ströks med trätjära (Kyrkokaraktärisering).
- 2011** Renovering av klockstapeln, men inga åtgärder nämns gällande spånbeklädnaden. Rötskadade delar ersattes av nytt virke. Inga spår av spikhål efter spån iakttogs på klockstapelns syllstockar, vilket tyder på att de inte tidigare har varit klädda med spån (Wockatz 2011).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar är klädda med näbbformade spån som till stor del är täckta med ett tjockt tjärlager. De ger ett ålderdomligt intryck genom form, det tjocka tjärlagret och variationen i mått. Spånens bredder varierar mellan 65 och 125 mm. Även blekets längd varierar. Två spån kunde mätas i sin fulla längd och mätte 520 respektive 560 mm. En del spån ser ut att vara av furu andra av ek. Troligen förekommer olika träslag. Inga uppgifter om ålder på klockstapelns spån har påträffats i de arkiv som studerats, men det kan finnas i andra, äldre arkivhandlingar.

Björnlunda kyrka var en av de kyrkor där spåntaket ersattes av ett plåttak under tidigt 1900-tal.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

H. Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, Södermanlands län 1896–1900
<https://www.scb.se>

Kyrkokaraktärisering Björnlunda kyrka.

Vårdplan för Björnlunda kyrka 2005.

Wockatz, Eva 2011. *Björnlunda kyrka. Antikvarisk medverkan. Reparation av klockstapel.*
 Sörmlands museum. Rapport 2011:11.

Björnlunda klockstapel. Spån med synliga huggspår.

Björnlunda klockstapel. De tre hjärtstockarna täckta med näbbspån (t.v). Notera virrvarret av spån nertill på en av hjärtstockarna (t.b.).

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu, Ek, Vet ej, Annat.

Kommentar: Flera olika träslag kan förekomma.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Många spån är såpass eroderade eller tjärtäckta att verktygsspår inte syns. På flera syns dock huggspår.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Generellt tjockt svart tjärlager. Krackelerat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 330, Högsta höjd 500

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Kommentar: Svårt att avgöra, flera generationer kan förekomma, generellt är de alla av hög ålder.

Enstaka yngre lagningspån förekommer också.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånens form och dimensioner som varierar något och ger en levande varierad yta.

Övrigt Majoriteten av spånen ser ut att vara från samma period. Senare tillkomna spån finns bland annat längst ner på stolparna. Ytterligare några senare spån finns på andra ställen.

Två spån mättes i sin hela längd, 520 respektive 560 mm.

Blacksta kyrka och klockstapel

Fastighet Blackstaby 3:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-21

Kortfattad byggnadshistorik

Blacksta kyrka uppfördes under 1100- eller 1200-talet och bestod troligen av långhus och ett smalare kor i öster. Koret revs och långhuset förlängdes åt öster under 1300-talet. Sakristian byggdes under 1400- eller 1500-talet. Kyrkan har tidigare haft ett spånklätt tak, men det ersattes 1803 av ett tegeltak.

Spån finns idag endast på klockstapeln. Dess ålder är okänd, men det finns uppgifter om att en klockstapel tjärströks 1688. Klockstapeln reparerades 1732 och fick sin klockformade huv 1804.

Spånhistorik

- 1674** Kyrkans tak spånslogs av Nils i Blacksta (Kyrkokaraktärisering).
- 1688** Klockstapeln tjärströks (ATA).
- 1732** Klockstapeln genomgick en omfattande reparation. Arbetet utfördes av soldat Anders Grytman (Kyrkokaraktärisering).
- 1752** Spåntaket på kyrkans norra sida reparerades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1758** Spåntaket på kyrkans norra sida reparerades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1759** Kyrkans yttertak ströks med tjära och kol (Kyrkokaraktärisering).
- 1803** Kyrkan tak belades med enkupigt tegel ovanpå det befintliga spåntaket (ATA; ÖIÄ).
- 1804** Klockstapeln renoverades och försågs med en spånklädd huv (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1871** Klockstapeln reparerades (ÖIÄ).
- 1880** Klockstapeln reparerades (ÖIÄ).
- 1897** Klockstapeln reparerades (ÖIÄ).
- 1904** Klockstapeln renoverades och fick nytt spåntak (ÖIÄ).
- 1911** Klockstapeln beskrivs som ”ofta tjärstruken och därmed mycket dyr i underhåll” (ÖIÄ).
- 1913** Uppmåtningsritningar av stigluckan i den tidigare kyrkogårdsmuren. Under tegelpannorna fanns näbbformade spån (ATA).
- 1938** Förslag till renovering av klockstapeln. Reparationen av klockstapeln hade ideligen fått skjutas fram eftersom församlingen inte hade fått tag på någon entreprenör för arbetet. Hjärtstolparnas spånbeklädnad kompletteras där spånen spruckit eller fallit bort. Spånen skulle utföras och behandlas enligt Kungl. Byggnadsstyrelsens anvisningar. Hela stapeln skulle strykas med trätjära (ATA).
- 1981** Klockstapeln renoverades. Samtliga stödben fick ny panel av tryckimpregnerat virke, hjärtstolparnas spån kompletterades nedtill och fyra av takets sex snedsträvor byttes ut. Plattformen under klockorna byttes ut och ett skyddsräcke sattes upp (Kyrkokaraktärisering).

2017 Klockstapelns huv fick nya spån av 100% kärnvirke. Spånen tjärdoppades inte före läggning. Efter läggning ströks de med pensel med Claessons dalbrända tjära (ATA).

2018 Huvens spån ströks med ”Svensk taktjära 1790” (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar har spån av hög ålder som vid inventeringen uppskattades till 1600- eller 1700-tal. Någon uppgift om ålder har inte påträffats vid arkivstudierna. Spånen har på några ställen ett tjockt tjärskikt. En grå beläggning syns också, vilket kan vara Toptite eller liknande, en produkt som användes under mitten av 1900-talet och som innehåller asbest.

Spånen på klockstapelns huv lades nya 2017. De tillverkades helt i kärnvirke, tjärdoppades inte innan läggning och penselströks med dalbränd trätjära efter läggning. Året därpå ströks spånen med en tjära tillverkad enligt ett svenskt recept från 1790, med furutjära, harts och kimrök. Tjäran ska ge ett svart skikt som ger ett bra skydd under lång tid och inte kräver särskilt täta underhållsintervaller. Klockstapelns tjärning ingår i ett kunskapsuppbyggnadsprojekt som samordnas av Hantverkslaboratoriet. Tjärningen ska följas över tid för att se om tjäran fungerar som tänkt. Huvens spån har lagts om med ungefär hundraårsintervaller – 1804, 1904 och 2017. Däremellan nämns reparationer.

Vid kommande takarbeten på kyrkan är det av intresse att dokumentera det äldre spåntaket kan finnas under tegeltaket. Eftersom tegeltaket lades 1803 bör spåntaket vara från 1700-talet eller tidigare.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Blacksta kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Blacksta klockstapel. Tjärning av huv pågår. Tjärblandningen är gjord utifrån ett recept från 1790-talet.

Blacksta klockstapel. Näbbformade spån på en av klockstapelns hjärtstockar. Spår av en grå beläggning syns på bilden, vilket kan vara spår av ett ytbehandlingsmedel som innehåller asbest.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Tornhuvens samtliga spåntak.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är runda spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna, Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Ovansidan är till största delen huggen, cirka 2/3 av spånets bleke. Dock är det i regel den dolda ytan av spånet som huggits, ej bleket. Bleket har kluven yta.***Spånens ytbehandling** Tjära, Tjära – pigmenterad med kimrök.*Kommentar: Spånen nytjärades 2017 med Claessons dalbrända tjära och ströks 2018 med "Svensk taktjära 1790".***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Trådspik.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägst bredd 60, Högst bredd 155

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Intressanta anslutningar** Takfallens brytningar är lagda med solfjäder.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–*Kommentar: Spånen är lagda 2017.***Övrigt** Spånen är av 100% kärnvirke, de är ej tjärddoppade. Penselstrukna efter läggning.**Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära, Annat.*Kommentar: Tjock tjära, delvis borta. Grå beläggning, kanske Toptite (asbest).***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägst höjd 190, Högst höjd 230

Lägst bredd 50, Högst bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Gamla spån.

Bälinge kyrka och klockstapel

Fastighet Bälinge kyrka 1:1, Bälinge-Oppeby 1:3

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-05

Kortfattad byggnadshistorik

Bälinge kyrka uppfördes som en stenkyrka med långhus och lägre smalare kor under sent 1100- eller tidigt 1200-tal. Koret revs under 1300-talet och ersattes med ett kor som var lika brett som långhuset. En sakristia byggdes i norr under 1300- eller 1400-talet. Under 1500-talet utvidgades kyrkan i väster och Björksundskoret och vapenhuset tillkom i söder. År 1650–1656 byggdes Nynäskoret som gravkor för riksrådet Erik Gyllenstierna och Beata von Yxkull. År 1734 togs kyrkans västingång upp och Björksundskoret fick sin nuvarande huv med lanternin.

Klockstapeln uppfördes 1762 och flyttades 1802 till sin nuvarande plats.

Spånhistorik

- 1620–1629** Kyrkans tak spånlades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1639** Vapenhusets tak spånlades (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30).
- 1762** Klockstapeln togs ner eftersom den var i dåligt skick. En ny klockstapel uppfördes och placerades på sin föregångares plats, sydväst om kyrkan. (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30; Kyrkokaraktärisering)
- 1774** Varje gård skulle lämna tjugo takspån till blivande reparationer av kyrkan (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30).
- 1775** Uppgift om att klockstapeln ”stod färdig på sin nya plats i backen” (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30).
- 1799–1805** Kyrkan reparerades (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30).
- 1802** Klockstapeln flyttades till sin nuvarande plats (Kyrkokaraktärisering).
- 1850–1859** Kyrkans takspån lades om (Kyrkokaraktärisering).
- 1853** Kyrkans norra sida täcktes om med handkluvna spån (ÖIÄ).
- 1890-tal** I en tidningsartikel nämns att man på 1890-talet avsåg att lägga plåt på Björksundskorets tak samt på kyrkans tak, vilket inte blev av. Istället spånlades kyrkans tak (ATA: Södermanlands Nyheter 1939-08-30).
- 1906** Utvändig reparation av bland annat Nynäskoret (Kyrkokaraktärisering).
- 1910** Nynäskorets torn och kyrkans södra sida täcktes med spån och tjärades. Spånen ska ha köpts från Boxholm, Östergötland (ATA; ÖIÄ).
- 1911** Norra sidan av kyrkan angavs ha handkluvna furuspån från 1853 som var tjärade och hade måtten 48 cm i längd, 11,5 cm i bredd, tjocklek på 20 respektive 4 mm. Kyrkans södra sida och Nynästornet angavs ha sågade furuspån från 1910 som behandlats med karbolineum (stenkolstjära med tillsatser) och sedan tjärats ”efter gammalt recept”. Spånen hade måtten 48 cm längd, 10,8 cm i bredd, tjocklek på 18 mm i basen och 5 mm upptill. De nya spånen var köpta från Boxholm, Östergötland. Klockstapelns hjärtstockar beskrevs ha spån med samma dimensioner som på sakristians norra sida (ÖIÄ).

- 1930–1939** Björksundskorets huv kopparkläddes (Kyrkokaraktärisering).
- 1937** Anbud angående tjärstrykning av kyrkans torn, väggen som är klädd med spån, kyrkans skepp och vapenhus samt klockstapeln. ”Trätjära av märket Stora, vilket är prima trätjära. Sammansättningen är följande: Till 2,6 liter trätjära tages: 1,7 kg blyharts, 0,213 kg kådharts, 0,26 kg kimrök. I händelse kyrkorådet vill använda sig av dalbränd trätjära förhöjs anbudet med 270 kr till pris av 1005 kr.” Kyrkorådet valde dalbränd trätjära efter råd från deras utsedde kontrollant (ATA).
- 1958** Förslag från kyrkorådet om att byta furuspånstaket mot kopparplåt, eftersom ”taket så ofta behöver repareras med nya spån och tjärstrykning samt dels med tanke på enhetlighet, då Björksundskoret är sedan 1913 försett med koppartak.”. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet menade att taktäckningen i spån, och delvis kopparplåt, var att föredra ur estetisk och kulturhistorisk synpunkt framför enbart kopparplåt och kunde inte tillstyrka materialbyte. Även domkapitlet ansåg att spåntaket skulle bevaras (ATA).
- 1960** Klockstapeln renoverades. Inget nämns om spån (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1966** Utvändig syn av kyrkan inför renovering. ”Taktäckningen synes vara i gott skick.” (ATA).
- 1982–1983** Kyrkans spåntak lades om av Rydbergs Bygg AB (Kyrkokaraktärisering).
- 1988** Kyrktaket lades delvis om och tjärades av Micke och Peder Larsson, Jämtland, med tjära som de själva tillverkat samt köpt tjära från Västerbotten (ATA; Kyrkokaraktärisering; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1993** Inför renovering beskrevs kyrkans spån av Webjörn Arkitektkontor. De äldsta spånen fanns på Nynäskoret. Skadade spån fanns på Nynäskorets huv och lanterninhuv. Övriga takytor bedömdes vara i gott skick och behövde endast mindre justeringar. Klockstapeln var i behov av tjärning. Arbeten med spån skulle utföras enligt anvisningar i Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Skadade spån byttes mot nya, spjälkade furuspån med mått och utförande lika befintliga. Spånen skulle tjärdoppas innan läggning. Nya spån och utsatta delar av befintliga ytor skulle tjärstrykas med äkta, dalbränd trätjära (ATA).
- 1997** Utvändig restaurering utfördes av Fredrikssons Fasad efter förslag av Webjörn Arkitektkontor. Trasiga spån på tak byttes ut. Tak och klockstapel tjärades (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans äldsta spån finns på Nynäskorets fasader som ansluter mot långhuset. De är spånklädda med rundade spån med delvis synlig infästning. År 1906 utfördes reparationer på Nynäskoret och enligt en tidningsnotis från 1910 hade Nynäskoret då täckts med spån och tjärats. År 1937 tjärades spånen. År 1997 renoverades kyrkan och enligt arkivhandlingar ska det ha funnits skadade spån som byttes ut.

Vid två tillfällen har byte av takmaterial varit aktuellt – på 1890-talet och på 1950-talet. Ansökan på 1950-talet avsågs av Riksantikvarieämbetet av estetiska och kulturhistoriska skäl.

Kyrkans nuvarande spåntak är från 1980-talet. Vid inventeringstillfället kunde mått tas på spån på sakristians östra takfall. Spånens hela längd var 450 mm och bredderna varierade mellan 75 och 130 mm. Spånen är av den standardsort som utvecklats under 1900-talet.

Klockstapeln, uppförd 1762 och flyttad till nuvarande plats 1802, har spånklädda hjärtstolpar. Spånen är näbbformade och täcks med ett tjockt lager tjära. De uppskattas vara av hög ålder, men någon närmare uppgift om ålder har inte framkommit under arkivstudierna. Spånen kan vara från tiden för klockstapelns uppförande på 1760-talet eller från tiden då klockstapeln flyttades, 1802.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bebyggelseregistret (BeBR): Bälunge kyrka.

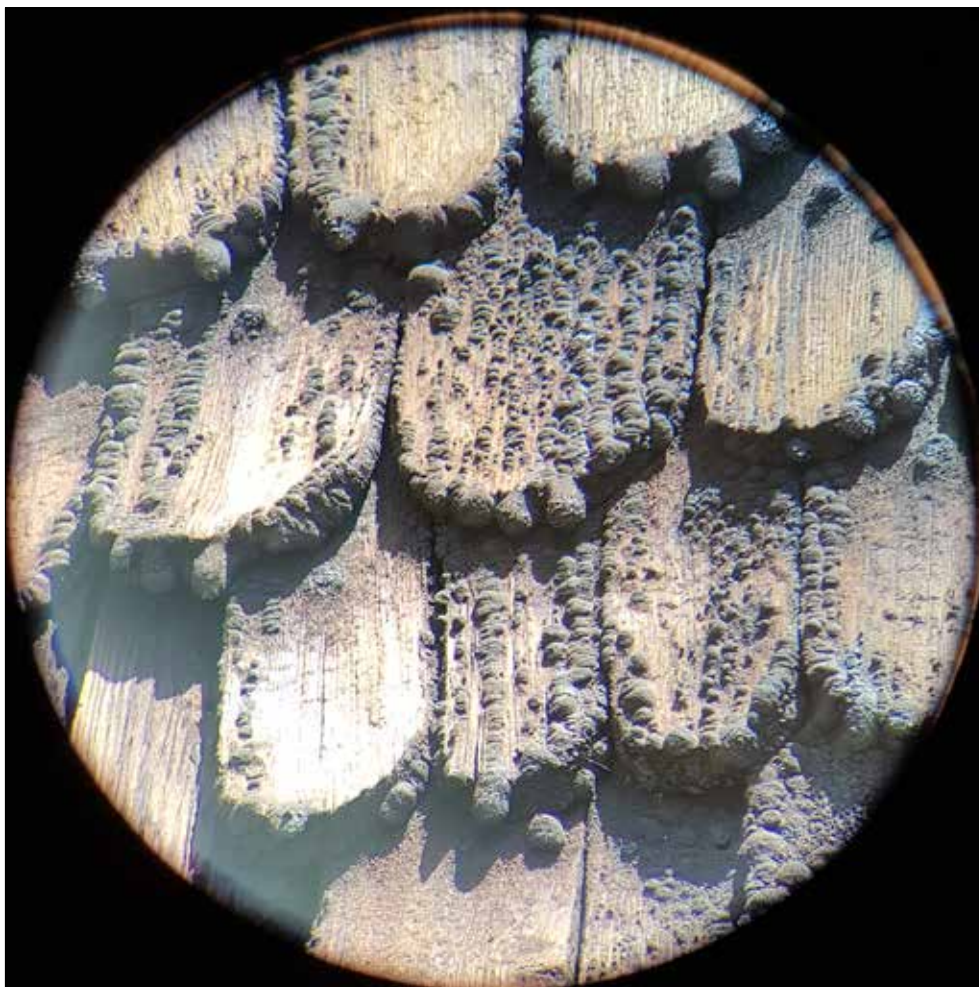
Kyrkokaraktärisering Bälunge kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIA). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Bälunge kyrka. Tornets spånkädda fasad från nordväst (t.v.) och sydväst (t.h.)

Bälunge kyrka. Detalj av spån på tornets sydvästra fasad.

Bälinge klockstapel. Näbbspån med ett tjockt lager tjära på en av klockstapelns hjärtstolpar.

Bälinge klockstapel. Detalj av spån på en av hjärtstolparna. Notera hur spånen mitt i bilden är lagda.

Bälinge klockstapel.

Bälinge kyrka. Detalj av spån på vapenhusets västra takfall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Kommentar: 3-lagerstäckning.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 170

Lägsta bredd 75, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Något svängd/vinklad yta mot vägg på sakristia.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Omlagt på 1980-talet enligt kyrkokaraktäriseringen.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs vid spånspikning.

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

Kommentar: Sannolikt huggna. De ger ett jämntjockt intryck, kan vara hyvlade också.

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjockt skikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1850–1900.*Kommentar: Enligt kyrkokaraktäriseringen lades takens spån om på 1850-talet. Eventuellt kan dessa spån vara från den tiden.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Den äldre spåntäckningen på tornets fasad bör bevaras.**Övrigt** Mått på spånens längd är tagna på sakristia, 450 mm. Samtliga mått tagna på sakristia.**Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Raka spån längst ner mot syllan.***Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Går inte att se på grund av tjockt tjärlager, men med största sannolikhet huggna.***Spånens ytbehandling** Tjära, Annat.*Kommentar: Extremt tjockt svart, kan vara inblandning av något.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig , Dold.**Hur är spånen infästa?** Spik – oidentifierad typ.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 250, Högsta höjd 400

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1750–1800, 1800–1850.*Kommentar: Kan vara från uppförandet 1762 eller från tiden då stapeln flyttades 1802.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Bevara klockstapelns äldre spån. De får inte bytas mot standardiserade spån som inte anpassats i form och mått.**Övrigt** Troligen är infästningen synlig, dock dold av tjäran.

Bärbo kyrka och klockstapel

Fastighet Bärbo 4:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-20

Kortfattad byggnadshistorik

Bärbo kyrka byggdes under tidigt 1200-tal och förlängdes senare åt väster, troligen under 1400-talet. Kyrkobyggnaden består av ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster, en sakristia och en läktarutbyggnad i norr. Kyrkans tak har tidigare varit spånklätt, men någon gång mellan 1830 och 1911 byttes takmaterial. Klockbocken byggdes någon gång under 1600-talet.

Det finns uppgift om att klockstapeln ska ha byggts 1769, men detta kan också ha varit en ombyggnad av en tidigare klockstapel.

Spånhistorik

- 1580** Kyrkans spåntak lades om med 2 500 spån (Kyrkokaraktärisering).
- 1600–1699** Klockbocken byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1740–1749** Klockbocken förstärktes med strävor (Kyrkokaraktärisering).
- 1747–1750** Kyrkan renoverades och yttertaget byggdes nytt. Koret och tornets tak spånades (Kyrkokaraktärisering).
- 1769** Klockstapeln byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1830** Kyrkans tak beskrevs vara belagt med spån (ATA).
- 1899** Klockstapeln fick nya takspån (ÖIÄ).
- 1910–1911** Klockbocken reparerades (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns tak ska vid denna tid ha varit täckt med sågade granspån lagda 1899 med måtten längd 45 cm, bredd 9,5 cm och tjocklek på 15 mm nedtill och 5 mm upptill. De var tjärade. Det angavs att liknande spån sannolikt inte gick att tillverka inom orten. Kyrkan hade inte spåntak vid denna tid (ÖIÄ).
- 1983** Klockstapeln tjärströks med dalbränd trätjära. En plattform byggdes på klockstapeln. Läns museet menade att klockstapeln vid besiktningen var ”blanksvart”, vilket möjligen kunde bero på en tidigare behandling med stenkoltjära som på vissa ställen ”i tjocka lager blåsat sig och krackelerat och därigenom omöjliggjort träets uppsugning av tjäran vid den nya strykningen. Stenkoltjärans skikt är så tjockt att spånens visuella effekt på spirorna väsentligen förminskats.” (ATA).
- 1992** Klockstapeln renoverades (Kyrkokaraktärisering).
- 2005** Klockstapeln renoverades och tjärades. Klockstapelns spån var kraftigt uttorkade (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Fasadspånen på klockstapelns huv och spånen på hjärtstockarna är av hög ålder, eventuellt från när klockstapeln uppfördes eller byggdes om 1769, eller återanvända från en tidigare klockstapel. Den övre halvan av huvens södra fasad har ekspån och den nedre furuspån. Spånen har rits på framsidan för att vid tillverkningen markera näbbens början alternativt för att vid läggning markera spikens placering.

Fasadernas spån är mönsterlagda. På den södra fasaden bildas rektanglar genom mönsterläggning med rakt formade spån och näbbspån. På den norra sidan bildas ett mönster genom omväxlande två eller tre rader med raka spån och två rader med rundade spån. Spikningen är synlig. Hjärtstockarnas spån är också omväxlande raka och rundade.

Klockstapelns takspån uppskattades vid inventeringen vara från 1900-talets andra hälft. Uppgift om omläggning av tak har inte påträffats i arkivhandlingar. Takspånen är kluvna med sågade kanter och bas och har rak form. Vid inventeringstillfället var taket i stort sett tjärrent.

Kyrkan har tidigare haft spånklätt tak, men någon gång mellan 1830 och 1911 byttes takmaterial.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Bärbo kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Bärbo klockstapel. Det västra takfallet med modernare spån.

Bärbo klockstapel. Huvens norra fasad med raka och rundade spån.

Bärbo klockstapel. Omväxlande rundade och raka spån på hjärtstolparna.

Bärbo klockstapel. Detalj från baksida av spån. Eventuellt finns en rits för att visa var infästningen ska vara eller för att markera näbbens början.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester förutom någon enstaka klump i ändträt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Söder.

Spånens form Raka med fasad kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: I stort sett samma mängd av båda typer, i mönsterläggning.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Rester av tjockt tjärskikt, till största delen borta.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Gäller endast södra sidan – rad 1 spets, rad 2 näbb, resten raka. Hela ytan har upp och nedvända trekanter med näbbspån.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gammal spåntäckning.

Övrigt Tak: Kraftig påväxt av lav. Vägg söder: Övre halvan av fasaden är ekspån, nedre furu.

Spånen har rits på framsidan för näbbens början alternativt spikens placering.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norra.

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med fasad kant.

Kommentar: Förekommer båda sorter i samma mängd.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Gamla handgjorda spån, verktygsspår och trädslog går ej att se.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Första raden spetsspån. Två rader raka, två rader runda omväxlande över ytan, dock ej konsekvent radantal.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Gamla spån, tjäran döljer verktygsspår.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 170

Lägst bredd 60, Högst bredd 90

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Tre rader raka, tre rader runda omväxlande.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800–1850.

Dillnäs kyrka

Fastighet Dillnäsby 2:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-07

Kortfattad byggnadshistorik

Dillnäs romanska stenkyrka uppfördes under sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal med rektangulärt långhus och ett smalare rakt avslutat kor i öster. En sakristia norr om koret kan ha varit samtida med kyrkan eller något senare uppförd. Kyrkan förlängdes åt väster och ett vapenhus byggdes framför sydportalen under 1400- eller 1500-talet. En takryttare uppfördes i väster under samma tid.

År 1676 blev kyrkans torn träffat av blixten. År 1757 byggdes en ny takryttare med plats för klockorna. År 1777–1779 revs koret och sakristian. Långhuset förlängdes åt öster och gavs en halvrund avslutning med sakristian förlagd bakom koret. År 1795 kläddes kyrkans tak med spån. Tidigare hade kyrkan troligen bräntäckt tak. År 1797 revs vapenhuset och sydportalen sattes igen. En ny huvudentré togs upp i väster.

Spånhistorik

- 1757** En takryttare byggdes av tornbyggare Olof Larsson, Himlinge, Floda socken (Kyrkokaraktärisering).
- 1795** Yttertaken kläddes med spån. Tidigare var taket troligen bräntäckt (Kyrkokaraktärisering).
- 1908** På ett fotografi syns det att samtliga spån på södra takfallen och takryttarens fasad var rundade (ATA).
- 1911** Kyrkans spån beskrevs vara handkluvna ekspån, tjärade. Måtten var 45 cm i längd, 8–12 cm i bredd och tjocklek på 20 mm i basen och 5 mm upptill. Formen anges vara rak (ÖIÄ).
- 1919** Spåntaket beskrevs som täljda ekspån på bräder (Brandförsäkringsverket).
- 1936** I en tidningsartikel beskrivs takets spån som ”täljd spån av ansenlig tjocklek.” (ATA).
- 1946** På ett fotografi syns det att absidens spån vid denna tid var rundade (ATA).
- 1949** Taket lades om med nya spån. Grythyttans skifferverk hade lämnat anbud för omläggning av långhuset, tornet och koret (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1959** Uppgift om omläggning av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1982** Uppgift om underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1996** Yttrande från Länsstyrelsen angående renovering och tjärstrykning: ”tjärstrykning kan utföras med av brun umbra pigmenterad trätjära för att en jämnare kulör skall erhållas” (ATA).
- 1997–1998** Taket tjärades med trätjära från Skogens Kol (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 2001** Taket tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 2004** Taket tjärades och en takstege monterades (Kyrkokaraktärisering).
- 2007** Taket tjärades (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans nuvarande spåntak lades troligen 1949, även om uppgift om omläggning 1959 förekommer. På fotografier från 1908 och 1946 syns det att spånen på kyrkans södra sida var rundade, jämfört med dagens raka. Troligen ändrades formen vid omläggningen 1949. Då gick man också från handbearbetade spån till standardspån, vilket har ändrat spåntäckningens uttryck.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Brandförsäkringsverkets värderingsinstrument för brandförsäkringar: Dillnäs kyrka 1919.

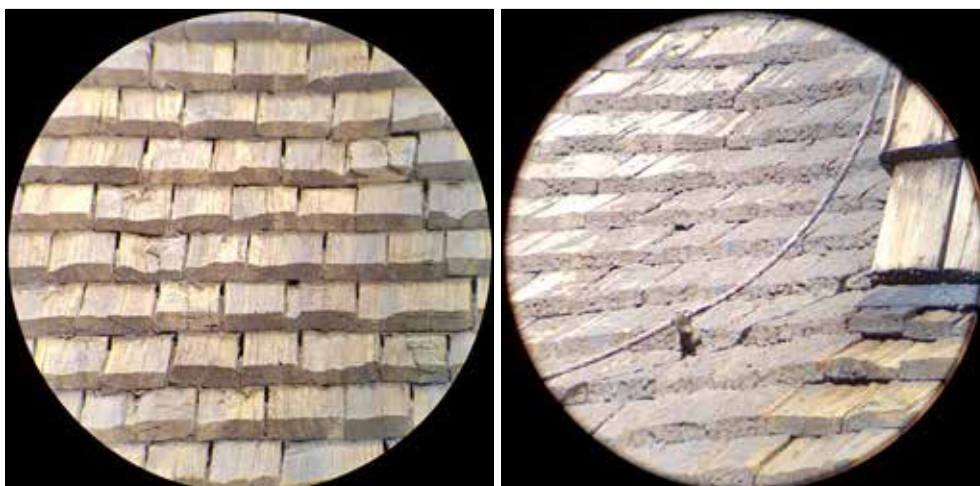
Kyrkokaraktärisering Dillnäs kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Dillnäs kyrka. Spåntak över absiden.

Dillnäs kyrka. Långhusets södra takfall, närbilder på spån. Notera partiet med ett tjockare lager tjära (t.h.).

Dillnäs kyrka. Kyrkans torn från söder.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Spetsiga med fasad kant, Raka med rak kant.

Kommentar: Formuläret avser långhus, absid och torn. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Hyvlade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Kluvna spån som är justerhyvlade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Spåntaket ska ha lagts om 1949 och 1959 enligt kyrkokaraktäriseringen.

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Hyvlade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Kluvna och troligen justerhyvlade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Helheten med det spånklädda taket tillsammans med tornets spånade ytor ger kyrkan mycket av dess karaktär. Noggrann utredning av ålder skulle vara intressant.

Övrigt Mycket kvist i bleket, ojämn och grov klyvning. Eventuellt förekommer splintved.

Dunkers kyrka

Fastighet Dunkers kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Dunkers kyrka uppfördes ursprungligen under medeltiden och hade då en korsform. Senare tillkom en sakristia i norr och ett vapenhus i väster.

År 1737 skedde en omfattande ombyggnad efter att kyrkan varit i förfallet skick. Vid denna tid byggdes taket om till ett brant spånklätt valmat tak.

Efter en brand 1809 fick kyrkan sin nuvarande utformning. Idag finns spån endast på två mindre fasadpartier.

Spånhistorik

- 1737** Kyrkan byggdes om och ett mycket högt, valmat tak täckt av spån restes. Byggmästare Sebastian Jacob från Stockholm (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1769** Kyrkan finns avbildad från söder i J. D. Falckmans *Dunker och Lilla M alma*. Samtliga tak utom möjligen tornets lanternin är spåntäckta. Spånen har avbildats med rundad form (ATA).
- 1809** Kyrkan eldhärjades och taket rasade in (Kyrkokaraktärisering).
- 1809–1814** Kyrkan återuppfördes. Ett nytt tak uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Tornet hade tidigare haft spåntak, men hade vid denna tid ett plåttak (ÖIÄ).
- 1928** Förslag till bårhus av Ove Leijonhufvud. Taket kläddes med handkluven spån som tjärströks (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Endast en del av kyrkans östra fasad är spånklädd. Furuspånen är huggna med rundad form. De uppskattades vid inventeringen vara från 1800-talet. Spånen var till stor del tjärrena vid inventeringen, men det fanns rester av tjock beckliknande tjära. Fasadspånen nämns inte i några av de skriftliga handlingar som har studerats inom projektet. Vid åtgärder på spåntäckningen bör man tänka på att det kan finnas välbevarade originalbrädor bakom spånen.

Bårhuset som skulle täckas med spån vid uppförandet på 1920-talet har idag ett tegelklätt tak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Dunkers kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Dunkers kyrka. Spånparti på fasad.

Dunkers kyrka. Spånparti på fasad.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Öster.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Eroderade. Troligen huggna men en närmare undersökning krävs.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Rester av tjock beckliknande.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1800-tal

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Kan finnas välbevarade originalbrädor bakom spånen.

Floda kyrka och klockstapel

Fastighet Floda kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Floda kyrka uppfördes troligtvis på 1100- eller 1200-talet som en mindre romansk kyrka med ett torn. Omkring år 1400 förlängdes kyrkan mot öster och sakristian tillkom. År 1637 påbörjades en utvidgning av kyrkan. På 1660-talet byggdes ett gravkor för Lars Kagg. Gravkoret är ett av de märkligaste barockmonumenten i landet.

På 1880-talet genomgick kyrkan en omfattande ombyggnad då ett torn tillkom och kyrkan blev treskeppig.

Klockstapeln som står på en höjd öster om kyrkan uppfördes 1656 och är byggd för tre klockor.

Spånhistorik

1655–1656 Klockstapeln uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapelns takspån beskrevs som handkluvna furuspån. Hjärtstolparna hade näbbformade spån med en längd på 34 cm, bredd upptill på 11 cm, nedtill 7 cm och en tjocklek på 1 cm. Spånen var behandlade med tjära (ÖIÄ).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns äldsta spån finns på syllén och hjärtstockarna. Furuspånen är huggna, har näbbform och är infästa med synlig spikning. Vissa delar är täckta med ett tjockt lager tjära medan andra delar endast har rester av tjära. Måtten varierar med bredder mellan 65 och 130 mm och bleke med längder mellan 170 och 210 mm. Ett löst spån mättes i sin helhet och var cirka 580 mm långt.

Spånen på huvens tak och fasader liksom spiran är sågade furuspån med rundad form och fasad kant. Virket är tryckimpregnerat och tjärrent. Spånen uppskattas vara från 1900-talets senare del. På fasaderna i norr och väster finns en äldre typ av spån, uppskattad till 1800-tal. Dessa spån har också rundad form men synlig spikning till skillnad från de yngre.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Floda kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Floda klockstapel. Huvens fasad och tak (t.v.) och detalj av spån på huvens fasad (t.h.).

Floda klockstapel. Del av spiran (t.v.) och detalj av spån med olika åldrar på spiran (t.h.).

Floda klockstapel. Klockstapelns syll och hjärtstolpar är klädda med näbbformade spån av hög ålder.

Floda klockstapel. Detalj av spån på klockstapelns syll.

Floda klockstapel. Löst spån som hittades vid klockstapelns.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huvens tak.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tryckimpregnerat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr, väster. De äldre spånen på huvens fasader.

Spånens form Rundade med rak kant.

Kommentar: I norr och väster finns en äldre spåna med rundad rak kant, troligen 1800–1900.

Synlig spik.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1800-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Öster, söder.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Tre hjärtstolpar och syllarnas sidor.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 170, Högsta höjd 210

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1750–1800.

Fors kyrka

Fastighet Fristaden 1:18

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Fors kyrka har en lång historisk kontinuitet. Vid arkeologiska utgrävningar har man funnit rester av vad som kan ha varit en syllstock, daterad till 975±105 år, som kan komma från en träkyrka som stått på platsen. Murer från det sena 1000-talets romanska stenkyrka finns kvar i kyrkan.

Kyrkans exteriör präglas av tre huvudsakliga utbyggnadsperioder – 1300- eller 1400-tal, mitten av 1600-talet och cirka 1700.

Kyrkans långhus, tvärskepp, kor och torn täcks av spånklädda tak.

Spånhistorik

1676 Tornspiran uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1677 Beslut om att tornet skulle spånlås: ”För detta ändamål skulle församlingens innehavare som hemman och gårdar förse sig med ’laggill spån och dem hava i beredskap, hvilken utav spånslagaren bör antagas och gillas och emedan arbetet pågår göra stadsborne så väl som socknemännen dagsverken.” (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1938-05-28).

1742–1749 Kyrkan renoverades och spåntaken lades om. För spåntakens omläggning räknade man med att 60 000 spån behövdes. En del spån fanns sedan tidigare. Beslut om att införskaffa 40 000 furuspån från Bergsbygden, av samma sort som redan var inköpta. För spånläggningen föreslogs torparen uti Susenberg av Huseby socken (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1938-05-28; Kyrkokaraktärisering).

1756 Tornspiran reparerades eller byggdes om (Kyrkokaraktärisering).

1826 Kyrkans tak beskrevs vara klätt med spån (ATA).

1892 Små spåntäckta tak byggdes över korsarmsingångarna (Kyrkokaraktärisering).

1899 Kyrkans spåntak lades om, enligt uppgift (ÖIÄ).

1911 Kyrkans takspån beskrivs vara av sågad kärnfuru som lades 1899. Spånen hade rundad form. De impregnerades först med karbolineum (stenkolstjära med tillsatser) och ströks sedan med trätjära. Det angavs att spåntypen kunde ”tillverkas i vilket sågverk som helst” (ÖIÄ).

1959 Kyrkorådet ansökte om att få byta det svarta spåntaket på kyrkan och tornet mot kopparplåt eftersom allvarliga brister fanns på spåntaket. Riksantikvarieämbetet förordade att kyrkans tak även i fortsättningen skulle täckas med spån. Kungl. Byggnadsstyrelsen medgav inte bytet av takmaterial på grund av kyrkans arkitektoniska karaktär. De rekommenderade två tillverkare av handkluvna spån – Saljebygdens hemslöjd och lantbrukare Sven Johansson, Anderstorp, Tranås (ATA).

1968 Ny spånbeläggning lades på tornet. AB Svenska Flaggstångsfabriken lämnade den mest fördelaktiga offerten (ATA).

- 1971** Ansökan om att lägga nytt spån på taken. Befintliga spån var i dåligt skick på grund av bristande underhåll och strykning med stenkols tjära. Nya spån skulle ha samma stil och utförande som befintliga, vara av furu, spjälkade och tryckimpregnerade i mörk brun ton ("tjärfärg") med kreosot, vara 450 mm långa, bredd 100 mm, tjocklek 28 mm nederst och cirka 5 mm överst och fasade. Spånen skulle spjälkas ut för hand eller med maskin ur kubbar av rått, sprickfritt virke och delas diagonalt med såg till två spån. Inskott av kopparplåt. Tvåhundra reservspån skulle läggas på vinden. Under femtio av de spån som lades på taket skulle året "1971" ristas med kniv. Spik i varmförzinkat stål. "Läggningen ska utföras av specialarbetare." Samtliga spåntak täcktes om med spån förutom tornspiran som endast tjärades. Takbrädor, vindskivor och vindskivespån byttes (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1974** Tjärstrykning av spåntak inklusive torntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1980** Tjärstrykning av tak och torn (Kyrkokaraktärisering).
- 1985** Tjärstrykning av tak och torn. Ny tornspira i rostfritt stål. Stegar monteras inuti och utanpå tornet (Kyrkokaraktärisering).
- 1990** Tjärstrykning av tak och torn (Kyrkokaraktärisering).
- 1997** Tjärstrykning av tak och tornspira (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans samtliga takfall, med undantag för det Loheska gravkoret i norr, täcks av spån av samma typ och form. Spånen är kluvna och har en rund form. Tornets spån är från 1968. På tornet finns fasadpartier som också är spånklädda. Där har spånen en spetsig form. Kyrkans övriga takfall fick nya spåntäckningar under 1970-talets början. När församlingen såg ett behov av att lägga om kyrkans spåntak i slutet av 1960-talet ville de göra det "i samma stil och utförande som befintliga". Fotografier från 1968 visar dels att tornets spån hade lagts om under året, och att övriga takfall var klädda med spån som var tunnare och med jämnare tjocklek än de spån som senare kom att läggas. Troligen var spånen sågade, men ersattes med kluvna spån, antagligen efter rekommendation från Riksantikvarieämbetet och Kungl. Byggnadsstyrelsen. Trots att man valde spån med likadan form som de tidigare blev alltså uttrycket ett annat.

De spånklädda tak som uppfördes över korsarmarnas ingångar på 1890-talet finns inte längre kvar.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Fors kyrka.

Överintendentsämbetet arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Fors kyrka. Tornet från väster (t.v.) och sydväst (t.h.).

Fors kyrka. Kyrkan från norr.

Fors kyrka. Spånklädd rännad mellan långhus och korsarm.

Fors kyrka. Vindskivespån på södra korsarmen.

Fors kyrka. Del av långhuset och korets spåntäckning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Kreosotbehandlade enligt arkivuppgifter.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Spånlagda rännalar, vindskivespån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Nya spån ska ha lagts 1968 (tornet) och under tidigt 1970-tal (övriga tak) enligt arkivhandlingar.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Tornets fasader.

Spånens form Spetsiga med rak kant, spetsiga med fasad kant.

Kommentar: Svårt att se om basens kant är rak eller fasad.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågad, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågad

Bas: Sågad

Kommentar: Troligen sågad ovansida.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Eventuellt kreosotbehandlade.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Kommentar: Troligen från 1968 då tornets spån lades om.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Samtliga takfall, förutom gravkoret, är spånklädda vilket är betydelsefullt för kyrkans karaktär.

Forssa kyrka, klockstapel och stiglucka

Fastighet Forssa kyrkbol 3:1, 1:6

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-20

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkans långhus och sakristia uppfördes under 1300-talet. Vapenhuset tillkom under 1400-talet. År 1708 byggdes koret vid kyrkans östra gavel. Sakristian utvidgades mot öster 1762. Kyrkan hade spåntak fram till 1903.

Den nuvarande klockstapeln uppfördes 1737–1738, troligen av Lars Ericsson i Himlinge från Floda. Årtalet ”1738” står på flöjeln (Sörmlands museum).

Stigluckan uppfördes 1759. Den finns i södra delen av bogårdsmuren, har tegelstomme med spritputsade fasader och kvaderimiterande omfattningar. Sadeltaket är valmat och täckt med spån.

Spånhistorik

1652 En klockstapel uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1737–1738 En ny klockstapel uppfördes, troligtvis av Lars Ericsson i Floda/Himlinge (Kyrkokaraktärisering).

1759 Den spåntäckta stigluckan som leder in till kyrkogården uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1903 Kyrkans tak täcktes med tegel ovanpå den tidigare täckningen av huggna spån på långhus och stickspån på kor och vapenhus. Enligt en inspektionsblankett från Överintendentsämbetet ansökte församlingen om tillstånd få ta bort kyrkans spåntak för att minska eldfaran (ATA; Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapelns spån på huven beskrevs vara handkluvna av ek, tjärade och av okänd ålder. Spånen var rundade med en nedre rad med spetsiga spån. Hjärtstockarnas spån beskrevs vara handkluvna av furu, näbbformade och tjärade. Måtten på både tak- och fasadspån var 50 cm i längd, 10 cm i bredd och en tjocklek på 25 mm vid basen. På huvens spån var tjockleken 5 mm upptill medan det måttet inte kunde anges för hjärtstockarnas spån (ÖIÄ).

1925 Klockstapeln och stigluckan beskrevs vara klädda med spån och vara i gott skick (ATA).

2002 Restaurering. Spåntakomläggning på stiglucka (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns äldsta spån finns på hjärtstockarna och syllen. De är näbbformade och huggna. Hjärtstockarnas spån är i furu medan både spån av furu och ek finns på syllen. Ekspånen kan vara äldre återanvända spån. Infästningen är synlig och spånen täcks med tjocka tjärlager. De äldsta spånen kan vara klockstapelns ursprungliga från 1730-talet. Flera olika generationers spån kunde identifieras vid inventeringen. Spånen på klockstapelns huv uppskattades vid inventeringen vara från 1900-talets andra hälft eller tidigt 2000-tal, men inga arkivuppgifter om spånens ålder har påträffats.

Huvens spån är kluvna med sågade kanter och bas. De har rundad form, vilket man kan se på äldre fotografier att de även har haft tidigare.

Kyrkan är en av de som tidigare har haft spåntak men där takmaterialet byttes under tidigt 1900-tal. Anledningen som församlingen angav var att man ville minska brandfaran, vilket var ett vanligt förekommande argument vid tiden och försäkringskostnaderna för spåntak var mycket höga. Spåntaket finns kvar under det befintliga tegeltaket och vid kommande takåtgärder är det av intresse att dokumentera det äldre spåntaket.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Forssa kyrka.

Sörmlands museum. Rapport BV2016:10. Forssa klockstapel AM 2016.

Dnr KN-SLM16-0130.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Forssa klockstapel. Näbbformade spån av hög ålder på klockstapelns hjärtstolpar.

Forssa stiglucka. Spånen är från 2002.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.*Kommentar: Första skiftet är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Omtjärning 2016, cirka 25 stycken spån byttes ut på huven. Ytorna rengjordes med Grönfri och penselströks en gång med dalbränd trätjära från Claessons. Tjären värmdes till 75 grader innan. Nya spån ströks en extra gång. Idag finns inga synliga rester av tjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–*Kommentar: År 2016 byttes cirka 25 stycken spån ut på huven.*

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Även näbbarnas sidor är fasade.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Mycket tjockt tjärskikt, delvis borta i söderläge. År 2016: Ytorna rengjordes med Grönfri och tjärning av klockstapel utfördes med dalbränd trätjära från Claessons Trätjära. Tjären värmdes upp till 75 grader och penselströks en gång.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 220

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spånen är gamla och välbevarade med tjocka tjärlager.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt. Omtjärning 2016 då ytor rengjordes med Grönfri och tjärades med dalbränd trätjära från Claessons Trätjära. Tjären värmdes upp till 75 grader och penselströks en gång förutom lagade ytor som ströks en extra gång.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Lägsta bredd 80, Högsta bredd 140

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Kommentar: Bedömningen avser de äldsta spånen. Delar av spånen har blivit utbytta i flera omgångar. Ett femtiotal spån byttes ut på syllarna 2016. Vissa spån är av ek och kan vara äldre återanvända.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Delar av spånen är gamla med tjocka tjärskikt. Tvärsyllens överdel har på de två mitre sektionerna en ålderdomlig täckning av massiva urholkade ekstockar.

Övrigt Avser de äldsta spånen. En del spån har bytts ut i flera olika omgångar. Långhuset har ett gammalt spåntak under befintligt tegel.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta skiftet består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Omtjäd 2016 med dalbränd trätjära från Claessons Trätjära. Tjären värmdes upp till 75 grader och penselströks en gång.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Spånomläggning skedde 2002.

Franciskuskapellet, klockstapel

Fastighet Vildgåsen 1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-29

Kortfattad byggnadshistorik

Franciskusgården med kapell ritades av arkitekt Nils Tesch och uppfördes 1971–1972.

Klockstapeln uppfördes redan 1967 för att församlingen skulle kunna ha friluftsgudstjänster på platsen innan kapellet stod klart.

Spånhistorik

1967 Klockstapeln byggdes. Enligt en anteckning upprättades förslag till klockstapeln av överingenjör Gunnar Nyberg och civilingenjör Lauber (ATA; Kyrkokaraktärisering).

2002 Beslut om att skydda Franciskuskapellet med tillhörande klockstapel enligt 4 kap. 4 § KML (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln från 1967 täcks av en huv klädd med sågade spån, troligen från tiden för uppförandet. Spånen har rundad form, förutom det nedersta varvet som har spetsig form.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA.)

Kyrkokaraktärisering Franciscus kapell.

Svenska kyrkans hemsida

<https://www.svenskakyrkan.se/nykoping/franciskuskapellet>

*Franciskuskapellet, klockstapel.
Huven spån.*

*Franciskuskapellet, klockstapel.
Vindskivespån på huven.*

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu, Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Troligen furuspån.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Vindskivespån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Klockstapeln uppfördes på 1960-talet.

Gillberga kyrka

Fastighet Gillberga kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-23

Kortfattad byggnadshistorik

Gillberga kyrka uppfördes någon gång under 1100-talet och bestod då av ett långhus, ett smalare kor i öster och ett torn i väster. På 1400-talet breddades koret, en sakristia byggdes i norr, ett vapenhus uppfördes i söder och tornet höjdes och fick en hög spira. Tornspiran förstördes både 1635 och 1822.

Omkring 1671 byggdes ett gravkor i söder. Ett nytt kor, med gravkor i källaren, uppfördes på 1850-talet. I samband med det gjordes sakristian om till en korsarm i norr och en ny sakristia uppfördes i norr.

Spånhistorik

1400-tal Ytterväggarna, taket och tornet höjdes (Kyrkokaraktärisering).

1635 Tornspiran blåste ner i en storm. (Kyrkokaraktärisering).

1646 Tornet reparerades av tornresare Anders Larsson, Jäders bruk (Kyrkokaraktärisering).

1896 Enligt uppgift lades nya spån på vapenhuset och altarkorets tak (ÖIÄ).

1911 Spånen beskrevs vara av gran och furu, rundade med fasad kant, 40 cm långa, 10 cm breda och med en tjocklek på 19 mm i basen och 7 mm upptill. De äldsta spånen angavs vara handkluvna och de yngre sågade. Vapenhuset och altarkorets spån lades 1896, medan övriga spåntäckningar var av okänd ålder. Spånen var tjärade, och de nya även doppade i karbolineum (stenkolstjära med tillsatser) (ÖIÄ).

1977 Det beskrevs att spåntaket över vapenhuset och det södra koret (Stiernskiöldska) måste läggas om helt. I övrigt skulle taken tjärstrykas och vissa reparationer ske. Offert från Hälsinge Takspån (ATA).

1978 Spånen på norrsidan lades om (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

Cirka 1985 Uppgift om underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Vid inventeringen uppskattades kyrkans spåntak vara lagda under senare delen av 1900-talet. Det finns uppgifter om att spån lades om på vissa takfall 1977 och 1978 samt att underhåll skedde 1985. Eventuellt lades samtliga takfall om vid något av dessa tillfällen. Spånen är kluvna och sågade med rundad bas. Takfallen var nästintill tjärrena vid inventeringstillfället.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Gillberga kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Gillberga kyrka. Tornets spånklädda tak. Södra takfallet.

Gillberga kyrka. Långhusets södra takfall.

Gillberga kyrka. Spånklädd rännal.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, söder, öster, väster.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tunn tjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 145

Genomsnittligt/vanlig bredd 70, Lägst bredd 130

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Intressanta anslutningar** Rännadal byggd med spån.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Uppgift i arkiv om att spånen på norrsidan lades om 1978.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Halla kyrka och klockstapel

Fastighet Nyköping Björklunda 1:3

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-02

Kortfattad byggnadshistorik

Halla kyrka uppfördes troligtvis under 1100- eller tidigt 1200-tal, med rektangulärt långhus och lägre smalare kor i öster med halvrund absid. Senare under medeltiden revs absiden. Kyrkan består idag av ett rektangulärt långhus med rakt avslutat smalare kor och en lägre sakristia i öster.

Klockstapeln står på en höjd nordväst om kyrkan. Dess ålder är okänd, men virket i klockstapelns hjärtstolpar har enligt dendrokronologisk datering fällt någon gång mellan 1491 och 1521.

Spånhistorik

- 1491–1521** Virket till klockstapeln fälldes (Kyrkokaraktärisering).
- 1610** Uppgift om att klockaren skulle ”spänta klockstapeln på tåå sidhor” (ATA).
- 1774** Klockstapeln var i behov av reparation (Kyrkokaraktärisering).
- 1906** Taket på klockstapelns huv ska ha täckts med korrugerad plåt. Enligt kyrkoherden som svarade på Överintendentsämbetets formulär om spån borde spåntäckningen ligga kvar under plåten. Materialbytet skulle enligt honom ha skett utan utlåtande eller tillstånd från myndigheter (ÖIÄ).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs vara handkluvna av gran, med rundad bas och måtten 20–25 cm i längd, 8–12 cm i bredd och tjocklek på 2 cm. Spånen var tjärade. Det angavs att sådana spån inte kunde tillverkas på orten (ÖIÄ).
- 1926** Skrivelse från församlingen till Kungl. Byggnadsstyrelsen angående reparation av klockstapeln. Klockstapeln behövde tjäras. Några nya bräder skulle sättas på strävor och syll (ATA).
- 1990** Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag till tjärning av klockstapel och spånläggning (ATA).
- 1992** Södermanlands museum besökte kyrkan och menade att tjärning av klockstapeln var angeläget (ATA).
- 1999** Tillstånd till restaurering av kyrkan. Omläggning av tegeltak. Där undertak av spån fanns skulle det sparas. Klockstapeln skulle strykas med dalbränd kärnfurutjära (ATA).
- 2005** Renovering av klockstapeln. Tidigare var hjärtstolpar och strävor klädda med brädor som såg ålderdomliga ut och täcktes av ett tjockt lager tjära. Spikhål visade att hjärtstolparna varit helt klädda med spån tidigare. Det fanns även rester av näbbspån. Inför arbetet gjordes en inventering av andra klockstaplar i Södermanland. Man fanns att det är vanligt med näbbformade spån på hjärtstockar. Ofta är baksidan på spånen något urholkad för att spånen ska sitta tätt mot stolparna. Syllarna kläddes med nya näbbspån i furu. Spånen fästes med handsmidd spik som kompletterades med klippspik. Klockstapeln ströks med dalbränd trätjära från Stora Svedvi hembygdsförening samt trätjära Tradition från Beckers (cirka 11% furutjära och 89% tallolja). Nytt virke tjärades två gånger efter läggning. Gällande syllarnas spån fanns endast ett fotografi att utgå från. Man använde Floda klockstapel som förebild gällande syllarnas spån.

Syllspånen urholkades inte på baksidan och de gjordes längre än hjärtstolparnas spån. På syllarna fästes tre lager näbbspån på ett lager underspån. Underspånen tjärdoppades. Eftersom olika åsichter om tjärning före läggning fanns gjorde man olika på olika delar av syllen. Spånen spikades direkt på stommen utan luftspalt (Sörmlands museum 2005. Antikvarisk rapport. Renovering av klockstapeln).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns spån är tillkomna under sent 1900- och tidigt 2000-tal. Huvens sågade spån har stor ytkvist och det finns spån med liggande årsringar. Många spån var i dåligt skick vid inventeringen. Vindskivorna är äldre och undertaket till spånorna kan vara original.

Spånen på syllarna och hjärtstockarna är från 2005. De är kluvna med huggna kanter, näbbformade och fästa med synlig spikning. Tidigare var hjärtstolpar och syllar klädda med brädor av okänd ålder, men spikhål visade att hjärtstolparna har varit klädda med spån tidigare. Det fanns även rester av näbbspån. Det finns ett äldre fotografi som visar att även syllarna har varit klädda med näbbspån. Inför arbetet med att åter täcka klockstapeln med spån studerades flera andra sörmländska klockstaplar och man valde att använda Floda klockstapel som förebild vid tillverkningen och läggningen av syllens spån. Inga uppgifter har påträffats i arkiv rörande de åtgärder som troligen utfördes under tidigt 1900-tal, då syllens spån togs bort och huvan täcktes med plåt.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Halla kyrka.

Sörmlands museum 2005. Antikvarisk rapport. Renovering av klockstapeln.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Halla klockstapel. Fasadspån på huv.

Halla klockstapel. Näbbspån på hjärtstolpar och syll.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

Klockbock med spån på huvens gavlar.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr, söder.

Spånens form Rundade med rak kant.

Kommentar: Svårt att avgöra om basen är fasad eller rak.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågad

Kanter: Sågad

Bas: Sågad

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Vindskivor är äldre och undertaket till spånorna kan vara original.

Övrigt Stor ytkvist finns liksom spån med liggande årsringar, många i dåligt skick, spruckna.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 230

Lägsta bredd 55, Högsta bredd 85

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 2000–

Kommentar: Spånen på syllarna och hjärtstockarna är från 2005.

Hammarby kyrka

Fastighet Eskilstuna Hammarby 20:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes troligen under 1100-talet och bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Kyrkan förlängdes åt öster omkring 1300. Senare under medeltiden byggdes en sakristia i norr, möjligen samtidigt som kyrkan förlängdes, samt ett vapenhus i söder.

Spånhistorik

- 1770–1779** Kyrkans torn försågs med en ny tornhuv och kyrkklockorna flyttades från klockstapeln till tornet. Tornhuvens uppfördes möjligen av Anders Ersson i Gryt (Kyrkokaraktärisering).
- 1793** Kyrkans takspån ströks med rödfärg och vitriol (Kyrkokaraktärisering).
- 1803–1804** Kyrkans takspån ströks med rödfärg och vitriol (Kyrkokaraktärisering; Schnell 1947).
- 1911** Kyrkans spåntak beskrevs vara av handkluvna ekspån med rak bas och med måtten 35 cm längd, 11 cm bredd, 25 mm i tjocklek i basen och 10 mm upptill. Spånen var tjärade. Åldern var okänd. Det angavs att sådana spån torde kunna tillverkas inom församlingen (ÖIÄ).
- 1953–1954** Kyrkans restaurerades efter förslag av arkitekt Arne Philip, Göteborg. Kyrktakets spåntäckning lades om. Arbetet utfördes av Torshälla Byggtjänst. Landsantikvarie Ivar Schnell skrev efter ett besök vid kyrkan 1953 att omläggning av kyrktakets nordsida måste ske, eftersom spånen var mycket illa åtgångna, precis som på sydsidan som höll på att läggas om (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1976** Kyrkans tak ströks med tjära efter att församlingen hade rådfrågat Riksantikvarieämbetet som rekommenderade dalbränd trätjära. Riksantikvarieämbetet saknade erfarenhet om hur fabriksframställd trätjära fungerar på sikt och rekommenderade därför trätjära från köpman Svante Axelsson i Långträsk eller direktör Levander, Vindelns tjäreexport (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1978** Kyrkans spåntak beskrevs vara i ”varken god eller dålig kondition” (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1980-tal, tidigt** Taket på tornet ska ha lagts om (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1994-06-11).
- 1988** Sakristians tak lades om med kluvna kyrkspån av ek (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1992** Taket besiktigades av Per B. Persson arkitektkontor. Vissa spån var korta och gav bara dubbel täckning. Trots att spåntaket endast var cirka fyrtio år gammalt var åtskilliga spån helt förmultnade, mest på spånens övre täckta del. Skador på takstolar och underlagspanel fanns. Förslag om att ta bort allt spån, förutom på sakristian.

Långhustaket och tornet skulle täckas med ny spån lika befintlig, kluven fur som doppades i värmd dalbränd trätjära innan uppsättning och spikas med rostfri spik. All spån, inklusive sakristians, skulle tjäras med äkta dalbränd trätjära. Utförandet skulle ske enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Spån* (ATA).

1994 Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag för spånarbeten. Läns museet ställde sig frågande till behovet att byta ut allt takspån, och ansåg att man istället skulle laga där det behövdes och tjära. Arbetena gjordes av byggnadsfirman Sven Ekdahl. Långhustak och tornet täcktes med ny furuspån. Taket på tornet ska ha lagts om i början av 1980-talet men redan varit i behov av omläggning. Tjärning med dalbränd trätjära på samtliga spånytor. Enligt en tidningsartikel använde sig entreprenören av handhuggen spån av furu från Tranås (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1994-06-11).

2000 Kyrkans spåntak ströks med tjära (Kyrkokaraktärisering).

2009 Tjärning av taket, vissa reparationer utfördes.

2018 Förstudie/Antikvariskt PM gällande åtgärder för takspånen (Anderberg 2018).

2018–2019 Reparationer och rödtjärning.

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans nuvarande spåntak är från 1990-talets mitt. Spånen är kluvna och har rundad form. Det tidigare långhustaket var lagt på 1950-talet och tornets spån på 1980-talet, men bedömdes delvis vara i så dåligt skick att det behövde bytas ut efter endast fyrtio respektive sex år. Före omläggningen täcktes tornets övre sidonockar med spån, men de byttes mot kopparplåt. Idag är kyrkans tak rödfärgade, vilket gjordes mellan mars 2018 och juni 2019. Uppgifter om att kyrkans spåntak var rödfärgat tidigare finns från sent 1700- och tidigt 1800-tal, men därefter nämns endast tjärning och ingenting om rödfärg.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Anderberg, Kalle 2018. *Hammarby kyrka*. Förstudie/Antikvariskt PM. Åtgärder takspån 2018-03-11. Wilunds Arkitekter & Antikvarier AB.

Kyrkokaraktärisering Hammarby kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Schnell, Ivar 1947. *Hammarby kyrka*. Sörmländska kyrkor 95.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Hammarby kyrka. Kyrkan med sakristia och kor. Foto från nordöst.

Hammarby kyrka. Tornets spåntäckta huv från söder.

Hammarby kyrka. Sakristians östra takfall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga.

Spånens form Rundade med fasad kant, rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Kommentar: Sakristians spån ska enligt arkivuppgift vara av ek, ej bekräftat i inventeringen där de bedömts vara av furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment, rödfärg.

Kommentar: Ser ut som rödfärg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Röd kulör på taket. En av få kyrkor i Södermanland med rödfärgat spån. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs vid spånsplikning.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De små fasadpartierna kring tornets luckor/fönster.

Spånens form Rundade med rak kant, rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment, rödfärg.

Kommentar: Ser ut som rödfärg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000, 2000–

Helgesta kyrka och klockstapel

Fastighet Helgesta 4:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkans äldsta delar uppfördes troligen under 1100-talets andra hälft. Kyrkan bestod då av ett rektangulärt långhus i väster och ett lägre, smalare och kvadratisk kor i öster. Under 1300-talet revs koret och långhuset byggdes till i öster. Troligen uppfördes under samma period även en sakristia i norr. Under 1400-talet uppfördes ett vapenhus i söder.

År 1764 utvidgades kyrkan genom att norra sidan togs ner till grunden, bland annat revs sakristian och de medeltida valven. Vid nyuppförandet av norra sidan fördubblades kyrkans bredd. En ny sakristia uppfördes vid den östra gaveln. År 1902 tillkom en ny sakristia i norr.

Klockstapeln uppfördes 1641.

Spånhistorik

- 1892** Kyrkans tak täcktes med plåt som lades ovanpå det gamla spåntaket (ÖIÄ).
- 1911** Klockstapelns tak beskrevs vara täckt med handkluvna ekspån med rak bas och med måtten 30 cm längd, 7 cm i bredd och en tjocklek på 20 mm nedtill och 10 mm upptill. Spånen var tjärade. Det angavs att sådana spån inte kunde tillverkas inom orten. Det beskrivs att det gamla spåntaket finns kvar under plåttaket. Kyrkans spån var handkluvna av ek, med samma mått som klockstapelns spån (ÖIÄ).
- 1942–1947** Program för restaurering där det föreslogs att kyrkans tak skulle täckas med spån. Klockstapelns spånbeklädnad skulle ses över. Senare antogs ett annat restaureringsförslag där ett annat takmaterial valdes (ATA).
- 1984** Tjärning av klockstapeln skulle ske. Kyrkorådet önskade rekommendationer från Riksantikvarieämbetet inför byte av takmaterial från tjärstrukna takpannor till lämpligare material. Riksantikvarieämbetet rekommenderade spån som första alternativ (ATA).
- 1990** Ansökan om att klä kyrkans tak med svartglaserade tegelpannor. Under teglet låg det kvar gammal tjärstruken spån. Riksantikvarieämbetet menade att kyrkan borde ha något av de takmaterial som de tidigare hade rekommenderat, vilket bland annat var spån. Dock hade arbetet redan påbörjats. Vid framtida arbeten skulle frågan om takmaterial tas upp igen (ATA).
- 2005** Klockstapeln reparerades. Inga spånarbeten ska ha utförts (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 2018** Beslut om KAE för tjärning av klockstapeln (Stiftsstyrelsens beslut om fördelning ramår 2018, Strängnäs stift).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

På klockstapelns hjärtstockar finns näbbformade spån av hög ålder, uppskattningsvis från 1700-talet. De är infästa med synlig spikning och täcks av ett tjockt lager tjära. Spår av rödfärg finns. Huvens tak- och fasadspån är bytta någon gång under sent 1900-tal. Spånen är näbbformade. Den nedre delen av huvens norra fasad har äldre spån, också de näbbformade.

Kyrkan har tidigare haft ett spåntak. År 1892 lades plåt över det gamla spåntaket. Diskussioner om kyrkans takmaterial har förts vid olika tillfällen under 1900-talet och Riksantikvarieämbetet har nämnt spån som ett lämpligt material, men en återgång till det tidigare takmaterialet har inte skett.

Vid gravplatsen för Eric och Mary von Rosen från det närliggande Rockelstad slott finns ett träkors som täcks av ett spånklätt sadeltak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Helgesta kyrka.

Stiftsstyrelsens beslut om fördelning ramår 2018, Strängnäs stift

<https://www.svenskakyrkan.se/filer/Stiftsstyrelsens%20beslut%20-%20KAE%202018.pdf>

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Helgesta klockstapel. Näbbspån med synlig spikning på en av klockstapelns hjärtstolpar.

Helgesta klockstapel. Modernare näbbspån på huvens fasader och takfall.

Helgesta klockstapel. På den ena gaveln finns äldre spån nedtill och nyare upptill.

Helgesta kyrka. Spåntäckt träkors på en gravplats på kyrkogården.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

Huv med sadeltak och två gavlar.

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, söder.

Spånens form Näbbformade med rak kant, Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Basen är antingen rak eller mycket svagt fasad. Nedersta raden består av spetsiga spån med en svagt konvex form.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Eventuellt är virket maskinhyvlat.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Takspånen är maskinellt framställda genom sågning och eventuellt hyvling. Stor andel liggande årsringar, frodvuxna, kärnsidan nedåt, mörkfångare.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Öster, Väster.

Spånens form Näbbformade med rak kant, Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Basen är antingen rak eller mycket svagt fasad. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Huggna

Kanter: Sågade, Huggna

Bas: Sågade, Huggna

Kommentar: Den övre delen av huvens norra fasad består av sågade spån likt södra fasaden. Dessa är eventuellt maskinhyvlade. Den nedre delen av huvens norra fasad har äldre spån, bedöms som huggna. Dessa skulle kunna vara av ek.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal, 1950–2000.

Kommentar: De äldre spånen är svåra att uppskatta ålder på och arkivuppgifter saknas.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... De gamla spånen bör hanteras varsamt.

Övrigt Fasadspån: Liggande årsringar, frodvuxet ganska stor förekomst av kvist.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Klyvda

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Beckliknande tjock yta.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägst höjd 210, Högst höjd 270

Lägst bredd 70, Högst bredd 90

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1750–1800.

Husby-Oppunda kyrka och klockstapel

Fastighet Husbygård 5:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-20

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan byggdes under 1300-talet och bestod då av ett rektangulärt långhus. Något senare tillkom en sakristia i norr. År 1665 uppfördes den östra delen av det Rosenhanska gravkoret på kyrkans södra sida, troligen efter ritningar av arkitekt Nicodemus Tessin d.ä. År 1724 utökades gravkoret åt väster och fick sitt nuvarande utseende med en dubbelhuv och två lanterniner. År 1796–1798 skedde en genomgripande ombyggnad av kyrkan, då vapenhuset och gavlarna revs och kyrkan förlängdes åt öster med ett tresidigt avslutat kor, samt åt väster där en ny huvudingång gjordes.

Klockstapeln byggdes 1668.

Spånhistorik

1668 Klockstapeln byggdes (Kyrkokaraktärisering).

1899 Klockstapeln tjärades. Kyrkans yttertak belades med plåt (Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapelns spån beskrevs som sågade av ek med måtten 38 cm längd, 14 cm bredd och tjocklek på 20 mm och tjärade. Formen är en slags näbbform. Formuläret avser troligen huvens spån. Det anges att spån inte tillverkades inom orten (ÖIÄ).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns äldsta spån finns på hjärtstockarna. Eventuellt kan de vara från tiden för klockstapelns uppförande på 1600-talets andra hälft. Spånen är näbbformade med fasadkant, huggna, infästa med synlig spikning och täckta av ett tjockt lager rödtjära. Huvens tak, fasader och spira täcks av två generationer spån, bägge tillkomna under 1900-talets andra hälft eller under tidigt 2000-tal. Arkivuppgifter om detta har inte påträffats. Spånen är sågade och näbbformade, dock med en modernare typ av näbbform än klockstapelns gamla spån.

På ett fotografi, taget före 1899 då kyrkan fick plåttak, syns det att gravkorets tak liksom långhusets södra takfall var spånklädda.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Husby-Oppunda kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Husby-Oppunda klockstapel. Klockstapelns spånklädda hjärtstolpar.

Husby-Oppunda klockstapel. Norra fasaden.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Gäller hela tornhuven inklusive fasadsidorna och spiran.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Spånen består av två generationer men båda är moderna sågade spån.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment, Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt skikt med svart tjära, ytterst ett tunt skikt med rödtjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1800-1850.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gamla spån.

Hällby kyrka och klockstapel

Fastighet Hällby 1:30

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Hällby kyrka uppfördes 1931 efter ritningar av arkitekt Hugo Grefveberg.

Klockstapeln uppfördes 1939 efter förslag av konstnären Ernst Söderberg som också hade ansvarat för kyrkans färgsättning.

Spånhistorik

1939 Klockstapeln uppfördes efter förslag av konstnär Ernst Söderberg (Kyrkokaraktärisering).

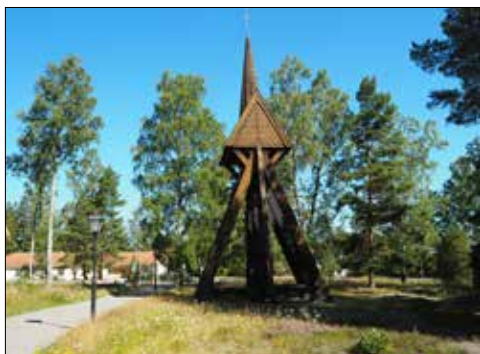
Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstolpar, huvens takfall och fasader samt spiran är spåntäckta. Klockstapeln uppfördes 1939 och det finns inga uppgifter om att spånen ska ha bytts sedan dess. Spånens mått varierar beroende på byggnadsdel, men samtliga spån är raka. På hjärtstolparna har ett relativt tjockt tjärlager byggts upp.

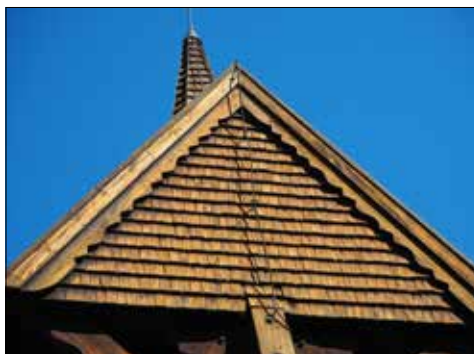
Referenser

Kyrkokaraktärisering.

Schnell, Ivar 1966. *Ekeby kyrkoruin och Hällby kyrka*. Sörmländska kyrkor 126.

Hällby klockstapel.

Hällby klockstapel. Spån på huvens södra fasad.

Hällby klockstapel. Trots att spånen på hjärtstolparna är från 1930-talet har ett tjockt tjärlager byggts upp.

Hällby klockstapel. Foto från öster (t.v.). Huvens östra takfall och spira (t.h.).

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huvens takfall.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Troligen furu.***Spånens ytbehandling** Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900–1950.*Kommentar: Klockstapeln uppfördes 1939, spånen är troligen från uppförandet.*

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Huvens östra och västra fasad samt spiran.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Troligen furu.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900–1950.*Kommentar: Klockstapeln uppfördes 1939, spånen är troligen från uppförandet.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Samma typ av spån på huvens tak och fasader.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Troligen furu. Svårt att avgöra ytbearbetning, förmodligen sågade eller maskinhyvlade.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Ett relativt tjockt svart tjärlager trots att spånen inte är särskilt gamla.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900–1950.*Kommentar: Klockstapeln uppfördes 1939, spånen är troligen från uppförandet.*

Härads kyrka, klockstapel och stigluckor

Fastighet Härads kyrkby 2:19

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan började uppföras i slutet av 1100-talet och bestod då av ett långhus, sannolikt med ett smalare kvadratisk kor i öster och ett möjligen ofullbordat torn i väster. Troligen var det i slutet av 1400-talet som kyrkan förlängdes åt öster. Vapenhuset och den år 1758 rivna sakristian byggdes sannolikt också vid samma tid.

År 1625 påbörjades ett tornbygge, troligen en påbyggnad av ett tidigare ej färdigställt västtorn. Redan 1685 var dock tornet i så dåligt skick att det revs. Istället byggdes den klockstapel som står kvar idag. Sakristian norr om koret revs 1760. Den norra korsarmen byggdes 1759–1766.

Spånhistorik

- 1660** Nya spån lades på kyrktaket (Eriksson 2017; artikel Strengnäs Tidning 1937).
- 1670** Spånläggning, helt eller delvis, av kyrktaket (Eriksson 2017; artikel Strengnäs Tidning 1937).
- 1673** Beslut om att vapenhuset skulle spånläggas (Eriksson 2017 och där angivna källor).
- 1675** Vapenhusets tak tjärades av Lars Olofsson i Skälby och Lars Klockare. 2 000 spik och 3 fjärdingar tjära köptes in (1 fjärding = 31,4 liter) (Eriksson 2017 och där angivna källor).
- 1676** Sakristians tak spånlades och tjärades. Varje bonde fick bidra med spån (Eriksson 2017; artikel Strengnäs Tidning 1937).
- 1684** Byggmästaren Lars Olofsson fick 53 daler i lön för arbete med klockstapeln. Tjära och järn inköptes. Jöns Kling fick lön för smide av spik med mera till bygget (Eriksson och där angivna källor).
- 1685** Klockstapeln var färdig och byggningsmännen Anders och Lars Olofsson i Skälby fick 23 daler och 8 öre för arbetet. Klockaren fick 3 daler för att ha kokat tjära och för annat arbete på klockstapeln (Eriksson 2017 och där angivna källor).
- 1686** Kyrktaket tjärades (Eriksson 2017; artikel Strengnäs Tidning 1937).
- 1700** Kyrktaket reparerades (Eriksson 2017; artikel Strengnäs Tidning 1937).
- 1738** Klockstapeln reparerades (Eriksson 2017).
- 1744** Klockstapeln reparerades mer fullständigt med timmer av byggmästare Wolner från Strängnäs och tjärades (Eriksson 2017).
- 1749** Spånen till kyrkan var huggna och vid besiktningen av det gamla kyrktaket befanns hälften av takstolarna vara förruttnade. Det behövdes 30 timmer samt spån och bräder (Eriksson 2017).
- 1750** Spån och spik köptes till nybyggnad och reparation. Gamla kyrktaket krävde 16 000 spån (Eriksson 2017).
- 1771** Kyrktaket var i behov av reparation (Eriksson 2017).
- 1774** Reparationer av kyrkans, sakristians och vapenhusets tak (Eriksson 2017).
- 1775** Stigluckorna uppfördes och försågs med spåntak. Klockstapeln lagades och tjärades (Eriksson 2017; Kyrkokaraktärisering).

- 1784** Taket var i behov av tjärning (Eriksson 2017).
1786 Klockstapeln och kyrktaket tjärades (Eriksson 2017).
1806 Klockstapeln tjärades (Eriksson 2017).
1822 Kyrktaket tjärades (Eriksson 2017).
1880 Kyrkan restaurerades (Eriksson 2017).
1911 Kyrkans tak angavs vara täckt med rundade ekspån, förutom den så kallade nykyrkan (1760) som var täckt med spån av tall och gran. Spånen var av okänd ålder, ”antagligen” sågade och med måtten 45 cm längd, 10,2 cm bredd och en tjocklek på 18 mm nedtill och 4 mm upptill. Spånen var tjärade. Klockstapelns spån beskrivs vara ”sågade, antagligen”, av ek med näbbform och med samma mått som kyrkans spån. Spånen var tjärade och av okänd ålder. Det angavs att sådana spån inte kunde tillverkas inom orten (ÖIÄ).
1920 Kyrkans yttertak var i behov av förbättring (Eriksson 2017).
1934 Biskopsvisitation. Kyrkan var i behov av grundlig restaurering. Klockstapeln var i behov av reparation (Eriksson 2017).
1980 Kyrkan restaurerades efter förslag av Jerk Alton (Kyrkokaraktärisering).
1981 Uppgift om underhåll av spåntaket (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
2001 Samtliga tak på kyrka, klockstapel och stigluckor tjärades liksom panel och synliga stomdelar på klockstapeln. Skadade spån ersattes med nya spjälkade spån. Det korrugerade plåttaket över nedgången till pannrummet ersattes med spåntak. AQ Arkitekter, Westerlinds Arkitektkontor, Hälsinge Takspån (Kyrkokaraktärisering).
2014 Taket på vapenhuset lades om med spjälkade furuspån. Samtliga spåntak på kyrkobyggnaden och klockstapeln trätjärades. Arbeten utfördes av Kyrktak Bygg & Konsult AB, Norrköping (Eriksson 2017).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans samtliga takfall är spåntäckta, liksom de två stigluckorna och klockstapelns huv. Kyrkans samtliga takfall är täckta med rundade spån. Vid inventeringen uppfattades kyrkans tak vara täckta med en eller möjligtvis två klyvda spåntyper, redovisat i ett formulär eftersom spånen är så lika. År 2001 nämns lagning av skadade spån, men eventuellt lades flera hela takfall om då. År 2014 nämns omläggning av vapenhuset, men fler takfall kan ha berörts. Spånen på korsarmens östra takfall och långhusets norra takfall åt öster har en sågad spåntyp, uppskattningsvis från 1900-talets andra hälft, eventuellt från den restaurering som skedde under tidigt 1980-tal.

Stigluckorna har rundade sågade spån. Likadana som de sågade spånen på kyrkan, troligen från 1900-talets senare del. Klockstapelns tak täcks av näbbformade spån, troligen tillkomna under sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal.

Stomdelar i Härads klockstapel är i skrivande stund Sveriges äldsta klockstapel daterad till 1280-tal. I kyrkans takkonstruktion finns medeltida träbyggnadsdelar bevarade. Vid framtida underhållsåtgärder, däribland spånsjikning, krävs stor varsamhet.

Referenser

- Eriksson, Daniel 2017. *Härads klockstapel, Strängnäs stift. Hantverksvetenskaplig undersökning 2017-01-16*. Opublicerad rapport från undersökning genomförd inom ramen för projektet ”Medeltida taklag i Strängnäs stift”.
 Kyrkokaraktärisering Härads kyrka.
 RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.
 Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Häradskyrka. Vapenhusets östra takfall.

Häradskyrka. Späntäckning på vapenhusets östra takfall.

Häradskyrka. Kyrkan med späntäckta tak sedd från nordväst (t.v.). Norra korsarmens östra takfall (t.h.).

Härads klockstapel. Klockstapeln med spåntäckt tak sedd från sydöst (t.v.). Spåntäckt tak på södra sidan (t.h.).

Härads stigluckor. Västra stigluckans södra takefall.

Härads stigluckor. Östra stigluckans södra takefall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga takfall utom östra delen av långhusets norra takfall och korsarmens östra takfall.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Nästan tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Troligen 2001 och/eller 2014. Eventuellt är det två olika åldrar. Norra takfallet på före detta västtorn, långhusets norra takfall samt korsarmens västra takfall kan vara från ett och samma årtal och övriga takfall med kluvna spån från ett annat.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... I kyrkans takkonstruktion finns medeltida träbyggnadsdelar bevarade. Vid framtida underhållsåtgärder, däribland spåns pikning, krävs stor varsamhet.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Östra delen av långhusets norra takfall och korsarmens östra takfall.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Likadana spån som på stigluckorna.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Nästan tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Troligen 1900-talets senare hälft, eventuellt 1980-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... I kyrkans takkonstruktion finns medeltida träbyggnadsdelar bevarade. Vid framtida underhållsåtgärder, däribland spåns pikning, krävs stor varsamhet.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Snednockarna täcks av rundade spån. I övrigt näbbspån. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Eventuellt rester av asbest.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Sidonockarna täcks av rundade spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... I Härads klockstapel dateras delar av stommen till 1285, i skrivande stund är det den äldsta klockstapeln i Sverige. Stor varsamhet krävs vid framtida åtgärder, däribland spånsplikning.

Övrigt Mycket liggande årsringar och kvist i bleket.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Båda stigluckorna.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Nästan tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Troligen från 1900-talets senare del.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Västra stigluckans svängda takprofil och solfjädersläggning.

Kila kyrka och klockstapel

Fastighet Ålberga gård 3:4

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-15

Kortfattad byggnadshistorik

Kila medeltida kyrka låg ungefär fem kilometer öster om den nuvarande kyrkan. I mitten av 1700-talet övergavs kyrkan och lämnades att förfalla. En ny kyrka uppfördes på nuvarande plats vid Ålberga gård och invigdes 1750.

Klockstapeln uppfördes 1768 i en sluttning norr om kyrkan.

Den äldre kyrkan revs 1963 när den nuvarande kyrkan stod färdig. Den nuvarande kyrkan uppfördes efter ritningar av arkitekt Kurt von Schmalensee.

Spånhistorik

- 1768** En klockstapel uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs vara handtäljda av furu, av okänd ålder, och med måtten cirka 38 cm längd, 3–10 cm bredd, 20 mm tjocklek i basen och 5 mm upptill. Spånen var tjärade. Liknande spån angavs kunna tillverkas inom orten ”av någon snickare” (ÖIÄ).
- 1927** Förslag av Ove Leijonhufvud till nytt gravkapell på utvidgningen av kyrkogården. ”Taket täckes med tjärad spån” (ATA).
- 1993** Förslag från Svalsta Byggkonsult AB till renovering av klockstapel – spåntak och bärkonstruktion skrapas, borstas och stryks med godkänd trätjära (ATA).
- 1995** Klockstapeln lagades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar och takhuv är spånklädda. Huvens tak är klätt med kluvna spån som kan vara från renoveringen på 1990-talet. På den östra fasaden finns några nyare spån. Hjärtstockarnas spån och huvens fasadspån har en ålderdomlig karaktär, med synlig spikning, ett tjockt tjärager och variation i spånens mått. Uppgift om spånens ålder kan finnas i äldre arkivhandlingar. De kan vara ursprungliga från klockstapelns uppförande 1768.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Kyrkokaraktärisering Kila kyrka.
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Kila klockstapel. De spånklädda hjärtstolparna.

Kila klockstapel. Älderdömliga spån på en av hjärtstolparna (t.v.). Notera de spetsiga spånen längst ner (t.h.).

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån, fast med avkapade spetsar.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–*Kommentar: Eventuellt från 1990-talet.*

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De fyra hjärtstolparna och huvens fasader har likadan spåntäckning och redovisas nedan.**Spånens form** Rundade med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden på huvens fasader samt på hjärtstolparna består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Tjärskikt och erosion gör bedömningen svår, men de är med stor sannolikhet huggna.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Tjocka skikt i vissa lägen.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 140, Högsta höjd 160

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1750–1800, 1800-tal.*Kommentar: De kan vara ursprungliga från klockstapelns uppförande 1768.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Omsorg i detaljer, så som ljudluckornas spåntäckning till exempel. Spånens variationer i mått som ger en levande och ålderdomlig yta samt bidrar mycket till klockstapelns karaktär.**Övrigt** Några yngre spån finns på östra fasadens ljudluckor.

Lids kyrka och klockstapel

Fastighet Lids kyrka 1:1, Lids-Örsta 2:25

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-11

Kortfattad byggnadshistorik

Lids kyrka uppfördes under 1200-talet med ett rektangulärt långhus och ett smalare lägre kor. Under 1400-talet uppfördes en sakristia på korets norra sida och vapenhuset i söder. Kyrkan fick sin nuvarande utsträckning efter att långhuset förlängdes åt väster på 1600-talet. Vapenhuset revs 1825.

Klockstapeln står sydväst om kyrkan och uppfördes 1749 som ersättare för en tidigare klockstapel. Spån finns endast på klockstapeln. Delar av kyrkans tidigare taktäckning av stavspån ligger kvar under befintligt tegeltak (Sörmlands museum).

Spånhistorik

- 1749** Klockstapeln byggdes som ersättning för en äldre klockstapel (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Fasadspånen på klockstapelns huv beskrevs vara av gran, handkluvna, tjärade och med måtten 39 cm i längd, 9,5 cm i bredd och en tjocklek på 10 mm nedtill och 0,2 mm upptill (ÖIÄ).
- 1993** Utvändig renovering utfördes under ledning av arkitekt Margit Webjörn. Klockstapeln renoverades, ett fåtal skadade spån byttes ut och stapeln tjärades. Innan nya spån monterades skulle de doppas i varm trätjära och torka. Nya spånytor tjärades två gånger med äkta dalbränd trätjära som pigmenterats med kimrök för att minska kulöravvikelse. Arbeten skulle utföras enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Spån* från 1981. Arbetet utfördes av BPA Bygg AB och Ludgo Bygg AB (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Lids klockstapel har spånklädda hjärtstockar och spån på huvens fasader. Både huvens och hjärtstockarnas spån är troligen av hög ålder, eventuellt från klockstapelns uppförande 1749. På flera ställen finns ett tjockt tjärlager, pansarskikt. Spånen på stolparna har tjärskikt på båda sidorna, fram och baksida, vilket berättar att de troligen har demonterats, huggits om och återmonterats med tidigare undersida som bleke.

Huvens spån är rakt avslutade och har synlig infästning. Hjärtstockarnas spån är näbbformade och har också synlig infästning. På hjärtstockarna finns ett mindre antal utbytta spån som troligen kommer från renoveringen 1993 eller senare. De nyare spånen har dold infästning men samma form som de äldre spånen.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

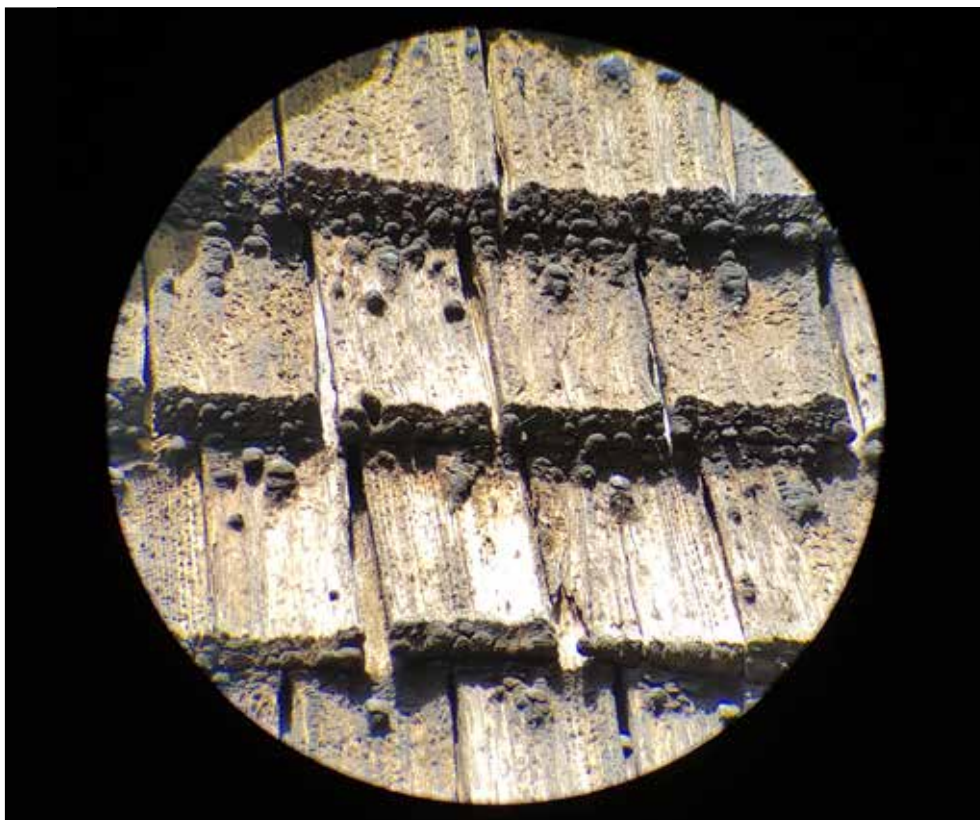
Kyrkokaraktärisering Lids kyrka.

Sörmlands museum, Eva Wockatz muntligen 2020-01-30.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Lids klockstapel. Detaljer från hjärtstolpar. Synlig infästning och på vissa ställen ett tjockt lager tjära (t.v.). Äldre spån och ett fåtal nya spån (t.h.).

Lids klockstapel. Huvens fasadspån i söder.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.**Träslag** Vet ej, Annat – eventuellt gran*Kommentar: Arkivuppgift anger gran år 1911 (ÖIÄ).***Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Eventuellt huggna. Svårt att urskilja verktygsspår på grund av å ena sidan kraftigt eroderade och å andra sidan tjockt täckande "pansarskikt" av tjära.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Pansarskikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal, 1900–1950.*Kommentar: Spån kan vara ursprungliga från 1749. Svårt att uppskatta ålder.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spån kan ha hög ålder. Fördjupade arkivstudier och platsdokumentation motiverat. Ljudhålen i huvens väggar kan vara ovanliga.**Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor**

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Längst ner på de tre hjärtstolporna finns en inklädnad med raka träämnen, se foton.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Ett par lösa näbbspån visar att de är huggna. Annars svårt att avgöra på grund av tjocka tjärlager. Sentida lagningsspån är kluvna med sågade kanter och bas.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Pansarskikt. Lösa spån visar att det finns tjärsikt på båda sidor.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 200, Högsta höjd 330

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal.*Kommentar: Sannolikt ursprungliga från 1749. Nya lagningsspån uppskattas till kring 1990 alternativt 2000-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Tjärskikten på båda sidor berättar att de kan ha demonterats, huggits om och återmonterats med tidigare undersida som bleke.

Lilla Malma kyrka och klockstapel

Fastighet Komministern 8

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under 1100-talet eller omkring år 1200 som en tornlös kyrka med rektangulärt långhus och smalare kor i öster. Kyrkorummet förlängdes åt öster under 1300-talet. Under medeltidens senare del byggdes ett vapenhus i söder och en sakristia i norr, vilka senare revs. Vid 1700-talets mitt byggdes den dåvarande sakristian om till en nykyrka och ny sakristia fick inrymmas i vapenhuset. År 1872 byggdes en ny sakristia i norr. Kyrkan fick sin nuvarande form med tresidigt kor och trappstegsgavel vid restaureringen på 1890-talet, då kyrkan även fick plåttak. Vapenhuset tillkom 1957.

Klockstapeln uppfördes 1684.

Spånhistorik

- 1666** Medel till spåntaket som behövde tjäras. Arbetet utfördes av klockaren. Oluf i Nässeläng tjärade vapenhuset (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1684** Klockstapeln uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1685** Kyrkans tak spånslogs. 6 000 spånspek gick åt. Spiken köptes i Stockholm. Tre tunnor tjära köptes till kyrkans tak (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1686** Den norra sidan av kyrkans tak spånslogs (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1690** Klockstapeln tjärades och rödfärgades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1696–1697** Kyrkans södra tak tjärströks. Klockstapeln reparerades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1701** Kyrktaketets södra sida tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1711** Kyrktaket spånades och tjärades (ATA: Eskilstuna-Kuriren 1912-03-23).
- 1769** Kyrkan och klockstapeln finns avbildade och täcks båda av spånklädda tak, i Georgii-Falckmans ”Diss de parvecia Dunker, Lilla Malma” (Kulturmiljöbild).
- 1782** Reparation av klockstapeln (ATA: Södertälje tidning 1919-03-13).
- 1784** Kyrktaket skulle rödfärgas. Klockstapeln var i behov av tjärning (ATA: Södertälje tidning 1919-03-13).
- 1786** Lagning på syllen (klockstapel?). Det lagade stället skulle kläs med spån eller bräder. Klockstapeln skulle rödfärgas med tillräcklig tillsats av vitriol (ATA: Södertälje tidning 1919-03-13).
- 1798** Notis om att kyrktaketets södra sida borde rödfärgas (ATA: Södertälje tidning 1919-03-13).
- 1800** Klockstapeln renoverades (Kyrkokaraktärisering).
- 1815** Kyrkans spåntak skulle ersättas av tegeltak (ATA: Södertälje tidning 1919-03-13).
- 1890-tal** Kyrkan fick ett plåttak i samband med kyrkans restaurering. På ett fotografi syns vad som tolkas som en hög med avrivna spån som kan ha legat kvar under tegeltaket (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs vara sågade, tjärade furuspån som pålades för ”längesedan”. Måtten var 40 cm i längd och 11 cm i bredd. Spånen hade rundad form. Det antogs att sådana spån kunde tillverkas vid ortens sågar (ÖIÄ).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln har spån av olika åldrar, former och tillverkningsmetoder. De äldsta spånen finns på hjärtstockar, syll och huvens fasader. De uppskattades vid investerings-tillfället vara från 1700-talet, men kan vara från klockstapelns uppförande 1684. Spånen är huggna. Hjärtstockarnas spån är näbbformade, infästa med synlig spikning och till stor del täckta av ett tjockt tjärlager. Det finns spår av röd färg. Syllen är endast klädd med två rader spån. Spånen har en näbbform men är kortare än hjärtstockarnas spån. Huvens fasader har spån med rundad form och synlig infästning.

Huvens tak och spirans nedre del har nyare spån, sågade med rundad form och i basen finns en extra svängd form mot kanterna. Spiran är klädd med näbbspån, troligen samtida med huvens takspån. Spånen uppskattas vara tillkomna under 1900-talets mitt eller senare del.

Kyrkan har tidigare haft ett spånklätt tak, men det byttes mot ett tegeltak på 1810-talet. Både kyrkans spåntak och klockstapelns har varit rödfärgade, vilket nämns på både 1600- och 1700-talet.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kulturmiljöbild.

Kyrkokaraktärisering Lilla Malma kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Lilla Malma klockstapel. Fasadspån på klockstapelns huv.

Lilla Malma klockstapel. Fasadspån på klockstapelns huv. Notera de synliga infästningarna och tjärklumparna på spånens bas.

Lilla Malma klockstapel. Klockstapelns tak och spira. Detaljer som visar äldre spån på klockstapelns gavel och yngre takspån. Notera den synliga infästningen och lagret med tjära på fasadspånen.

Lilla Malma klockstapel. Detalj av moderna spån på klockstapelns spira.

Lilla Malma klockstapel. Näbbformade spån på klockstapelns syll.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Sadeltakets takfall med korsarm och nedre delen av spiran.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: I basen finns en extra svängd form mot kanterna.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Kanterna ser på några ställen ut att vara huggna, kanske en manuell anpassning vid läggning?

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret Norr, Söder.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedre raden består av raka spån.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna samt syllarnas sidor.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära, Rödfärg.

Kommentar: Tjock tjära/beck/stenkol?

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 230, Högsta höjd 270

Lägsta bredd 90, Högsta bredd 140

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Modernare variant av näbbform på spirans övre del. Kantigt sågad rundad form på nedersta skiftet spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Till stor del tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Lista kyrka och klockstapel

Fastighet Lista 7:1, 3:1, 1:12

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-23

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan byggdes under 1100-talet med ett rektangulärt långhus och ett kor i öster. Under 1200- eller 1300-talet revs koret och långhuset förlängdes mot öster. Under 1400-talet byggdes en sakristia i norr och ett vapenhus i söder. På 1600-talet förlängdes långhuset mot väster och öster. Under 1600-talet tillkom de två gravkoren i öster och söder.

År 1893 påbörjades en grundlig renovering av kyrkan. En ny västvägg byggdes och den norra väggen förstyvades. År 1926 byggdes en värmekammare i norr.

Klockstapeln byggdes 1784 och står en bit väster om kyrkan, på andra sidan landsvägen.

Spånhistorik

- 1784** Klockstapeln byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1830** Det nämns att kyrkans tak är klätt med spån (ATA).
- 1894** Uppgift om att kyrkans tak lades om med nya spån (ÖIÄ).
- 1902** Uppgift om att klockstapelns huv fick nya spån (ÖIÄ).
- 1911** I Överintendentsämbetets frågelista angavs att kyrkans tak var klätt med sågade tjärade spån i gran eller furu från 1894. Spånen uppgavs vara 40 cm långa, 10,4 cm breda och ha en tjocklek överst på 0,8 cm och längst ner i basen 1,5 cm. Spånens bas var rundad. Klockstapelns huv angavs ha tjärade, sågade spån i gran eller furu från 1902. Basen var rundad. Stolparnas spån var "troligen gran". De angavs vara handkluvna och äldre än huvens spån. På frågan om det fanns möjlighet att tillverka dylika spån inom orten var svaret "troligen icke" både för sågade och handkluvna spån (ÖIÄ).
- 1924** Yttertaken beskrevs vara klädda med "rätt tunna sågade furuspån omlagda 1893–94" (ATA).
- 1926** Ett nytt pannrum skulle uppföras vid kyrkan. Yttertaget skulle kläs med tjärade spån lika som kyrkans yttertak (ATA).
- 1934** Kyrkan restaurerades. Ett fotografi visar att spåntaket åtminstone hade tjärats, men möjligen hade också spån bytts (ATA).
- 1965** Församlingen ansökte om att få byta spåntaket mot ett koppartak, vilket RAÄ och Kungl. Byggnadsstyrelsen avslag. De menade att kyrkan, gravkoret och klockstapeln sedan gammalt haft spåntak och att ett materialbyte vore olämpligt. De rekommenderade spjälktryckspån och underhåll med dalbränd trätjärä (ATA).
- 1970** Klockstapeln renoverades. Enligt förslaget skulle befintliga spån tas bort och ersättas med nya spjälkade, tryckimpregnerade furuspån levererade av O. Källström, Kilafors, Hälsingland. För att reducera kostnaderna skulle de tre hjärtstockarnas spån inte åtgärdas. Arbetet utfördes av Firma takbehandlingar Eskilstuna. Församlingen ansökte ytterligare en gång om att få byta kyrkans spåntak mot kopparplåt.

De önskade ett material som var mer underhållsfritt/billigare att underhålla. Efter-
som inget nytt hade framkommit i frågan stod RAÄ och Byggnadsstyrelsen fast
vid sina tidigare beslut. Kyrkans befintliga spån beskrevs troligen vara från slutet
av 1800-talet (ATA; Kyrkokaraktärisering).

1973 Omläggning av spåntak efter arbetsbeskrivning upprättad av K-Konsult, Lin-
*köping. Arbetet utfördes av Firma Hälsinge Spån, som också levererade spån.
Riksantikvarieämbetet, Kulturhistoriska byrån hade bistått med råd (ATA; RAÄ:
Takmaterial på kyrkobyggnader).

1977 Kyrkans tak och klockstapeln tjärströks (ATA).

1978 Klockstapeln renoverades (Kyrkokaraktärisering).

1989 Kyrkans tak och klockstapeln tjärströks (ATA).

2000 En ansökan lämnades in om att lägga om långhustakets sidor med svartmålad
skivtäckning, övriga tak med svart takmassa (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans samtliga takfall liksom klockstapelns huv är klädda med moderna spån från
1970-talet. I arkivhandlingar beskrivs att klockstapelns spån ska vara spjälkade, tryck-
impregnerade furuspån, helt enligt tidens rekommendationer. Av kostnadsskäl bevara-
des de äldre spånen på klockstapelns hjärtstolpar. Spånen kan vara de ursprungliga från
klockstapelns uppförande på 1780-talet eller vara tillkomna under 1800-talet. Spånen
är näbbformade, har synlig infästning och är täckta med ett tjockt tjärlager. Spår av röd
färg finns.

Församlingen ansökte både 1965 och 1970 om att få byta kyrkans spåntak mot ett mindre
underhållskrävande tak av kopparplåt. Riksantikvarieämbetet och Kungl. Byggnads-
styrelsen avlog ansökan bäge gångerna och menade att kyrkan, liksom klockstapeln,
sedan gammalt varit spånklädda och därmed även fortsatt skulle vara det.

En stiglucka med spånklätt tak har tidigare funnits väster om kyrkan.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

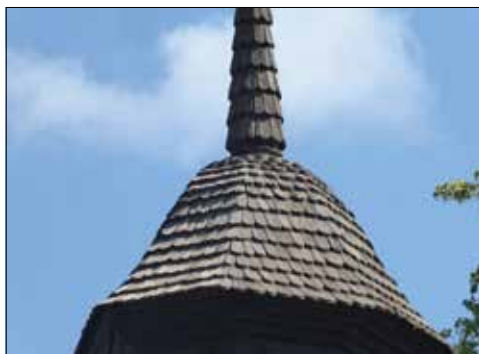
Kyrkokaraktärisering Lista kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

*Lista kyrka. Gravkorets
spåntäckta tak från sydväst.*

Lista kyrka. Gravkorets spånklädda huv och spira.

Lista kyrka. Detalj av gravkorets spåntäckning.

Lista klockstapel. Klockstapeln med spåntäckt huv och hjärtstolpar.

Lista klockstapel. Näbbspån med synlig infästning på en av klockstapelns hjärtstolpar.

Lista klockstapel. Detalj av spåntäckning på klockstapelns huv och spira.

Lista klockstapel. Äldre näbbspån på klockstapelns hjärtstolpar.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga på kyrkobyggnaden.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 110

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Nockbbräddor i trä, solfjäderläggning över takfallens brytningar och svängd form mot fasad där blyplåtar sitter.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Boende upplyste om att kyrkans alla tak lagts om på 1970-talet, vilket också bekräftas av arkivhandlingar.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huvens tak och spira.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Eventuellt 1970-tal.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Huvens gavlar.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.
Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.
Kommentar: Eventuellt 1970-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret De tre hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Beck eller liknande, spår av rödfärg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 190

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 80

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1750–1800, 1800–1850.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Syll.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Kommentar: Eventuellt 1970-tal.

Ludgo kyrka

Fastighet Ludgo kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-11

Kortfattad byggnadshistorik

Ludgo kyrka uppfördes vid 1100-talets slut och var antagligen en för tiden ovanligt stor stenkyrka med rektangulärt långhus och smalt kor i öster. Under senmedeltiden tillkom ett vapenhus i söder och en sakristia i norr. På 1640-talet byggdes ett gravkor vid korets norra sida och sakristian revs. På 1670-talet var kyrkan i dåligt skick och genomgick en stor ombyggnad. Kyrkan fick sin nuvarande storlek. Ett gravkor byggdes i söder, vilket gav kyrkan dess korsform.

I kyrkogårdens sydvästra hörn uppfördes 1918 ett mindre gravkor för friherre August Trolle-Löwen och Mia Lagercrantz på Trollesund av arkitekt Axel Lindegren. Gravkoret har ett spånklätt tak.

Strax innanför kyrkogårdens ingång uppfördes 1937 ett gravkapell efter ritningar av arkitekten Ove Leijonhufvud. Gravkoret har ett spånklätt tak.

Spånhistorik

- 1695** Uppgift om att "lilla tornet" (takryttaren) blev spånslaget (ATA).
- 1718–1738** Från denna period finns en längd över dem som lämnat näver och spån till kyrkan (ULA).
- 1820–1829** Kyrkans spåntak ersattes med ett tegeltak. Spåntaket på tornets huv byttes mot svartmålad plåt och koppar (Kyrkokaraktärisering).
- 1830** Takryttaren beskrevs vara ett spånslaget trätorn (ATA).
- 1911** Takryttarens väggar beskrevs vara klädda med tjärad, handkluven furuspån med rundad form. Det angavs att det fanns möjlighet att tillverka dylika spån inom orten (ÖIÄ).
- 1918** Ett gravkor för friherre August Trolle-Löwen och Mia Lagercrantz uppfördes vid västra kyrkogårdsmuren. Ritningarna gjordes av arkitekt Axel Lindegren (Kyrkokaraktärisering).
- 1936** Renovering av kyrkan utförs efter förslag av arkitekt Ove Leijonhufvud (Kyrkokaraktärisering).
- 1937** Ett gravkapell uppförs efter ritningar av arkitekt Ove Leijonhufvud (Kyrkokaraktärisering).
- 1958** Ansökan från församlingen om att klä in takryttaren i kopparplåt av ekonomiska skäl. Ansökan avslogs av Riksantikvarieämbetet som menade att "denna klädsel är utan tvekan intressant ur antikvarisk synpunkt men äro också av betydelse ur utseendesynpunkt. Att helt plåtbekläda takryttaren är enligt ämbetets mening uteslutet." (ATA).
- 1959** Kyrkans yttertak byggdes om. Ny spånbeklädnad på takryttaren (ATA).
- 1967** I ett besiktningsutlåtande inför renovering av kyrkan beskrivs takryttarens takspån vara "ny kluven träspån" (ATA).

- 1991** Förslag till utvändig restaurering av kyrkan av arkitekt Margit Webjörn. Takryttarens spån beskrevs som urlakade. Spånbeklädnaden skulle justeras, skadade spån bytas mot nya lika befintliga och spåntyten tjäras med äkta dalbränd trätjära. Även takspånen på gravkoret och gravkapellet skulle tjäras. Arbeten med spån skulle utföras efter Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Nya spån skulle doppas i varm trätjära och torka väl innan de sattes upp. Alla spånklädda ytor skulle tjärstrykas två gånger. Nya spån gavs en extra strykning. Till dem användes tjära som pigmenterats med kimrök så att kulören skulle bli så lik de befintliga spånen som möjligt (ATA).
- 1993** Utvändig renovering av fasader och tak efter förslag av arkitekt Margit Webjörn (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan har tidigare haft spåntak, men det byttes på 1820-talet till ett plåttak. Takryttarens fasader är de enda ytorna på kyrkan som fortfarande är spånklädda. Spånen är rundade med synlig spikning. År 1958 ansökte församlingen om att få klä in takryttaren i kopparplåt istället för spån av ekonomiska skäl. Riksantikvarieämbetet menade att spåntäckningen var intressant ur antikvarisk synpunkt och av utseendesynpunkt. Året efter byttes spånen och takryttaren fick en täckning med kluvna spån. Takryttarens fasader är idag täckta med flera olika generationer spån, dels finns sådana som kan ha tillkommit före det att kyrkans och tornets spåntak ersattes av tegel och plåt, det vill säga före 1820-tal. Yngre spån finns som troligen tillkom 1958 och vid renoveringen på 1990-talet.

Spånen har synlig infästning, med smidd spik men på spånen från 1990-talet är infästningen gjord med trådspik som placerats på varierande ställen på spånen. Spånyterna är nästan helt tjärrena, med endast tjärklumpar på spånenas bas.

Det finns inga uppgifter om att spåntaken på gravkoret från 1918 och gravkapellet från 1937 har bytts. Åtminstone spånen på gravkoret är troligen de ursprungliga, vilket innebär att de är hundra år gamla. Även dessa spåntak är till stor del tjärrena.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Ludgo kyrka.

Landsarkivet i Uppsala (ULA): Ludgo kyrkoarkiv, sockenstämmans och sockennämndens protokoll och handlingar, SE/ULA/10864/K I/1 (1684–1701).

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

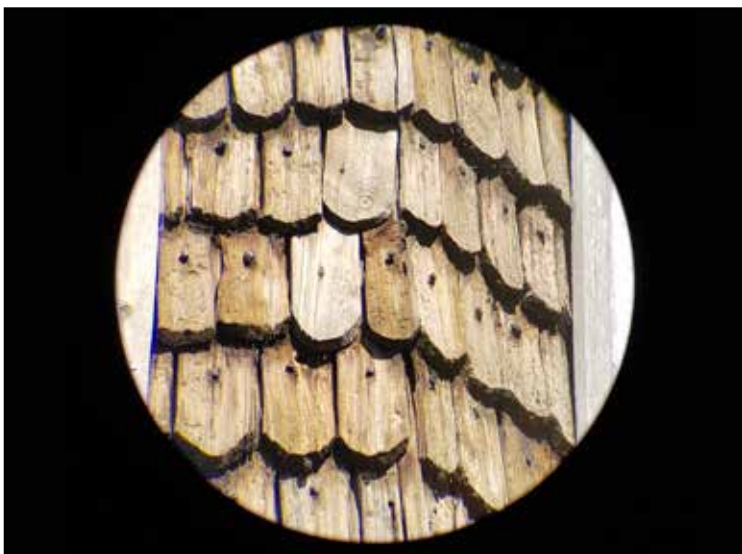
Ludgo kyrka. Gravkapellet från sydöst (t.v.). Spån på gravkapellets östra takfall (t.h.).

Ludgo kyrka. Gravkoret.

Ludgo kyrka. Detalj av spån på gravkorets östra takfäll.

Ludgo kyrka. Tornets fasadspån.

Ludgo kyrka. Tornets spånklädda fasad från sydöst. Två olika generationer av spån finns, de äldre med synlig spikning och de yngre med dold infästning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Fasadytor på torn.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Sågade

Kanter: Huggna, Sågade

Bas: Huggna, Sågade.

Kommentar: Sannolikt finns flera generationer av spån. De äldsta är sannolikt huggna och ser på en del ställen ut att vara omspikade med trådspik. Sentida sågade lagningsspån finns.

Spånens ytbehandling Tjära, Tjära – pigmenterad med kimrök.

Kommentar: Arkivuppgift om pigmentering med kimrök finns. Urlakade ytor.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik, Trådspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal, 1950–2000.

Kommentar: Första gissning var att tornets fasadspån kunde vara från tiden före det att kyrkans och tornets spåntak ersattes av tegel och plåt, det vill säga före 1820-tal. Arkivuppgifter anger åtgärder 1958 och 1990-tal. Svårt att avgöra åldrar men flera generationer finns.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Kyrkan har tidigare haft spåntäckt tak.

Spånen på tornet är de enda bevarade spånen. Äldre spån bör bevaras, det vill säga att de inte får ersättas med standardspån.

Inventeringsformulär Gravkor

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Spånen är så pass eroderade att det är svårt att se, men troligen är de sågade och eventuellt justerhyvlade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Gravkoret uppfördes 1918. Spånen ser ut att kunna vara de ursprungliga.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Eventuellt ursprunglig spåntäckning.

Intressant att ta reda på om så är fallet och faktorer bakom lång livslängd.

Övrigt Gravkor uppfört 1918 för August Trolle-Löwen på Trollesund. Gravkoret ritades av arkitekt Axel Lindegren. Spånen innehåller stor andel genomgående kvist och liggande årsringar.

Inventeringsformulär Gravkapell

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.

Kommentar: Inslag av nyare spån finns på östra och södra takfallen. De har samma form som de äldre spånen men varierar mer i måtten.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Gravkapellet uppfördes 1937, eventuellt är de äldsta spånen från uppförandet. Sentida lagningsspån finns.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Eventuellt stora delar originalspån.

Lästringe kyrka och klockstapel

Fastighet Lästringe kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-05

Kortfattad byggnadshistorik

Lästringe kyrkas äldsta del är koret som uppfördes på 1100-talet. Under 1300-talet uppfördes långhuset. Ett vapenhus i söder byggdes på 1500-talet och användes senare som sakristia. Ett nytt vapenhus uppfördes i väster, men revs på 1760-talet. Sakristian tillkom omkring år 1700.

Klockstapeln uppfördes troligen omkring år 1700 och står väster om kyrkan. Spån finns endast på klockstapeln.

Spånhistorik

- 1700** Klockstapeln byggdes omkring denna tid (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs som sågade furuspån med rundad bas, tjärade och av okänd ålder. Måtten angavs vara 26 cm längd, men man syftade då troligen på blekets längd, bredd 11 cm och tjocklek på 30 mm i bas och 20 mm upptill, troligen vid blekets övre del (ÖIÄ).
- 1985** Åskledare installerades på kyrka och klockstapel (Kyrkokaraktärisering).
- 2002** Exteriöra renoveringsarbeten efter förslag av arkitekt Margit Webjörn. Rötskadade delar i stomtimmer, brädinklädning och spåntäckning byttes ut och tjärades därefter. Några spån på hjärtstockarna saknades och kompletterades liksom ett fåtal spån på taket. Tjärning med trätjära av dalbränd typ. Arbetet utfördes av Kyrktak Bygg & Konsult AB (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

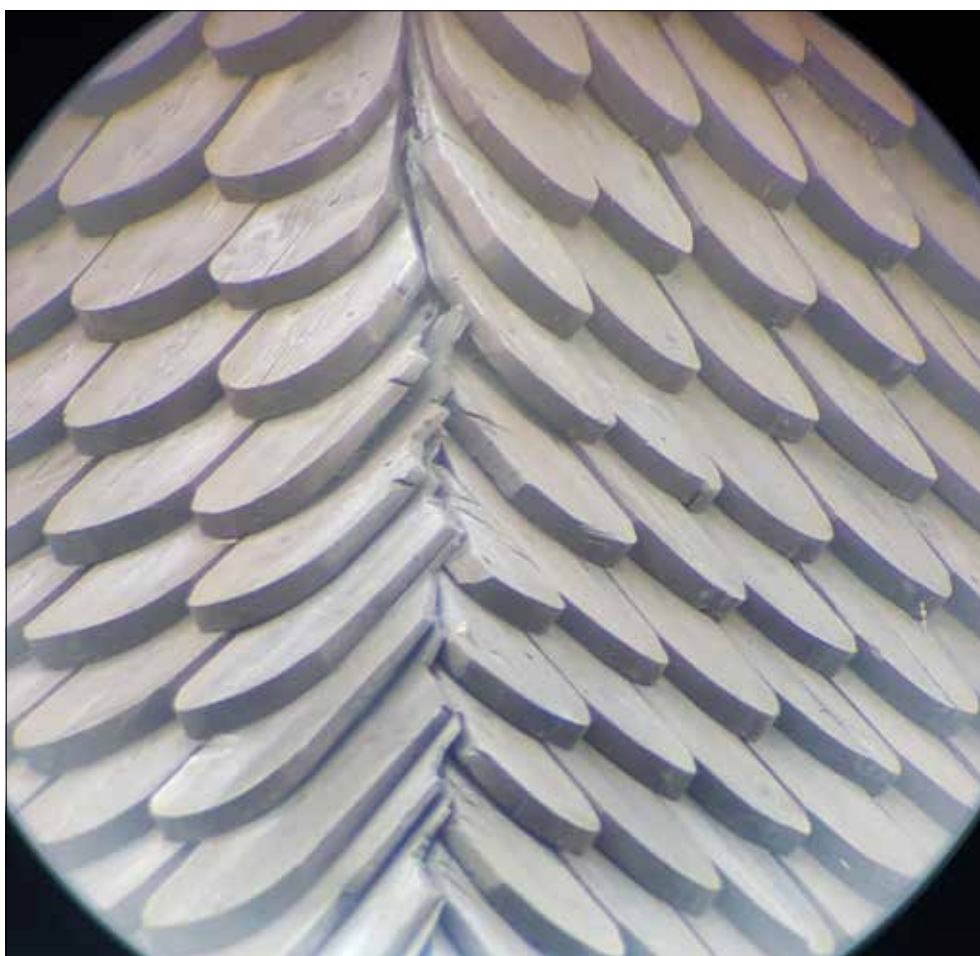
Klockstapelns hjärtstockar har näbbformade spån av hög ålder, eventuellt ursprungliga från klockstapelns uppförande 1700. Huvens spån uppskattades vara från sent 1900-tal eller senare, men uppgift om när de byttes saknas. I arkivhandlingar står att ett fåtal spån på huvens tak skulle bytas ut 2002 men eventuellt byttes alla då.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Kyrkokaraktärisering Lästringe kyrka.
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Lästringe klockstapel. Spänklädda hjärtstolpar (t.v.). Detalj av näbbformade spån på en hjärtstolpe. Synlig infästning och ett tjockt tjärskikt (t.h.).

Lästringe klockstapel. Huvens taksån.

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huvens takfall.

Spånens form Rundade med rak kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Spånen kan vara maskinhyvlade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Märklig läggning mot snednockar, ser inte ut att vara gjort av fackfolk.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Tjocka tjärlager döljer ytor.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt lager tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 355, Högsta höjd 400

Lägsta bredd 50, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal.

Kommentar: Olika generationer kan finnas. Enstaka sentida lagningspån förekommer.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Klockstapelns hjärtstockars spån med näbbform och äldre uttryck får inte bytas mot standardiserade spån som inte anpassats i form och mått.

Mariefreds kyrka och kyrkogård med klockstapel

Fastighet Munken 3 (kyrka), Mariefred 2:38 (begravningsplats)

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-06-18, 2019-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Mariefreds kyrka uppfördes 1621–1624 och fick en för tiden typisk utformning med brett långhus, polygonalt kor i öster och spånklätt torntak. År 1682 skadades kyrkan i en brand. År 1697 var kyrkan återuppbyggd och har sedan dess inte genomgått några större exteriöra förändringar. Tornets spira är spånklädd.

På begravningsplatsen, som ligger några hundra meter nordöst om kyrkan, uppfördes 1959 ett gravkapell och en klockstapel. Klockstapelns tak täcks av spån.

Spånhistorik

- 1621–1624** Kyrkan byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1682** Kyrkan härjades av brand (Kyrkokaraktärisering).
- 1697** Kyrkan var återuppbyggd. Enligt uppgift nämndes tjärning av taket (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1711** Tornet var i behov av reparation (ATA).
- 1830** Beskrivning av kyrkan: ”Mariefreds kyrka, med ett spetsigt torn, spåntäckt” (ATA).
- 1911** Spånen beskrevs vara handkluvna granspån med måtten 37–40 cm i längd, 7–15 cm i bredd och en tjocklek på 15–20 mm i tjocklek i basen och upp till 5 mm upptill. Spånen hade rundad form och var tjärade. Det angavs att dylika spån inte längre kunde produceras inom orten, ”men för några år sedan fanns här en ’spånklyfvere’” (ÖIÄ).
- 1913** I en tidningsnotis nämns att en reparation av kyrktornets spåntäckning var nödvändig. Eventuellt fanns önskemål om att få täcka tornet med kopparplåt istället (ATA).
- 1914** Tidningsnotis om att kyrkans torn skulle omklädas med spån i ek eller furu. Arbetet beräknades kunna utföras först om två eller tre år. Det nämns att man ville använda ekvirke från Ärnäs kyrkoboställe. I väntan på spånomläggningen skulle mindre lagningar på spiran genast genomföras (ATA).
- 1920** Tidningsnotis om att beslut hade fattats om att tornets övre del skulle täckas med spån under sommaren (ATA).
- 1931** Förslag till reparationsarbeten på kyrkans exteriör, främst putsarbeten (ATA).
- 1957** Förfrågan från kyrkorådet till Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet om hur de ställde sig till att byta tornets järnplåt mot kopparplåt. Riksantikvarieämbetet hade ingen att erinra, men uppfattade troligen inte att förfrågan även gällde den spåntäckta spiran (ATA).
- 1959** Gravkapellet och klockstapeln på kyrkogården uppfördes efter ritningar av stadsarkitekt Frej Flemming och Thomas Warne (Kyrkokaraktärisering).
- 1960** Tillstånd gavs till att byta de delar på tornets tak som var täckta med järnplåt mot kopparplåt, men tornets spira skulle fortsatt vara spåntäckt (ATA).

- 1966** Förslag till yttre renovering av kyrkan. Förslag från Firma Takbehandlingar i Eskilstuna, att stryka spånen på tornet med Danboline, samma färg som man föreslog för kyrkans plåttäckta långhustak. (ATA)
- 1969** Förslag till yttre renovering av kyrkan av arkitekt Björn Hedwall AB. Kungl. Byggnadsstyrelsen ställde sig tveksamma till att behandla tornets spåntak med Danboline som är en färg för plåttak. ”Den generellt rekommenderade behandlingen av spåntak är strykning med dalbränd trätjära, så som beskrivs i styrelsens bilagda utlåtande från den 19 april 1966. Lämpligt är att församlingen konsulterar fil. Dr. Erik Salvén, som är den främste experten på spåntak och deras behandling.” (ATA).
- 1971** Uppgift om att den yttre renoveringen genomfördes (ATA).
- 1989** Yttre renovering av kyrkan efter förslag av arkitekt Björn Norman. Tornspirans spåntak behandlades senast 1971. Spånen var sågade ekspån i format 100 × 420, parallellsågade med rundad ände, troligtvis från sekelskiftet. I norr skiftade taket i grönt av biologisk påväxt. Spåntaket skulle rengöras med vatten, kompletteras och tjärstrykas med äkta dalbränd trätjära blandad med kimirök för att ge en svart kulör (ATA).
- 1991** Torntakets plåt byttes ut utan tillstånd 1990. I arbetsbeskrivning och entreprenadhandlingar står att omtäckningen äventyrar det nedanförliggande spåntaket. ”Befintliga takspån är med största säkerhet spikade med järnspik som i kontakt med kopparjonshaltigt vatten och i spånen absorberad fukt rostar varvid spåntäckningen lossnar.” (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Endast kyrkans tornspira är spånklädd. Dess ekspån är troligen från 1920. Vid omläggningen ändrades spånens mått, från att tidigare ha varit 37–40 cm i längd och 7–15 cm i bredd till spån med standardmått 45 cm i längd och 10 cm i bredd. Församlingen ville byta spåntaket mot plåt på 1950-talet, men fick inte tillstånd till det av Riksantikvarieämbetet. Spåntaket behandlades eventuellt under 1960- eller 1970-talet med Danboline, en färg för plåttak. Spånen var så gott som tjärrena vid inventeringstillfället.

Klockstapeln på kyrkogården har spåntäckta takfall. Spånen är rundade, men med skarpa kanter. De är troligen sågade. På några ställen har halva spån fallit bort, troligen till följd av att spånen har spruckit. Spånen täcktes av ett tunt tjärskikt vid inventeringstillfället.

På kyrkogården finns det ett antal servicestationer med soptunnor, vattenkannor och trädgårdsredskap för gravskötsel. Över dessa finns spåntäckta tak. Spånen är sågade, rundade. De är troligen tillkomna under sent 1900-tal.

Referenser

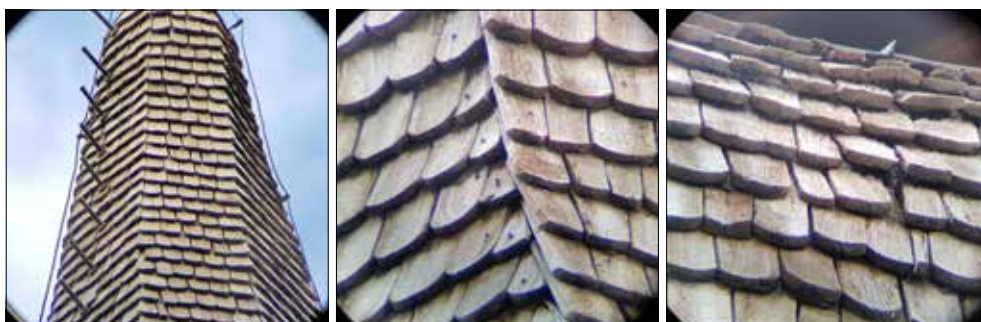
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Mariefreds kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Mariefreds kyrka. Tornet från sydöst.

Mariefreds kyrka. Tornets spån i sydöst.

Mariefreds klockstapel.

Mariefreds kyrkogård.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med rak kant.

Kommentar: Kanterna bedöms vara raka, men bedömningen är gjord på långt avstånd. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Bedöms som tjära nerifrån.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Olika varianter förekommer, på övre tornspetsen möts takfallen kant i kant med avfasningar. På nedre delen skjuter spåntäcken över snednockarna ut något över takfallens spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Enligt arkivuppgifter från 1920-talet, relativt hög ålder om det stämmer.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Tornets spåntäckta tak och spira bevaras.

Tornet är synligt i staden liksom från vattnet och dess spåntäckning är därmed viktig att bevara.

Övrigt Infästningen är till största del dold. Vissa synliga spikar finns. Besiktning med kikare är gjord från sydöst.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Endast klockstapelns tak är spånklätt.**Spånens form** Rundade med fasad kant.*Kommentar: Inte rundad form – vassa hörn.***Träslag** Furu, Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Troligen furu.***Spånens ytbehandling** Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Klockstapeln uppfördes 1959.***Inventeringsformulär Tak över servicestationer**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Sadeltak över tre servicestationer. Möjligen finns fler servicestationer.**Spånens form** Rundade med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig, Dold.**Hur är takspånen infästa?** Trådspik.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

Nykyrka kyrka och klockstapel

Fastighet Nykyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-02

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under 1100-talets senare hälft med långhus, smalare kor och absid, som revs så sent som på 1760-talet då det åttkantiga gravkoret tillkom. År 1814 togs kyrkan ur bruk och lämnades som ödekyrka i över hundra år. År 1926–1929 genomgick kyrkobyggnaden en genomgripande restaurering under ledning av arkitekt Erik Lundberg. Bevarade från den äldre kyrkan var då yttermurarna, sakristian, gravkoret samt det valvbeslagna koret. Kyrkan hade spåntäckt tak innan renoveringen.

Klockstapeln bär en vindflöjel med året ”1750”.

Spånhistorik

- 1911** Klockstapeln var vid tiden ”alldeles fallfärdig”. Den hade spåntak (ÖIÄ).
- 1928–1929** Kyrkan och klockstapeln restaurerades. Kyrkans spåntak byttes mot tegel, förutom på det Nymanska gravkoret som fortsatt var spånklätt (ATA; ÖIÄ).
- 1961** Nymanska gravkorets spånbeklädnad byttes ut mot kopparplåt (Kyrkokaraktärisering).
- 2005** Klockstapelns fasader renoverades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 2008** Klockstapeln renoverades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns huv är spånklädd på både tak och fasader. Fasadspånen är av högst ålder, uppskattningsvis från 1800-talet. Furuspånen har rundad form och synlig infästning. Takspånen är i furu med kluven ovalsida och sågade kanter, raka med fasad kant och dold infästning. De uppskattas vara tillkomna under 2000-talet, troligen vid någon av de renoveringar som nämns 2005 och 2008.

Kyrkan har tidigare haft spånklätt tak, men det byttes mot annat takmaterial vid renoveringen 1928–1929, förutom på det Nymanska gravkoret som hade spåntak fram till 1961 så spåntaket ersattes av kopparplåt.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- Kulturmiljöbild.
- Kyrkokaraktärisering Nykyrka kyrka.
- Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Nykyrka klockstapel. Fasadspån på klockstapelns huv. Vissa spån är utbytta och har synlig infästning.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster, Väster.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Nockbräda av trä, avslutning med raka spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Övrigt Splintved i takspånen.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr, Söder.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Eroderade spån, de är sannolikt huggna. Sentida ilagningar med kluvna spån förekommer.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Näshulta kyrka och klockstapel

Fastighet Näshulta kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-23

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under medeltiden men revs och nyuppfördes 1673–1678, med undantag för delar av den medeltida södra långhusmuren och korets södra och östra mur som fick ingå i den nya kyrkan. Efter kraftigt eftersatt underhåll rustades kyrkan mellan åren 1780 och 1785.

Klockstapeln byggdes 1789 och ersatte en äldre föregångare. Den står på en bergsknalle utanför kyrkogårdsmuren, norr om kyrkan.

Spånhistorik

- 1678** Kyrkan var färdigbyggd och hade ett rödfärgat spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1780–1785** Kyrkan renoverades. Efter kraftigt eftersatt underhåll lades ny spånbeklädnad på taket (Kyrkokaraktärisering).
- 1789** En ny klockstapel byggdes och ersatte den gamla. Byggmästare Golling (Kyrkokaraktärisering).
- 1884** Kyrkan fick nytt spåntak (ÖIÄ).
- 1911** Kyrkans tak beskrivs vara täckt med sågade, tjärade furuspån med måtten 45 cm i längd, 9 cm bredd och tjocklek på 15 mm i basen och 7,5 mm upptill. Spån angavs kunna tillverkas vid Hedenäs (ÖIÄ).
- 1929** Ett gravkapell uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1945** I förslag till restaurering av arkitekt Erik Fant beskrevs yttertakets vara täckt med furuspån i dåligt skick. Spåntaket föreslogs ersättas med ett nytt av kluvna, tjärimpregnerade spån, som redan hade införskaffats från Grythyttan. Sista raden lades med spetsiga spån för bättre vattenavrinning. Taket skulle strykas med trätjära (ATA).
- 1947** Kyrkans spåntak lades om (ATA; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1978** Kyrkans spåntak tjärströks. Taket beskrevs vara täckt med tjärat impregnerat spån av god kvalitet (ATA; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans tak är täckt med moderna spån som vid inventeringen uppskattades vara lagda på 2000-talet. Uppgift finns om spånläggning 1947, men troligen har ytterligare en omläggning skett sedan dess. Spånen har rak form. Arkivuppgifter visar att kyrkans tak har lagts om ungefär vart hundra år, med undantag för de två senaste gångerna då intervallerna varit tätare.

Klockstapelns hjärtstolpar och huv täcks med spån. Hjärtstolparna har näbbformade furuspån med synlig infästning och täcks ett tjockt lager tjära samt har spår av rödfärg.

De kan vara ursprungliga från klockstapelns uppförande 1789. Huvens spån är rundade med fasad kant. De uppskattas liksom kyrkans spån vara lagda på 2000-talet. Ett litet antal spån på spiran är äldre, eventuellt från 1800-talet.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Näshulta kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

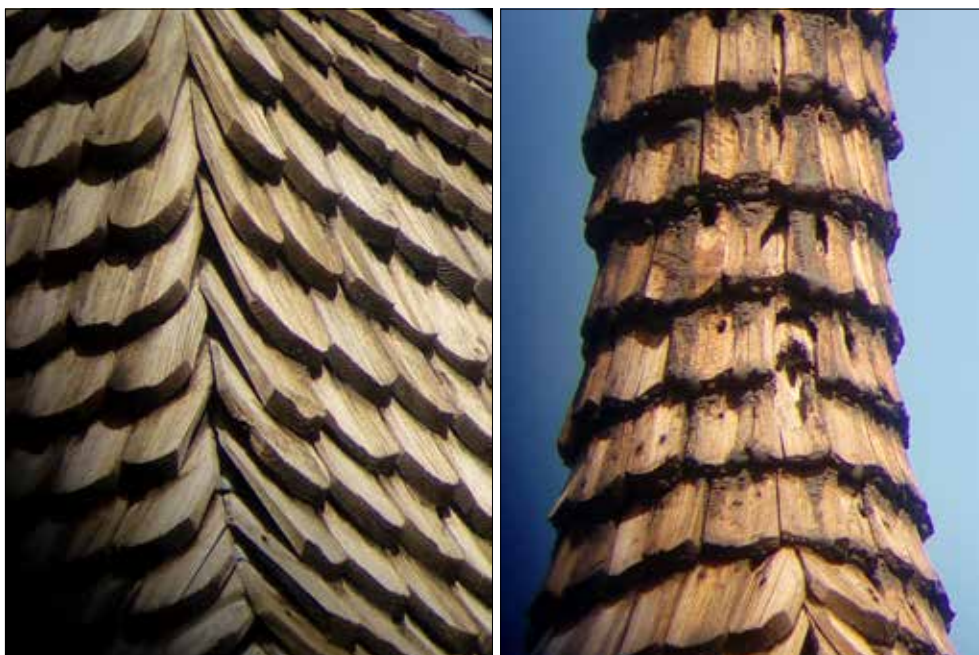
Näshulta kyrka. Rännal mellan sakristia och långhus (t.v.). Raka spån med fasad kant (t.h.).

Näshulta klockstapel.

Näsbyholm klockstapel. Klockstapelns huv.

Näsbyholm klockstapel. Detalj av klockstapelns huv (t.v.) och spira (t.h.).

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, söder, öster, väster.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade, Klyvda

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm):** Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 125

Intressanta anslutningar Nockbrädor i trä, inga rännalar i plåt.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–**Övrigt** En stor lind står väldigt nära nordvästra takfallet och kommer förkorta livslängden på spånen.**Inventeringsformulär Klockstapel**

Päronformad huv med spira och tre hjärtstolpar.

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–*Kommentar: Ett litet antal spån på spiran är äldre, kanske 1800-tal.*

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna, Klyvda

Kanter: Huggna

Bas: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära, Rödfärg.*Kommentar: Tjockt lager beck eller dylikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 170

Genomsnittligt/vanlig bredd 50, Lägsta bredd 70

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1750–1800.

Ripsa kyrka och gravkapell

Fastighet Ripsa kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Ripsa kyrka uppfördes troligen under 1100-talets andra hälft och bestod av ett långhus och sannolikt av ett smalare, rakt avslutat kor i öster. På vinden kan man ännu se det östra gavelröstet, som är timrat och unikt för länet. Under 1300-talet uppfördes en sakristia invid korets norra mur. Under senare delen av medeltiden revs korets östra och södra väggar och hela kyrkan byggdes om till en salkyrka genom att korets sydvägg byggdes ihop med södra långhusväggen. Tornet i väster byggdes 1609. Vapenhuset i söder byggdes 1612 och taken och tornen täcktes med spån. Nils Classon Bielkenstierna på Edeby lät 1622 uppföra ett tresidigt gravkor. Senare byggdes ett mindre gravkor i söder. Kyrkans yttre har efter 1600-talet knappt förändrats något. Vapenhuset revs 1834, då porten flyttades till väster.

Gravkapellet uppfördes 1926 efter ritningar av arkitekt Arre Essén.

Spånhistorik

- 1584** Nytt spån lades på takets norra sida, troligtvis efter en brand (Kyrkokaraktärisering).
- 1609** Ett torn uppfördes i väster (Kyrkokaraktärisering).
- 1613–1614** Taket och tornet fick nytt spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Kyrkans tak beskrevs vara täckt med handkluvna ekspån, tjärade, av okänd ålder. Måtten angavs vara 48 cm i längd, 12 cm bredd och tjocklek på 30 mm i basen och 10 mm upptill (ÖIÄ).
- 1943** Kyrkans spåntak behövde ses över. Särskilt sakristians tak var i dåligt skick (ATA).
- 1945–1947** Renovering utfördes, skadade spån på taket lagades (Kyrkokaraktärisering).
- 1966** Vissa reparationsarbeten hade utförts på kyrkan. Ytterligare arbeten skulle göras. Kungl. Byggnadsstyrelsen bifogade sina anvisningar gällande spåntak (ATA).
- 1982** Taket tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1987** Uppgift om underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1990** Besiktning inför restaurering. Kyrkans spåntak var urlakat och behövde tjäras. Fuktsvällningar fanns i spåntäckningen (ATA).
- 1993** Kyrkan renoverades efter förslag av arkitekt Margit Webjörn. Arbeten med spån skulle följa Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Alla spåntäckningar på tak och spiror skulle ses över och justeras. Vissa spån skulle tas bort där ”rygggar” har uppstått på grund av för tät läggning. Skadade spån skulle bytas mot nya lika de befintliga. Materialet var ek på de nedre takfallen och barrträd på spiror. Innan läggning skulle spånen doppas i varm trätjära och torka väl. På befintliga spånytor fanns rester av asfaltstjära eller dylikt. Ytorna skrapades före ny tjärning. Taket skulle strykas två gånger med äkta dalbränd trätjära. Gravkapellet spån skulle ses över, justeras, kompletteras och tjäras likt kyrkan. Befintliga spån var i barrträ (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans samtliga takfall är spånklädda. Det finns spån av flera olika åldrar, uppskattningsvis från 1700-tal till 2000-tal. Spån av hög ålder finns bland annat på västtornets spira, gravkorets spira och tornryttaren. Spånen är rundade, infästa med synlig spikning och rester av tjocka tjärlager finns. Långhusets spån är av ek, och består av två eller tre olika generationers spån: i norr sågade ekspån med rak form och fasad kant, troligen från renoveringen på 1940-talet, i söder nyare sågade ekspån med rak kant, troligen från perioden 1980–2000, i öster finns sågade ekspån med rundad form och rak kant, infästa med synlig spikning. De spånen är troligen från 1900-talets första hälft. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, viktigt att beakta vid framtida åtgärder, till exempel spånspikning. Gravkapellet spån är troligen lagda under 1900-talet, men det saknas uppgift om när.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Ripsa kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Sörmlands museum.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Ripsa kyrka.

Ripsa kyrka. Gravkorets spånklädda tak.

Ripsa gravkapell. Spåntäckt tak och spira.

Ripsa kyrka. Spån på långhusets södra takfall.

Ripsa kyrka. Spån på tornryttaren, åt söder.

Ripsa kyrka. Västtornets spåntäckning med spån av två olika åldrar.

Ripsa kyrka. Detalj av västtornets spira.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Södra takfallet.**Spånens form** Raka med rak kant.*Kommentar: I söder en nyare sågad spån i ek med rak kant, eller svag fasning. Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Ek.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Spik – oidentifierad typ.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Troligen cirka 1980–2000.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Äldre bevarad spåntäckning finns inbyggd på vinden, dokumenterat av Bygg & Hantverk i Karlskoga. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, viktigt att beakta vid framtida åtgärder, till exempel spånsplikning (Sörmlands museum).**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norra takfallet.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Ek.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Nockbräda i trä, tjock plåt i rännalar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900–1950.*Kommentar: Troligen cirka 1940–1950-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Äldre bevarad spåntäckning finns inbyggd på vinden, dokumenterat av Bygg & Hantverk i Karlskoga. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, viktigt att beakta vid framtida åtgärder, till exempel spånsplikning (Sörmlands museum).

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Olika generationer av spån finns på tornet. Flertalet troligen tillkomna relativt sent på 1900-talet. Äldre spån kan förekomma.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Svårt att se om fasning finns eller ej.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket nästan tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Olika generationers spån finns, men samtliga troligen från 1900-talets senare del.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Kyrkans tornryttare.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Eroderade spån.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjock svart, massa kimrök, beck? Tjärrent på bleke.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.
 Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.
 Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.
 Uppskattad ålder på takets spånläggning 1700-tal.
 Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spån med hög ålder.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Västtornets spira.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1700-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spirans spån är äldst på tornet.

Övrigt Hårt eroderade nästan lodräta spån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – kor

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: Cirka 1910–1950.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster, Väster.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 80, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Nockbräda i trä.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Vindskivor kan vara av hög ålder. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, viktigt att beakta vid framtida åtgärder, till exempel spånspikning (Sörmlands museum).

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – gravkor

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder, Öster, Väster.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Klyvda

Kanter: Huggna, Klyvda

Bas: Huggna

Kommentar: Två typer av spån, dels en nylagd och dels en mycket gammal.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: På de gamla spånen finns rester av en tjockflytande massa, kimrök, beck, stenköl?

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar I spirans topp en kraftig järnplåt.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1700–1750, 2000–

Kommentar: Två typer av spån.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen på spirorna samt spirans topp har högt antikvariskt värde.

Övrigt Tveksam skarvläggning av den nya spånen.

Inventeringsformulär Gravkapell

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.**Träslag** Furu, Ek.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Kappellets tak som har fyra takfall och ett torn har över skarvarna i takfallen ett extra lager spåntäckning.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Sent 1900-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Den originella skarvtäckningen kan vara intressant.

Runtuna kyrka, klockstapel och stigluckor

Fastighet Runtuna kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-11

Kortfattad byggnadshistorik

Runtuna kyrka uppfördes under 1100-talets senare del med ett rektangulärt långhus och ett smalare lägre kor. Ett torn påbörjades med slutfördes inte. Koret förlängdes åt öster under 1400-talet. Ett vapenhus uppfördes i söder men revs senare. Ett gravkor uppfördes för landshövding Mårten Lindhielm på Lindö i söder under 1700-talet. Senare tillkom korsarmar i söder och norr. Samtliga takfall är belagda med tegel, men kyrkan har tidigare haft spånklädda tak.

Klockstapeln uppfördes 1652 på en höjd väster om kyrkogården.

Stigluckorna uppfördes 1762 och fick spåntak.

Spånhistorik

- 1652** Den gamla klockstapeln revs och den nya byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1706** Det Lindhielmska gravkoret byggdes och fick en svängd huv klädd med takspån (Kyrkokaraktärisering).
- 1762** Stigluckorna uppfördes och fick spåntak (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1764** Kyrkans tak tjärades (ATA).
- 1770** Uppgift i tidningsartikel om att klockstapeln tjärades (ATA).
- 1774** Uppgift i tidningsartikel om att kyrktaket var i gott skick men skulle tjäras året därpå (ATA).
- 1784** Kyrkans tak tjärades (ATA).
- 1793** Kyrkans tak rödfärgades och tjärades, ny spån lades (ATA).
- 1830** Uppgift i tidningsartikel om att stigluckorna var i behov av reparation (ATA).
- 1833** Kyrkans spåntak ersattes med tegel (ATA).
- 1839** Gravkorets takhuv ersattes med ett sadeltak (Kyrkokaraktärisering).
- 1904** Klockstapeln hade varit i dåligt skick i flera år och renoverades och tjärströks (ATA).
- 1911** Uppgift om att kyrkans tidigare spåntak fanns kvar under tegeltaket. Spånen angavs vara sågade spån av fur och gran med rundad bas. Måtten angavs vara 50 cm i längd, 7–12 cm i bredd, tjocklek på 15–20 mm i basen och 5 mm upptill. Spånen var tjärade. Det angavs att sådana spån inte kunde tillverkas inom orten (ÖIÄ).
- 1926** Klockstapelns hade ett plåttäckt tak vid denna tid (ATA).
- 1929** Reparation av kyrkans tak. Det äldre spåntaket under teglet skulle åtgärdas om brister fanns (ATA).
- 1948** Uppgift om att klockstapeln fick ny spåntäckning (ATA).

1990–1992 Utvändiga restaurerings- och underhållsarbete, Webbjörn Arkitektkontor. Klockstapelns spåntak var mycket torr och behövde tjäras. Spånen skulle ses över och strykas med äkta dalbränd trätjära två gånger. Stigluckans spåntäckning behövde justeras och lagas. Skadade spån skulle bytas mot nya som först tjärdoppades. Spånen skulle strykas med äkta dalbränd trätjära. Arbeten med spån skulle följa Riksantikvarieämbetets rapport *Spån* (ATA; Kyrkokaraktärisering).

2013 Åtgärder på stigluckornas spåntak. På fotografier syns det att den södra stigluckans södra takfall lades om i sin helhet, vilket troligen gäller bägge stigluckornas samtliga takfall. Stigluckornas spåntak tjärades (Sörmlands museum).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns spåntak är troligen från 1948 då det finns en arkivuppgift om byte av spån. På ett fotografi från 1926 syns att klockstapelns vid den tidpunkten hade ett plåttak. Uppgifter om hur klockstapelns tak sett ut tidigare saknas. Dagens spån är raka men det nedersta varvet har spetsiga spån. Vid inventeringstillfället var spånen till stor del tjärrena.

Stigluckorna har kluvna spån från 2013. Västra stigluckan har svängd takprofil och solfjäderläggning över snednockar. På ett fotografi från 1900-talets första hälft syns att den södra stigluckans takspån hade synlig infästning, vilket de inte längre har.

Kyrkan har tidigare haft spånklätt tak, men fick tegeltak 1833. Vid takarbeten 1929 nämns att det gamla spåntaket finns kvar under tegeltaket och skulle åtgärdas om behov fanns. Det finns uppgifter om att kyrkans spåntak rödfärgades under 1790-talet. Vid kommande takarbeten är det av intresse att dokumentera det äldre spåntaket som ska ligga kvar under teglet.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Karaktärisering Runtuna kyrka.

Sörmlands museum

SLM D2015-1927. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429651>

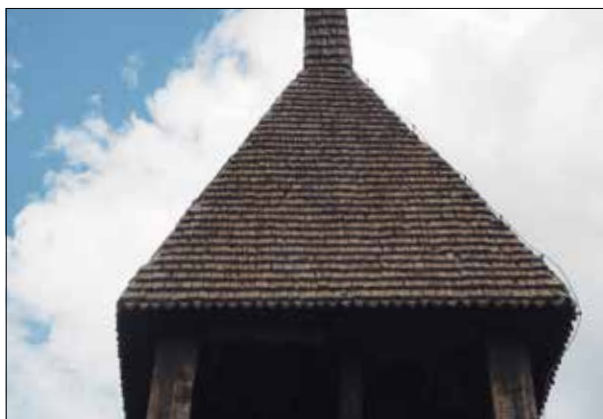
SLM D2015-1925. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429649>

SLM D2015-1926. Runtuna kyrka år 2013 (hämtad 2019-02-26)

<https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/items/show/429650>

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Runtuna klockstapel. Spån på klockstapelns huv.

*Runtuna stigluckor.
Västra stigluckan.*

*Runtuna stigluckor.
Klarna spån på
västra stigluckans
norra takfall.
Spånen lades 2013.*

*Runtuna stigluckor.
Södra stigluckan.*

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Ett löst spån hittades på marken intill klockstapeln, se foton.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Inventerade takfall De två stigluckorna.

Spånens form Rundade med fasad kant, Spetsiga med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Spånens mått (mm): Bleke

Lägsta höjd 150, Högsta höjd 190

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 135

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Den västra stigluckan har en svagt svängd profil och snednockarna är täckta med solfjädersform. På den södra stigluckan ligger spånen kant i kant vid snednockarna, ej växelvis övertäckning, en generalskarv bildas istället.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Spånomläggning skedde 2013.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Västra stigluckans svängda takprofil och solfjädersläggning.

Övrigt I huvudsak stående årsringar.

Råby-Rekarne kyrka och klockstapel

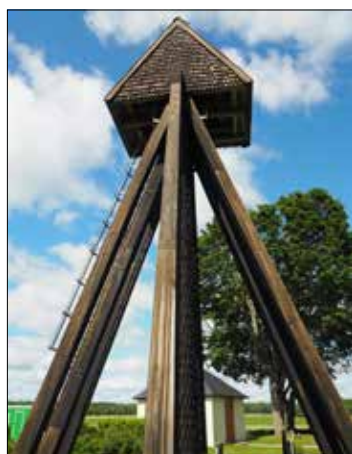
Fastighet Råby-Rekarne kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Den medeltida stenkyrkan uppfördes antagligen under 1100-talet och bestod då troligen av ett långhus och ett smalare, rakt avslutat kor. Kyrkans långhus var cirka 6,5 meter långt och cirka 4,5 meter brett, vilket gör kyrkan till Södermanlands minsta kyrka. Under medeltiden uppfördes en sakristia och ett vapenhus av trä på kyrkans norra respektive södra sida.

Kyrkan förlängdes åt väster och öster under 1750- och 1760-talen. I samband med dessa arbeten revs sakristian och vapenhuset och ingången flyttades till den nya västgaveln.

Klockstapeln uppfördes 1774 i kyrkogårdens sydvästra hörn.

Spånhistorik

1751–1755 Kyrkan besiktigades och förslag till ombyggnad togs fram av Pehr Sundling, Lästringe. Kyrkans tak omlades med 3 500 spån och tjärades. Arbetet utfördes av byggmästare Nils Hellström (Kyrkokaraktärisering).

1774 Klockstapeln uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1815–1818 Kyrkans spåntak förstärktes och täcktes med tegelpannor (Kyrkokaraktärisering).

1911 Klockstapelns spån angavs vara handkluvna furuspån, tjärade, med rundad bas. Nedersta radens spån var spetsiga. Måtten var 42,5 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 20 mm i basen och 8 mm upptill. Liknande spån angavs kunna tillverkas vid Österby gård inom församlingen (ÖIÄ).

1995 Kyrkan renoverades utvändigt efter förslag av Tunagruppens Arkitektkontor AB, Eskilstuna. Yttertaket omlades. Skivor av oljehärdad masonit lades direkt på befintligt takspån. Befintligt tegel återanvändes i möjligaste mån och lades på det norra takfallet. Nytt tegel liknande befintligt lades på det södra takfallet. Arbetet utfördes av Sméstadens Fasadenoveringar AB, Eskilstuna (Kyrkokaraktärisering).

2004–2005 Klockstapeln renoverades och ströks med svartpigmenterad trätjära (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns huv och hjärtstolpar, samt snedsträvornas övre delar, är klädda med spån. Huvens fasadspån är av hög ålder, möjligen ursprungliga från 1774. De har rund form, varierande bredd och synlig infästning. Nederst finns en rad med spetsiga spån. Åt norr finns ett tjockt lager tjära. Snedsträvornas spån är troligen samtida med de på huvens fasader. Huvens takfall är täckta med raka spån, eventuellt från den renovering som nämns 2004-05, eller tidigare. Hjärtstolparnas spån är av hög ålder, näbbformade med synlig infästning och ett tjockt lager tjära. Träknape eller någon form av handtag finns infäst i en av stolparna. Eventuellt från klockringningen.

Vid kommande takarbeten på kyrkan är det av intresse att dokumentera det äldre spåntaket som ligger kvar under teglet. Eftersom kyrkan bytte taktäckningsmaterial under tidigt 1800-tal bör spåntäckningen vara från 1700-talet eller äldre.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Råby-Rekarne kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Råby-Rekarne klockstapel. Klockstapelns södra fasad (t.v.) och norra fasad (t.h.)

Råby-Rekarne klockstapel. Hjärtstolparna är klädda med näbbformade spån, täckta med ett tjockt tjärlager.

Råby-Rekarne klockstapel. Träknäpe.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huvens takfall.

Spånens form Raka med rak kant eller Raka med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Spånen har inte besiktigats med kikare.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka ytor avses i formuläret? Huvens och snedsträvorna. Snedsträvornas spån är likadana som de på huvens fasader.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Troligen furu.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt mot norr.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Kommentar: Eventuellt originalspån från 1774.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Handbearbetade spån av hög ålder (förutom på takfall).

Övrigt Flera saknade spån på takfall. Många relativt breda spån på taket, troligen mycket liggande årsringar.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: I skyddat läge högst upp under huven ser spånen ut att ha en ås mitt över bleket, som en fasning mot vardera sida.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt tjärlager, pansarskikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 170, Högsta höjd 200

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal.

Kommentar: Eventuellt originalspån från 1774.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Tråknape för repet till klockringning finns kvar, eller så är det ett annat användningsområde.

Råby-Rönö kyrka och klockstapel

Fastighet Råby 5:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-20

Kortfattad byggnadshistorik

Råby kyrka uppfördes under 1200-talets mitt med ett rektangulärt långhus och ett smalare lägre kor i öster. Omkring 1400 revs koret och långhuset förlängdes till dubbel längd och sakristian tillkom i norr. Ett vapenhus byggdes i söder under sent 1400-tal. På 1660-talet tillkom strävpelaren i norra muren.

Den nuvarande klockstapeln uppfördes 1736. Andra uppgifter säger att det var den äldre klockstapeln som renoverades detta år.

Spånhistorik

- 1240–1260** Kyrkan uppfördes och var täckt med spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1552** En klockstapel byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1689** Ny klockstapel byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1736** Klockstapeln byggdes/renoverades (Kyrkokaraktärisering).
- 1808–1810** Spåntaket på kyrkan byttes ut till tegel (Kyrkokaraktärisering).
- 1886** Klockstapeln renoverades grundligt (Kyrkokaraktärisering).
- 1991** Rötskadade täckbrädor på klockstapeln byttes och stapeln tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1995** Utvändig renovering av kyrkan genomfördes under ledning av arkitekt Margit Webjörn. Klockstapeln lagades och tjärströks (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar är de enda delar som är spånklädda. Spånen är näbbformade med fasad kant och med största sannolikhet huggna även om inga verktygsspår kunde uttydas vid inventeringen. Spånen är infästa med synlig spikning och täcks med ett tjockt lager tjära. Spånens mått varierar, det förekommer bredder mellan 60 och 125 mm. Vissa spån är så pass eroderade att det är hål i dem och några spån saknas. Spånen är av hög ålder, eventuellt från tiden då klockstapeln uppfördes eller renoverades 1736, eller möjligtvis återanvända från en tidigare klockstapel på platsen.

Kyrkan har tidigare haft spåntak, men det byttes mot tegel under tidigt 1800-tal.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Råby-Rönö kyrka.

Råby-Rönö klockstapel. Klockstapelns hjärtstolpar är täckta med näbbformade spån.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret De tre hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se, Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se, Huggna

Kommentar: Gamla spån, inga synliga verktygsspår.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjocka skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Kommentar: Vissa spån är så eroderade att det är hål i dem.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gamla spån.

Övrigt Vissa spån är så eroderade så det blivit hål i dem, vissa saknas.

Sköldinge kyrka och klockstapel

Fastighet Sköldingeby 8:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-03

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes troligen under 1100-talet och var då en mindre stenkyrka med smalare kor i öster. Under 1200-talet breddades kyrkan, fick ett bredare kor och murarna höjdes. Under 1600-talets mitt tillkom det södra sidoskeppet och ett gravkor i öster började byggas. En ny sakristia tillkom 1672.

Klockstapeln uppfördes 1700.

Spånhistorik

1700 Klockstapeln byggdes av byggmästare ELS (Kyrkokaraktärisering).

1826 Sköldinge kyrka beskrevs som ”obeskrivligt gammal, nu sedan tio år under nytt tegeltak” (ATA).

1904–1906 På fotografier syns att det pågick en renovering av klockstapeln (ATA).

1911 Spånen på klockstapeln och kyrkans gravkor beskrevs vara likadana, gamla, troligen handklivna av furu, och med måtten cirka 30 cm i längd, som högst 13–14 cm i bredd, 10–20 mm i tjocklek i basen. Formen var en slags näbbform. Spånen var tjärade. Det angavs att det troligen inte gick att få tag på sådana spån inom orten (ÖIÄ).

1967 Inför yttre restaurering av kyrkan, efter förslag av arkitekt Rolf Bergh, föreslogs först att kyrkan åter skulle få spåntak. Det äldre spåntaket fanns kvar under tegeltaket, men föreslogs rivas. Taket täcktes i slutändan med kopparplåt. Riksantikvarieämbetet godkände kopparplåt men hade gärna sett att man hade återgått till en spåntäckning i likhet med gravkoret och klockstapeln. Spåntaket på Holbonäskoret skulle ses över och lagas. Uppgift om att spiran över koret hade strukits med trätjära (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Flera ytor på klockstapeln har spån av hög ålder: huvens fasader, spiran och hjärtstockarna. Hjärtstockarnas spån är näbbformade, infästa med synlig spik och täckta av ett tjockt lager tjära. Rester av rödfärg finns. De kan vara ursprungliga sedan klockstapeln uppfördes 1700. Huvens fasadspån är också näbbformade, infästa med synlig spik och rester av ett tjockt tjärlager finns. Spånen på klockstapelns spira är näbbformade, raka och spetsiga, vilket på en del av spiran bildar ett mönster. Även här är infästningen synlig. Spånen på huvens takfall och spirans nedre del är nyare, uppskattningsvis tillkomna under 1900-talets andra hälft eller senare. De är sågade och sedan tillhuggna för att få en näbbform.

Gravkorets spån uppskattas vara tillkomna under senare delen av 1900-talet eller i början av 2000-talet. Spånen har flera olika former; näbbformade, raka, spetsiga och runda. På spirans tak är de olika spånformerna varvade i rader vilket bildar en mönsterverkan. Eventuellt kan spånen vara från restaureringen av kyrkan på 1960-talet.

Kyrkan har tidigare haft spåntak, men under tidigt 1800-tal ersattes det av ett tegeltak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Sköldinge kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Sköldinge klockstapel. Del av klockstapeln. Samtliga ytor är spåntäckta, men med olika typer av spån från olika tider.

Sköldinge klockstapel. En av huvens fasader.

Sköldinge klockstapel. Kontraster mellan huvens fasader med äldre spån och takfallens nyare spån.

Sköldinge klockstapel. Hjärtstolparnas spantäckning.

Sköldinge klockstapel. Klockstapelns mittspira.

Sköldinge klockstapel. Exempel på spån från en av de mindre spirorna på klockstapel.

Sköldinge kyrka. Gravkorets spåntäckta tak.

Sköldinge kyrka. Mönsterläggning på gravkorets spira.

Sköldinge kyrka. Mönsterläggning på gravkorets tak.

Sköldinge kyrka. Gravkorets nedre takfall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – gravkor

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, Rundade med fasad kant, Spetsiga med fasad kant, Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Ibland svårt att se om fasning finns eller ej.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: På en del spån syns spår av såg och yxa, troligen för inpassning på platsen.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik, Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: På delar av taket finns mönsterläggning med rader med de olika formade spånen.

Intressanta anslutningar Solfjäderläggning över lutande nockar.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Sent 1900-tal eller början av 2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant, Rundade med fasad kant.

Kommentar: På det lilla fasadpartiet mellan de två nedre takpartierna finns två rader med raka spån. På de små pelarna som bär upp tornet finns rundade spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är spånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000, 2000–

Kommentar: Sent 1900-tal eller början av 2000.

Övrigt Splintved i spånen. Spikar synliga här och var, infästningen är dock dold.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

Formuläret avser huvens tak och fasader. Spiran redovisas i ett separat formulär.

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: I stort sett tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant, Spetsiga med rak kant, Spetsiga med fasad kant,

Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Bland de spetsiga spånen finns både rak och fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Rester av en tjock tjärbeckliknande substans.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: I huvudsak näbbformade spån, men en rad med spetsiga spån och två rader med raka spån förekommer på varje fasad. Nedersta raden består av spetsiga spån.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... De äldre spånen, mönsterläggning, synlig spikning.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Spetsiga med rak kant, Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Enstaka näbbformade. Merparten är spetsiga och ovanligt tunna och med lång spets.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Tjälager gör det svårt att se verktygsspår men åldern på dem gör att de bedöms vara huggna.***Spånens ytbehandling** Tjära, Rödfärg.*Kommentar: Tjockt lager tjärbeck?***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 160, Högsta höjd 240

Genomsnittligt/vanlig bredd 80, Lägsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700–1750.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spån av hög ålder, hanteras varsamt.**Inventeringsformulär Klockstapel – spira**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Klockstapelns mittspira. De mindre spirornas spån redovisas separat.**Spånens form** Rundade med rak kant.*Kommentar: I vissa fall är rundningen inte särskilt mjukt formad, mer näbbformsliknande avslut med vassa kanter.***Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant, spetsiga med rak kant, spetsiga med fasad kant, näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Övrigt Det finns ett antal nyare spån på spirans fasads nedre del, troligen tillkomna samtidigt som huvens takspån.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall De små sidospirorna på klockstapeln. Formuläret för spirornas tak gäller även för de små partier som skulle kunna räknas som fasader.

Spånens form Raka med rak kant, raka med fasad kant, rundade med fasad kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Mycket varierande form på spånen. Kanske har man använt de spån som fanns tillgängliga för dessa små spiror.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Sågade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1700-tal, 1900-tal, 2000–

Kommentar: Spån av varierade åldrar. Det rör sig om ett fåtal spån totalt, varför de redovisas tillsammans i ett formulär. Spiorna har lappats vid behov.

Spelviks kyrka, klockstapel och grindstolpar

Fastighet Spelvik 6:1, Spelvik 2:9

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-11

Kortfattad byggnadshistorik

Spelviks kyrka uppfördes under 1400-talets mitt och bestod då av ett långhus med ett lika brett rakt avslutat kor i öster. Senare under 1400-talet tillkom vapenhuset och sakristian. Spelvik är en av de minsta socknarna i Södermanland, vilket syns på kyrkans storlek. År 1846 stängdes kyrkan och användes inte på ungefär sjuttio år. En äldre klockstapel revs i samband med kyrkans stängning. En restaurering påbörjades på 1920-talet och kyrkan kunde återinvigas 1933. Kyrkans alla takfall är spånklädda.

Klockstapeln, som står på en höjd strax öster om kyrkogården, uppfördes 1933 och har spånklädda hjärtstolpar och huv.

Spånhistorik

- 1846** Kyrkan stängdes. Klockstapeln revs (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Kyrkans tak beskrevs vara belagt med handkluvna, tjärade ekspån med rundad form. Ålder och spånens mått kunde inte anges. Det angavs att det knappast gick att tillverka liknande spån inom orten (ÖIÄ).
- 1920–1933** Kyrkan restaurerades i etapper och återinvigdes 1933. Kyrkan fick ett nytt spåntak med sågade spån. Spånen skänktes av friherre August Trolle-Löwen, Trollesund (Kyrkokaraktärisering).
- 1933** En ny klockstapel uppfördes. Bygget var en gåva av friherre August Trolle-Löwen (Kyrkokaraktärisering).
- 1978** Spåntaken beskrevs vara i ”varken god eller dålig kondition” (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1986** Vapenhusets tak reparerades. Rötskadade delar byttes och delar av spåntäckningen lades om (Kyrkokaraktärisering).
- 1992** Utvändiga arbeten på kyrkan, ledda av arkitekt Margit Webjörn. Taket och klockstapeln renoverades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 2003–2004** Taket på långhus, vapenhus och sakristia lades om. Underlagstaket lagades. Rännalsplåtar byttes. Norrsidans takfall tjärströks. Klockstapeln tjärades. Arkitekt Margit Webjörn (Kyrkokaraktärisering).
- 2004** Norrsidans takfall tjärströks (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans spåntak lades om 2003–2004. På fotografier från tidigt 1920-tal syns det att kyrkans tak hade spån som lagts vid två olika tillfällen. Troligen hade de mest akuta delarna av taket lagats med nya spån. De äldre spånen hade rundad form, medan de nya spånen var raka. Vid kyrkans omfattande restaurering under 1920- och 1930-talet ersattes de handkluvna spånen med sågade spån och troligen hade samtliga nya spån rak form.

Klockstapelns spån är troligen från 1930-talet när stapeln uppfördes. Hjärtstockarnas näbbformade spån bedöms vara sågade. Tjocka tjärlager finns i vissa lägen.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Spelviks kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖLÅ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

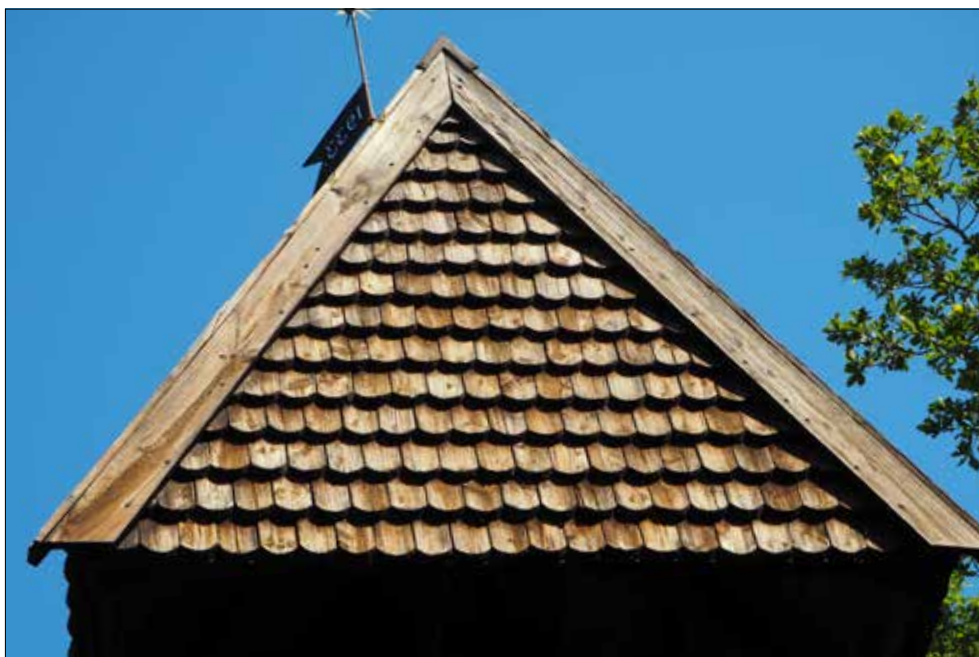
Spelviks kyrka. Vapenbusets östra takfall.

Spelviks grindstolpar. Grindstolpe med spånklädd täckning.

Spelviks klockstapel. Näbbformade spån på en av klockstapelns hjärtstolpar.

Spelviks klockstapel. Fasadspån på klockstapelns huv.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: Den nedersta raden består av spetsiga spån, därunder en rad med raka fasade spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–***Kommentar: Enligt uppgift omlagt 2003–2004.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Mycket varierande spånbredder, ojämn läggning och litet "sidoöverlapp" på flertal ställen.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.***Kommentar: Klockstapeln uppfördes på 1930-talet. Renovering ska ha skett på 1990-talet.*

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.***Kommentar: Klockstapeln uppfördes på 1930-talet. Enligt uppgift renoverades klockstapeln på 1990-talet.***Övrigt** Mycket kvist i bleket.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De två hjärtstolparna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjocka tjärlager i vissa lägen.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 310, Lägsta höjd, 300 Högsta höjd 330

Genomsnittligt/vanlig bredd 65, Lägsta bredd 60, Högsta bredd 70

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900–1950.

Kommentar: Sannolikt de ursprungliga spånen från 1933.

Övrigt Kvist i bleket.

Inventeringsformulär Grindstolpar

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Tjära – rött pigment.

Kommentar: Eventuellt spår av röd färg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Genomsnittligt/vanlig bredd 100, Lägsta bredd 95

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Plåtavtäckta snednockar.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Spånen är inte bytta senast när kyrkans tak lades om.

Övrigt Kvist i bleket.

Sättersta kyrka och klockstapel

Fastighet Sättersta kyrkby 5:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-05

Kortfattad byggnadshistorik

Sättersta stenkyrka uppfördes omkring år 1300 med långhus och kor. Tidigare fanns en träkyrka, eller möjligen två generationer träkyrkor på platsen. År 1731 tillkom en ny sakristia. Kyrkan har tidigare haft spåntak.

Klockstapeln uppfördes 1685 söder om kyrkan.

Spånhistorik

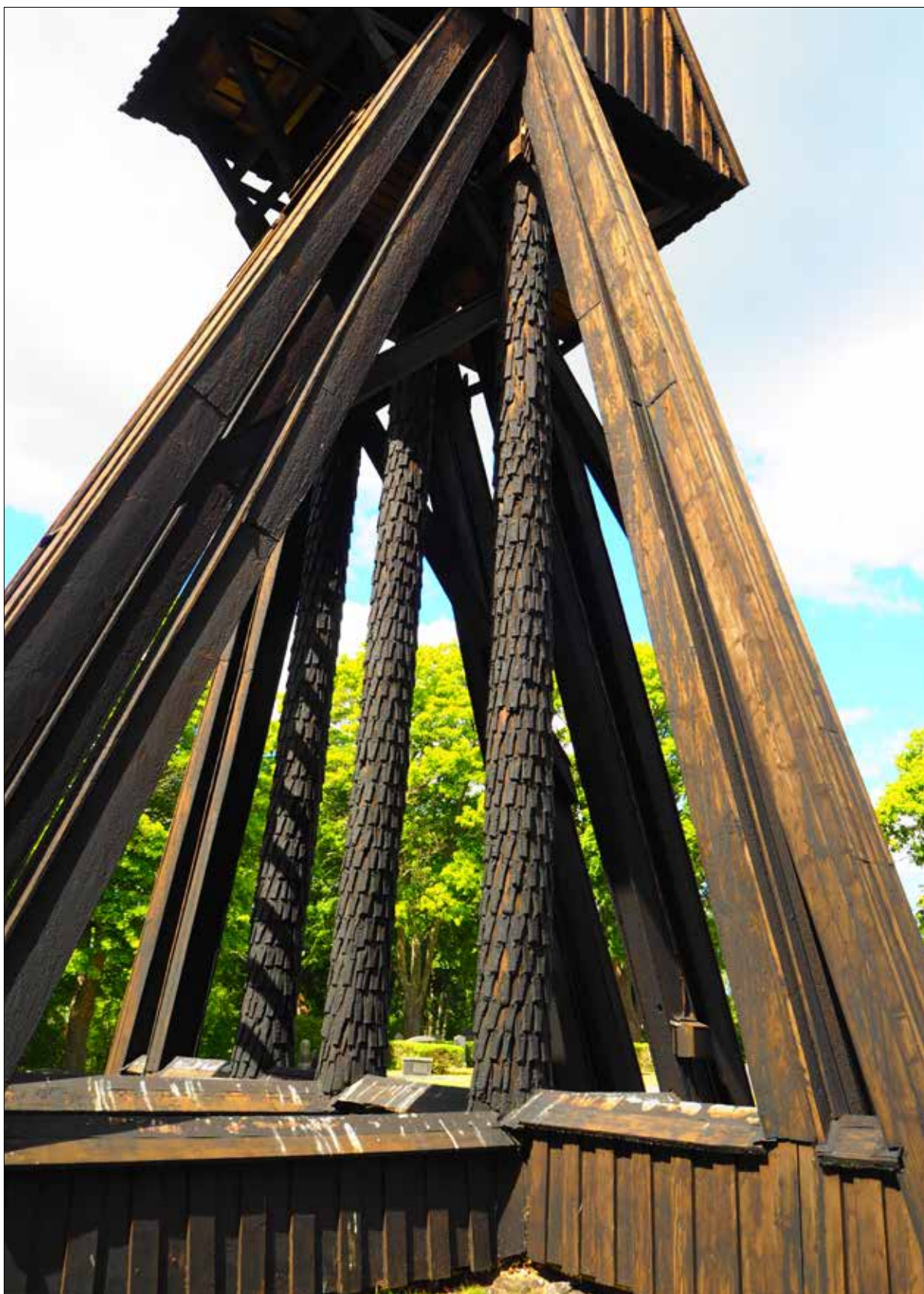
- 1685** Klockstapeln uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1859** Klockstapeln reparerades och dess flöjel tillkom. (Kyrkokaraktärisering).
- 1880–1990** Utvändig restaurering av kyrkan genomfördes. Spåntaket och takryttarens spånklädnad byttes mot svartmålad plåt (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns hjärtstockars spån beskrevs vara bestrukna med ett mycket tjockt och hårt lager tjära. Spånen beskrevs som handkluvna, troligen av gran med måtten 35 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 10 mm. Liknande spån kunde inte tillverkas inom orten (ÖIÄ).
- 1995** Besiktningsrapport inför renovering av klockstapeln, Webjörn Arkitektkontor. Träytorna hade vid någon tidpunkt troligen tjärats med stenkoltjära som bildat klumpar och hårda beläggningar. Beläggningar av stenkoltjära skulle avlägsnas i möjlig utsträckning och allt trä tjäras två gånger med äkta dalbränd trätjära som skulle strykas på, ej sprutas (ATA).
- 1997** Klockstapeln renoverades. Ny inbrädning gjordes, byte av rötskadade stomdelar. Tjärning med dalbränd trätjära från Claessons Trätjära AB (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar har näbbformade spån av hög ålder. De har synlig spikning och täcks av ett tjockt tjärlager. Eventuellt är spånen från den renovering som skedde 1859. Några senare tillkomna spån finns. Sättersta kyrka är en av de flera kyrkor som tidigare har haft ett spånklätt tak, men som under slutet av 1800-talet byttes mot ett plåttak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
 Kyrkokaraktärisering Sättersta kyrka.
 Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Sättersta klockstapel. Klockstapelns spånklädda hjärtstolpar.

Sättersta klockstapel. Spånen med olika form och storlek på en av klockstapelns hjärtstolpar.

Sättersta klockstapel. Löst spån intill klockstapel. Spånet har synlig infästning och ett ganska tjockt, krackelerat tjärslager.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Tre lösa spån hittades på marken intill klockstapel. Huggspår synliga.

Spånens ytbehandling Tjära, Rödfärg.

Kommentar: Tjockt lager tjära, pansarskikt. I botten närmst träet syns röd färg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 200, Högsta höjd 380

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Kommentar: Ålder svårt att avgöra.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Bevara klockstapelns äldre spån gällande form och mått. Ej byta ut till standardspån.

Toresunds kyrka och klockstapel

Fastighet Toresunds kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-06-07

Kortfattad byggnadshistorik

Toresunds kyrka uppfördes troligen på 1100-talet med långhus och ett lägre smalare kor. Sakristian tillkom på 1300-talet. Ett torn tillkom under 1400-talets första hälft. Under 1400-talets senare del revs den tidigare sakristian och ersattes av en större. Koret utökades och den södra korsarmen byggdes. År 1562 brann tornspiran och kyrkans tak efter ett blixtnedslag. Flera reparationer genomfördes och ett torn uppfördes, men ansågs vara för klent för kyrkklockorna. De flyttades på 1760-talet till en nybyggd klockstapel söder om kyrkan. Botenvåningen ska ha byggts som sockenmagasin. Klocktornets tak är spånklätt. Kyrkan har haft spånklätt tak, men täcks sedan tidigt 1900-tal av skiffer.

På kyrkogården har brunnar och tak över servicestationer täckts med spån.

Spånhistorik

- 1562** Kyrkans torn och tak skadades efter ett blixtnedslag. Tornet återuppbyggdes och försågs med spetsig, spånklädd spira (Kyrkokaraktärisering).
- 1907** Sigurd Curman gav förslag till åtgärder efter besök vid kyrkan: ”Södra sidan av kyrkans tak föreslås till omläggning. Denna sida är betäckt med ekspån av olika form, lagda i mönster. Huruvida denna spånläggning kan förskriva sig från medeltiden kan jag icke yttra mig om. I varje fall är den karaktäristisk och intressant och bör om möjligt bevaras eller åtminstone avbildas. I församlingen hade ingen upptäckt densamma varför den vid en omläggning helt säkert skulle spårlöst försvunnit.” (ATA).
- 1908** Reparationsarbeten i kyrkan. Yttertaget skulle lagas och avfärgas. Det finns uppmättningsritningar på kyrkan där mönsterläggning nämns men inte är utritad. Troligen lades kyrkans skiffertak vid denna tid (ATA; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1909** Tillstånd att byta ut kyrkans spåntak mot skiffertak (ÖIÄ).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs som handkluvna furuspån med måtten 50 cm i längd, 11–12 cm i bredd och en tjocklek på 20 mm i basen på spånen på övre taket. Spånen på nedre taket angavs vara senare lagda och ha en tjocklek på 10 mm i basen, men i övrigt samma mått. Spånen var tjärade (ÖIÄ).
- 1950** Förslag om att riva klockstapeln eftersom den ansågs vara ”olyckligt placerad och misspyrdande” och uppföra en ny, vilket avslogs av Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet (ATA).
- 1951** Förslag till reparation av klockstapeln godkändes av Kungl. Byggnadsstyrelsen. Yttertaget skulle ses över och rötskadade delar bytas mot nya. Felande spån skulle ersättas. Taket skulle strykas med tjära. Allt material till reparationen skulle vara av ”prima beskaffenhet” och arbetet utföras på fackmässigt sätt (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns takspån sågs över och lades delvis eller helt nytt 1951. I övrigt saknas uppgifter om klockstapelns spån. Vid inventeringen noterades att klockstapelns takfall var helt tjärrena.

På kyrkogården täcks brunnar och servicestationer med spåntak, som troligen är lagda under 1900-talets slut eller senare.

Toresunds kyrka har tidigare haft spånklädda tak. En uppgift om spånläggning av tornet finns från 1562. Sigurd Curman skrev om takets mönsterläggning vid sitt besök 1907. På äldre fotografier är mönsterläggningen svår att se, men tolkas som ett mönster med trianglar lagda med näbbformade respektive raka spån. Kyrkans spåntak ersattes av skiffer 1908–1909, något som skedde på flera kyrkor runt om i landet vid denna tid.

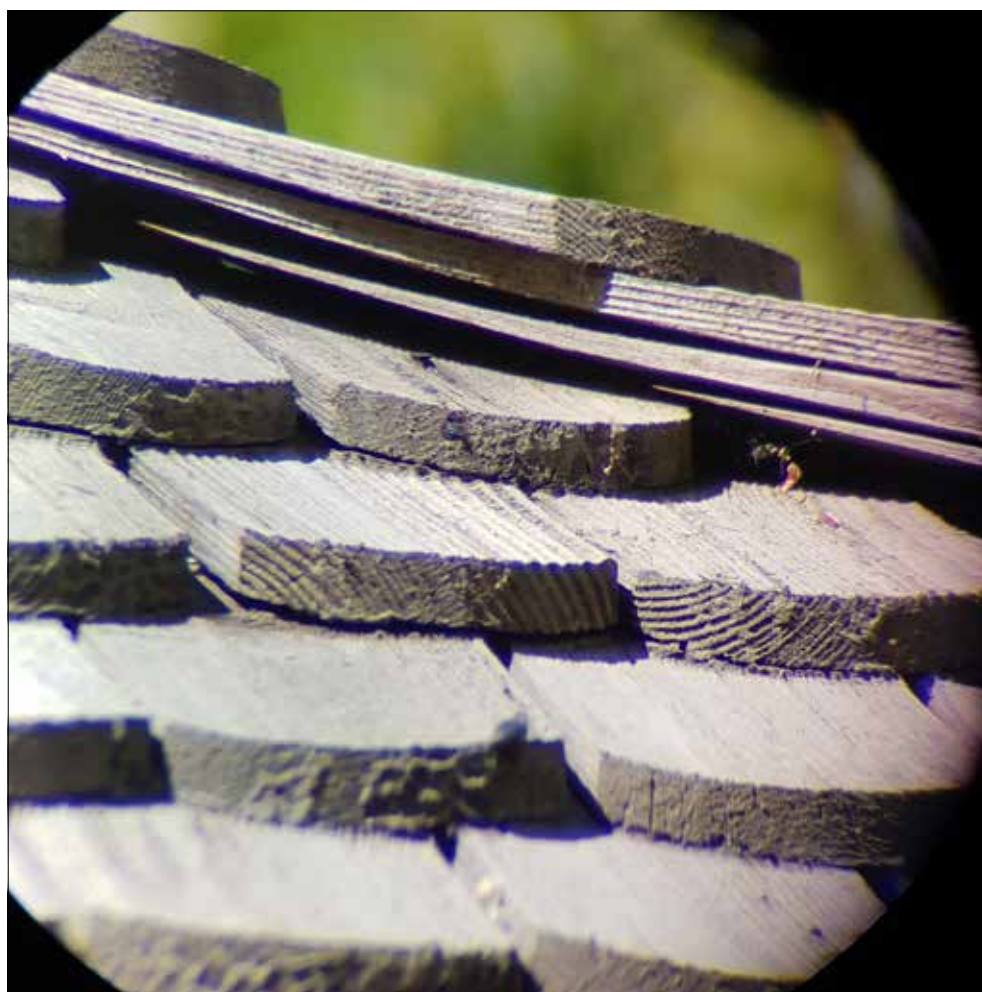
Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Toresunds kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Toresunds klockstapel. Detalj av spån på klockstapelns östra takfall.

Toresunds kyrka. Brunn med spåntäckt tak på kyrkogården.

Toresunds kyrka. Servicestationerna på kyrkogården täcks med spåntäckta tak.

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedre raden består av raka spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold, Synlig.

Hur är takspånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Snednockarna täcks med en rad av rundade spån i 3-lagerstäckning.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Klockstapelns takspån sågs över och lades delvis eller helt nytt 1951. Eventuellt har åtgärder skett sedan dess.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Den spånklädda spiran är en viktig detalj.

Spånen över snednockar.

Övrigt Några synliga spikar, i övrigt dold infästning. Spåntäckning finns även på kyrkogårdens servicestationer och brunnar med rundade spån.

Tuna kyrka och bårhus

Fastighet Tuna kyrkby 9:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-15

Kortfattad byggnadshistorik

Tuna kyrka uppfördes troligen under 1200-talets senare del. Vapenhuset i söder tillkom på 1400-talet. År 1877 uppfördes kyrkans västtorn. Klockstapeln blev då överflödigt och revs.

På 1950-talet uppfördes ett bårhus efter ritningar av länsarkitekt Arvid Stille.

Spånhistorik

- 1694** Kyrktaket belades med nytt spån (Kyrkokaraktärisering).
- 1877** Ett torn uppfördes i väster. Klockstapeln revs. Arbetet utfördes av byggmästare C. H. Hellström, Stockholm (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Kyrkans tak beskrevs vara belagt med ”handkluvna eller snarare tillyxad” spån, sannolikt furu, tjärade. Måtten angavs vara 35 cm i längd, 5–9 cm i bredd, tjockleken i basen 17 mm och 3 mm upptill. Sakristians spåns mått var längd 40 cm, bredd 10 cm, tjocklek 20 respektive 5 mm. På södra sidan och sakristians östra takfall beskrevs mönsterläggningen som en rad raka och tre rader spetsiga spån. På norra sidan beskrevs långhusets takfall ha endast raka spån och koret omväxlade raka och spetsiga spån, i triangulära fält (ÖIÄ).
- 1951** Vapenhusets tak lades om. Taket med tjärat spån av furu var genomruttet. Kyrkorådet ville lägga om taket med handkluvna tjärade spån i enlighet med gamla taket, men lägga det i samma mönster som långhusets tak. Riksantikvarieämbetet menade att den mönsterläggning som redan fanns på vapenhuset borde behållas, vilket gjordes (ATA).
- 1951** Ritningar till bårhus av länsarkitekt Arvid Stille. Yttertaket täcktes med tjärade furuspån (ATA).
- 1955** Omläggning av yttertak på långhus och kor (ATA).
- 1956** Snickeri & Mekano, Eskilstuna, fick vitsord från kyrkoherden för den senaste spånomläggningen: ”På uppdrag av Tuna kyrkoråd får undertecknad härmed vitsorda, att den spån Eder firma levererat till omläggning av Tuna kyrkas tak, var av förstklassig kvalitet och därtill billigare än jämförlig spån från andra firmor [...]. Genom att spånen fasonerades efter den äldsta bevarade spåntypen, har kyrkan i sin helhet återfått det förnämligt mönstrade tak, den hade på 1700-talet.” (ATA).
- 1977** Uppgift om underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1995** Kyrkans exteriör renoverades efter förslag av David Lundberg, Svalsta Byggkonsult AB. Taket tjärades. Arbetet utfördes av Kyrktak Bygg & Konsult AB (Kyrkokaraktärisering).
- 2016** Församlingen beviljades kyrkoantikvarisk ersättning för tjärning av spåntak (Fördelning av KAE, Strängnäs stift 2017).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans spåntak på långhus och kor är från 1950-talet och består av sågade spån som levererades av Snickeri & Mekano i Eskilstuna. Troligen lades även de andra takfallen om vid ungefär samma tid. Inga variationer finns i spånens mått. Långhuset och korets tak gavs en mönsterläggning där näbbformade respektive rakt avslutade spån bildar rektanglar. Mönstret återskapades utifrån den äldsta spåntypen på kyrkan och sades vara det mönster som kyrkan hade under 1700-talet. På vapenhuset och sakristian lades mönsterläggning med tre rader med spetsiga spån och en rad raka spån. Korets tak beskrivs ha denna mönsterläggning redan 1911, medan mönsterläggningen med rader av spetsiga respektive raka spån fanns på långhusets södra takfall och sakristians östra takfall. Långhusets norra takfall hade endast raka spån 1911. Bårhusets spån är troligen de som lades vid byggnadens uppförande på 1950-talet.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Fördelning av KAE, Strängnäs stift 2017

<https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%C3%B6rdelning%20av%20KAE,%20Str%C3%A4ngn%C3%A4s%20stift%202017.pdf>

Kyrkokaraktärisering Tuna kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

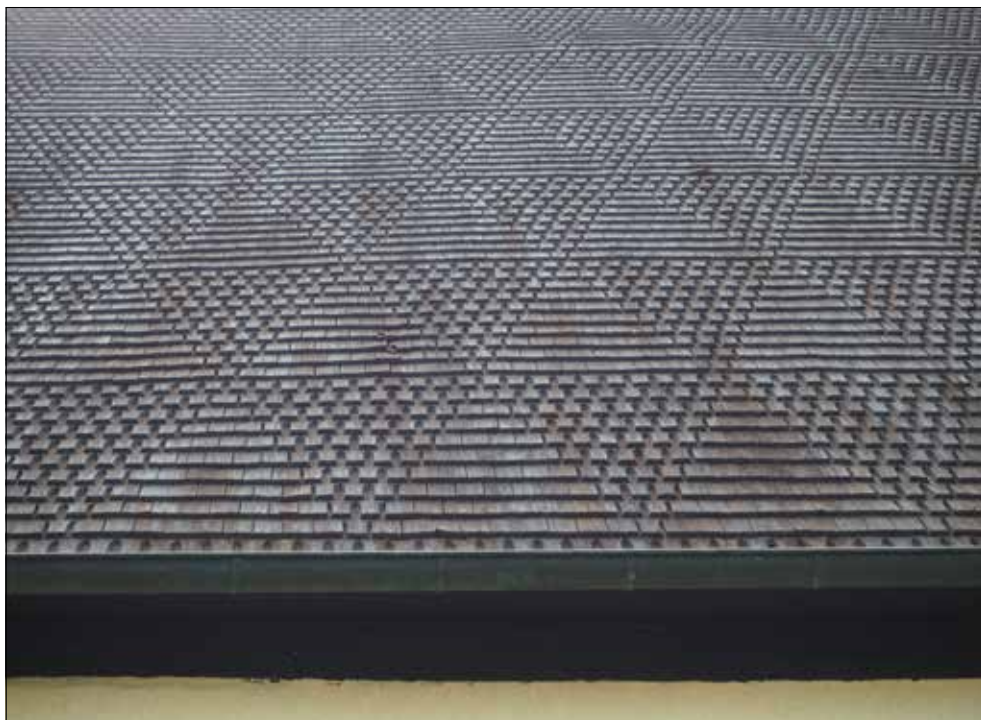
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Tuna kyrka. Bårhusets östra takfall.

Tuna kyrka. Spån på bårhusets västra takfall.

Tuna kyrka. Långhusets norra takfall med mönsterläggning.

Tuna kyrka. Sakristians västra takfall.

Tuna kyrka. Korets södra takfall.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhus och kor.

Spånens form Näbbformade med fasad kant, raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Troligen furu.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Mönster med trianglar bestående av näbbformade respektive raka spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Enligt kyrkokaraktäriseringen lagt 1951.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Mönsterläggningen. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Spåntäckningen har ett strikt uttryck och ger en känsla av exakthet i läggningen.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Lägst höjd 180, Högst höjd 200

Genomsnittligt/vanlig bredd 75

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.*Kommentar: Tre rader spetsiga spån och en rad med raka spån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Enligt kyrkokaraktäriseringen lagt 1951.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** En hel del frodvuxet virke.**Inventeringsformulär Bårhus**

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold, Synlig.**Hur är takspånen infästa?** Trådspik.**Spånens mått (mm): Bleke**

Lägst höjd 150, Högst höjd 180

Genomsnittligt/vanlig bredd 75

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.*Kommentar: Tre rader spetsiga spån och en rad med raka spån. Likadan mönsterläggning som på sakristian.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Mönsterläggning som är densamma som på sakristian.

Tunabergs kyrka, klockstapel, stiglucka och lapidarium

Fastighet Koppartorp 1:16

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-29

Kortfattad byggnadshistorik

Tunabergs kyrka uppfördes under 1620-talet. Den timrade kyrkan har ett rektangulärt långhus med rakt avslutat kor i öster, sakristia i norr och vapenhus i väster och söder. Det västra vapenhuset tillkom under 1600-talets senare del. I norr finns en tillbyggd nykyrka, Nävevarnsläktaren, från 1779. Samtliga kyrkans tak är spåntäckta.

Den rödfärgade klockstapeln med spåntäckt huv är från tidigt 1600-tal och står strax väster om kyrkan.

År 1755 uppfördes en stiglucka vid kyrkogårdens västra ingång. År 1966 revs stigluckan och ersattes av en ny som uppfördes som en kopia av den äldre.

Spånhistorik

1694 Kyrkans väggar förhöjdes med tre stockvarv och taket täcktes med spån (Kyrkokaraktärisering).

1830 Kyrkan hade tjärat spåntak (ATA).

1884 Kyrkans tak täcktes med papp (Kyrkokaraktärisering).

1898–1899 Uppgift om att takpapp lades (ÖLÄ).

1911 Kyrkans tak var vid denna tid täckt med papp. Klockstapelns spån beskrevs som kluvna och täljda, av kärnfuru och tjärad med "vanlig trätjära". Måtten avgavs till längd 1,5 fot, bredd 4 tum och basens tjocklek 1 tum. Liknande spån angavs kunna tillverkas vid Näfvevarns bruk inom orten, "för öfrigt af enskild person" (RAÄ. Takmaterial på kyrkobyggnader; ÖLÄ).

1931 Den del av kyrkans tak som var i dåligt skick täcktes om med taktäckningsmaterialet Icopal B. Den återstående delen av papptaket var i gott skick och skulle tjärstrykas. Kungl. Byggnadsstyrelsen fann det önskvärt att taket i sin helhet täcktes om med tegel eller plåt, men ville inte motsätta sig församlingens beslut. Enligt uppgift hade kyrkan plåttak under en del av 1930-talet, men uppgifter om att ett plåttak lades saknas i arkiv och motsägs av övriga arkivuppgifter om att taket var pappklätt vid tiden. Eventuellt har fotografier på papptaket med lister tolkats som ett plåttak (ATA; Kyrkokaraktärisering).

1935–1936 Restaurering av kyrkan efter förslag av Ove Leijonhufvud. Taket var täckt med tjärstruken icopalpapp. Takryttaren i väster var täckt med spån liksom den nedre delen av vindflöjeln på östra sidan. Vid restaureringen återgick man till ett spåntak. Spånen var kluvna furuspån som tjärkokades innan läggning, 1 tum tjocka i nedre änden och 45 cm långa med rak kant och tredubbel täckning. De snedanockarna skulle hophuggas med osynliga zinkinskott i varje skift. De horisontala nockarna täcktes med tjärstrukna bräder. Spiran skulle täckas på motsvarande sätt, men med något tillspetsad nedre kant på spån (ATA; Kyrkokaraktärisering).

- 1966–1967** Stigluckan revs och en ny uppfördes utifrån hur den äldre sett ut. Kungl. Byggnadsstyrelsen menade att den nya stigluckan skulle utföras av van spånläggare och att befintliga spån skulle återanvändas om möjligt. Befintliga spån som lades tillbaka skulle strykas på undersidan med kreosotolja eller dalbränd trätjära. För nytillverkade spån rekommenderade Kungl. Byggnadsstyrelsen två tillverkare som hade återupptagit ”tillverkning av spån efter äldre metod”. Nya spån skulle vara tryckimpregnerade, och till framtida vård skulle dalbränd trätjära användas. Asfaltspreparat rekommenderades inte, eftersom det kunde orsaka röta. I arbetsbeskrivningen stod att spånen skulle strykas med cuprinol två gånger, vilket Kungl. Byggnadsstyrelsen menade inte var tillräckligt. Asfaltspapp fick inte användas mellan panel och spån (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1991** Spåntäckningen på vapenhusets södra takfall byttes mot nya sågade spån (ATA).
- 1993** Besiktning av spåntak. Taken från 1936 hade synliga skador i rätt stor mängd på långhusets södra takfall och i mindre omfattning på norra tillbyggnadens västsida. På alla ytor hade spånen lagts direkt på papptäckt spontad panel vilket gav dålig luftning. Några mindre rötskador fanns. Inga nämnvärda skador fanns på klockstapeln och stigluckan (ATA).
- 1995** Spånen byttes på alla kyrkans takytor. Ny underlagspapp och läkt lades. Eftersom det gamla spåntaket inte låg på läkt kom taket därmed att ligga högre upp, varför en vindskiva tillkom på varje gavel. Enligt arbetsbeskrivning skulle spånarbeten göras utifrån Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Spånen skulle vara spjälkade furuspån av hög kvalitet med raka snedskurna kanter, doppade i varm trätjära föreläggning och tjäras två gånger efter läggning. Spån på spiror skulle ses över och skadade spån bytas ut. Spirorna tjärströks. Spånen köptes från Hälsinge Takspån och tjära från Skogens Kol. Arbetet leddes av arkitekt Margit Webbjörn (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan är en av flera kyrkor där spåntaket byttes ut mot ett annat taktäckningsmaterial under slutet av 1800-talet. Tunabergs kyrka är dock en av få kyrkor där man har valt att återgå till spåntak. Hur spåntaket var utformat före 1800-talets slut vet vi inget om. På 1930-talet lades ett spåntak med kluvna furuspån med rak form. Spåntäckningen höll i knappt sextio år innan det fick ”synliga skador i rätt stor mängd”. Ingenting har framkommit om hur spåntaken underhölls under den perioden. Kyrkans nuvarande spåntak lades på 1990-talet och spånarbetena följde Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Spånen har rak form precis som tidigare spånen. Vid inventeringen noterades det att takfallen i stort sett var helt tjärrena, med klumpar av tjära vid spånens bas. Uppgift om när taket senast underhölls saknas.

Spirornas spån är troligen tillkomna före 1884, då kyrkans spåntak byttes till ett papptak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Tunabergs kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Tunabergs kyrka. Sakristians norra takfall.

Tunabergs kyrka. Den spånklädda större takryttaren på kyrkans långhus.

Tunabergs kyrka. Detalj av kyrkans takryttare i nordöst.

Tunabergs lapidarium. Spåntäckt tak över lapidarium.

Tunabergs klockstapel. Klockstapeln från sydöst.

Tunabergs klockstapel. Del av klockstapelns huv och spira.

Tunabergs stiglucka. Stigluckan med spåntäckt tak.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Kyrkans alla takfall utom södra vapenhuset och spiror.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjärdoppade vid läggning.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Solfjäderläggning förekommer över snednockar. Kant i kant med fasade sidor förekommer också samt kant i kant i rännal. Plåt mot väggar.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Lagt 1995.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Samtliga takfall är spåntäckta. Tillsammans med klockstapelns och stigluckans spåntäckta tak skapas en fin helhet i kyrkomiljön. Även det senare tillkomna taket över äldre gravvårdar har täckts med spån.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Södra vapenhuset.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Lagt 1991.*

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – spira

SPÅN/TAK OCH FASAD

Inventerade täckningar Spiran i väster.

Spånens form Raka med fasad kant.

Kommentar: Taktäckningens nedersta rad består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Svårt att se på grund av tjockt tjärlager, bedömningen görs att det finns flera kluvna spån men även att sågade förekommer.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Eventuellt sågade spån från 1900-talets första hälft och de kluvna från 1900-talets senare hälft.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spån är mycket viktigt för kyrkans karaktär.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – spira

SPÅN/TAK

Inventerade takfall De två mindre spiorna/takryttarna.

Spånens form Rundade med rak kant, rundade med fasad kant, näbbformade med rak kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Spånen är eroderade och täcks av ett tjockt tjärlager vilket gör formen svårt att se exakt. På den i sydöst finns näbbformade spån. På spiran i nordöst rundade spån.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Troligen huggna spån, men inga verktygsspår gick att se.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Extra tjocka skikt på sydöstra takryttaren.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1800-tal.

Kommentar: Kyrkans tak var spånklätt fram till 1884, sedan byttes det till papptak. Spiornas äldre spån är troligen från före 1884. Några senare tillkomna spån finns på den sydöstra spiran.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spiornas/takryttarnas äldre spån bevaras.

Vid byte av spån bibehålls spånens ursprungliga bearbetning, form och dimensioner.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Stigluckan uppfördes på 1960-talet.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spåntäckningen bidrar till helheten i kyrkomiljön där samtliga tak är spåntäckta.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Huv och spira.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Det spåntäckta taket är viktigt både för klockstapelns karaktär och för kyrkomiljön som helhet.

Inventeringsformulär Tak över lapidarium

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 175

Genomsnittligt/vanlig bredd 95

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Vadsbro kyrka och klockstapel

Fastighet Vadsbroby 1:9

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-02

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes troligen i mitten av 1200-talet och bestod antagligen av ett rektangulärt långhus med lägre och smalare kor i öster. Dess nuvarande form är ett resultat av flera om- och tillbyggnader. På 1620-talet revs den romanska östgaveln och det tresidiga koret uppfördes. År 1655 revs en gammal tornmur och kyrkan förlängdes åt väster. Vidare tillkom det Ryningska gravkoret för familjen på Lagmansö, den mest betydande gården i socknen. Ett andra gravkor uppfördes 1691–1719, öster om det Ryningska, för ägarfamiljen till Hedenlunda herrgård. Den gamla sakristian i norr revs 1775 norr och en korsarm uppfördes för sakristia och läktare.

Klockstapeln som är placerad sydväst om kyrkan uppfördes troligen 1651. Flera underhållsåtgärder har genomförts under årens lopp. På fotografier från 1896 och 1909 syns det att klockstapelns östra takfall var klädda med papp eller plåt vid tiden. År 1923 syns att dessa takfall var spånklädda.

Spånhistorik

1648–1650 Klockstapelns virke avverkades (Wockatz 2011).

1651 Klockstapelns troliga uppförandeår (Årtal på flöjlar; Wockatz 2011). Tidigare källor anger att klockstapeln skulle uppförts 1654 (Kyrkokaraktärisering).

1793–1794 Kyrkans tak kläddes med tegel som lades över det tidigare spåntaket (ÖIÄ).

1798 Klockstapeln ska ha utdömts som alltför bristfällig (ÖIÄ).

1873 Klockstapeln reparerades (ATA).

1902 Klockstapeln fick ny grund och reparerades (ÖIÄ).

1925 Klockstapeln tjärades (ATA).

1979 Stabiliserande åtgärder på klockstapeln (Wockatz 2011).

2009–2011 Åtgärder på syllar, vars drogs upp på stolparna och in under spåninklädnaden. Spånskift demonterades. Spånen numrerades och återmonterades efter åtgärd. Några spån var spruckna och fick bytas ut. Nya spån tillverkades på plats av friskt virke från demonterade sylldelar. De nya spånen klövs och höggs med yxa av entreprenör Historiskt Trähantverk (Wockatz 2011).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln har spån på hjärtstockar och huvens fasader, tak och spira. De olika spåntäckta ytorna härrör från olika tider. Huvens fasadspån uppskattades vid inventeringstillfället vara tillkomna under 1700- eller 1800-talen, eventuellt från reparationen som nämns 1873. Spånen är till största delen rundade, men på åtminstone en gavel består de två nedersta varven av näbbformade spån och det nedersta av spetsiga spån. Spikarna är synliga. På spånen finns rester av tjära, rödfärg och en grå beläggning. Det senare kan vara rester av Toptite, som innehåller asbest. Spånen på huvens tak är i furu, klövna och rundade. De är troligen tillkomna under sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal.

Hjärtstockarna är klädda med huggna, näbbformade furuspån med fasade kanter. Spånen är fästa med synlig spik. De täcks av tjära men liksom på huvens fasadspån finns också rester av rödfärg och Toptite. Spånen kan vara tillkomna på 1700-talet. Några spån är bytta, troligen under 1900-talet och några vid reparationer 2011. De har fått samma form och synlig spikning som de äldre spånen.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Vadsbro kyrka.

Wockatz, Eva 2011. *Vadsbro kyrka. Antikvarisk medverkan. Reparation av klockstapel etapp I.*

Sörmlands museum. Rapport 2011:14

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Vadsbro klockstapel. Spån på takfall.

Vadsbro klockstapel. Spån på klockstapelns gavel.

Vadsbro klockstapel. Spån på klockstapelns spira.

Vadsbro klockstapel. Näbbformade spån på hjärtstolpe.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

Sadeltak med korsarm och gavlar.

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Oroligt virke.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Gavlarnas spåntäckningar skiljer sig lite åt.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Eroderade spån.

Spånens ytbehandling Tjära, Annat – Asbest.

Kommentar: En grå beläggning syns på några ställen. Det kan vara rester av asbest.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Ja.

Beskriv kortfattat spåntäckningens mönster på fasaderna Åt öster finns två skift av näbb-spån nedtill.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Fasadspånen har hög ålder, bör ej ersättas med moderna standardspån vid eventuellt byte. Klockstapeln är från 1600-talets mitt.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Likadana och samtida med huvens takfall.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling: Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000.

Kommentar: Sent 1900-tal eller tidigt 2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret Spirans nedre del.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna, Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Gissningsvis likadana och eventuellt samtida med spånen på huvens fasader, äldre än taktäckningen.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal, 1800-tal.

Kommentar: Svårt att avgöra.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Aldern på fasadspånen är uppskattad, behöver undersökas närmare.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Några sentida finns, eventuellt enstaka sågade.

Spånens ytbehandling Tjära, Tjära – rött pigment, Annat – Asbest.

Kommentar: Rester av tidigare rödtjära/rött pigment finns. Spånen har en grå beläggning vilket tyder på att de har behandlats med asbest.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 170, Högsta höjd 240

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1700-tal.

Kommentar: Ålder svårt att avgöra. Några huggna spån från 2011 finns nedtill.

Vallby kyrka

Fastighet Vallby 8:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Den medeltida stenkyrkan uppfördes troligen under 1100-talet och bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Kyrkan förlängdes åt öster omkring 1300. Senare under medeltiden byggdes en sakristia i norr och sett vapenhus i söder.

Spånhistorik

1690–1700 Tornet fick en ny tornspira (Kyrkokaraktärisering).

1890 Kyrkans klockor flyttades från klockstapeln till tornet. Klockstapeln revs (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak beskrevs vara klätt med handkluvna ekspån av okänd ålder. Spånen hade rak bas och måtten var 35 cm i längd, 11 cm i bredd och tjocklek på 25 mm i basen och 10 mm upptill. Spånen var tjärade. Liknande spån ”torde kunna tillverkas inom församlingen” (ÖIÄ).

1923 Restaurering av kyrkan efter förslag av Sven Brandel. Inför restaurering beskrevs samtliga tak vara spånklädda och i ”relativt gott stånd”. Yttertaken skulle tjäras (ATA).

1948 Förslag till restaurering av kyrkan, S. A. Söderholm. ”Spåntaken synes vara i mindre gott skick utom å sakristian. De överses och tjäras, sedan skadade spån ersatts med nya” (ATA).

1953 Kyrkan renoverades utvändigt. Spåntäckningen lades delvis om (Kyrkokaraktärisering).

1965 Uppgift om omläggning av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

1972–1973 Spåntäckningen på tornspiran och vapenhusets västra takfall lades om efter förslag av Torshälla Byggtjänst. Spån levererades av Snickeri & Mekano, Stålboga. På övriga takytor justerades spåntäckningen. Nya takspån var av furu och tryckimpregnerades med kreosotolja. Riksantikvarieämbetet menade att spjälkade spån skulle användas för större ytor, men vid reparationsarbeten skulle man välja spån av samma typ som befintlig. All spåntäckning ytbehandlades med dalbränd trätjära (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans samtliga takfall är spåntäckta, men med olika typer av spån lagda under olika tillfällen under 1900-talet. Det finns tre typer av spån. Den första typen är rundade, relativt tunna spån som troligen är sågade och äldst av de befintliga spåntäckningarna,

eventuellt från 1950-talet då omläggning av spåntak nämns i arkivhandlingar. Dessa finns på långhusets södra takfall, större delen av långhusets norra takfall och sakristians östra takfall. Rundade kluvna spån finns på en del av långhusets norra takfall och sakristians västra takfall. Vapenhusets västra takfall och tornets tak har näbbformade sågade spån som lades 1972–1973. År 1911 beskrevs kyrkans spån vara raka, vilket innebär att spånens form har bytts under 1900-talet. Om de raka spånen låg på kyrkans alla tak framgår inte. På äldre fotografier kan man ana att tornets spira hade äldre näbbformade spån och att huvens nedre takfall hade rundade spån innan omläggningen på 1970-talet då tornets och spirans samtliga takfall belades med sågade spån med en modern näbbform.

En stiglucka finns i söder och täcks av ett tak med kluvna, rundade spån, troligen lagda under sent 1900-tal samtidigt som delar av kyrkans tak lades om. På ett fotografi från 1900-talets första decennium syns det att stigluckan då hade näbbformade spån, troligen huggna och av hög ålder, med synlig infästning. På ett fotografi från 1940 syns det att taket har lagts om med rundade spån.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Vallby kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Vallby kyrka. Stigluckan från söder.

Vallby kyrka. Stigluckans norra takfall.

*Vallby kyrka. Spåntäckt huv och spira
på tornet från sydöst.*

Vallby kyrka. Långhusets södra takfall.

Vallby kyrka. Sakeristians västra takfall.

*Vallby kyrka.
Vapenhusets
västra takfall med
näbbformade spån.*

*Vallby kyrka.
Närbild på
vapenhusets
västra takfall.*

*Vallby kyrka.
Vapenhusets
östra takfall täcks
med rundade spån.*

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhusets södra takfall, större delen av långhusets norra takfall, sakristians östra takfall.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900–1950.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Omfattande rötskador. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.**Övrigt** Liggande årsringar, troligen bristande virkeskvalitet och mycket rötskador.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhusets norra takfall.**Spånens form** Rundade med fasad kant**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Sent 1900-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.**Övrigt** Notera skillnad mellan nytt och äldre spån på takfallet avseende nivå och tjocklek.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Torntak och spira.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Snednockar täcks av en rad av spån på spiran. Spiran har åtta takfall, vars brytningar fortsätter ner på tormtaket till breda brytningar över dess snednockar.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Västra takfallet.

Spånens form Spetsiga med fasad kant, Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Sakristians västra takfall.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Eventuellt är västra delen av långhusets norra takfall samtida med dessa spån (sakristians västra takfall), men de redovisas i separat formulär eftersom det finns en viss osäkerhet.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjärrent vid inventeringstillfället.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

Vansö kyrka

Fastighet Vansö kyrkby 4:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2019-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Vansö kyrka började byggas under 1100-talet. Murverk från den första romanska kyrkan finns i västra delen av långhuset. Under 1200- eller 1300-talet revs östgaveln och det romanska koret och långhuset förlängdes mot öster till mer än dubbla längden. Under 1400-talet byggdes kyrkan ut ytterligare åt öster och sakristia och vapenhus tillkom, liksom troligen tornet. År 1590 brann kyrkan. En ny tornspira byggdes efter branden. Långhuset fick bräddtak och sakristian spåntak. Bisättningsrummets byggnadsår är okänt, men det kan ha byggts mellan 1500 och 1736 (1736 omnämns det första gången). Möjligen uppfördes det ursprungligen som gravkor för familjen Verdelet de Fornoy (BeBR). Under 1600-talet blåste tornspiran ner och sakristian byggdes om. Under 1760-talet revs tornet ner till nivå med långhusets murar så att taket kunde fortsätta ut över tornet. År 1901–1902 utfördes en större ombyggnad efter ritningar av arkitekt Fredrik Lilljekvist. Tornet höjdes och fick ny tornhuv. Klockstapeln revs och klockorna hängdes istället upp i tornet. Ett nytt kor byggdes i öster, till storleken ungefär som det romanska koret.

Spånhistorik

- 1590** Kyrkans tak och tornspira brann. Taken lades om med bräddtak på långhus och spåntak på sakristian (Kyrkokaraktärisering).
- 1590–1600** Ny tornspira byggdes (Kyrkokaraktärisering).
- 1635** Den nya tornspiran blåste ner och skadade kyrktaket. Tornets försågs med ett enkelt sadeltak (Kyrkokaraktärisering).
- 1658–1660** Södra delen av kyrkans tak belades med spån (Kyrkokaraktärisering).
- 1673** ”Kyrkans taktäckning med spån var på sina ställen bristfällig. I följd härav bestämdes på sockenstämma 1673 att under årets lopp skulle varje bonde skaffa sig 100 takspån och när spåning skulle ske framskaffa dem till kyrkan. Men även här beslöts att det i följd av de dåliga tiderna kunde det ej ske detta år.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1688** ”Vid visitationen 1688 lovade varje bonde att under vintern till kyrkan föra fram det förut beviljade spånet till kyrktaket, vilket skulle tjäras året därpå.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1704** ”År 1704 kom man till det resultatet att man till följd av de svåra tiderna ej vidare kunde göra något åt kyrkan, utan blott söka skaffa spån till att förbättra kyrkans tak.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1706** ”1706 hade förslag framkommit att man av ekar skulle hugga spån då det var ont om furuträd. Biskopen hade lovat skriva till guvernören över Livgedinget och begära få låta hugga ekar till takspån för kyrkan. I följd härav fick socken tillstånd hugga 18 ekar på Elma och Husby ägor. De utsynades den 21 mars av jägmästaren, blevo huggna och framkörda av sockenmännen.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).

- 1707** ”År 1707 spånlades torntaket så mycket man kunde, men året därpå måste man helt upphöra med kyrkobygget i följd av att året förut alla penningarna som funnits i kyrkkassan gått åt. Reparationen tänkte man dock senare fullfölja så till vida att kyrktaket skulle förbättras när man fick litet penningmedel eftersom det var alldeles nödvändigt.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1710–1711** ”Södra sidan av kyrktaket tjärades 1710 och 1711 tjärades västra sidan av vapenhusets tak samt året därpå hoppades man kunna förbättra spånläggningen på kyrktaket.” 1710 tjärades också sakristietaket (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1730** ”År 1730 talas om att man till det söndriga kyrktaket behövde spån från 30 ekar, och att de skulle framköras till kyrkan. Dessa 30 ekar hade ej räckt till för spån till kyrkan. Därför hade hos tinget begärts nödigt byggnadsvirke, men hos landshövdingen hade man ej lyckats få tillstånd att fälla och hugga timret och virket.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1731** Sakristietaket täcktes av spån (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1733** Kyrkans tak lades om (Kyrkokaraktärisering).
- 1739** Torntaket var i behov av reparation. Det måste lagas och man skulle vid tinget anhålla om att få träd utsynade till att hugga spån till täckning av taket (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1760** Sakristietaket tjärades (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1762** En klockstapel byggdes sydväst om kyrkan (Kyrkokaraktärisering).
- 1778** ”År 1778 skulle kyrktaket repareras till huvar och spån, där det var alldeles nödvändigt.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1780** ”1780 skulle taken på sakristian, vapenhuset, graven och kanske även kyrkan undergå reparation.” (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-28).
- 1858** Kyrkans tak och klockstapel tjärades (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-29).
- 1864** Beslut om att kyrkan skulle in- och utvändigt repareras (ATA: Strengnäs Tidning 1938-08-29).
- 1901–1902** En större restaurering utfördes efter förslag av arkitekt Fredrik Liljekvist. Tornet höjdes och fick ny tornhuv. Liljekvist hade inspirerats av den gamla klockstapeln och lätit tornhuvten efterlikna klockstapeln och beklätt den med liknande spån. Spånen tillverkades på annan ort. Det anges att tillgång på virke fanns inom orten, men att såg för spåntillverkning saknades. Klockstapeln revs under tidigt 1900-tal (Kyrkokaraktärisering; ÖIÄ).
- 1903** Kyrkans tak tjärades (ÖIÄ).
- 1909** Kyrkans tak tjärades (ÖIÄ).
- 1911** Kyrkans tak beskrevs vara täckt med sågade ekspån med måtten 45 cm längd, 11,5 cm bredd och tjocklek på 20 respektive 5 mm. Spånen ska ha kokats i tjära och sedan strukits med tjära (ÖIÄ).
- 1955** Tornets spåntak tjärades (ATA).
- 1968–1969** Södra takfallen på koret och långhuset samt strävpelarens tak lades om helt (Kyrkokaraktärisering).
- 1976** I Förslag till restaurering av arkitekt Jerk Alton beskrivs taken vara täckta med tjärade spån, liksom (enligt gamla protokoll har ekvirke använts), men var i dåligt skick, särskilt norra takfallen. De relativt nyligen omlagda spånyterna på södra sidorna av långhuset, kor samt strävpelartaken, beskrevs som relativt urlakade och bör omtjäras (med dalbränd trätjära). Långhusets och korets norra taktytor samt sakristians, vapenhusets och bisättningsbyggnadernas tak var i dålig kondition med spruckna och bortfallna spån och behövde läggas om och tjäras. Tornets spånytor var i förhållandevis god kondition, men behövde omtjäras och viss justering och komplettering av spånen. All ny läggning av spån bör ske med spjälkade spån, enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer. Byte skadade takpaneler i mindre omfattning (ATA).
- 1978** Utvärdig renovering utfördes. Spåntaket på vapenhuset lades om (Kyrkokaraktärisering; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1980** Fasadarbeten utfördes efter förslag av arkitekt Jerk Alton. Taket renoverades. Spån kompletterades och tjärades (Kyrkokaraktärisering).

- 1981** Uppgift om underhåll.(RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2001** Utvändig reparation utfördes under ledning av Westerlinds Arkitektkontor AB efter förslag av AQ Arkitekter. Reparationen omfattade omläggning, komplettering och tjärning av spåntak, nytillverkning av ståndskivor samt lagning av spånimiterande järnplåt (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Vansö kyrkas samtliga takfall, med undantag för tornet, är spånklädda. Spåntäckningarna är tillkomna vid olika tidpunkter under 1900-talets andra hälft. På långhusets södra takfall, vapenhuset och koret ligger näbbformade sågade spån från 1968–1969. Även strävpelarens tak ska enligt arkivhandlingar ha lagts om vid denna tid, men vid investeringstillfället uppskattades de spånen vara senare lagda. På sakristian finns kluvna spån med rak form lagda 1978. Troligen är även långhusets norra takfall omlagt samtidigt. De äldre fotografier som finns på kyrkan är tagna på så pass långt avstånd att spånens utformning inte går att se.

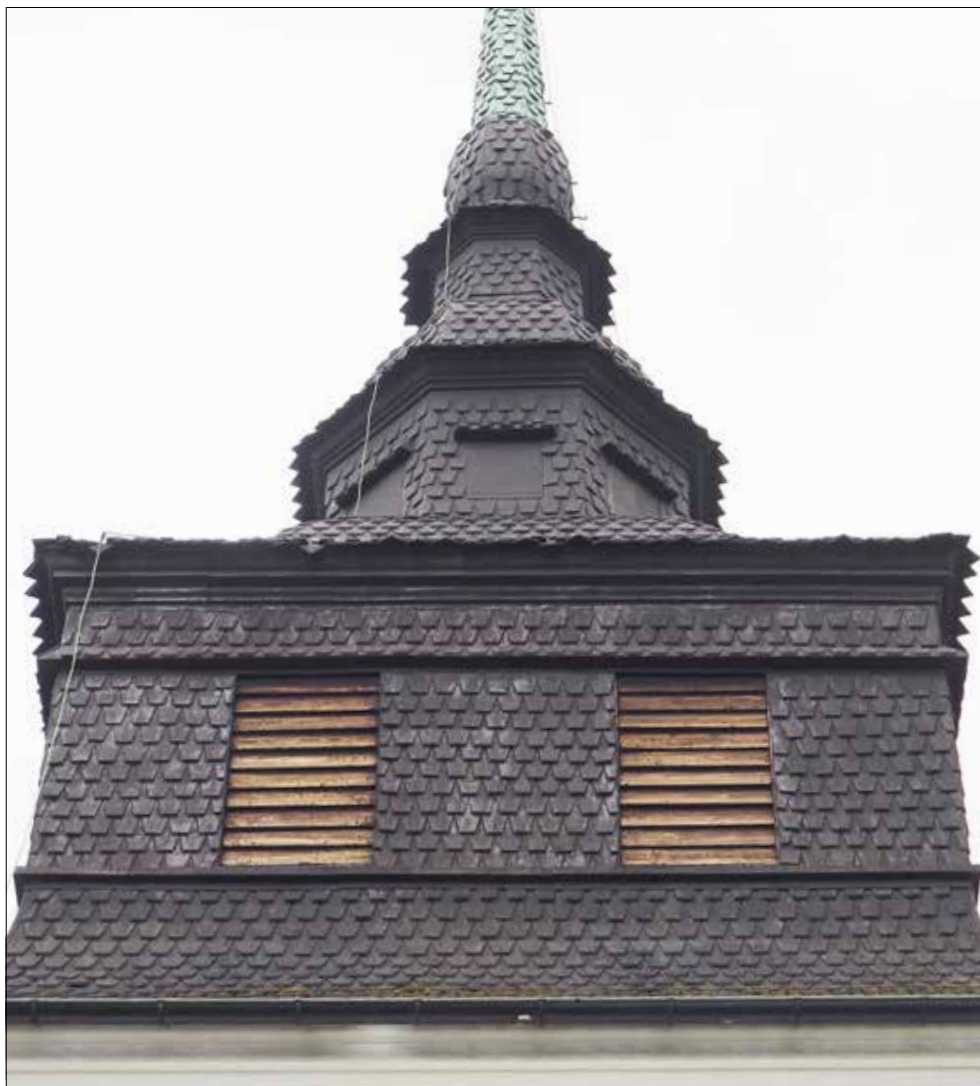
Tornhuven på Vansö kyrka är ovanlig då den täcks av spånimiterande plåt. Spiran är klädd med spån i kopparplåt. Troligen är detta originalutförandet från 1902 då tornhuven tillkom. Dock nämns ingenting om spånimiterande plåt i arkivhandlingar från denna tid. Under tidigt 1900-tal var det vanligt att församlingar ville byta ut spåntak mot mindre underhållskrävande material som plåt och eternit. Den spånimiterande plåten är på så sätt typisk för sin (antagna) tillkomsttid och kan berätta något om den dåtida synen på spån som taktäckningsmaterial på kyrkor.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
Bebyggelseregistret (BeBR): Vansö kyrka.
Kyrkokaraktärisering Vansö kyrka.
RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Vansö kyrka. Långhusets norra takfall.

Vansö kyrka. Tornet och spiran från söder. Tornet täcks med spånimiterande plåt.

Vansö kyrka. Sakristians östra takfall.

*Vansö kyrka.
Långhusets
södra takfall.*

*Vansö kyrka.
Vapenhusets
östra takfall.*

*Vansö kyrka.
Bisättningshusets
västra takfall.*

Vansö kyrka. En av de spåntäckta strävpelarna.

Vansö kyrka. Detalj av spån på strävpelaren.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhusets södra takfall, vapenhus, korets takfall.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av spetsiga spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Nästan tjärrent vid inventeringstillfället.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: 1968–1969.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhusets norra takfall, sakristians och bisättningshusets takfall.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Kyrkans tak lades om 2002 enligt skylt vid kyrkan. Oklart vilka takfall det var.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – strävpelare

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Södra strävpelarens taktäckning.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket få rester av tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 130

Genomsnittligt/vanlig bredd 110

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Eventuellt 2002.

Vrena kyrka och klockstapel

Fastighet Vrenaby 28:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-02

Kortfattad byggnadshistorik

Vrena kyrka uppfördes under 1200-talets andra hälft som en tornlös kyrka med rektangulärt långhus med fullbrett, rakt avslutat kor i öster. Under 1300-talet byggdes en sakristia på korets norra sida. Vid kyrkans ursprungliga huvudingång i sydväst tillkom ett vapenhus, troligen vid medeltidens slut eller senast i början av 1600-talet. Vapenhuset var förfallet och revs 1799.

Klockstapeln uppfördes eller byggdes om 1747.

Spånhistorik

1747 Klockstapeln uppfördes eller byggdes om (Kyrkokaraktärisering).

1800–1899 Kyrktakets spåntäckning ersattes med rött tegel (Kyrkokaraktärisering).

1909 Klockstapelns takfall täcktes med plåt, troligen över den tidigare spåntäckningen (ÖIÄ).

1911 Det beskrevs att klockstapelns huv var täckt med korrugerad plåt och att materialbytet skett utan myndighets utlåtande eller tillstånd. Det gamla spåntaket fanns möjligen kvar under plåten. På huvens fasader och på hjärtstolparna fanns spån, men endast huvens spån beskrevs. Spånen var handkluvna av gran, tjärade och med måtten 40 cm i längd, 8 cm i bredd och tjocklek på 23 mm i basen och 5 mm upptill. Sådana spån gick inte längre att få tag på inom orten (ÖIÄ).

1921 Nedre delen av klockstapeln, ej spiran, skulle tjärstrykas (ATA).

1922 Tidningsnotis om att Vrena klockstapel skulle repareras efter förslag av M. Olsson (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns hjärtstockar och huvens fasader är spåntäckta. Spånen är raka och täcks av ett ganska tjockt lager tjära. Det nedersta varvet på huvens fasader består av spetsiga spån. Spikningen är dold på både hjärtstolpar och huv. Spånen uppskattades vid inventeringen vara tillkomna på 1800-talet. Huvens takfall och klockstapelns spira var spånklädda fram till 1909 då ett plåttak lades. På fotografier från tidigt 1900-tal syns det att även dessa spån hade en rak form.

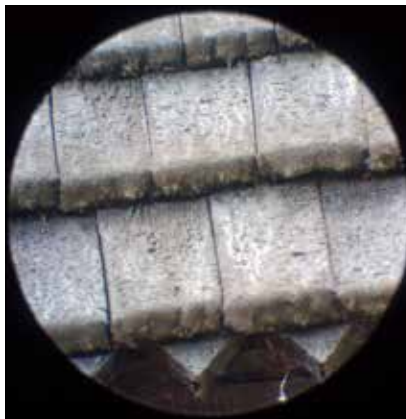
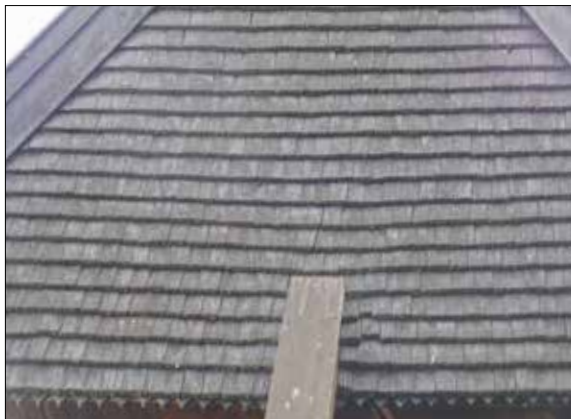
Kyrkan har tidigare haft ett spånklätt tak, men under 1800-talet ersattes det av tegel.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Vrena kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Vrena klockstapel. Klockstapelns fasadspån i norr (t.v.). Detalj av fasadspån (t.h.).

Vrena klockstapel. Hjärtstolparnas spåntäckning.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

Huvens gavlar.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret Norr, Söder.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Stor ytkvist finns liksom spån med liggande årsringar. Många i dåligt skick.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret De tre hjärtstolparna.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Lägsta bredd 75, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1800-tal.

Vårdinge kyrka

Fastighet Vårdinge kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-07

Kortfattad byggnadshistorik

Vårdinge kyrka uppfördes under 1100-talets andra hälft. Kyrkan byggdes med rektangulär plan och ett smalare kor och torn i väst. Under 1300-talet breddades koret och troligen uppfördes sakristian vid samma tid. Under 1400-talets mitt byggdes tornet på med en våning och troligen tillkom vapenhuset i söder. Under 1500-talets senare del uppfördes troligen den nuvarande sakristian och ersatte den tidigare. Ett gravkor tillkom 1638. Den nuvarande tornhuven byggdes på 1730-talet efter att den tidigare hade blåst ner. Korsarmarna i norr och söder tillkom på 1820-talet.

Spånhistorik

- 1737** Tornets nuvarande huv byggdes av Lars Ersson i Himlinge kort efter att den gamla spiran rasat (BeBR).
- 1822** Exteriören fick sin nuvarande karaktär. Kyrktaket belades med tegel. Taken kan tidigare ha varit täckta med spån (ATA).
- 1826** Uppgift om att spån lades på tornet (ÖIÄ).
- 1831** Tornets reparation nämns som nödvändig. En klockstapel täckt med spån nämns (ATA).
- 1911** Tornets spån beskrevs vara huggna furuspån, tjärade, med måtten 38 cm längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 25 mm nedtill. Det anges att de sannolikt är från 1826 (ÖIÄ).
- 1914** I en tidningsnotis nämns att beslut har fattats om reparation av kyrkans exteriör, bland annat tornet (ATA).
- 1966** Kyrkorådet ansökte om att få byta huvens spåntäckning till skiffer. Riksantikvarieämbetet godkände inte förslaget och menade att huven är avsedd för spånklädsel och får sin karaktär därav. Kungl. Byggnadsstyrelsen delade den meningen: ”en riktigt utförd täckning med i autoklav tryckimpregnerad spån med spjälkad yta, i framtiden vårdad genom bestrykning av dalbränd trätjära, har all utsikt att få tillfredsställande livslängd” (ATA).
- 1960-tal** Uppgift om att tornets spåntäckning förnyades med kreosotimpregnerade sågade furuspån (ATA).
- 1984** Vid ett besök vid kyrkan inför restaurering konstaterades att det inte fanns spår av spikhål i takpanelen, som troligen är från 1890-talet, vilket tyder på att kyrkans tak sedan dess inte har haft spåntäckning. Tornhuven var i behov av tjärstrykning (ATA).
- 1985–1986** Förslag till utvändig renovering, Uno Söderberg. Det fördes resonemang om att återgå till spån på sakristian där gammalt spån fanns under teglet. Istället lät man det gamla spåntaket ligga kvar som ett dokument över kyrkans byggnadshistoria och lade tegel över. På ett fotografi syns att de underliggande spånen har rundad bas och synlig spikning (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Spån finns på tornets tak och spira. De är troligen från sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal. På de krönande kupolens nedre del, i det mest skyddade läget, finns äldre handhuggna spån bevarade. De kan eventuellt vara ursprungliga från 1700-talet eller från den reparation som nämns 1831. Spånen täcks av ett tjockt tjärlager medan de nyare spånen i stort sett var tjärrena vid inventeringstillfället.

Ett äldre spåntak finns bevarat under sakristians tegeltak. Eftersom kyrkans tak belades med tegel redan 1822 är sakristians spåntak troligen från 1700-talet, eller äldre. Spånen dokumenterades vid takomläggningen på 1980-talet, men vid kommande takarbeten vore det intressant med en mer noggrann dokumentation. På kyrkans vind har medeltida träbyggnadsdelar bevarats (Sörmlands museum).

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bebyggelseregistret (BeBR): Vårdinge kyrka.

Sörmlands museum.

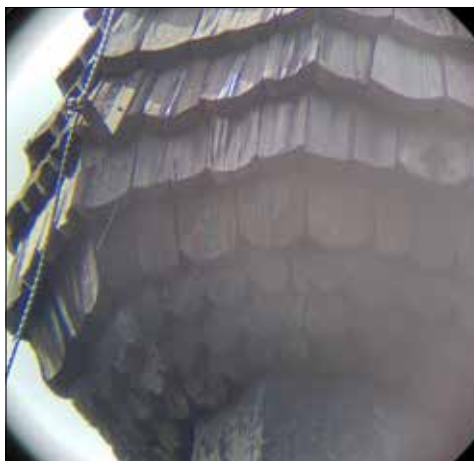
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

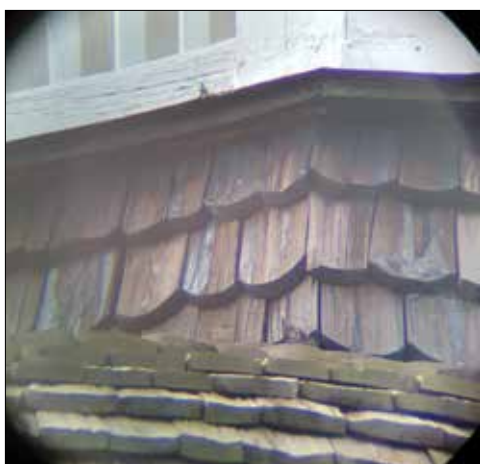
Vårdinge kyrka. Tornet med spånklädd huv från sydöst.

Vårdinge kyrka. Spån på tornets spira.

Vårdinge kyrka. Spåntäckning på tornets spira. Spånen som sitter i skyddat läge nertill är troligen äldre än övriga.

Vårdinge kyrka. Litet parti med fasadspån på tornet. Foto från norr.

Vårdinge kyrka. Spån på tornets tak. Foto från norr.

Vårdinge kyrka.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda, Huggna

Kanter: Sågade, Huggna

Bas: Sågade, Huggna

*Kommentar: Några äldre spån finns på den rundade "lökkupolens" undersida. De är dem som är huggna.***Spånens ytbehandling** Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** De lutande nockarna täcks med växelvis övertäckning som övergår i solfjäderläggning nedtill.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1700-tal, 1800-tal, 1950–2000, 2000–*Kommentar: De huggna på undersidan av den krönande kupolen bedöms kunna vara 1700- eller 1800-tal. De kluvna spånen är troligen från sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Den relativt moderna spåntäckningen är omsorgsfullt lagd. Viktigt att bevara tornets spåntak eftersom övriga tak numera är täckta med tegel. Äldre spåntak finns bevarat under kyrkans tegeltak. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion.

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1950–2000, 2000–*Kommentar: Troligen från sent 1900-tal eller tidigt 2000-tal.*

Västermo kyrka och klockstapel

Fastighet Västermo kyrka 1:4

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-07-23

Kortfattad byggnadshistorik

Västermo kyrka byggdes under 1100-talet med ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster och torn i väster. Under 1300-talet byggdes kyrkan om till en salkyrka och koret fick samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes i norr. Under 1400-talet byggdes ett vapenhus framför ingången i söder och tornet höjdes. År 1687 revs det fallfärdiga tornet och långhuset förlängdes mot väster. En ny portal byggdes i väster. År 1795 revs den medeltida sakristian och en ny byggdes i öster eftersom koret behövde stötts.

Klocktornet i kyrkogårdsmurens nordvästra hörn uppfördes 1914 efter norrländska förebilder. Arkitekt var Georg A. Nilsson. Det åttasidiga tornets runda stolpar bär upp den klockformade huven som kröns av en lanternin och en spira, allt inklätt med spån. Bottenvåningen är murad av gråstenar och utgör en passage genom kyrkogårdsmuren. Passagen har klassicerande gråmalade gavelfasader, med doriska kolonner som flankerar ingångarna.

Spånhistorik

- 1771** Kyrkans spåntak lades om (ATA).
- 1899** Kyrkans spåntak ersattes av ett tak i svartplåt utan tillstånd (ATA).
- 1913** Ritning av klockstapel av arkitekt Georg A. Nilsson (ATA).
- 1940** I förslag till restaurering 1940 menade arkitekten Erik Fant att ”det 1899 utan tillstånd lagda plåttaket, bör ersättas med kluvna furuspån, som för en kyrka av denna typ är det enda fullt värdiga taktäckningsmaterial” (ATA).
- 1983** Förslag till utvärdig restaurering kyrka samt vissa måleriarbeten klockstapel (ATA).
- 1987** Klockstapeln tjärades (Hammarstiöld 2008).
- 2000** Klockstapeln tjärades (Hammarstiöld 2008).
- 2018–2019** Besiktning av klockstapelns spån inför kommande åtgärder (Skanser 2019).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln från 1914 är klädd med näbbformade furuspån med rak kant, infästa med synlig spikning. Spånens bredd varierar men måtten på blekets bredd och längd är mycket enhetliga. På spiran och takytorna är spånen som bredast och på stolpar som smalast. Spånen är infästa med synlig spik och samtlig spånspek utgörs av trådspik. Där spånen inte varit utsatta för väder och vind syns att tjäran ligger i ett tjockt lager och sannolikt innehåller tillsatser av något slag för att bilda en skyddande film.

I synade delar av undertaket finns en generation spånspek, i delar av klockhuven sannolikt två generationer. Undertaksbrädor är till övervägande del ramsågade men klingsågat förekommer också, monterade kant i kant. I taket över stenfoten finns ett lagat parti.

Det ligger också små högar av lösa spån i utrymmet under det lagade takfallet innanför trappinbyggnaden. Dessa spån bedöms vara överblivna från lagningen av taket. Spånen har framställts med liknande metoder och enligt samma mått som de ursprungliga men håller i jämförelse en mycket låg kvalitet. Det finns kvist i bleket och ibland upp till 50% splintved. De är också mycket lätta vilket tyder på en låg densitet. En gissning är att lagningsarbetet utfördes 2000 i samband med omtjärningen.

Profilerade lister finns på spiran och kring klockhuvens tak. Rännदार och nockar på stenfotens tak är täckta med plåt. På klockhuvens takbrytningar sitter små klippta plåt-skivor som täcker över skarven mellan mötande spån. Sekundärt har åskledare tillkommit.

Stora delar av undertak och spåntäckning bedöms vara originalmaterial från 1914 undantaget lagat parti i det nedre taket över stenfoten och delar eller hela klockhuvens. En jämförelse mellan utseendet idag och fotografi taget 1936 talar för att klockhuvens kan ha täckts om i sin helhet. Lösningen med plåtbitarna i huvens takbrytningar verkar inte förekomma 1936. I det tidigare utförandet tycks de mötande takfallens spånskift växelvis fått täcka skarven.

Vid en skadeinventering under 2018 konstaterades det att spånen på de flacka ytorna på huvens var i dåligt skick och i behov av att bytas. Även på det nedre taket över stenfoten fanns partier med dåliga spån. Enstaka undertaksbrädor var i behov av att bytas, framför allt vid huvens takfot. Klockstapeln var i behov av att tjäras. Sydöstra syllen som vilar på stenfoten hade kraftiga rötskador som kan ha uppkommit till följd av brister i spåntäckningen. Stenfotens taktäckning har en äldre reparation precis ovanför den skadade syllen, och därför har skadan avstannat.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Västermo kyrka.

Eriksson, Daniel 2018. *Västermo klockstapel. Strängnäs stift. Skadeinventering.*

Hammariskiöld, Rolf 2008. *Västermo kyrka. Kronologisk historik. Klimat- och mögelanalys.*

Skanser, Lisa 2019. *Västermo klockstapel. Spånomläggning. Antikvariskt yttrande.* Stiftelsen Kulturmiljövård.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Västermo klockstapel. Del av klockstapeln.

Västermo klockstapel. Huvens spån.

Västermo klockstapel. Spånspik i undertaket.

Västermo klockstapel. Spånklädda stolpar och fasad.

Västermo klockstapel. Näbbformade spån på pelare.

Västermo klockstapel. Oanvända spån som har förvarats inne i klockstapeln.

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Formuläret avser alla klockstapelns spåntäckta delar, uppdelat på tak och fasadelement.

Spånens form Raka med fasad kant, näbbformade med rak kant.

Kommentar: Rader med raka spån finns längst ner på de olika byggnadsdelarna.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjock beläggning, vet ej vad.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 230

Genomsnittligt/vanlig bredd 120

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900–1950.

Kommentar: De allra flesta spån är troligen originalspån från 1914. Klockhuven kan ha täckts om i sin helhet, vilket kan anas i jämförelse med ett fotografi från 1936. Dock har spånen samma utförande som de äldre. Lägning av taket över stenfoten kan ha skett 2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Klockstapelns alla spåntäckta delar, uppdelat på tak och fasadelement.

Spånens form Näbbformade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjock beläggning.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är spånen infästa? Trådspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 210

Genomsnittligt/vanlig bredd 70

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900–1950.

Kommentar: Klockstapeln uppfördes på 1910-talet. De flesta spån är troligen original.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningarna ... Klockstapeln är unik för länet. Spånen är en betydelsefull del av uttrycket. Merparten av spån är från uppförandet 1914. Högst värde i ursprunglig materialkaraktär, kvalitet, metoder och ytbehandling. 105 år gamla täckningar på takytan är hög ålder.

Ytterselö kyrka och Soopska gravmonumentet

Fastighet Ytterselö kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-09

Kortfattad byggnadshistorik

Ytterselö kyrka uppfördes troligen på 1100-talet och bestod av långhus, kor och ett torn i väster. Sakristian tillkom på 1300-talet. Långhuset förlängdes 1475 och blev dubbelt så långt som tidigare. Vapenhuset uppfördes omkring 1500. En tidigare klockstapel revs under tidigt 1700-tal i samband med att kyrkans torn renoverades och fick plats för klockorna. År 1728 byggdes högkoret till, finansierat av släkten Soop.

Strax söder om kyrkan finns det Soopska gravmonument med fyra kalkstenspelare som bär upp ett spåntäckt tak som skydd över gravstenen. Monumentet är över Elin Eriksdotter Kagg och riksrådet Hans Åkesson Soop som avled under tidigt 1600-tal.

Spånhistorik

- 1718** Kyrkans torn rustades upp och försågs med klockbockar. Klockstapeln revs (Kyrkokaraktärisering).
- 1905** Det Soopska gravmonumentet var i dåligt skick och skulle restaureras. Inget står om spåntaket. ”Vad gäller monumentets restaurering har det lyckats förträffligt till min och allas belåtenhet” skrev byggmästare Felldin (ATA).
- 1911** I Överintendentsämbetets frågelista angavs att kyrkans tak var klätt med handkluvna, tjärade furuspån av okänd ålder. Spånen uppgavs vara 40 cm långa, 12 cm breda och ha en tjocklek överst på 1 cm och längst ner i basen 2 cm. Dock förekom olika mått. Det angavs också att sådana spån inte gick att få tag på inom orten (ÖIÄ).
- 1921** Fotografi på Soopska gravmonumentet. Spånen på taket hade en något annorlunda form jämfört med i dag – näbbform med smalare näbb än idag samt att nedersta varvets spån inte var raka som idag (Kulturmiljöbild).
- Cirka 1932** Långhusets södra takfall, östra delen av långhusets norra takfall, sakristians västra takfall, delar av vapenhusets tak och delar av södra gravkorets tak ska ha lagts om med sågade spån vid denna tid (ATA).
- 1938** Yttertakets befintliga spån revs ner, rötskadade underbrädor utbyttes. Nya spån lades på, med ett skift tjärpapp som underlag i takvinklarna. Entreprenörer Sven Carlsson och Gustaf Kjäll. Arkitekt K. Martin Westerberg (Kyrkokaraktärisering).
- 1930-talets slut** Enligt senare uppgift ska tornets spåntak lagts om vid denna tid (ATA).
- 1968** Inför renovering av kyrkan besiktigades spåntaken. Spånen beskrevs vara ”spetsade med sådan vinkel att luftningen av spåntaket blir allt för dålig”. Eftersom taket var bestruket med stenkols tjära ansågs dess livslängd vara begränsad till ungefär tjugo år. De äldsta spåntäckningarna skulle rivas och ersättas med ny spåntäckning. De föreslagna spånen hade andra mått än de befintliga och det föreslogs därför att alla spån på långhusets norra takfall byttes ut mot nya. Ett parti spån av den gamla typen fanns lagrat sedan 1938 och föreslogs läggas på sakristians östra takfall för att ge varje takfall enhetlig spån. Formerna avvek från de befintliga spånen som hade en form mellan spetsiga och näbbformade (ATA).

- 1970–1971** Förslag till yttre renovering av kyrkan, Bjerking Ingenjörbyrå. De befintliga spånen beskrevs som sågade. Omläggning och utbyte av takspån på takfallet på långhusets norra sida, gaveltriangel, vapenhuset och sakristians östra sida samt tjärstrykning med äkta dalbränd medelfin trätjära. Nya spån skulle vara handkluvna spån av tätvuxen furu, kreosotimpregnerade. Spån skulle läggas i mönster likt det som fanns på sakristian eller utan mönster. Tre spånformer användes – ett spån med rak bas med fasad kant, ett spån med näbbform och fasad kant samt ett kortare rakt spån med rak kant. Riksantikvarieämbetet ställde sig tveksam till den föreslagna mönsterläggningen som man inte med säkerhet kunde belägga historiskt (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1973** Långhusets norra takfall och sakristians tak lades om med kluvna spån. Varken långhusets norra takfall eller sakristians västra takfall hade mönsterläggning vid tidpunkten men fick det vid omläggningen. Sakristians östra takfall lades inte om på 1930-talet och hade därmed den äldsta taktäckningen på kyrkan vid tiden. På ett fotografi från 1968 syns att takfallet hade mönsterläggning likt den som finns i dag, att spånen hade synlig infästning och en mer traditionell näbbform än de som lades på 1970-talet. Tornet och Soopska gravens tak skulle tjärstrykas (ATA).
- 1978** Spåntaket beskrevs till hälften vara i gott skick och till hälften i dåligt skick (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1987** Uppgift om underhåll av spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1992** Restaurering av Soopska gravmonumentet. Troligen berördes inte spåntaket (ATA).
- 1998** Långhusets södra takfall och gravkorets tak omlades helt med spjälkade, tjärdoppade spån från Saljebygdens Tak & Fasadspån. Spån, portar och vindskivor ströks med trätjära från Skogens Kol, pigmenterad med kimrök (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Ytterselö kyrka har haft flera spåntäckningar under 1900-talet. Möjligen finns det vissa takfall som fortfarande har spån från 1930-talet. År 1911 ska kyrkans tak ha varit klätt med handkluvna, tjärade furuspån av okänd ålder. De flesta takfall lades om på 1930-talet med sågade spån. Vid något tillfälle ströks taken med stenkolstjära, vilket gjorde att man vid en besiktning 1968 ansåg att spånen borde bytas ut i sin helhet eftersom de hade begränsad livslängd. På fotografier från besiktningen 1968 syns att spånen på sakristian, som inte hade bytts på 1930-talet, var näbbformade och hade synlig infästning, vilket sedan försvann. Långhusets norra takfall och sakristians tak lades om med kluvna spån 1973. Inför omläggningen föreslogs spån med andra mått än de befintliga, men någon anledning till det angavs inte. Man tog upp den mönsterläggning som fanns på sakristians östra takfall och lade sådan på samtliga takfall, utom tornet. Om detta har förekommit tidigare vet vi inte. Långhusets södra takfall och gravkoret lades om helt med kluvna spån 1998. Näbbformen har förenklats under 1900-talet, till en form som angränsar till rundade spån. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, viktigt att beakta vid framtida spånspikning (Sörmlands museum).

Det Soopska gravmonumentet har troligen spån från 1900-talets andra hälft, men något årtal nämns inte i arkiven. På ett fotografi från 1921 syns det att spånen hade en något annorlunda form jämfört med idag – näbbform med smalare näbb och att det nedersta varvet inte bestod av raka spån som idag.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kulturmiljöbild.

Kyrkokaraktärisering Ytterselö kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Sörmlands museum.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

*Ytterselö kyrka.
Tornets spån-
täckta tak.*

*Ytterselö kyrka.
Spån på långhusets
och gravkorets
södra takfall.*

*Ytterselö kyrka.
Mönsterläggning
på sakristians
västra takfäll.*

*Soopska gravmonu-
mentet med spån-
täckt tak.*

*Soopska gravmonu-
mentet. Södra tak-
fallet.*

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Näbbformen är inte traditionellt svängd utan rak. Näbbformen har förenklats under 1900-talet, till den nuvarande kantiga sågade formen.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: På vissa ställen helt tjärrent.

Förekommer det variationer i spånens mått Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Tre rader spetsiga spån och två rader raka spån om vartannat över alla takytor.

Intressanta anslutningar Något svängd spånnya vid anslutning till vägg.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Enligt arkivuppgift är olika takfall bytta i olika omgångar per 1900-talets andra hälft.

Långhusets norra takfall och sakristians tak lades om med kluvna spån 1973. Långhusets södra takfall och gravkoret lades om helt med kluvna spån 1998.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion. Även medeltida taktro (underlagstak) är bevarat. Mycket viktigt att beakta vid framtida spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med rak kant.

Kommentar: Näbbformen är inte traditionellt svängd utan rak och med en smal bas.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Träslag oklart. Likadana och eventuellt samtida med spånen på sarkofagen.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Eventuellt 1930- eller 1960-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Tornets huv har en i hög grad ursprunglig medeltida takkonstruktion med tornbjälklag, delar av klockupphängningsbjälklag, hjärtstock, högben, bindbjälkar, strävor och taktro (underlagstak). Mycket viktigt att beakta vid framtida spånsplikning.

Inventeringsformulär Tak över sarkofag

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Spånklätt tak över Soopska graven som är från 1600-talet.

Spånens form Raka med rak kant, näbbformade med fasad kant, näbbformade med rak kant.

Kommentar: Näbbformen är inte traditionellt svängd utan rakt sågad. Nedersta raden består av raka spån. Eventuellt är täckningen likadan och samtida med tornets.

Träslag Furu, Ek.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Eventuellt förekommer ekspån.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Kommentar: Delvis utbytta spån, eventuellt lades de yngre spånen i samband med en spån-omläggning som gjordes på 1990-talet.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Viktigt inslag på kyrkogården.

Övrigt Kvist i bleket, splintved och märgfångare.

Åkers kyrka, gravkapell och stigluckor

Fastighet Åkers-Tuna 1:2

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-06-18

Kortfattad byggnadshistorik

Åkers kyrka bestod ursprungligen av ett romanskt långhus med ett lägre och smalare kor i öster. Under senare delen av 1100-talet byggdes ett torn i väster. Senare under medeltiden förlängdes kyrkan med ett kor av samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes i norr och ett vapenhus i söder. Vid 1500-talets början utvidgades långhuset mot söder och blev tvåskeppigt och ett nytt vapenhus byggdes i söder. En strävpelare murades i kyrkans sydöstra hörn, för att ta emot valvens tryck. Tornet förhöjdes något senare och fick byggas på igen under 1600-talet, då tornet förstördes. Omkring år 1800 ersattes spiran med en låg pyramidhuv.

De två stigluckorna som täcks av spåntak kan möjligen ha medeltida ursprung.

Ett gravkapell byggdes 1928 i kyrkogårdens nordöstra hörn. Kapellet är ritat av arkitekt Gustaf Clason.

Spånhistorik

- 1600-tal** Uppgift om att det vid tiden låg tjärade spån på kyrkans tak (Wockatz & Pettersson 2015).
- 1635** Tornet förstördes och återuppbyggdes med en spira (Kyrkokaraktärisering).
- 1735–1736** Taken reparerades och omlades med nya spån som rödfärgades och tjärades (Wockatz & Pettersson 2015).
- 1862** Kyrkans tak kläddes med plåt (ÖIÄ).
- 1903** Uppgift om att det gamla spåntaket låg kvar under tegelpannorna på sakristian (Brandförsäkringsverket).
- 1918–1919** Renovering av kyrkan, ledd av arkitekt Gustaf Lindgren. Taken som var täckta med galvaniserad korrugerad plåt fick ny spåntäckning. Tornet fick en ny spira. Renoveringen påbörjades utan beslut från myndigheter och dokumenterades dåligt. Enligt brandförsäkringshandlingar var spånen sågade men med hyvlat ovansida och tjärade (Brandförsäkringsverket; Wockatz & Pettersson 2015; ÖIÄ).
- 1936** Enligt brandförsäkringshandlingar ska långhusets spån legat på läkt medan de på övriga takfall låg på bräder (Brandförsäkringsverket).
- 1953–1954** Kyrkan restaurerades utvändigt av arkitekt K. Martin Westerberg. Kyrkans spåntak lades om (Kyrkokaraktärisering; RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1978** Kyrkans spåntak beskrevs vara i ”varken i god eller dålig kondition” (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2014** Samtliga spåntak på kyrka, gravkapell och stigluckor lades om med nya spån. Spånen som togs bort på kyrkan var sågade och spikade med galvad spik. De låg på öppen bärläkt. Spånen höll en mycket ojämn kvalitet. Flera spån var röt-skadade, men många takspån var fortfarande i gott skick. På tornspiran och stigluckornas tak låg takspånen på ett underlagstak av äldre ramsågade bräder. Tornets spån var från 1918. Endast en rad med spikhål fanns i underlagstaket.

Texten "[...] URET ÅKERS ST. BRUK DEN 30/9 1918" fanns på baksidan av ett spån. De nya spånen var spjälkade furuspån, doppade i trätjära innan läggning och med måtten cirka 45 cm i längd och bredd mellan 7 och 9 cm. På långhuset lades spånen med samma mönsterläggning som tidigare, med spetsade spån längst ned och i två horisontella rader på takfallen. Taken tjärades en gång efter läggning. Gamla spån fanns kvar på kyrkans vind (Wockatz & Pettersson 2015).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Det finns en arkivuppgift om att kyrkans spåntak ska ha varit rödfärgat under 1700-talet. Under en period på 1800-talet och fram till restaureringen 1918–1919 var kyrkans tak klädda med plåt, men man återgick sedan till spån.

Kyrkans spåntak ska ha lagts om på 1950-talet och behövde läggas om igen 2014. Tornets spån hade hållit i omkring hundra år och vissa spån var fortfarande i gott skick när de revs bort. Samtliga spåntak på kyrka, gravkapell och stigluckor byttes 2014. Spånen är kluvna, har rundad form, tjärdoppades innan läggning och är infästa med dold spikning. De är tillverkade med standardmått enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Spån*. Långhustaket och gravkapellet takfall har mönsterläggning med två horisontella skift med spetsformade spån som bryter ytorna med rundade spån.

Referenser

Brandförsäkringsverket. Värderingsinstrument för brandförsäkringar: Åkers kyrka 1903, 1919, 1936.

Kulturmiljöbild.

Kyrkokaraktärisering Åkers kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Wockatz, Eva & Pettersson, Björn 2015. *Åkers kyrka. Antikvarisk medverkan. Byte av värmesystem och omläggning av tak 2014*. Sörmlands museum. Rapport 2015:6.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Åkers kyrka. Sakristians västra takfall.

Åkers gravkapell. Gravkapellet från öster.

*Åkers gravkapell. Spåntäckning
på gravkapellet, sydvästra hörnet.*

Åkers stigluckor. Västra stigluckan med spåntäckt tak.

Åkers stigluckor. Spåntäckning på västra stigluckans tak.

Åkers stigluckor. Spån i trelagstäckning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant, spetsiga med rak kant, rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Enligt uppgift från kyrkans personal var spånen tjärdoppade innan de lades och har sedan dess tjärats två gånger.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: På långhuset finns rader med raka och spetsiga spån som bryter av mot de i övrigt rundade spånen. På tornet och vapenhus endast rundade spån med spetsiga längst ner mot takfot.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Enligt uppgift från kyrkans personal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Mönsterläggning. Helheten liksom mindre byggnader och byggnadsdelar som har spåntäckning, som stödpelaren och stigluckor. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid framtida spånspikning.

Övrigt Samtliga av kyrkans tak täcks av spån, liksom gravkapell och stigluckor.

Inventeringsformulär Gravkapell

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant, rundade med rak kant, spetsiga med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Klyvd ovansida, sågspår förekommer.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Enligt uppgift från kyrkans personal var spånen tjärdoppade innan de lades och har sedan dess tjärats två gånger.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Lägsta höjd 140, Högsta höjd 180

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 190

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Likadan mönsterläggning som på kyrkan (rundade spån). Inslag av rader med raka och spetsiga spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Enligt uppgift från personal vid kyrkan.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Spetsiga med rak kant, raka med rak kant, rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Enligt uppgift från kyrkans personal var spånen tjärdooppade innan de lades och har sedan dess tjärats två gånger.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trädspik.

Spånens mått (mm): Bleke

Lägsta höjd 140, Högsta höjd 175

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 165

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Översta raden motnock består av raka spån, sedan sex rader rundade spån, en rad raka och mot takfoten en rad spetsiga spån. Likadan mönsterläggning som på kyrkan.

Intressanta anslutningar Nockbrädor av trä.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Enligt uppgift från kyrkans personal.

Övrigt Två stigluckor med spåntäckning finns. Måtten är tagna på den södra stigluckans östra takfall, på de nedre raka spånen.

Årdala kyrka

Fastighet Årdala 2:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-21

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes under 1100-talet med västtorn, långhus och smalare rakt avslutat kor.

I slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet revs koret, långhuset förlängdes mot öster och sakristian byggdes till. I början av 1500-talet byggdes vapenhuset och de tre kryssvalven i långhuset och stjärnvalvet i koret slogs. Tornets huv byggdes 1733 av tornbyggaren Lars Ersson i Himlinge som även byggde klockstapeln i Forssa. Huvn byggdes om 1779.

Spånhistorik

1733 En ny tornhuv byggdes av tornbyggaren Lars Ersson i Himlinge by i Floda (Kyrkokaraktärisering).

1779–1781 Tornhuvn byggdes om av tornbyggare Anders Ersson, Gryts socken (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak beskrevs som klätt med handkluvna spån, men redan samma år lades ett tegeltak. Innan dess hade församlingen fått avslag på att byta spåntaket mot eternitskiffer, eftersom Överintendentsämbetet menade att erfarenhet av materialet saknades och att ett sådant modernt material inte var lämpligt för en kyrka. En mindre brand hade skadat delar av spåntaket tidigare under året. I en tidningsnotis beskrevs taket som ”det många gånger tjärade ekspåntaket”. Spånen beskrevs i Överintendentsämbetets enkät som furuspån på övre hälften av varje takfall och ekspån på de nedre delarna av takfallen. Sakristians tak hade endast ekspån. Spånen var raka, förutom tornets spån som var rundade. Måtten var 50 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 25 mm i basen och 5 mm upptill. Spånen var tjärade. Det angavs att sådana spån inte fanns att få tag på inom orten (ATA; ÖIA).

1921 Skiss till likbod med spåntak (ATA).

1927 En tidigare kyrkogårdsport skulle återuppföras. Skiss till port med spåntäckt tak av arkitekt Ove Leijonhufvud (ATA).

1973–1974 Torntaket lades om (ATA; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Endast kyrkans torn är spånklätt. Hela kyrkans tak har tidigare varit spånklätt, men 1911 ersattes det av ett tegeltak. På fotografier tagna före 1911 syns det att spånen vara raka. På långhuset finns den tidigare spåntäckningen bevarad under teglet. Tornets spån är kluvna furuspån med rundad form och fasad kant som är fästa med dold spik. Spånen har tjärstrukits, men vid inventeringstillfället fanns knappt någon tjära kvar. Spånen är troligen tillkomna 1973–1974.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Årdala kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Årdala kyrka. Tornbuven från söder.

Årdala kyrka. Endast rester av tjära finns på spånytan.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Spånen är troligen tillkomna 1973, enligt arkivuppgift.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion.

Övrigt På långhuset finns gammal spåntäckning under befintligt tegel.

Överselö kyrka och bårhus

Fastighet Överselö kyrka 1:1

Län Södermanland

Inventeringsdatum 2018-08-09

Kortfattad byggnadshistorik

Överselö kyrka är troligen uppförd någon gång mellan 1100-talets slut och 1200-talets mitt. Den ursprungliga romanska stenkyrkan uppfördes med västtorn, långhus och ett smalare kor i öster. Idag finns västpartiet med större delen av tornet kvar. Under 1300-talet togs det romanska koret bort och långhuset utvidgades åt öster till sin nuvarande sträckning. Ett nytt korparti av långhusets bredd uppfördes. Den nya kyrkans väggar byggdes på och taket fick en spetsig resning. Någon gång mellan 1350 och 1450 uppfördes sakristian. Öster om vapenhuset uppfördes ett sidokapell 1626. Åren 1671–1672 fick tornet sin nuvarande form efter att kyrkan brandhärjats 1641. Åren 1881–1882 tillkom en utbyggnad med spåntäckt yttertak på norra sidan och kyrkan fick karaktären av korskyrka, vilket förstärktes av att det medeltida vapenhuset revs.

Bisättningshuset/likboden i kyrkogårdens nordöstra hörn uppfördes under 1900-talets mitt efter ritningar av arkitekt K. M. Westerberg. Ritningarna avsåg från början en likbod till Ytterselö kyrkogård.

Spånhistorik

- 1641** Kyrkan härjades av en brand, där bland annat yttertakets förstördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1671–1672** Tornets nuvarande karaktäristiska huv uppfördes och spåntäcktes (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1728–1730** Kyrkans tak reparerades (Kyrkokaraktärisering).
- 1771** Kyrkan finns avbildad från söder av E. Österberg Delin i Humblas *De Insula Sela Sudermanniae*. Samtliga takfall som syns på bilden är spåntäckta och spånen har en rundad form (ATA).
- 1828** Kyrkan beskrevs ha tak av furuspån (ATA).
- 1881–1882** Kyrkan fick en andra korsarm på norra sidan. Den fick spåntäckt yttertak. Sakristians tak täcktes med plåt (Kyrkokaraktärisering).
- 1900-tal, tidigt (troligen)** Den norra korsarmens spåntak byttes till ett plåttak (ATA).
- 1910** I brandförsäkringshandlingar beskrivs spånen som ”grov furuspån på bräder” (Brandförsäkringsverket).
- 1911** I Överintendentsämbetets frågelista angavs att kyrkans tak var klätt med tjärade, handkluvna spån, som dels var äldre ekspån, dels yngre furuspån. Ekspånen hade näbbformad bas medan de yngre furuspånen hade rund bas. Spånen uppgavs vara omkring 50 cm långa, cirka 10–12 cm breda och ha en tjocklek överst på omkring 0,5 cm och längst ner i basen cirka 2,5 cm. Spånens ålder var oviss, ”dock torde det ha skett åtminstone delvis för ett par hundra år sedan”. Under senare reparationer, varav en pågick 1911, hade man använt sågade spån. Det angavs att handkluvna spån inte gick att få tag på inom orten (ÖIA.)

- 1948** Ansökan om att få uppföra likbod efter K. M. Westerbergs ritning från 1938, som ritades för Ytterselö kyrkogård. Byggnaden fick tak täckt med tjärade furuspån (ATA).
- 1951** Tjära noterades ha spillts på gravhällar med mera. Eventuellt kan tjärning av kyrktaket nyligen ha skett (ATA).
- 1963** Förslag till reparation, Erik Andersson, Konsulterande ingenjörer och arkitekter Eskilstuna. En del spån, både på tornet och övriga takfall, var skadade. Vid rännalar vid östra och södra gavlarna fanns rötskadat virke vid nedre delen av takfallen. Skadade spån föreslogs ersättas med nya. Allt virke, såväl gammalt som nytt, skulle bestrykas med Solignus träskyddsfärg nr 25, som var baserad på stenkolsolja. Spåntaket skulle strykas till full täckning med trätjära, ny spån två gånger. Spånarbeten skulle stå under kulturhistorisk kontroll och borde utföras i samråd med fil. dr Erik Salvén som var speciellt sakkunnig på området, menade Kungl. Byggnadsstyrelsen. Kungl. Byggnadsstyrelsen ansåg att de delar av taken som var täckta av plåt borde de täckas med spån när takarbeten blev aktuella där (ATA).
- 1965** Kungl. Byggnadsstyrelsen framhöll i skrivelse till församlingen att det var angeläget att omläggning av takspån utfördes på ett så väl tekniskt som estetiskt tillfredsställande sätt. Församlingen fick inte in några anbud på arbetet, men fick sedan tag på en lämplig "lantbyggmästare". Handlingar om spåntillverkning från Snickeri & Mekano, Eskilstuna, finns i arkivhandlingar. De kunde leverera "tredubbel täckning extra prima djuptryckimpregnerad furuspån" (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1966** Besiktning efter restaurering av kyrkan. Kyrkans yttertak hade till hälften försetts med ny spån. Kungl. Byggnadsstyrelsens rekommendationer hade inte följts: "Den lagda spånen synes vara av mindre god kvalitet vad avser såväl material som tryckimpregnering och av ett format som inte har motsvarighet i äldre spånläggningsmetoder." (ATA).
- 1967–1968** Spåntaket lagades och nya vindskivor av tryckimpregnerat virke uppsattes. Reparationsarbeten på tornet genomfördes (ATA; Kyrkokaraktärisering).
- 1972–1973** Förslag till reparation av tornspiran, Jerk Alton. Nya spån skulle utformas lika som befintliga – spjälkade raka spån på så långt som möjligt befintlig gles panel. Riksantikvarieämbetet hade inget att erinra, men översände PM om spåntäckning och ytbehandling med trätjära (ATA).
- 1978** Kyrkans spåntak beskrevs delvis vara i gott skick, delvis i "varken god eller dålig kondition" (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1985** Norrsidans spåntak lades om (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2007** Ny takavvattning (Kyrkokaraktärisering).
- 2009** Uppgift om att tornet tjärades (ATA).
- 2010** Långhuset, södra korsarmens och tornets spåntak tjärades. Tornspirans spån visade sig vara så anfrätta av väder och vind att tjärstrykningen var svår att genomföra (ATA).
- 2013–2014** Åtgärder på tornspiran och på vissa andra delar av taken. Nya spån på tornspirans spets. Spånen var infästa på en underlagspanel av 23 mm tjocka bräder. Spåntäckningen på långhuset, södra korsarmen och tornspiran tjärades med trätjära från Skogens Kol som applicerades med spruta och vid behov efterbehandlades med pensel eller roller (ATA; Mårud & Skanser 2015).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans tak är klädda med spån som lades på 1960-talet respektive 1985 (norra sidan). Tornspirans spån lades om 2013. Spånen från de olika tiderna är av olika typ och former: sågade och rundade i söder och klyvda och raka i norr. Tornets spån är raka längst ner men rundade på spiran. Vid omläggningen på 1960-talet följdes inte Kungl. Byggnadsstyrelsens rekommendationer. De ansåg att spånen som hade lagts och dess impregnering var av mindre god kvalitet samt att spånens form saknade historisk förankring. På ett fotografi från tidigt 1900-tal syns det att kyrkans södra takfall hade rundade spån vid tidpunkten. I övrigt är de äldre fotografier som finns inte så detaljerade att spånens form kan tydas.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Brandförsäkringsverket. Värderingsinstrument för brandförsäkringar: Överselö kyrka 1910.

Humbla. *De Insula Sela Sudermanniae*

<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1255717/FULLTEXT01.pdf>

Kyrkokaraktärisering Överselö kyrka.

Mårud, Tobias & Skanser, Lisa 2015. *Överselö kyrka. Tak- och fasadrenovering*. Antikvarisk rapport. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2015:34.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

*Överselö kyrka.
Kyrkans torn med
spåntäckt tak.*

*Överselö kyrka.
Del av långhusets
södra takfall.*

Överselö kyrka. Bisättningshus från söder (t.v.). Spån på bisättningshusets södra takfall (t.h.).

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Söder.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Om fasning eller inte förekommer är svårt att se. På kyrkans södra sida är taken klädda med rundade spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Kyrkans södra del har tak klädda med spån som lades på 1960-talet.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr samt tornets nedre del.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida Klyvda

Kanter Sågade

Bas Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Norra sidans spån kan ha lagts 1985 (arkivuppgifter).

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Spirans spån.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Tornet har raka spån nertill och rundade på spiran.

Träslag Furu, Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: Oklart om spånen är av furu eller annat, sågade eller klyvda.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar Tornspirans spån lades om 2013.

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Kommentar: Nedersta raden består av raka spån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågad, Hyvlat

Kanter: Sågad

Bas: Sågad

Kommentar: Eventuellt är bleket, ovansidan, maskinhyvlat.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Troligen 2000-tal.

Övrigt Mycket liggande årsringar.

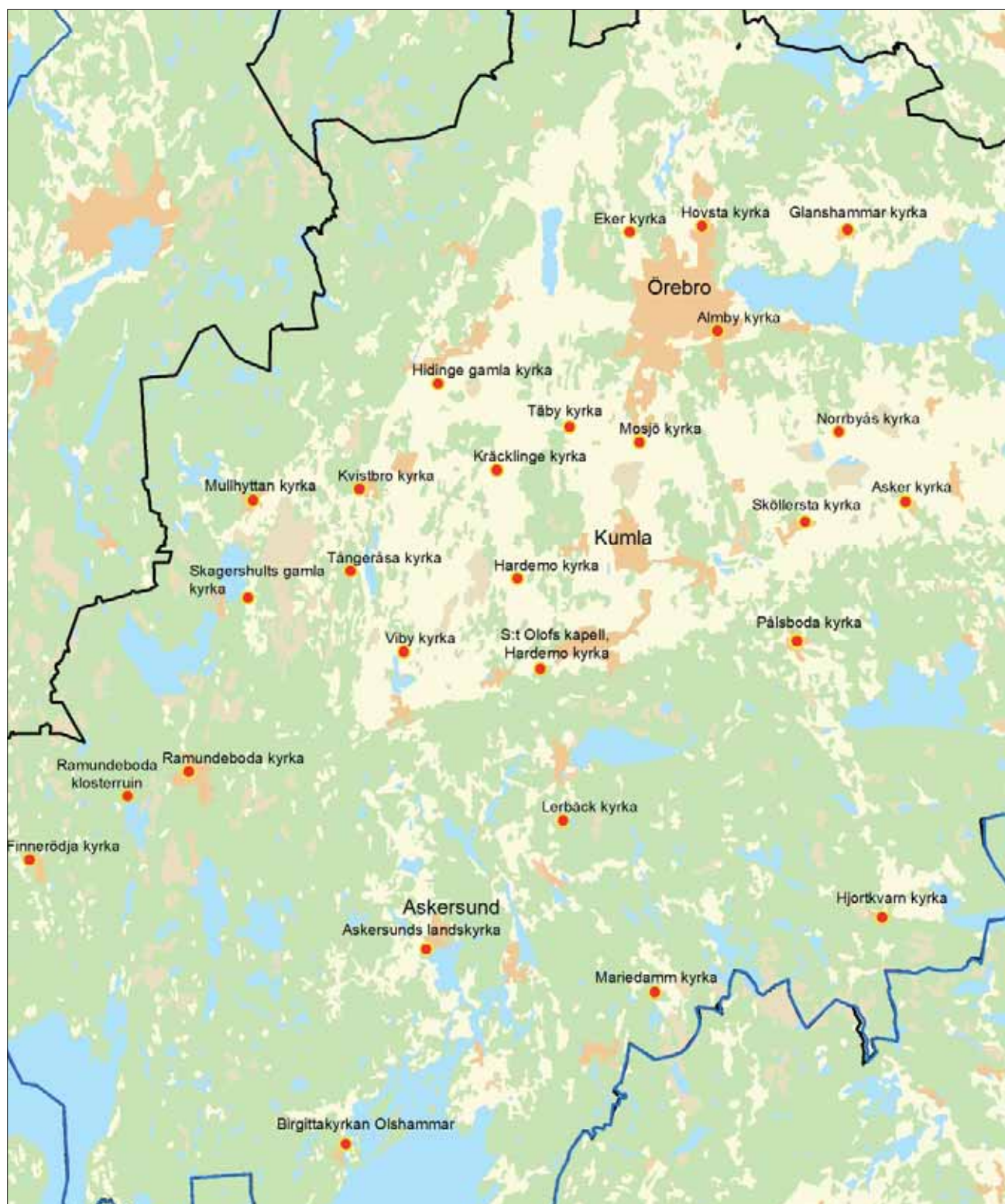

Örebro län

STRÄNGNÄS STIFT

ÖREBRO LÄN

Adventskyrkan i Hjortkvarn	418
Almby kyrka och klockstapel	421
Askers kyrka och gravkapell	426
Askersunds landskyrka och stiglucka	428
Birgittakyrkan, Olshammar	434
Ekers kyrka	436
Finnerödja kyrka	438
Glanshammars kyrka och klockstapel	441
Hardemo kyrka och sockenmagasin	449
Hidinge gamla kyrka och klockstapel	452
Hovsta kyrka och stiglucka	455
Kräcklinge kyrka och klockstapel	461
Kvistbro kyrka, klockstapel och gravkapell	466
Lerbäcks kyrka och minneslund	476
Mariedamms kapell och klockstapel	480
Mosjö kyrka	482
Mullhyttans kyrka och klockstapel	486
Norrbyås kyrka	488
Pälsboda kyrka och klockstapel	491
Ramundeboda klosterruin och klockstapel	492
Ramundeboda kyrka och bårhus	494
Sankt Olofs kapell och klockstapel	499
Skagershults gamla kyrka och klockstapel	500
Sköllersta kyrka, klockstapel och stiglucka	508
Tängeråsa kyrka, klockstapel, gravkapell och bårhus . . .	516
Täby kyrka och stiglucka	530
Viby kyrka och sockenmagasin/bårhus	532

Inventerade kyrkomiljöer i Örebro län, Strängnäs stift. Skala 1:400 000.

Advents kyrkan i Hjortkvarn

Fastighet Hjortkvarn 1:4

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-09

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes 1931–1933 efter ritningar av arkitekt K. Martin Westerberg. Kyrkan gavs en traditionell utformning med rektangulärt långhus och indraget torn i väster. Fasaderna och taket är spånklädda.

Spånhistorik

- 1931–1933** Kyrkan byggdes efter ritningar av arkitekt K. Martin Westerberg (Kyrko-karaktärisering).
- 1978–1988** Takyttans kondition bedöms som varken god eller dålig. Senaste takomläggning anges till 1933, kyrkans byggnadsår (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2008–2009** Befintligt lager med tjära skrapades bort från taket, västra, södra och östra fasaderna. Dessa tjärströks sedan på nytt (Länsstyrelsen Örebro).
- 2015** Byte av rötskadade spån på södra långhuset (cirka 80 stycken) och på tornets takkrans. De bytta spånen patinerades med kimrök. Tjärstrykning av kyrktaket på långhus och torn, samt kyrkans västra, östra och södra fasader (Länsstyrelsen Örebro).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan stod klar 1933 och spåntäcktes i sin helhet. Långhusets tak är mönsterlagt med romber och trianglar, lagda med näbbspån. I övrigt är spånen spetsiga. Tornet har ingen mönsterläggning. Tjäran var till stora delar borta vid inventeringen. Kyrkans fasad är klädd med sågade spån, blandat med spån sågade med bandsåg och klingsåg. Näst nedersta samt näst översta raden är näbbspån. Fasadens spån täcks av ett tjockt tjärskikt. Spånen uppskattas vara originalspån, vilket kan stämma då inga uppgifter finns om spånomläggning förutom 2015, då en del rötskadade spån byttes ut. Långhustaket var i behov av reparation vid inventeringstillfället. Taket har lagade partier.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Adventskyrkan i Hjortkvarn.

Länsstyrelsen Örebro

<http://www.lansstyrelsen.se/Orebro/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/Hallsbergs%20kommun/Hjortkvarn,%20Adventskyrkan%20rapport%20tj%C3%A4rstrykning%202015.pdf>

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Adventskyrkan i Hjortkvarn. Notera mönsterläggningen på långhustaket. Foto från söder.

Adventskyrkan i Hjortkvarn. Näst nedersta spånvarvet på fasaden har näbbspån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Spånens form Spetsiga med fasad kant.*Kommentar: Mycket svag spetsning, brant fas.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Till stora delar borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Romber och trianglar, lagda med näbbspån. Endast på långhustaket, ej tornet.***Uppskattad ålder på takets spånläggning?** 1900-tal.

SPÅN/FASAD

Spånens form Spetsiga med fasad kant.*Kommentar: Mycket svag spetsning, brant fas. Lika som på taket.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: Sågade med band-klingsåg blandat.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Tjockt tjärskikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning? Ja.*Kommentar: Näst nedersta samt näst översta raden är näbbspån.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.*Kommentar: Kan vara originalspån.***Övrigt** Långhustaket i behov av reparation. Taket har lagade partier. Formuläret avser hela kyrkobyggnaden, långhus och torn.

Almby kyrka och klockstapel

Fastighet Almby 11:224

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Almby kyrka uppfördes på 1100-talet med ett närmast kvadriskt långhus och ett lägre smalare kor i öster. Såväl kyrkorum som kor förstörades under 1200-talet. Koret på byggdes till samma höjd som långhuset 1475. Sakristian på norra sidan tillkom på 1500-talet. På 1650-talet uppförs ett gravkor för familjen Leijonhufvud på korets södra sida. I slutet av 1600-talet var kyrkan i dåligt skick och ett nytt yttertak lades på ny takresning. Vapenhuset tillbyggdes 1697–1698 på södra sidan och ersatte då ett äldre vapenhus i trä. På 1700-talet byttes gravkorets spånklädda kupol och lanternin ut mot ett sadeltak. Något senare införlivas det med kyrkorummet och fönsteröppningar tas upp i norra väggen. Kyrkans fönster förstörades 1777 och det Åkerhielm-ska-Drakenberg-ska gravkoret tillkom utanför korets östvägg. Spåntäckningen på kyrkans sadeltak byttes ut mot tegel 1830–1832. Takteglet byttes mot skiffer 1928. Ett nytt vapenhus byggdes i väster i samband med restaurering 1966–1968.

Söder om kyrkan står en spånklädd klockstapel från 1697.

Spånhistorik

- 1650** Vid korets sydsida uppfördes Leijonhufvud-ska gravkoret med spånklädd kupol. (Kyrkokaraktärisering)
- 1697** Den öppna klockstapeln uppfördes med spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1830** Kyrkans spåntak ersattes av tegel (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Kyrkans långhus och sakristia angavs ha tegeltäckta tak, men att under denna täckning fanns spåntak (gravkoret på kyrkans östra sida har tak med plåttäckning). Spånen är av furu, sågade och tjärade med måtten 48 cm i längd, cirka 10 cm i bredd och med tjockleken 2 cm nedtill och 0,3 cm upptill. Klockstapeln är i sin helhet (tak och pelare) spåntäckt. Spånen på de yttre pelarna härrör från 1909, beträffande de inre anges ålder okänd. Spånen är sågade och täljda samt tjärade. Måtten är 48 cm i längd med tjockleken 2 cm nedtill och 0,3 cm upptill. Spånbred-den för klockstapelns tak är 8,5 cm och för pelarna 11 cm. Samtliga spån anges ha en rundad form. Tillverkning kan ske vid en snickerifabrik i Örebro (ÖLÄ).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan har haft ett spåntäckt tak men det byttes mot skiffer 1830–1832 respektive tegel 1928. Enligt uppgift i Överintendentsämbetets spånfråga till församlingen 1911 uppgavs att under tegeltaket fanns ett spåntak. Vid bytet av takmaterial på 1830-talet lades således teglet på det då befintliga spåntaket. Klockstapeln från 1697 har bevarat spåntäckningen och flera ytor har spån av hög ålder.

Spånen på huven och spiran har olika former – spetsiga, rundade och raka – samtliga med rak kant. Spånen är mönsterlagda i ordningen raka, spetsiga, runda som upprepas över hela takfallet. Vid inventeringstillfället uppskattades spånets ålder på huven och spiran till 1900-tal. Under plåtinklädnaden på takets gavlar finns vindskivor som kan vara mycket gamla. Fasadernas spån är raka, rundade och spetsiga, samtliga med fasad kant. Ovansidan är huggen liksom basen. Tjärskikten är här tjockt och med spår av rödtjära. Spånen är mönsterlagda över hela fasaderna. Fasadspånen är gamla och mycket välbevarade. Den uppskattade åldern är 1600-, 1700- och 1800-tal. Undertaket utgörs av återanvända medeltida brädor.

Strävornas ovansidor har rundade spån med rak kant, sågad och hyvlad ovansida och sågad bas. Spånen är infästa med trådspik och bedöms vara från 1900-talet. Strävorna har större sammanhängande partier med utbytta moderna spån. De tre hjärtstockarna är klädda med rundade spån med rak kant. Spånen ser ut att vara mycket gamla och det mycket tjocka välbevarade tjärskiktet döljer alla verktygsspår. Spånen är infästa med smidd spik/klippspik. Den uppskattade åldern på hjärtstockarnas spån är 1600-, 1700- och 1800-tal.

Syllen har liksom huvens fasader raka, rundade och spetsiga spån med fasad kant. Spånen bedöms vara gamla och tillverkade för hand. Inga verktygsspår är dock möjliga att se då tjärskiktet är mycket tjockt och intakt. Spånen har mönsterläggning med spetsiga på rad 1, raka på rad 2 och runda på rad 3–6. Spånen är av hög ålder med stora partier gamla spån, vilket är ovanligt på syllar. Åldern uppskattas till 1600-, 1700- och 1800-tal. Syllens överliggare har en äldre plåtintäckning som är täckt av ett tjockt tjärskikt.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Almby kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Almby klockstapel. Stora partier med spån av hög ålder täcker syllan.

Almby klockstapel. Spånen på syllan har ett mycket tjockt och intakt tjärskikt.

Almby klockstapel. På strävorna återfinns klockstapelns yngsta spån.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Formuläret avser även tornhuvens spira.

Spånens form Spetsiga med rak kant, rundade med rak kant, raka med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Går ej att se verktygsspår men spånen är troligen maskinellt tillverkade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Raka, spets, runda – en rad av vardera över hela takfallet.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt skikt, till största delen intakt. Spår av rödtjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Rad 1 spets, rad 2 raka, rad 3–5 runda, rad 6 raka, rad 7 spets, rad 8–10 runda, rad 11 raka, rad 12 spets, rad 13–14 runda.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Fasadspånen är gamla och mycket väl bevarade. Som undertak finns återanvända medeltida brädor.

Övrigt Tak: Förekommer en del kvist i bleket, främst hornkvist. Under gavlarnas plåtinklädnad finns vindskivor som kan vara mycket gamla.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Strävornas ovansidor = tak. De tre hjärtstockarna = fasad.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 170

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna = fasad.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Vet ej.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Spånen ser mycket gamla ut, men det tjocka tjärskiktet döljer alla verktygsspår.

Spånlängden är 500 mm.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt skikt, väl bevarat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 95

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Hjärtstockarnas spån är gamla och mycket väl bevarade med ett tjockt täckande tjärskikt.

Övrigt Strävorna har större sammanhängande partier med utbytta moderna spån, dessa är ej undersökta.

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant, rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Spånen är gamla och tillverkade för hand, men inga verktygsspår är möjliga att se.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt och intakt skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 120, Högsta höjd 170

Lägsta bredd 50, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: Rad 1 spets, rad 2 raka, rad 3–6 runda.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen är gamla. Spån på syllar är ofta utbytta men här finns stora partier gamla spån. Bland annat i form av helt intakta sidor inklusive syllarnas överliggare vilket bör vara tämligen sällsynt. Syllarnas överliggare har en äldre plåntäckning med tjock tjära. Den verkar ha fungerat väl och smälter väl in med klockstapelns karaktär, den bör underhållas och bevaras. Vissa partier har bytts till moderna spån, vilka ej inventerats.

Askers kyrka och gravkapell

Fastighet Askersby 22:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-26

Kortfattad byggnadshistorik

Askers kyrka har medeltida ursprung. Kyrkan om- och tillbyggdes 1739–1741. År 1764 brann såväl kyrka som klockstapel till följd av ett åsknedslag. Kyrkan återuppbyggdes och stod färdig 1768 med rektangulärt långhus, tresidigt kor i öster och sakristia i norr. Kyrkans torn tillkom 1858 och samtidigt revs klockstapeln. Den södra portalen tillkom 1915. Tornets murverk lämnades oputsat efter en utvändig renovering 1955. Kyrkans långhus och sakristia har spåntäckta tak. Tornspiran täcks av kopparplåt, tidigare zinkplåt.

Ett gravkapell med spåntäckt tak uppfördes 1928 på kyrkogården.

Spånhistorik

1764 Kyrkan och klockstapeln brann efter ett åsknedslag (Kyrkokaraktärisering).

1764–1768 Kyrkan fick sin nuvarande utformning med långhus och korparti (Kyrkokaraktärisering).

1858 Kyrkans torn tillkom och klockstapeln revs (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak beskrevs vara täckta av spån, förutom torntaget (som var täckt av zinkplåt, pålagt 1858). Det angavs att spåntaket pålades för omkring 75 år sedan (det vill säga cirka 1836), och delvis omlades för 15 år sedan (det vill säga cirka 1896). Spånen var tillverkade av furu och hade måtten 53 cm i längd, 12 cm i bredd och tjocklek på 2,22 cm nedtill och 0,3 cm upptill. De äldre spånen var handkluvna ("täljda"), de yngre sågade. Det fanns vid tiden möjlighet att tillverka spån vid Bysta gård (ÖIÄ).

1928 Ett gravkapell med spåntäckt tak uppfördes på kyrkogården. Gravkapellets tak-täckning är kluvnen träspån som är doppad och struken med tjära (ATA; Kyrkokaraktärisering).

1954–1955 Kyrkan restaurerades utvändigt. Under sommaren har takets spånbeklädnad lagats och strukits (ATA: Nerikes Allehanda 1955-02-04).

1978–1988 Spåntakets kondition anges som god. Senaste takomläggning var på 1950-talet. Takmaterialet 1911 anges som spån (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

1994 Utvändig renovering (Kyrkokaraktärisering).

1995 Komplettering till 1994 års utvändiga renovering. Utvändig kalkavfärgning och tjärstrykning av taket (långhus och sakristia). I samband med putsarbetena gjordes en tjärstrykning av taket, vilket bedömdes vara en angelägen åtgärd. Enligt beskrivningen skulle tjäran vara äkta stubbkärnvedstjära, furutjära typ A, fabrikat Claessons trätjära eller likvärdig av annat fabrikat, opigmenterad (ATA: Beskrivning Alton Arkitekter AB).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans långhus och sakristia har spåntäckta tak. Taken har förmodligen varit spånklädda från det att kyrkan fick sin nuvarande form 1768. Det framkom vid Överintendentsämbetets inventering 1911 att det dåvarande spåntaket lades i mitten av 1830-talet och sedan delvis omlades i mitten av 1890-talet. De äldre furuspånen uppgavs då vara handkluvna och de yngre sågade. Den i arkivmaterialet senast dokumenterade takomläggningen skedde 1955, då spånbeklädnaden lagades och tjärströks. Spånen är raka med fasad kant, förutom den nedersta raden som har en triangulärt spetsig avslutning. Ovansidan är sågad och hyvlad med sågad bas och är maskinellt tillverkade.

På kyrkogården finns ett gravkapell från 1928 med spåntäckt tak. Inga arkivuppgifter finns om senare åtgärder som rör detta tak.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Askers kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Askers kyrka. Kyrkan sedd från sydöst.

Askers kyrka. Spånen är raka med fasad kant. Nedersta raden har en triangulärt spetsig avslutning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga spåntäckta takfall, långhus och sakristia.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: Maskinellt tillverkade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Askersunds landskyrka och stiglucka

Fastighet Askersunds landskyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-26

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes 1664–1670, troligen efter ritningar av arkitekterna Jean de la Vallée och Erik Dahlberg. Kyrkan ersatte en medeltida kyrka som förstörts av brand 1661. Kyrkan uppfördes på initiativ av Johan Oxenstierna och Christina Soop på Stjärnsunds säteri, som också bekostade bygget. Teglet slogs på Stjärnsund. Samtidigt som kyrkan byggdes tillkom en stiglucka med spåntak i sydost. Långhusets sadeltak och korsarmarnas säteritak är spånklädda. Tornets svängda huv och profilerade lanternin har också spåntäckning.

En stiglucka vid västra ingången har spåntak. Stigluckan var tidigare placerad i sydöst men flyttades 1891 till sin nuvarande plats väster om kyrkan.

Spånhistorik

1770–1780 Det Oxenstiernska-Soopska gravkoret fick spåntak istället för koppartak. Koppartaket såldes av Greve Dohna, dåvarande ägaren till Stjärnsund (Kyrkokaraktärisering).

1828 Spånomläggning av tak (Kyrkokaraktärisering).

1870 Spånomläggning (Kyrkokaraktärisering).

1891 Stigluckan flyttades till sin nuvarande plats väster om kyrkan (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak beskrevs vara spåntäckt (utom södra koret som var plåttäckt). Spånbeläggningen angavs vara mer än trettio år gammal, det vill säga härröra från åtminstone 1881 (plåten daterades till något senare). Spånen var av furu, sågade och tjärade. Måtten var 45 cm på längden, 7,7 cm på bredden och med tjockleken 1,7 cm nedtill och 0,2 cm uppåt. Tillverkning av spån skedde vid Aspa bruk (ÖIA).

1926 Spåntaket på gravkoret byttes ut mot koppartak, vilket var gravkorets ursprungliga taktäckningsmaterial (Kyrkokaraktärisering).

1970–1971 Nytt spån lades på tornets samt lång- och tvärskeppens tak. Tornets träkonstruktion förstärktes också (Kyrkokaraktärisering).

1978–1988 Takytans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning anges till 1970. Takmaterialet 1911 var spån (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans alla delar utom gravkoret har spåntak samt även stigluckan. Den senaste takomläggningen anges i arkivmaterialet till 1970. Takspånens form på långhuset är rundade med fasad kant och kluven ovasida. En del spån är justerade med såg eller hyvel. Första raden har raka spån. Vid inventeringstillfället uppskattades åldern till 1900-talets andra hälft. Korets fasadspån är rundade med rak kant och de få bevarade äldre spånen finns just på koret. Spånen är så gamla att de ser ut att vara huggna. Tjärnan ligger i ett tjockt skikt, till viss del är det borta på södra takfallet. Spånen är fästa med

smidd spik/klippspik. Åldern uppskattas till 1800-tal samt till 1900-talets första hälft. Korsarmarnas spån är raka med fasad kant med kluven ovansida och sågad bas. Ytterst får rester av tjära återstår.

Torntaket och tornets strävpelare har till största delen spån med rundad form och fasade kanter, men vissa detaljer har raka spån med fasad kant. Ovansidan är kluven och basen sågad. Vissa spån har justerats med hyvel eller såg. Första raden har spets-spån. Takkuporna har spånklädda vindskivor. Spånen är tjärade men ytterst få tjärrester återstår annat än på nordsidan. Åldern på tornets spån uppskattas till 1900-talets andra hälft.

Stigluckan har rundade spån med fasad kant, kluven ovansida och sågad bas. Första raden är spets-spån. Få synliga rester av tjära återstår. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft och 2000-tal.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Askersunds landskyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

*Askersunds landskyrka.
Långhusets södra takfall.*

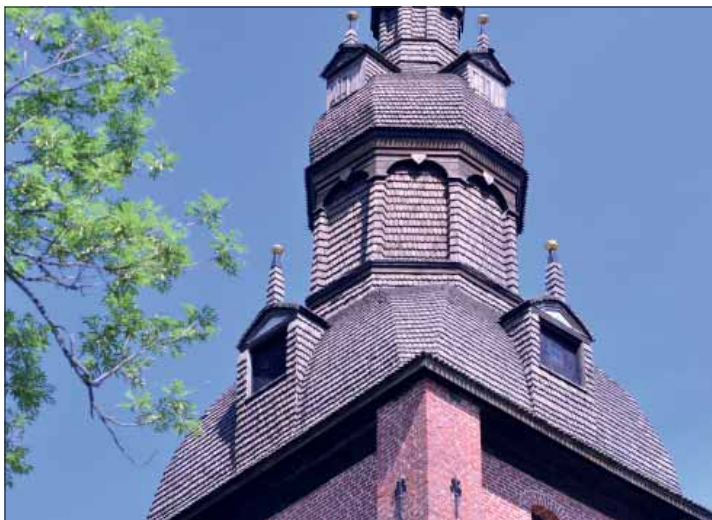
*Askersunds landskyrka.
Södra korsarmen från öster.*

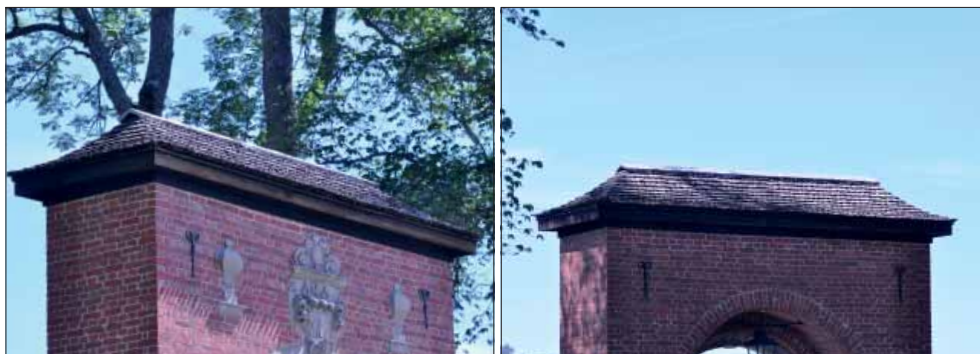
*Askersunds landskyrka.
Tak över källarnedgången
i södra korsarmen.*

*Askersunds landskyrka.
Detalj av koret från söder.
På koret finns de få beva-
rade äldre spånen.*

*Askersunds landskyrka.
Tornet är spånklätt i alla
sina detaljer.*

Askersunds stiglucka. Stigluckan flyttades till sin nuvarande plats 1891. Foto från väster respektive öster.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är raka spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Årsringar 45–90°, vissa med liggande. En del spån har ytor justerade med såg eller hyvel.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – kor

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Spånen ser så pass gamla ut att de skulle kunna vara huggna.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjock skikt, till viss del borta på sydsidan.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig, Dold.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1800-tal, 1900–1950.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Detta är de få bevarade äldre spån som finns på kyrkan.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – korsarm

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Båda korsarmarna, södra och norra, samt södra korsarmens källarnedgång.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden raka spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Övrigt Takspånen är lika de som finns på långhuset.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Även tornets strävpelare.

Spånens form Rundade med fasad kant, raka med fasad kant.

Kommentar: Större delen består av runda spån, men vissa detaljer har raka.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: Vissa spån har fått ytan justerad med såg eller hyvel.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få bevarade rester annat än på norrsidan.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spetsspån.

Intressanta anslutningar Vindskivor av spån på takkupor.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Få synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.*Kommentar: Första raden är spets-spån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Övrigt** Årsringar 45–90°.

Birgittakyrkan, Olshammar

Fastighet Olshammar 6:14

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-26

Kortfattad byggnadshistorik

Kyrkan uppfördes 1620–1629 som gårdskyrka till Olshammars säteri, troligen av Erik Hand. Kyrkan byggdes om 1744 på bekostnad av Åke Soop. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan vid en genomgripande ombyggnad 1785 då Olshammar ägdes av Carl von Warendorff. Kyrkan ingick som en del av Olshammars gård, vilken överlämnades 1982 av Munksjökoncernen till Hammars församling. Kyrkan är en reveterad timmerbyggnad med rektangulärt långhus och kraftigt torn i väster. Västportalen är kyrkans enda ingång. Både vapenhus och sakristia inryms i tornets bottenvåning. Långhusets sadeltak är täckt med tegel och tornets tälttak har spåntäckning samt kopparklädda takkupor.

Spånhistorik

- 1785** En omfattande renovering gav kyrkan dess nuvarande utseende (Kyrkokaraktärisering).
- 1933–1934** Kyrkan renoverades under ledning av arkitekt K. Martin Westerberg, Stockholm. Rötskadat timmer i stommen byttes ut och 1785 års färgsättning återskapades (Anshelm 2017).
- 1987** Torntaket tjärströks (Anshelm 2017).
- 1990** Komplettering av spåntak på torntak samt tjärstrykning (Kyrkokaraktärisering).
- 2000–2001** Omläggning av spåntaket på tornet. Nya spjälkade spån ersatte de äldre sågade spånen (Anshelm 2017; Kyrkokaraktärisering).
- 2012** Torntaket tjärströks. Tjärnan sprutades på taket och ströks sedan med roller samt pensel vid behov. Arbetet utfördes av Hälsinge Takspån AB (Borg 2012).
- 2017** Spåntaket tjärströks under sommaren och hösten 2017. Taket sopades och algpåväxt avlägsnades med skrapa och stålborste. Därefter tjärades samtliga takfall med svensk furutjära från FC Sweden. Södra takfallet tjärades två gånger. Tjärnan påfördes med dysor samt rollades alternativt penselströks. Under arbetet upptäcktes att ett flertal spridda spån var strukna med stenkolstjära. Dessa spån var inte påverkade av röta. Takspån med ett skikt av stenkolstjära bevarades och påfördes ett tunnare lager med tjära. Två takspån byttes vid nordöstra nocken och ett spån på nordvästra nocken. Nya spån fanns i lager efter att taket tjärades 2012. Spånen var sågade och behandlade med tjära. Arbetet utfördes av Hälsinge Takspån AB (Anshelm 2017).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans torntak är spåntäckt. Spåntakets historik är oklar. Vid en takomläggning 2000–2001 ersattes de äldre sågade spånen med nya spjälkade. Några enstaka skadade spån byttes i samband med tjärstrykning 2017. Spånens form är rundade med fasad kant,

kluvna på ovansidan och med sågad bas. Nedre raden utgörs av spetsspån. Takfallens vinklar är inte lagda i solfjäderform. Trots att spåntaket tjärströks 2017 fanns vid inventeringstillfället 2018 endast få synliga rester av tjära. Vid omtjärningen upptäcktes att vissa spån var strukna med stenkolstjära som bevarades och påfördes ett tunnare lager ny tjära.

Referenser

- Anshelm, Louise 2017. *Renovering av spåntak på Birgittakyrkan i Olshammar*. Örebro läns museum. Rapport 2017:07.
- Borg, Anneli 2012. *Birgittakyrkan i Olshammar. Utvändig restaurering 2012*. Örebro läns museum. Rapport 2012:22.
- Kyrkokaraktärisering Birgittakyrkan.

Birgittakyrkan, Olshammar. Takspånen är spjälkade och tillkom vid en takomläggning 2000–2001.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spetsspån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Övrigt Takfallens vinklar är ej lagda i solfjäderform.

Ekers kyrka

Fastighet Eker 14:139

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-06

Kortfattad byggnadshistorik

Ekers kyrka är i sin helhet ett medeltida byggnadsverk och uppfördes under 1100-talet eller 1200-talets första hälft. Den har ett brett torn som är integrerat i långhuset och som uppåt smalnar av trappstegsvis. Under senare delen av medeltiden breddades koret till kyrkans fulla bredd och kyrkan fick då också en sakristia. Spån lades på kyrkans tak 1670. Det är okänt vad taktäckningen utgjordes av dessförinnan. Under 1600-talets sista decennier genomfördes en större renovering och tornet fick då en spånklädd spira. Ingången flyttades från sydfasaden till västfasaden, fönsteröppningarna förstörades och nya togs upp i sydfasaden.

Spånhistorik

1670 Kyrkans yttertak belades med spån. Originaltak okänt (Kyrkokaraktärisering).

1685–1699 Ny spåntäckt tornspira (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrktornets tak beskrevs vara spåntäckt (kyrkans tak är papptäckt). Ålder på nuvarande spåntäckning är inte känd. Noterat är: ”År 1880 förut spån anges det.” Spånen är av tjärad furu, äldre spån handkluvna, yngre sågade. Måtten anges till 45 cm på längden och 10 cm på bredden. Inget mått på tjocklek finns. Spånen har rektangulär form. Beträffande tillverkning anges att spån kan sågas vid varje snickerifabrik (ÖIÄ).

1937 Kyrkans torn renoverades utvändigt med bland annat omläggning av spåntak (Kyrkokaraktärisering).

1979 Byte av takplåt lika befintligt. Underliggande äldre spåntak var röt- och svampskadat. Okänt när bandplåten lades över spåntaket på långhuset (Kyrkokaraktärisering).

2009 Tillstånd (2007) från Länsstyrelsen för renovering av spåntak, utfördes sommaren 2009 (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Arkivuppgifter visar att tornets spåntäckning lades om 1937. Två varianter av spån förekommer – raka med fasad kant och raka med rak kant. Tornets övre brantare tak har raka spån med fasad kant. Det nedre flackare partiet samt spånen på tornets avtrappningar har raka spån med rak kant. Spånen är kluvna på ovansidan med sågad bas. Spånen på tornhuvens övre brantare del har en slätare yta än de på huvens lägre flackare del samt avtrappningarna. Den övre brantare delens spåntäckning har rester av ett tjockare tjärskikt medan det på de nedre partierna inte finns någon tjära alls. Bedömningen vid inventeringstillfället är att spånen på övre delen är äldre än de nedre.

De senare spånen bedöms vara tillkomna efter 2000, vilket betyder att de troligen är från renoveringen 2009. Det kan inte beläggas att de äldre spånen härrör från takomläggningen 1937 men det finns inget som motsäger att det är så.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Ekers kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Ekers kyrka. Detalj av torntakets flacka och branta delar.

Ekers kyrka. Den övre brantare spåntäckningen har rester av ett tjockare tjärskikt.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder, Öster, Väster.

Spånens form Raka med fasad kant, raka med rak kant.

Kommentar: Tornhuvens övre, brantare tak har raka spån med fasad kant. Det nedre flackare partiet samt spånen på tornets avtrappningar har raka spån med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: Spånen på tornhuvens övre brantare del är slätare på ytan än de på huvens lägre flackare del samt på tornets avtrappningar.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Spånen på tornhuvens övre brantare del har rester av tjockt tjärskikt, på de nedre delarna syns ingen tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar I de olika takfallens brytningar har inskottsplåtar använts.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Spånen på tornhuvens övre brantare del tycks vara något äldre än de nedre. Jag bedömer de övre spånen till före 2000 och de nedre spånen till efter 2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion.

Övrigt Stående årsringar 45–90°.

Finnerödja kyrka

Fastighet Finnerödja 20:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-25

Kortfattad byggnadshistorik

Finnerödja kyrka uppfördes 1762–1763 och består av ett rektangulärt långhus med tresidigt korparti, sakristia i norr, vapenhus både i norr och söder samt torn i väster. Långhuset med vidbyggd sakristia samt vapenhusen har valmade spåntäckta takfall. Tornets karnisformade huv och lanternin har kopparplättäckning. Vid en renovering på 1960-talet kläddes tornets huv och den tidigare vitmålade trälanterninen med kopparplåt samtidigt som fönsterformerna ändrades till vad som ansågs vara de ursprungliga.

Spånhistorik

- 1890-tal** Enligt ett fotografi hade även tornet spåntäckt tak vid denna tid. En teckning i ATA från 1897, samt foton från 1915 respektive 1920 och 1928 visar också kyrkan med spåntak (ATA: Fotosamling).
- 1932** Möjligen lades spåntaket om detta år (ATA: Antikvarisk rapport 1996).
- 1958** Spåntaket har under sommaren reparerats och fått ny tjärstrykning. Arbetet har utförts av Karl Ingvar Johansson och Rune Andersson, Finnerödja, samt Eric Posth och Arne Persson, Laxå. Nytt takspån spikades där sådan behövdes. ”Över en muntert sprakande eld utanför kyrkogårdsmuren värmdes tjära i en burk och om en stund var den klar att strykas ut över takspånen.” (ATA: Örebro-Kuriren 1958-07-12).
- 1965** ”Taket är täckt av kluvna furuspån – typisk taktäckning på 1700-talet.” (ATA: Nya Wermlands-Tidningen 1965-07-17).
- 1968** Den tredje etappen av kyrkans renovering, som omfattat utvändig renovering slutfördes. I samband med denna har tornkupan försetts med koppartak. Bytet av taktäckningsmaterial föregicks av ett förslag av arkitekt Erik Lundberg som menade att tornhuvorna borde inkläddas med kopparplåt i kvalificerat plåtarbete och vidare att eventuellt hela kyrkan kunde täckas med kopparplåt. Förhandsdiskussion och besiktning på plats ägde rum i februari 1965. Där överenskomms bland annat att taket helst borde kläs med spån men att man ej borde motsätta sig att det kopparkläddes (ATA: Förslag till restaurering av kyrkans exteriör i samband med interiör restaurering av arkitekt SAR Erik Lundberg 1965; ATA: Mariestads-Tidningen 1968-12-24).
- 1978–1988** Takytans kondition anges som god. Ingen uppgift om senaste takomläggning. Takmaterialet 1911 anges som spån (RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1995–1996** De södra takfallen lades om. De tidigare sågade spånen utbyttes mot nya och taken tjärströks. Alf Larsson Byggkonsult, Hasselfors. De södra delarna av taket var i sämst skick. När det befintliga spåntaket var lagt visste man inte säkert, möjligen 1932. Under de sista decennierna har det tjärats ungefär vart tionde år. Vid föregående tjärstrykning – för cirka tio år sedan – lagades taket lokalt, men hade

nu börjat läcka på södra sidan. Det befintliga taket utgjordes av sågade spån och under spånen visade det sig att det låg ett lager näver, som var spikad med handsmidd spik på undertaket. Det utfördes viss lagning av undertaket, uppskattningsvis 10% av takets yta, framför allt ett parti i öster och ett stycke på mitten. Det fanns på taket tidigare lagningar med spontad panel och med papp över. På dessa partier togs såväl spontningen som pappen bort. På taket lades sedan kluvna furuspån, spikade med spik av syrafritt, rostfritt stål. Spånen var i fallande bredder, 8–12 cm breda och 45–50 cm långa. De befintliga spånen var av samma längd men hade två olika bredder. De nya spånen var huvudsakligen från Spåntakshanterings egen tillverkning, och var vid leveransen doppade i tjära. En viss komplettering skedde med spån från Saljebygden. Spånen lades nu med luftning vid takfoten med hjälp av läkt. På södra vapenhuset var taket allmänt i något bättre skick. Det fanns ingen näver här men det fanns spår efter tidigare lagningar med lite papp nere vid takfoten. Det utfördes vissa smärre lagningar av undertaket. De spån som lades här hade något mindre format än på långhustaket. De var av spånkulturs tillverkning och var vid leveransen doppade i äkta trätjära av dalbränd typ (ATA: Antikvarisk rapport 1996; ATA: Beslut om beviljat kyrkobyggnadsbidrag; Bebyggelseregistret).

1998 Tjärstrykning av det nyligen omlagda taket samt strykning av den resterande delen av taket, det vill säga norra sidan och sakristian (ATA: Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag för tjärstrykning av taket).

2013 Långhusets spåntak lades delvis om, lagades och tjärströks. Takytorna som lades om var kyrkans norra takfall, två tredjedelar av koret, sakristian samt vapenhuset. Befintligt undertak är ett äldre, troligtvis ursprungligt undertak, med bräddor av olika bredd. På långsidorna är det avfasat med yxa. Mycket av undertaket var i dåligt skick och behövde bytas ut. Undertaket lagades med material från Sörsågens cirkelsåg i Mariestad. En luftning byggdes upp med hjälp av en läkt i takets nederkant, i takfoten. Det sågades i sådan vinkel att långsidorna fick avrinning ner på plankan under. Norra takfallet var lagt med sågade spån och i dåligt skick. Spånen var lagda direkt på näver vilket är ovanligt. Nävern är troligen en bidragande orsak till takets dåliga skick, då det blir för tätt. En tårtbit på koret var i så gott skick att spåntäckningen lagades med cirka femtio nya spån. Invid tornets fasad hittades originalspån som legat skyddad under en blyplåt. Alla originalspån som var i gott skick sparades, endast ruttna spån togs bort. Sydsidan var också i så gott skick att den lagades med cirka åttio spån. Befintligt sågat spån var inte lika tjocka som de nya kluvna spånen, varför man trappade av med antal spånradar vid mötet med det tidigare lagda taket i söder. Mötet är på Sakristians sydöstra fall. De nya spånen var tillverkade av Vanhat Talot i Finland. Spånen var doppade i varm tjära innan monteringen. Hela taket tjärströks med tjära som sprutades på, men invid tornet är den struken för hand. Tjäran som användes var dalbränd furutjära från Claesons i Göteborg. Arbetena utfördes av Kyrktak Bygg & Konsult AB (Borg 2013).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans tak har samtliga varit spåntäckta. Enligt en teckning och ett fotografi från 1890-talet samt fotografier från 1915, 1920 och 1928 så hade kyrkans torn vid dessa tidpunkter spåntäckt huv. Det har inte funnits några uppgifter om spåntaketets ålder i arkivmaterialet. I Riksantikvarieämbetets inventering från 1978–1988 angavs ingen uppgift om senaste takomläggning. Spåntaket reparerades och tjärströks sommaren 1958 och tio år senare, 1968, byttes tornets spåntäckning mot kopparplåt.

Från inventeringen noteras att spånen är raka med rak kant, kluven ovansida och sågad bas. Spånen är lagda med solfjäder över takfallens brytningar. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft eller 2000-tal, vilket stämmer med att de södra delarna av taket fick nytt spån vid takomläggningen 1995–1996. På södra vapenhuset var taket i något bättre skick, de nya spån som lades här hade något mindre format än långhustaket. Taket hade under decennierna närmast dessförinnan tjärats ungefär vart tionde år.

År 1998 tjärströks det nyligen omlagda taket samt resterande delen av taket, det vill säga norra sidan och sakristian. Det är oklart vilket år spånen på takets norra sidan härrör från. Ett möjligt årtal som nämnts är 1932, men det finns inga handlingar i arkivmaterialet från denna tid som styrker detta.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Bebyggelseregistret (BeBR): Finnerödja kyrka.

Borg, Anneli 2013. *Finnerödja kyrka. Ut- och invändig restaurering 2012–2013*. Örebro läns museum. Rapport 2013:02.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Finnerödja kyrka. Kyrkan sedd från nordväst.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga spånklädda takfall.

Spånens form Raka med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Övrigt Spånen är lagda med solfjäder över takfallens brytningar.

Glanshammars kyrka och klockstapel

Fastighet Glanshammars kyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-27

Kortfattad byggnadshistorik

Glanshammars kyrka har medeltida ursprung och flera om- och tillbyggnader redan under medeltiden har resulterat i kyrkans nuvarande utformning. Under 1100- eller tidigt 1200-tal uppfördes en mindre kyrka med rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Kyrkan byggdes till i olika omgångar, först med ett bredare kor, sakristia i nordost samt ett sidokapell i nordväst. En radikal ombyggnad i flera etapper i slutet av medeltiden resulterade i en tváskeppig kyrka med stjärnvalv, sakristia i nordost samt ett högre torn. Vapenhuset revs i mitten av 1800-talet och sydportalen sattes igen. En ny port togs upp mitt på sydfasaden. Sakristian tillbyggdes i samband med en renovering 1910–1911. Kyrkans tak är alla spåntäckta förutom Reuter-ska gravkoret som har kopparplåttäckning.

Den spåntäckta klockstapeln uppfördes 1663.

Spånhistorik

- 1663** Klockstapeln är uppförd (ATA: PM av landsantikvarien angående klockstapeln 1982-07-22).
- 1696** Efter en brand tillkom tornets höga spira samt långhusets säteritak, båda spåntäckta (Kyrkokaraktärisering).
- 1745–1748** Spåntäckning av klockstapeln (ATA: PM av landsantikvarien angående klockstapeln 1982-07-22).
- 1824** Spåntäckning av klockstapeln. Detta år tillkom även klockstapelns snedsträvor (ATA: PM av landsantikvarien angående klockstapeln 1982-07-22).
- 1911** Både kyrktornets tak och klockstapeln (som utgjordes av endast taköverbyggnad) var täckta med tjärade, handkluvna spån av ”vanligen furu” av okänd ålder. Spånen på såväl kyrktorn som klockstapel hade måtten 44 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 1,5 cm nedtill och 0,5 cm upptill. Nya spån tillverkades vid behov för hand. ”Dock lär dylik spån på sista tiden kunna även sågas vid Dylta Bruk.” (ÖIÄ).
- 1960–1969** Kyrkans tegeltak byttes till spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1960** Omtäckning av kyrkans yttertak med takspån från Saljebygdens hemslöjd, Ädelfors. Församlingen önskade taktäckning med tegel eller kopparplåt. Kungl. Byggnadsstyrelsen fann koppar lämpligast men uppmanade församlingen att undersöka ”om icke spjälkad, betryggande impregnerad träspån för närvarande kan erhållas i tillräcklig mängd och till ett jämförligt pris.” (ATA: Angående material för kyrkans täckning, Kungl. Byggnadsstyrelsen 1960-12-16; ATA: Angående reparation av kyrkans tak, Kungl. Byggnadsstyrelsen 1960-07-05).

- 1969** Takomläggning på kyrkans torn. Tornspirans starkt vittrade spåntäckning byttes mot ny handkluven efter samma mönster. Spånen var kreosotbehandlade, vilket gjorde att dessa inte behövde tjäras förrän efter cirka tre år. Långhusets takspån kompletterades där så erfordrades, samt tjärades med dalbränd trätjära. Tornets fyra medaljonger med Carl XI:s namnchiffer påträffades vid takarbetena 1968. De konserverades och rekonstruerades 1969 (ATA: Betr. Glanshammars kyrka i Närke, Arkitekt Jerk Alton arkitekt SAR; Borg 2014).
- 1974** Utvärdig renovering. Tjärning av tak på långhuset, sakristian och tornspiran samt klockstapeln. Kyrkans spåntak bedömdes vara i gott skick men de trätjärede spånyterna på sydsidan hade urlakats. Samtliga träspånklädda tak samt takfotsundersidor, vindskivor mm ströks med äkta dalbränd trätjära. Enligt beskrivningen skulle trätjären vara äkta dalbränd medelfin trätjära med inblandning av kimrök. Eventuell lös, bortfallen eller på annat sätt skadad spån fästes med kopparspik respektive ersattes med ny tryckimpregnerad kluven furuspån av samma format och utseende som befintlig spån (ATA: Yttre restaurering av Glanshammars kyrka i Närke, Byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla; Kyrkokaraktärisering).
- 1982** Restaurering och omläggning av spånklädseln på klockstapeln. Anledningen till arbetena var rötskador i nedersta delen av klockbocken. Vidare bedömdes det erforderligt att byta ut spånen då bland annat spånen på hjärtstolparna tidigare strukits med asfalttjära. Sannolikt härrör spånbeklädnaden på hjärtstolparna från spånomtäckningen 1824 medan spånklädseln på huven troligen är yngre. Vid omtäckningen använde man sig av kreosotimpregnerade handkluvna spån från Hälsinge Takspån AB. Avsikten var att spånen skulle tjäras med äkta trätjära i år eller nästa sommar. Även underlaget för spånen byttes ut i erforderlig omfattning och rötskadat timmer kompletterades. Ny koppartäckning (istället för befintlig plåt) anbringades i fogarna mellan stående och liggande timmer i klockbokens nedersta del. Däremot avlägsnades befintlig plåtskoning på huven och ersattes med spånklädsel. Museet föreslår att spåntäckningen sker lika befintlig, det vill säga med rakt avskurna spån på huven och spiran samt vid huvens nederkant en rad med triangulärt avslutade spån. Hjärtstolparnas spånklädsel består av rakt avskurna spån, som dock på ett karaktäristiskt sätt är 1–2 cm bredare vid blekets övre del än vid dess undre kant (7–8 respektive 5–6 cm) – även dessa spån bör ersättas med spån av samma slag (ATA: PM av Landsantikvarien angående klockstapeln 1982-07-22).
- 1978–1988** Takytans kondition anges som god. Senaste takomläggning var 1965–1970. Takmaterialet 1911 anges som tegel (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2000** Tjärning av taket på sydsidan och östra takfallet på sakristian samt hela tornet. En strykning räckte. Tjären som användes var ”äkta svensk vattenfri trätjära TA-special” från Skogens Kol, Kilafors. I samband med renoveringen gjordes kopior av tornets fyra medaljonger med Karl XI:s namnchiffer som påträffades vid takarbetena 1968. Originalen konserverades och sattes upp på väggarna inne på kyrkvinden (ATA: Antikvarisk rapport; Borg 2014).
- 2008** Tjärstrykning av taket på kyrka och klockstapel. Underhållsarbeten, inga spån behövde bytas, varken på kyrkans tak eller klockstapeln. Samtliga tak och övriga ytor som tidigare varit tjärstrukna tjärades med undantag för takfoten på långhusets norra sida. Trätjären var ren furutjära typ TA-special, levererad av Skogens Kol AB. Entreprenör Hälsinge Takspån AB (ATA: Antikvarisk rapport).
- 2014** Tjärstrykning av spånklädda ytor under sommaren. Det nuvarande spåntaket tillkom 1968 då man bytte takmaterial från rött enkupigt tegel till spåntak. Arbetet som utfördes var tjärstrykning av långhusets södra takfall samt av tornspiran. Långhusets södra takfall sög åt sig tjären så snabbt att man beslöt att stryka det två gånger. Tornet ströks en gång. Tjären som användes var ren trätjära typ Dalbränd, levererad av Skogens Kol AB. Entreprenör var Hälsinge Takspån AB (Borg 2014).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkans nuvarande spåntak tillkom på 1960-talet då man bytte takmaterial från rött enkupigt tegel till spån. Även torntakets spån lades då om. Kyrkans tak har näbbformade och rundade spån med fasade kanter. Rundade spån förekommer på tornhuvens nedre tak, i övrigt näbbspån. Spånen har kluven ovansida med sågad bas och kanter. Första raden har rundade spån. Få synliga rester av tjära finns kvar. Tornets spån är näbbformat respektive rundat med fasade kanter. Rundade spån förekommer på tornhuvens nedre tak. Få synliga rester av tjära återstår. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft och 2000-tal, vilket stämmer överens med 1960-talets takomläggning. Det smala fasadpartiet mellan säteritakets båda takfall har äldre spån som är rundade med rak kant. Tjärskiktet uppvisar spår av rödtjära. Spånen är gamla och tillverkade för hand. Åldern uppskattas till 1600-, 1700- och 1800-tal.

Klockstapeln fick ny spåntäckning 1824. Detta år tillkom även klockstapelns snedsträvor. I samband med en restaurering av klockstapeln 1982 skedde en omläggning av spånklädseln. Nedersta delen av klockbocken hade rötskador och spånen på hjärtstolparna hade tidigare strukits med asfalttjära. Det bedömdes då att spånbeklädnaden på hjärtstolparna då sannolikt härrörde från spånomtäckningen 1824, men att spånklädseln på huvan troligen var yngre. Vid omtäckningen 1982 använde man sig av kreosotimpregnerade handkluvna spån från Hälsinge Takspån AB. Huvens spån är raka med fasad kant och kluven ovansida, spiran har rundade spån med kluven ovansida som justerats med yxa eller hyvel. Spånen på klockstapelns stolpar är näbbformade med fasad kant. Ovansidan är kluven, bas och kanter sågade. Den kluvna ytan har justerats med yxa. Tjärskiktet är nästan borta. Syllen har raka spån med fasad kant och kluven ovansida justerad med yxa. Tjärskiktet är delvis borta men partiellt finns flera skikt. Åldern uppskattades vid inventeringstillfället till 1900-talets andra hälft och 2000-tal, vilket stämmer med att spånen lades om 1982.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Borg, Anneli 2014. *Glanshammars kyrka. Tjärstrykningsarbeten m.m. 2014*. Örebro läns museum. Rapport 2014:21. Kyrkokaraktärisering Glanshammars kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

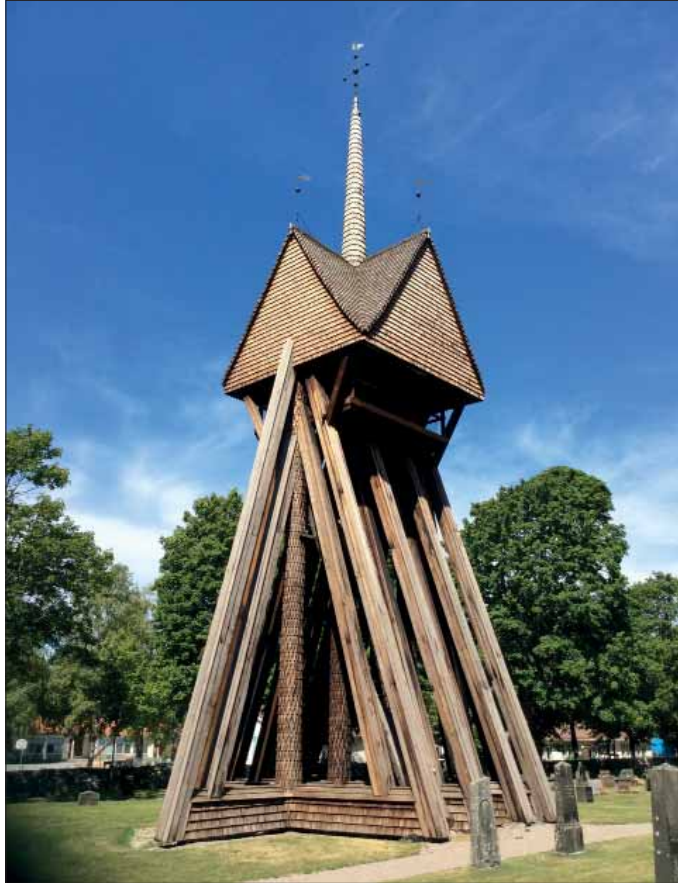
Glanshammars kyrka. Kyrkans spåntak tillkom på 1960-talet då man bytte takmaterial från tegel till spån.

*Glanshammars kyrka. Torn-
takets alla delar är spåntäckta.*

*Glanshammars kyrka. Detalj
av fasadpartiet mellan säteri-
takets båda takfall. Här är
spåntäckningen av hög ålder
med tjärskiktet bibehållet.*

Glanshammars klockstapel. Klockstapeln är i sin helhet spåntäckt förutom strävorna. Foto från sydöst.

Glanshammars klockstapel. Hjärtstolparna är klädda med näbbspån medan syllen har raka spån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga tak på kyrkobyggnaden, det vill säga långhus, sakristia och torn.

Spånens form Näbbformade med fasad kant, rundade med fasad kant.

Kommentar: Rundade spån på tornhuvens nedre tak, för övrigt näbbspån.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är runda spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Spånen är gamla och tillverkade för hand.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tydliga rester av rödtjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Fasadspånen är gamla.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Hela huven inklusive de lodräta ytorna men exklusive spiran.

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej

Intressanta anslutningar Takfallens vinklar är lagda med sväng. Vindskivor av spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Tornhuvens spira.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: De klyvda ytorna har i vissa fall justerats med yxa eller såg/hyvel.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Få synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1950–2000, 2000–**Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: De klyvda ytorna har justerats med yxa.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Delvis borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 135

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1950–2000, 2000–

Inventeringsformulär Klockstapel – syll

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Kommentar: De klyvda ytorna är justerade med yxa.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Delvis borta. Moderna spån men man har ändå partiellt lyckats bygga skikt med tjäran.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 135

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000, 2000–

Hardemo kyrka och sockenmagasin

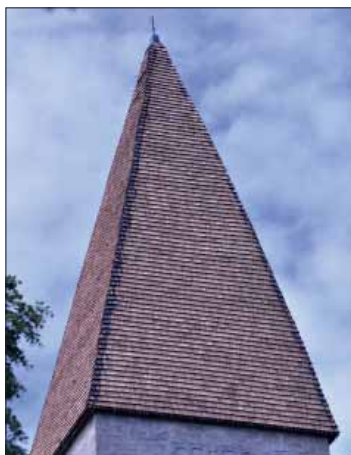
Fastighet Hardemo kyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-25

Kortfattad byggnadshistorik

Hardemo kyrka uppfördes 1766–1767 med bibehållande av ett medeltida torn tillhörande en medeltida föregångare. Det nya långhuset fick ett tresidigt kor, sakristia i nordost samt vindskydd vid sydportalen. Långhusets sadeltak är plåttäckt sedan tiden vid sekelskiftet 1900. Det är oklart vilket takmaterialet var tidigare. Tornhuvens pyramidform är typisk för de medeltida Närkekyrkorna. Tornets huv är spåntäckt. Långhusets tak fick plåttäckning runt sekelskiftet 1900.

Sockenmagasinet har ett spåntäckt tak.

Spånhistorik

- 1903** Taket på långhuset omlades med plåt, oklart vilket takmaterial som tidigare fanns (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Torntaket beskrevs som spåntäckt medan resten av kyrktaket var belagt med svartmålad järnplåt. Spåntaket angavs vara urgammalt (plåttaket pålades tolv år tidigare, det vill säga 1899). Spåntaket bestod av handkluvna, tjärade furuspån med mätten 50 cm i längd, 10 cm i bredd och en tjocklek på 2 cm respektive 1 cm. Spån till församlingen kunde tillverkas i Hasselfors i Närke eller i Finnerödja i Västergötland (ÖIÄ).
- 1946** Tornets spåntak lades om (Kyrkokaraktärisering).
- 1979** Tornets spåntak ströks med trä tjära (Kyrkokaraktärisering).
- 2018** Tornhuvens spåntak lades om under sommaren. Det konstaterades 2013 att spåntaket var i dåligt skick och i behov av omläggning. Spåntaket var enligt tillgängliga källor senast omlagt 1946. Nockarna var inte lagda med växelvis täckning utan ett fall överlappade det andra. Insticksplåtar fanns inockarna. De nya spånen var spjälkade ur senvuxen fura och kom från Hälsinge Takspåns egen produktion i Kilafors. Spånen var doppade i tjära innan läggning. Vid omläggningen av spåntaket tog man hänsyn till tornhuvens medeltida undertak. Särskilt viktigt att vara aktsam om var de sprätthuggna medeltida taktröna som de nya spånen skulle spikas fast i. Entreprenör Hälsinge Takspån AB (Borg 2018).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Långhustaket fick plåttäckning 1903, oklart vilket takmaterial som tidigare fanns. Tornets nuvarande spåntäckning är relativt ny och tillkom 2018. Spånen som då ersattes hade fungerat som taktäckning i 72 år. Torntakets spån är raka med fasad kant. Ovasidan är kliven, kanter och bas sågade. Nedersta raden utgörs av spetspån. Vid inventeringstillfället fanns inga synliga rester av tjära, förutom vid takfallens brytningar,

trots att de nya spånen som lades 2018 var doppade i tjära innan läggning. Spånen består av både kärn- och splintved. Till viss del ligger takens möten i solfjäderform. Vid spånömläggningen 2018 togs särskild hänsyn till det medeltida undertaket.

Sockenmagasinets spåntak har näbbformade spån med fasad kant respektive raka med rak kant. De olika spånformerna är mönsterlagda på varannan rad. Inga synliga tjärrester fanns vid inventeringstillfället. Åldern på spånen uppskattades vid inventeringstillfället till 1900-tal.

Referenser

Borg, Anneli 2018. *Hardemo kyrka. Renovering av tornets murverk samt omläggning av spån på tornhuv 2018*. Örebro läns museum. Rapport 2018:02.

Kyrkokaraktärisering Hardemo kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Hardemo kyrka. Tornhuvens nedersta spånvarv utgörs av spetsspån.

Hardemo kyrka. Vid inventeringstillfället i juni 2018 återfanns tjärrester endast vid takfallens brytningar, trots att spånen var nylagda och nytjärade.

Hardemo sockenmagasin. Sockenmagasinets pyramidtak är liksom tornets spåntäckt. Spåntäckningen är mönsterlagd med varannan rad med omväxlande raka respektive näbbspån.

Inventeringsformulär Klockstapel – torn

SPÅN/FASAD

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester utom vid takfallens brytningar (märkligt). Taket är helt nylagt och nytjärat.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Hur är takspånen infästa? Spik – oidentifierad typ.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spetsspån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Spånen är lagda 2018.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Undertaket är medeltida, särskild varsamhet krävs vid spånspikning.

Övrigt Årsringar stående 45–90°. Spånen består av både kärn- och splintved. Takfallens möten är till viss del i solfjädersform.

Inventeringsformulär Magasin, sockenmagasin

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med fasad kant, raka med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar Inga synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Näbb/raka varannan rad.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Övrigt Årsringar 45–90°. Vissa spån mycket frodvuxna.

Hidinge gamla kyrka och klockstapel

Fastighet Hidinge 13:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-05

Kortfattad byggnadshistorik

Hidinge gamla kyrka uppfördes under 1100- eller tidigt 1200-tal och omfattade långhus med sydportal och smalare kor. Under senare delen av medeltiden breddades och förlängdes koret. Kyrkans sadeltak har spåntäckning. Ett timrat torn i väster tillkom under senare delen av 1600-talet. Fönsteröppningarna förstörades under 1700-talet. När Hidinge nya kyrka stod färdig 1869 lämnades kyrkan öde. Tornet revs 1872. Kyrkan togs åter i bruk 1937 och restaurerades strax innan. En ny västportal togs upp och kyrkans spåntak omlades.

Klockstapeln har spåntak och uppfördes under 1960-talets första hälft.

Spånhistorik

- 1911** Kyrkan beskrivs ha spåntäckt tak. Ålder på nuvarande taktäckning är okänd. Spånen är av furu, handkluvna och tjärade. Spånens mått anges på längden vara 43,5 cm, på bredden 7 cm och med tjockleken 2 cm respektive 0 cm. Formen är spetsig. Tillverkning av spån till församlingen kan ske vid Frösvidahl i Nerikes Kil (ÖIÄ).
- 1922–1924** Långhusets södra takfall och sakristians västra takfall omtäcktes med spån. Övriga takfall kompletterades (Kyrkokaraktärisering).
- 1924** Taken tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 1925** De tak som inte omtäcktes 1922–1924 lagades och hela taket tjärströks (Kyrkokaraktärisering).
- 1937** Restaurering genomfördes efter program av arkitekt Erik Lundberg. Utvändigt renoverades och omlades kyrkans spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1960–1965** En ny klockstapel uppfördes (Kyrkokaraktärisering).
- 1978–1988** Takyntans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning anges till 1978. Takmaterialet 1911 anges som tegel, vilket motsäger 1911 års uppgifter från ÖIÄ där kyrkans tak beskrivs som spåntäckt. Klockstapeln beskrevs vara spåntäckt (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1991** Komplettering av takspån samt tjärstrykning (Kyrkokaraktärisering).
- 2003** Taket tjärades (Kyrkokaraktärisering).
- 2005** Kyrkan fick nytt spåntak (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Långhuset och sakristian har spåntäckta tak. Spånen är raka med rak kant. Ovansidan är kluven med sågade kanter och sågad bas. Baksidan är också sågad. Spånen är mönsterlagda med spetshuggna spån med rak kant på första raden och runda spån med fasadkant på tredje raden. Sakristians anslutning mot långhusmuren är uppsvängd. Ytbehandlingen är tjära. Vid inventeringstillfället uppskattades åldern till 2000-tal, vilket stämmer väl med uppgiften om att kyrkan fick nytt spåntak 2005. Dessförinnan omlades spåntaket 1978. En stor del av långhusets undertak är bevarat från medeltiden.

Klockstapelns och uppfördes under 1960-talets första hälft och huven spåntäcktes då. Vid inventeringstillfället uppskattades spånens ålder till 1900-talets andra hälft. Spånens form är raka med rak kant. Ovansidan på spånen är sågad, liksom basen. Spånen är mönsterlagda med spetshuggna spån i första raden och runda spån med rak kant på tredje raden. Spånen har till stora delar liggande årsringar. Viss erosion förekommer, framför allt på södra sidan.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Hidinge gamla kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Hidinge gamla kyrka. Detalj av långhusets spåntak sedd från söder. Spånen har rak kant med mönsterläggning nedtill med spetsiga respektive runda spån på rad ett och tre.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Långhus och sakristia.**Spånens form** Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

*Kommentar: Sågad baksida.***Spånens ytbehandling** Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 135

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.*Kommentar: Rad 1 har spetshuggna spån med rak kant. Rad 3 har runda spån med fasad kant.***Intressanta anslutningar** Vindskivor, vattbrädor ochnockbrädor i trä, moderna. Sakristians anslutning mot långhusmuren är uppsvängd med täckande vattbrädor mot muren.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** En stor del av långhusets undertak är medeltida, särskild varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Årsringarna är huvudsakligen stående cirka 45°.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder.**Spånens form** Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Rad 1 spetshuggna spån med rak kant. Rad 3 runda spån med rak kant.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Viss erosion, framför allt på södra sidan.*

Hovsta kyrka och stiglucka

Fastighet Hovsta kyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-06

Kortfattad byggnadshistorik

Hovsta kyrka härrör från medeltiden och uppfördes på 1100-talet eller under tidigt 1200-tal. Kyrkan hade rektangulärt långhus, smalare kor och sydportal. Snart därefter, under tidig medeltid, tillfogades ett torn. Vid en renovering och ombyggnad 1707 fick tornet en smal hög spira, några öppningar igenmurades och dess dittills oputsade fasader försågs med puts. Kyrkans nuvarande utseende härrör från en ombyggnad 1774–1788 då långhuset förlängdes åt öster och fick ett tresidigt avslutat kor. Den romanska sydportalen igenmurades och kyrkans fönster förstörades. Sakristian bibehölls. En renovering 1951 syftade till att återge kyrkans äldre utseende. Sydportalen frilades då och tornets medeltida igenmurade ljudöppningar markerades i putsen. Långhusets fönster förminskades i storlek. Tornets fasader frilades från puts 1998 och de igenmurade ljudöppningarna öppnades upp.

Kyrkans tak är spåntäckt sedan 1949, då det ersatte ett plåttak som gått sönder. Längre tillbaka i tiden var kyrktaket troligen spåntäckt men fick 1824 tegeltäckning och 1862 svartmålad plåttäckning. Sakristian tillbyggdes 1981. Tornspiran är täckt med spån.

Till kyrkoanläggningen hör en stiglucka med spåntak.

Spånhistorik

- 1824** Kyrkans tak lades om med tegel, troligtvis täcktes det tidigare av spån (Kyrkokaraktärisering).
- 1828** Tornet som är spåntäckt och tjärat reparerades (ATA: Nerikes Tidningar 1934-07-10).
- 1862** Takteglet ersattes med svartmålad plåt (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Tornet var spåntäckt (kyrkans yttertak täcktes med järnplåt 1868). Tornets spån angavs antagligen härröra från 1717. Spånen beskrevs vara sågade, tjärade och av furu. Spånen hade måtten 45 cm i längd, 12 cm i bredd och tjocklek på 1,5 cm nedtill och 0,5 cm upptill (ÖIÄ).
- 1940** Spiran är täckt med spån, taket med järnplåt (ATA: Tjänstememorial angående Hovsta kyrka).
- 1949** Långhustaket belades med spåntak. Bakgrunden var att kyrkans plåttak blåste sönder under vintern. På tornet fanns befintlig felfri spåntäckning. Kyrkofullmäktige önskade skiffertak på långhus och sakristia. Kungl. Byggnadsstyrelsen klagade dock att man inte skulle komma att godkänna annan takbeklädnad än spån, möjligen i nödfall plåt. Församlingen införskaffade anbud från Grythyttverken, som var de enda som kunde leverera såväl spån som skiffer, och fick svaret att skiffer var slutsålt för 1949 men att spån troligen kunde levereras under hösten. Det beslutades då att kyrkans skepp och sakristia skulle nytäckas med spån.

- Yttertaken på kyrkobyggnaden och sakristian befriades sin svartmålade järnplåt. Den undre panelen lagades och kompletterades, varefter takytorna belades med tjärpapp och preparerad furuspån lika tornspirans. Torntakets spån, som var relativt nylagt, översågs och dess krönande smide justerades och ommålades (ATA: Förslag till restaurering av arkitekt K. Martin Westerberg, Kungl. Byggnadsstyrelsen, skrivelse till Kungl. Byggnadsstyrelsen från kyrkofullmäktige; Kyrkokaraktärisering).
- 1965** Avfärgning av kyrkans ytterväggar samt tjärstrykning av dess tak (ATA: Beslut från Kungl. Byggnadsstyrelsen 1965-05-25).
- 1981** Invändig restaurering av kyrkan samt tillbyggnad av sakristian. Sakristian tillbyggs mot norr. Sakristietillbyggets takspån ska ha samma utseende och dimensioner som befintliga spånor. Takspånen ska strykas med äkta dalbränd trätjära (ATA: Hovsta kyrka om- och tillbyggnad, Byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla).
- 1978–1988** Takytans kondition anges som god. Senaste takomläggning var 1951. Takmaterialet 1911 anges som plåt (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1988** Kyrkans samtliga spåntaktytor renoverades och tjärströks med äkta trätjära. Långhusets norra takyta skulle strykas en gång, övriga taktytor två gånger. Före strykning utfördes erforderlig spånkomplettering med anledning av bortfallna eller skadade spånor. Det beskrevs att nya spånor skulle vara lika befintliga beträffande utseende, dimensioner och utformning. Tillverkningen av nya spån beskrevs detaljerat: ”Spån skall tillverkas av furu och av virke som är vinterfällt och särskilt utvalt ur skogsbestånd med lämplig växtplats. Trädens ålder bör vara 120–150 år. Det är viktigt att stammen är rätvuxen, fri från felaktigheter och sjukdomar. Spånmaterialet skall vara tätvuxet med mer än 14 årsringar per tum (25 mm). Spånen tas ut så att trädets fiberriktning sammanfaller med spånens överyta och årsringarna så vinkelrätt mot spånens flatsida som möjligt. [...] Spånen spjälkas av ca 35 mm tjocka spånämnen, som spjälkas ut för hand eller maskin ur kubbar av rått (ej torkat), prickfritt virke. Spånämnena delas diagonalt med fintandad såg i två spån. Spånens spjälkade yta blir översida och den sågade ytan undersida. Är den spjälkade ytan för ojämn, avjämnas den genom bilning eller hyvling. Spån lufttorkas under våren eller försommaren utan att vara utsatta för direkt solbestrålning. Sedan spånen torkats doppas den i varm (ca 70° C) äkta dalbränd trätjära, varefter den upplägges för avrinning och torkning.” Spån- och trätytor förutsattes strykas två gånger (ATA: Hovsta kyrka om- och tillbyggnad, Byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Hovsta kyrka har sedan 1949 spåntäckta tak. Längre tillbaka i tiden var taken på långhus och sakristia troligen spåntäckta men de kläddes 1824 med tegel och 1862 med svartmålad plåt. Tornspiran tillkom 1707 och har sannolikt kontinuerligt varit täckt med spån. Långhustaket belades 1949 med nytt spåntak efter det att plåttaket blåst sönder. På tornet låg vid denna tidpunkt felfri spåntäckning. Tornspirans spån angavs 1911 troligen härröra från 1717, det vill säga tio år efter spirans tillkomst. Om uppgiften stämmer så var spåntäckningen vid det laget 194 år gammal. En uppgift säger att tornspirans spåntäckning reparerades 1828. I samband med att kyrkans långhus återfick sitt spåntak 1949 omnämndes att torntakets spån var relativt nylagt, oklart när, men det sågs också över vid detta tillfälle. Tornets spån är raka med fasad kant med nedersta varvet av spetspån. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft.

Långhusets spån är spetsiga med fasad kant, liksom sakristians. Ovansidan är sågad liksom basen. Sakristian tillbyggdes åt norr 1981 varvid den nya delens takspån skulle få samma utseende och dimensioner som befintliga spånor. Spånen skiljer sig dock från övriga sakristians och långhusets då ovansidan är kluven, jämfört med de övriga spånens sågade yta. Spånen slutar fritt i gavelutsprånget utan vind-/vattbrädor. Samtliga spåntytor renoverades och tjärströks 1988.

Till kyrkoanläggningen hör en stiglucka med spånklätt valmat sadeltak. Arkivmaterialet säger inget om dess ålder men fotografier från 1921 respektive 1935 visar att stigluckan vid dessa båda tillfällen hade ett brädtak. Inventeringen visar att stigluckans spån har samma utseende som långhusets, spetsiga med fasad kant.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Hovsta kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

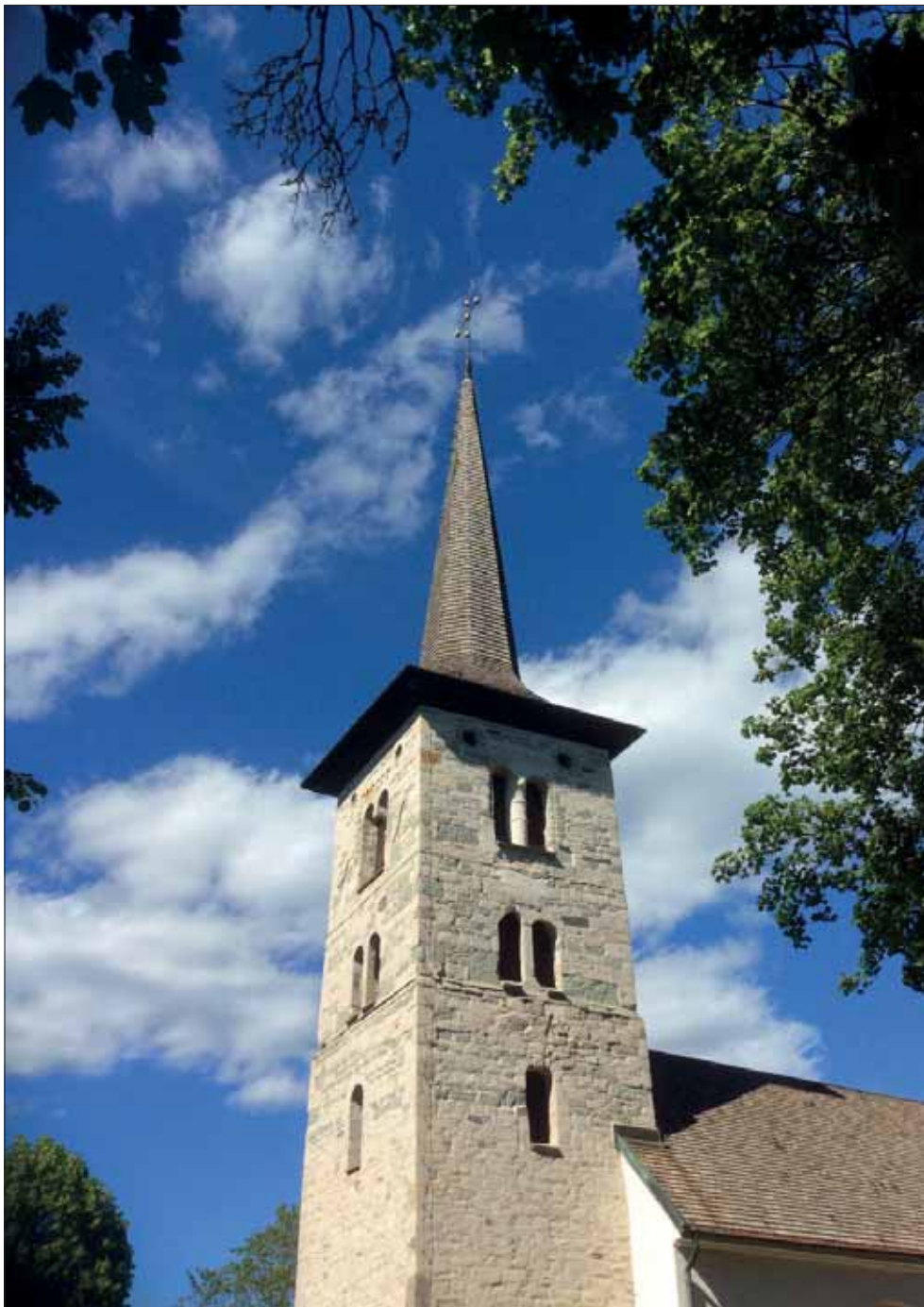
Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Hovsta kyrka. Sakristian tillbyggdes 1981 varvid den nya delens spån fick samma utseende och dimensioner som den redan befintliga delen.

Hovsta kyrka. Sakristians spåntäckning slutar fritt i gavelutsprånget.

Hovsta kyrka. Torntaket har genom tiderna sannolikt kontinuerligt varit spåntäckt.

Hovsta kyrka. Torntaket är täckt med raka spån som nedtill kantas av en rad spetsspån.

Hovsta stiglucka. Stigluckan har spetsiga spån med fasad kant, liksom långhuset.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder, Öster.**Spånens form** Spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Intill takfallens brytningar i öster är spånen ej lagda med solfjäderläggning. "Nockarna" är täckta med nockbrädor.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–*Kommentar: Viss erosion på sydsidan.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, särskild varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Varierande årsringsställning från liggande till 90°.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster, Väster.**Spånens form** Spetsiga med fasad kant.*Kommentar: Formuläret avser spåntäckningen på de båda takfallens norra halvor. De södra halvorna har samma spåntäckning som långhuset.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Trådspik.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Intressanta anslutningar** Spånen slutar fritt i gavelutsprånget utan vind-/vattbrädor.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, särskild varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Årsringställning stående 45–90°. Spånens längd är 450 mm, trelagstäckning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder, Öster, Väster.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Nedersta skiftet är spetsiga.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Spånen är ej lagda med solfjäderläggning i takfallens vinklar, inskotts-plåtar har använts.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, särskild varsamhet krävs vid spånsplikning.**Övrigt** Stående årsringsställning, 45–90°.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder, Öster, Väster.**Spånens form** Spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm):** Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Intressanta anslutningar** Spånen är ej lagda med solfjäderläggning vid takfallens vinklar,nock-arna är täckta med vattbräddor.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.**Övrigt** Varierande årsringsställning från liggande till 90°. Samma typ av spån som på långhuset.

Kräcklinge kyrka och klockstapel

Fastighet Kräcklinge 10:2

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-19

Kortfattad byggnadshistorik

Kräcklinge kyrka uppfördes i slutet av 1100-talet eller i början av 1200-talet med rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Senare under medeltiden breddades koret och en sakristia tillkom på norra sidan. Delar av denna kyrka finns bevarad i murverket i nordväst. Efter en ombyggnad 1766 har kyrkan en prägel av 1700-talet och kyrkan fick då sin nuvarande storlek. Det medeltida tornet revs, långhuset breddades åt söder och det tresidiga koret tillkom. Kyrkan har haft spåntak men detta ersattes med skiffer 1904.

Klockstapeln har dendrokronologiskt daterats till 1647–1648 och har en spånklädd överbyggnad samt spånklädda hjärtstolpar.

Spånhistorik

- 1150–1250** Kyrkan uppfördes, möjligtvis med spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1647–1648** Timret till klockstapeln fälldes. Den uppfördes troligtvis strax därpå (Kyrkokaraktärisering).
- 1904** Kyrkan fick nytt skiffertak som ersatte det tidigare spåntaket (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Klockstapelns spån beskrevs vara handkluvna, tjärade och av furu. Ålder okänd. Spånen hade måtten 48,5 cm i bredd, 9–10 cm i bredd och tjocklek på 0,1 cm upptill och 1 cm nedtill. Beträffande tillverkningsort angavs att ”Troligen torde någon snickare kunna åta sig dylik tillverkning om det vore absolut nödvändigt.” (ÖIÄ).
- 1915** Domkapitlet tillstyrker församlingens ansökan om tillstånd att få använda medel ur tornbyggnadskassan för att lägga nytt tak av handkluvna spån på kyrkans klockstapel samt stapelns reparation i övrigt (ATA: Strengnäs Tidning 1915-06-04).
- 1978–1988** Inga uppgifter i spånkategorin (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1990** Byggnadsprogram för generalentreprenad avseende spån-/tjärstrykningsarbeten med mera, bland annat Kräcklinge kyrka. Takfallen har mönsterläggning i våder där spånen varieras med rakt avskurna spån, spetsig profil samt spån med rundad kant. Endast kluvna spån bör användas med profiler lika befintliga på respektive objekt (ATA: Läns museets utlåtande).
- 1999** Renovering av klockstapeln på grund av rötskador i timmerkonstruktionen. Hjärtstolparna var spånklädda, stödbenen klädda med täckbräder liksom syllens översida medan syllens sidor var klädda med panel. ”Man kunde här tydligt iakttä att en del panelbräder var breda och av hög ålder medan andra var utbytta i relativt sen tid. På en del av spånen lyste det fram röd färg, i synnerhet högre upp i stapeln. Även på panelen syntes här och var spår efter röd färg.” Senare har stapeln strukits med vanlig mörkare tjära. Det gick inte att konstatera när spånen tillkommit på hjärtstolparna.

Det fanns många olika varianter, varav en del uppenbarligen var av yngre datum. Det fanns inget system i hur de olika typerna var anbringade. Vissa spån saknades eller var rötskadade, max 5%. Nya spån högs för hand och vissa spånor flyttades om. Spånen fick också kompletteras på grund av nu borttagna sekundära förstärkningsstråvor. Allt trä dränktes in med tjära – furutjära A, dalbränd stubbvedstjära från Claessons trätjära (ATA: Antikvarisk rapport).

2000 Utvändig renovering samt omläggning av skiffertaket. När takpappen togs bort kunde man se att fläckvis fanns det under pappen små partier med näver, vilka var spikade med smidd spik. Man såg också att undertaket hade en ton av röd färg. Antagligen kan det ha varit spår av rödtjära. Förmodligen har taket tidigare varit spåntäckt. Visar de små näverresterna att man haft näver under det tidigare spåntaket, eller att man kanske lagat med näver vid otätheter? (ATA: Antikvarisk rapport).

2005–2006 Omläggning av spån samt tjärning av hela klockstapeln. Nya kluvna spån av furu som var doppade i tjära användes. En del spån hade ramlat ned från flera av takfallen men även från spiran. Många spån var i dåligt skick, andra bättre. Nu byttes alla spån ut. Det visade sig att det funnits skador i underlaget tidigare och spånläggarna iakttog att vissa panelbräder var utbytta. Utanpå stocken på spiran var det spikat panelbräder i vilka spånen var spikade. På den allra översta halvmeteren av spiran fanns det däremot inte någon panel utan där var spånen spikade direkt i spiran. Panelbräderna och spiran bedömdes troligen vara samtida eftersom det inte fanns gamla spikhål i bräderna. På den oklädda delen av spiran fanns många spikhål och rester av kvarvarande äldre spikar, vilket visar att spånen bytts ut här. Spånläggning utförd av Hälsinge Takspån AB, Kilafors (ATA: Antikvarisk rapport; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kräcklinge kyrka har haft spåntak men detta ersattes med skiffer 1904. Vid omläggning av skiffertaket 2000 kunde man under takpappen se fläckvisa små partier av näver spikad med smidd spik. Undertaket hade en ton av röd färg, vilket troligen var spår av rödtjära. Möjligtvis blottades rester av det tidigare spåntakets undertak. Klockstapeln bevarar fortfarande sin spåntäckning.

Klockstapelns timmer är daterat till 1647–1648 och stapeln uppfördes troligtvis strax därpå. År 1911 beskrevs klockstapelns spån vara handkluvna, tjärade och av furu och av okänd ålder. Fyra år senare, 1915, gavs tillstånd att lägga nytt tak av handkluvna spån på klockstapeln. År 1990 upprättades ett byggnadsprogram för spån- och tjärstrykningsarbeten, oklart om det genomfördes. I samband med en renovering 1999 till följd av rötskador i timmerkonstruktionen konstaterades att det inte gick att säga när spånen tillkommit på hjärtstolparna. Spånen förekom i många olika varianter, varav en del var av yngre datum. Det fanns inget system i hur de olika typerna var anbringade. På en del av spånen skyntade det fram röd färg, i synnerhet högre upp i stapeln. Senare har klockstapeln strukits med vanlig mörkare tjära. Rötskadade spånor ersattes med nya spån som högs för hand och vissa spånor flyttades om. Spånen fick också kompletteras på grund av nu borttagna sekundära förstärkningsstråvor. Allt trä dränktes därefter in med dalbränd stubbvedstjära.

Fasaderna har mönsterläggning i våder där spånen varieras med rundad form, näbbform, spetsig profil samt rakt avskurna spån. Takfallens spån är raka med fasad kant med en rad av spetspån längst ner. Mötena mellan takfallen är svängda med solfjäderläggning. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft och 2000-tal. Ytbehandlingen är tjära men vid inventeringstillfället var den till stora delar borta. Spiran har rundade spån med fasad kant med en rad spetspån på mitten. Även här är ytan i det närmaste tjärren vid inventeringstillfället. Hjärtstockarnas spån är näbbformade med fasad kant men raka spån med fasad kant förekommer också. Infästningen är synlig med smidd spik/klippspik. Spånen är överlag mycket gamla och täcks av tjära i mycket tjocka skikt samt uppvisar mindre spår av rödtjära. Vissa delar av spånen tycks vara utbytta eller ommonterade och återanvända.

Spånen har på baksidan en rits för näbbens start. Spånen är av mycket hög ålder, som uppskattas till 1600-, 1700- och 1800-tal.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

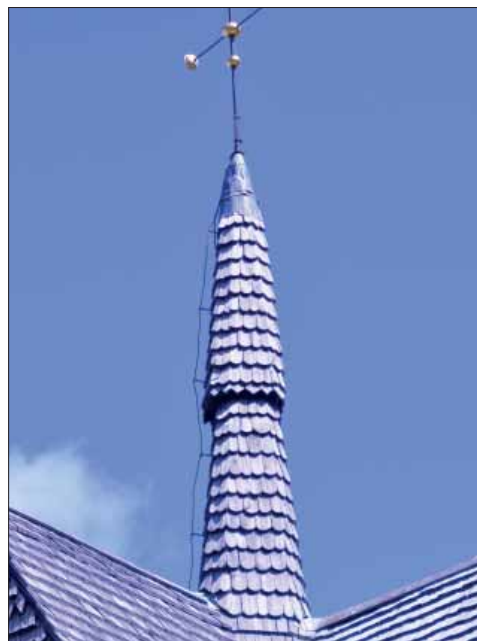
Kyrkokaraktärisering Kräcklinge kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Kräcklinge klockstapel. Takspånen har raka spån med en rad spetspån som avslutning nedtill. Huvens fasader har mönsterlagda spåntäckningar i våder med spån som är rundade, näbbformade, spetsiga och raka.

Kräcklinge klockstapel. Spiran har rundade spån.

Kräcklinge klockstapel. Hjärtstockarnas spån har synlig infästning och mycket tjocka tjärskikt (t.v.). Ett löst näbbspån med rits på baksidan för näbb, hål för infästning och spår av tjocka tjärager (t.h.).

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Samtliga åtta takfall.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Dock inga synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Intressanta anslutningar** Mötena mellan de olika takfallen är svängda med solfjäderläggning.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Till stora delar borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Ja.*Kommentar: Rad 1 spets, rad 2 raka, rad 3 näbb, rad 4–9 runda. Mönstret upprepas symmetriskt.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.**Övrigt** Tak: Trelagstäckning.**Inventeringsformulär Klockstapel – spira**

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester dock.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Förekommer en hel del raka spån med fasad kant som också ser mycket gamla ut. Ganska många spån har också blivit bytta i senare tid.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjocka skikt, vissa mindre spår av rödtjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Kommentar: Det förekommer rader/partier med raka spån men utan symmetri.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal, 1800-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen är mycket gamla.

Övrigt Vissa delar av spånen tycks vara utbytta eller ommonterade/återanvända. Spånen har rits för näbbens start, på baksidan.

Kvistbro kyrka, klockstapel och gravkapell

Fastighet Kvistbro prästgård 2:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-07

Kortfattad byggnadshistorik

Kvistbro kyrka är en spånklädd timmerkyrka som uppfördes 1662 och samtidigt byggdes klockstapeln. Kyrkan utgörs av ett rektangulärt långhus med avskurna hörn, smalare kvadratisk kor åt öster, vapenhus i väster och söder samt en medeltida sakristia av sten på norra sidan. I slutet av 1800-talet togs nya fönster upp i koret. Vid en renovering 1954–1955 sattes två fönster igen i korets östvägg och det tidigare mittfönstret togs i stället upp. Såväl kyrkans valmade tak som fasader är spånklädda, takspånet tjärat och fasadspånet rödmålat i falurött.

Klockstapeln har samma byggnadsår som kyrkan, 1662. Klockstapeln har spånklädd huv och tre smala spånklädda spiror.

Ett spånklätt gravkapell uppfördes 1927, placerat på den utvidgade kyrkogården på andra sidan landsvägen.

Spånhistorik

- 1662** Kyrkan uppfördes. Sakristian var kvar från medeltiden. Kyrkan var spånklädd vid uppförandet (Kyrkokaraktärisering).
- 1896** De spånklädda fasaderna ströks med ljus oljefärg (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Kyrktaket beskrevs vara spåntäckt. Spånen uppges härröra från olika tider, den senaste hälften, den södra, uppskattades vara minst trettio år gammal (vilket betyder från cirka 1880–1881). Spånen beskrevs vara tjärade, handkluvna och av furu, senare sågade. Måtten var 45 cm i längd, 10 cm i bredd och tjocklek på 1,8 cm nedtill. Kyrkans fasader var spånbeklädda med handkluvna furuspån av samma dimensioner som takets. Fasadspånen var oljemålade i grå kulör och vart tredje skift hade rundade hörn. Allt spån tillverkades vid Hasselfors träförädlingsfabrik. Klockstapelns tak var spånklätt med tjärade, handkluvna spån med samma mått som kyrktakets. Klockstapelns pelare var också spånklädda enligt samma mått som kyrkans. Klockstapelns spån angavs vara av okänd ålder (ÖIÄ).
- 1937** Renovering av klockstapel och vissa förändringsarbeten i samband med reparation. Församlingen önskade utföra vissa åtgärder i syfte att så långt det var möjligt återskapa klockstapelns ursprungliga utseende. Åtgärderna omfattade borttagande av den befintliga trappan och återställande av den ursprungliga trappanordningen, samt avlägsnande av sekundär panelklädsel på stapelns bärande och försträvande delar (ATA: Riksantikvariens utlåtande, Kungl. Byggnadsstyrelsens tillstånd till renovering av klockstapeln; Kyrkokaraktärisering).
- 1954–1955** Utvändigt fick kyrkan en ny, röd spånbeklädnad. Spånen på norra sidan bedömdes vara ursprungliga, på övriga sidor av mer 1800-talskaraktär med två skift med rätt avskurna spån och det tredje med halvcirkelformad avslutning.

Kyrkans fasader har varit rödfärgade och ovanpå det i senare tid strukna med trätjära. De beskrevs 1952 vara oljemålade i en pansargrå färg. Samtligt spån, på långhus, kor och båda vapenhusen bedömdes vara i ganska gott skick. Samtliga yttertak äro belagda med rakt avslutade furuspån med nedersta raden taggig och mednockbräder, allt struket med trätjära och i ganska gott skick. Beskrivning över restaureringsarbetet: "Fasaderna befrias från nuvarande spånbeklädnad och stommen riktas. Fasaderna kläddas sedan med tjärpapp, 3 cm träfiberplatta, reglar, 3/4 stående tjärad panel och ny spån, lika nuvarande äldsta spånen, i preparerad furu och rödfärgas. Alla äldre spån som kan användas bevaras och ingår i den nya fasadbeklädnaden. Yttertakens spån ersätts med nya, där så erfordras, varefter alla takytor stryks med trätjära. Erforderliga beslag utförs i galvad järnplåt som oljemålats." (ATA: Restaureringsförslag 1952, beskrivning av arkitekt i Kungl. Byggnadsstyrelsen K. Martin Westerberg; Kyrkokaraktärisering).

1961 Tillstånd beviljades för omläggning av kyrkans spåntak. Bakgrund: "Befintligt spåntak som var anbringat för cirka 40–50 år sedan, är starkt angripet av röta och har vid flera tillfällen blivit ilagat och delvis ersatt. Spånen är av dålig beskaffenhet och behäftad med kvistar och vresigheter i större utsträckning, vilket har gjort att vatten sugits in i spånen och har denna därvid delvis svällt och delvis förintats. Befintligt spån borttages och bortforslas, underlaget av trä utbytes och kompletteras i erforderlig utsträckning. Omtäckningen sker med furuspån, som tryckimpregnerats med prima Kreosotolja. Spånen ska vara av vinterfällt virke, rättvuxet och fritt från röta, blånad och dylika felaktigheter. Spånen skall vara uttagen så att årsringarna är så parallella med spånens längdriktning och så vinkelräta mot spånens flatsida som möjligt. Spånen skall vara fullkantiga och del av spånen som efter täckningen blir synlig skall vara fri från genomgående kvistar och vres. Nedre spånraden vid takfot skall i likhet med den befintliga vara triangelformig." Kungl. Byggnadsstyrelsens kommentarer: "Spåntjockleken bör i nedre änden vara 2,5 cm och spånens längd bör vara 45 cm. Några spåntyper från den nedtagna takbeklädnaden bör tillvaratags och förvaras på lämpligt sätt." (ATA: Beskrivning över omtäckning av kyrktaket med spån, Werner Eliasson Ingenjorsbyrå AB, Örebro; ATA: Tillstånd av Kungl. Byggnadsstyrelsen; Kyrkokaraktärisering).

1978–1988 Takytans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning anges till 1972. Takmaterialet 1911 var spån. Klockstapeln beskrevs vara spåntäckt (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kvistbro kyrka uppfördes 1662 och spånkläddes vid uppförandet. Såväl kyrkans valmade tak som fasader är spånklädda, takspånet tjärat och fasadspånet rödmålade i falurött. Kyrktakets spån uppgavs 1911 härröra från olika tider, den senaste hälften, den södra, uppskattades då vara minst trettio år gammal vilket betyder minst från 1880-talets början. Fasadspånen var, sedan 1896, oljemålade i grå kulör och vart tredje skift hade rundade spån. Enligt foton från 1910-, 30- och 50-talen var kyrkans fasader målade i ljus kulör. Fasadspånen beskrevs 1952 vara oljemålade i en pansargrå färg. Kyrkans fasader fick 1954–1955 ny röd spånbeklädnad. Spånen på norra sidan bedömdes då vara ursprungliga, på övriga sidor av mer 1800-talskaraktär med två skift rakt avskurna spån och det tredje med halvcirkelformad avslutning. Fasaderna fick nu nya spån, lika de då befintliga äldsta spånen, i preparerad furu. Alla äldre spån som kunde användas skulle bevaras och ingå i den nya fasadbeklädnaden. Fasadspånen är näbbformade med fasad kant. På korets norra fasad finns några originalspån bevarade (cirka sju stycken), täckta med ett tjockt skikt av svart tjära. De är de sista bevarade originalspånen och mycket värdefulla.

Tillstånd beviljades 1961 för omläggning av kyrkans spåntak. Det då befintliga spåntaket angavs vara anbringat cirka 40–50 år tidigare, vilket betyder någon gång på 1910–20-talet. Spåntaket var nu starkt angripet av röta och hade vid flera tillfällen blivit ilagat

och delvis ersatt. Omtäckningen skedde med furuspån som tryckimpregnerats med kreosotolja, vilket stämmer med iakttagelser från inventeringen. Takspånen är raka med fasad kant. De är inte lagda med solfjäderläggning över takfallens brytningar och flera spån har därför gått sönder. Kortakets anslutning till långhusets tak är uppsvängd. Sakristians västra takfall består av spån av annat träslag, möjligen gran, och är endast 20 mm tjocka. Sakristians tak är uppsvängt mot korets.

Klockstapeln uppfördes samma år som kyrkan, 1662. Spånen angavs 1911 vara av okänd ålder. Klockstapeln kröns av tre spiror klädda med näbbformade spån. Huvens spån är raka med fasad kant, undre raden utgörs av spetspån. Hjärtstockarna är klädda med näbbformade spån med fasad kant som är täckta av ett mycket tjockt skikt av tjära, möjligen kan de ha varit rödtjärade någon gång. Infästning med smidd spik/klippspik. Spånen är mycket gamla och härrör troligen från klockstapelns tillkomsttid. Vid kommande renoveringsarbeten bör eventuella ersättningsspån utformas lika befintligt med stor omsorg.

På kyrkogården finns ett gravkapell från 1927 med spåntäckta väggar och tak, där spånen är utformade lika långhusets.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Kvistbro kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ) Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Kvistbro kyrka. Detalj av det uppsvängda taket mellan kor och långhus.

Kvistbro kyrka. På korets norra fasad finns några få av kyrkans originalspån bevarade, täckta med ett tjockt skikt av svart tjära.

Kvistbro kyrka. Korets södra takfall. Notera uppsvängningen mot långhuset.

Kvistbro kyrka. Sakristians västra takfall. Uppsvängningen mot långhuset skymtar till höger i bild.

Kvistbro kyrka. Västra takfallet på sakristian har tunnare spån av ett annat träslag än furu, möjligen gran.

Kvistbro kyrka. Långhusets fasad sedd från söder. Även knutbrädorna är spåninklädda.

Kvistbro klockstapel. Klockstapelns södra takfall (t.v.). Klockstapelns kröns av tre smala spiror, upptill klädda med näbbspån och nedtill med tre rader raka spån (t.h.).

Kvistbro gravkapell. Gravkapellet från 1927 har spåntäckta tak och fasader utformade lika långhusets.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Hyvlade, Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Kreosot.

Kommentar: Spånen är i sin helhet behandlade med kreosot, därefter tjärade på plats.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 50, Högsta bredd 65

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Spånen är ej lagda med solfjäderläggning över takfallens brytningar, många spån har därför gått sönder och blottlägger tydligt de underliggande inskottsplåtarna.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Spånen är ganska eroderade på södersidan. Enligt vaktmästare på plats finns en regelbunden besökare som berättat att han var med vid spånömläggningen på 1950-talet, spånen tillverkades vid den lokala snickerifabriken. Spåntaken skall enligt uppgift ej vara omlagda.

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Spånen är identiska, industriellt tillverkade.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Rödfärg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Genomsnittligt/vanlig bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Två saker som gör dem intressanta: Enligt uppgift är spån från 1950-talet, vilket i så fall gör dem relativt gamla. Spånen är smala och det ger ett karaktéristiskt utseende. Medeltida träbyggnadsdelar finns i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs.

Övrigt Stående årsringar 45–90° för taket. Enligt uppgift finns lager med reservspån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – kor

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Kreosot.

Kommentar: Se formulär för långhus.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägst bredd 50, Högst bredd 75

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Anslutningen mot långhusets tak är uppsvängd.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Kommentar: Se långhus.

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Se långhus.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Rödfärg.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 160

Genomsnittligt/vanlig bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1950–2000.

Kommentar: Samma som långhus.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... På korets norra vägg finns några få originalspån bevarade. De har ett tjockt skikt med svart tjära men under skymtar röd färg. Näbbspån med synlig spikning. Cirka sju stycken. De är de sista bevarade originalspånen och är mycket viktiga för kyrkan.

Övrigt Se formulär för långhus. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.

Kommentar: Första raden är spetsspån.

Träslag Annat, ser ut att vara gran.

Ytbearbetning

Ovansida: Hyvlade, Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: Går ej att avgöra sågad/hyvlad. Undersidan är sågad. Takspånen på västra takfallet är ovanliga. De tycks vara av gran, endast cirka 20 mm tjocka.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 110

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Anslutningen mot kortaket är uppsvängd.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Övrigt Avser västra takfallet. Östra takfallet har lika utförande som långhuset. Årsringsställningen varierar från liggande till stående, mörkfångare förekommer. Mycket kvist i bleket, både genomgående och hornkvist. Taket är i dåligt skick.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 130

Lägsta bredd 50, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Se formulär för långhus, likadana spån.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Takspån: Årsringsställning från liggande till stående. Viss förekomst av kvist i bleket.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – förstuga**

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 110

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Spånens form Se formulär för långhus, likadana spån.**Övrigt** Stående årsringsställning från 45–90° (takets).

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr, Söder.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ingen synlig tjära dock.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Spånens form Se andra formuläret för tornhuven.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Öster, Väster. Tornhuvens vertikala sidor i öst och väst (tak), tornhuvens vertikala sidor i öst och väst (tak).**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Spånen är så pass eroderade att ytbearbetning ej går att se.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Mycket tjockt med tjära men till stora delar borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1800-tal, 1900–1950.**Inventeringsformulär Klockstapel – spira**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Tornhuvens tre spiror.**Spånens form** Näbbformade med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: De tre nedre raderna är raka spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Huggen baksida.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt skikt. Kan ha varit rödtjärade någon gång.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 220

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Kommentar: Troligtvis originalspån från klockstapeln uppförande.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen är mycket gamla, troligen ursprungliga. Det finns ett mycket tjockt skikt tjära som på vissa partier fallit bort, dessa partier måste underhållas med en tjära av liknande kvalitet (kraftigt filmbildande). Vissa spån saknas eller behöver bytas, ersättningsspån bör utformas lika befintligt med stor omsorg, för att bibehålla karaktär och kvalitet. Stående årsringar. Spånens längd cirka 500–600 mm, cirka 2,5-lagstäckning.

Inventeringsformulär Gravkapell

SPÅN/TAK

Spånens form Västra, norra och östra takfallen: Se formulär för långhusets tak, likadana spån.

För södra takfallet se formulär för sakristians östra tak, likadana spån.

SPÅN/FASAD

Spånens form Se formulär för långhuset, likadana spån.

Lerbäcks kyrka och minneslund

Fastighet Lerbäck 3:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-09

Kortfattad byggnadshistorik

Lerbäcks tidigare kyrka eldhärjades 1782 och efteråt återstod murarna och sakristian. Kyrkan återuppfördes 1783–1786 på kvarstående murar och förlängdes åt öster med ett halvrunt något smalare kor. I väster tillkom ett torn med klockformad tornhuv med lanternin. Kyrkans alla tak har spåntäckning.

I minneslundan finns ett murverk med livets träd utfört i järnsmide, täckt av ett spåntäckt sadeltak. En skylt upplyser om att taket lades 1995.

Spånhistorik

- 1783–1786** Kyrkan uppfördes på de kvarstående murarna efter den äldre, nedbrunna kyrkan. Kyrkan fick spåntak (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Takspånen beskrevs vara handkluvna, tjärade furuspån (kärnfuru), pålagda omkring 1782. Spånens mått var 42 cm i längd, 8 cm i bredd och en tjocklek av 2 cm nedtill och 0 cm upptill. Det angavs att möjlighet fanns att tillverka spån lokalt, då det fanns tillgång till kärnfuruvirke på kyrkoherdeboställets skogsmark. Enligt en notering om eldsvåda så "hemsöktes kyrkan av vådeld" den 30 april 1782 (ÖIÄ).
- 1926** Utvändig reparation av kyrkan på grund av att vatten läckt in genom yttertaket invid sakristian. Spån till takets omläggning ska byggnadskommittén själva anskaffa av "prima kärnträ" i samma format som den förut befintliga som lätt kan erhållas i inom församlingen belägna skogar. Arbetsbeskrivning: "Yttertaken lagas eller omtäckas i erforderlig utsträckning med kluven spån av samma beskaffenhet som förut använts. Taket skall dessutom tjärstrykas med tjära som tillhandahålles på platsen av beställaren." (ATA: Församlingens skrivelse till Kungl. Byggnadsstyrelsen 1926-06-09; ATA: Kungl. Byggnadsstyrelsens tillstånd till reparation av kyrkan 1926-06-18).
- 1944** Utvändiga underhålls- och reparationsarbeten. "Spåntaket lagas med spån som kostnadsfritt tillhandahålls av församlingen. Lagningen är beräknad att ej överstiga 5 kvm. För överskjutande kvm-antal ersätter församlingen entreprenören med 6 kr per kvm. Spån som används till lagning ska väl impregneras med tjära som färgsätts så att nya spånen erhåller samma färg som den gamla i görligaste mån. Till impregneringen av allt trä och tjärstrykning användes ren trätjära av bästa kvalitet. Arbetet ska utföras av inom detta fack vana arbetare." (ATA: Beskrivning å utvändig reparation av Lerbäcks kyrka, förslag av byggmästare Ernst Holm, Askersund; ATA: Kungl. Byggnadsstyrelsens godkännande 1944-05-31).
- 1988** Omläggning av spåntak på tornet. Utvändig renovering omfattande omtäckning av de spåntäckta ytorna på tornets kupol och lanternin. Samfälligheten önskade lägga plåt på torn och kyrktak men Riksantikvarieämbetet motsatte sig detta och menade att det befintliga spåntaket skulle ersättas av ett likadant. Spånen skulle huggas ut ur rättvuxen furu som är 120–150 år gammal (ATA: Yttre restaurering, byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla; ATA: Örebro-Kuriren 1988-04-21; Kyrkokaraktärisering).

- 1978–1988** Takytans kondition anges som varken god eller dålig. Senaste takomläggning på torntaket var 1987–1988. Takmaterialet 1911 var spån (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2002** Spåntaket lades om på långhus, korabsid och sakristia. Arbetet med omläggning av spåntaket omfattade i korthet rivning av befintligt spåntak på långhus och korabsid, begränsade lagningar av undertaket, luftning av takfoten samt läggning av nytt, spjälkat spån, som i förväg var behandlat med tjära. Torntaket berördes inte, eftersom det lades om 1988. Arbetet utfördes av Kyrktak Bygg & Konsult AB (ATA: Antikvarisk rapport; Kyrkokaraktärisering).
- 2003** Tjärstrykning av tak (Borg, Anneli. Örebro läns museum. Rapport 2015:06.).
- 2008–2009** Tjärstrykning av tak (Borg 2015).
- 2015** Tjärstrykning av tak och tornhuv samt målning av lanternin. Långhusets södra takfall, korabsidens tak och tornets tak har strukits med tjära. Trasiga och dåliga spån avlägsnades och kompletterades med nya. Innan arbetet påbörjades bedömdes att mindre än femtio av takets spån var i dåligt skick och behövde bytas mot nya. Spånen var dessvärre i sämre skick än man räknat med och på långhusets södra takfall behövde cirka hundra spån bytas mot nya. På tornet byttes cirka tio spån. Man kompletterade med fördoppade furuspån från Vanhat Talot Oy. Hela takytan borstades för att avlägsna beläggningar innan taket tjärades. Taken har tjärades med dalbränd trätjära från Claessons trätjära, Göteborg. Arbetet utfördes under sensommar och höst av Kyrktak Bygg & Konsult AB (Borg 2015).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Kyrkan uppfördes 1783–1786 på de kvarstående murarna efter en äldre, nedbrunnen kyrka, och samtliga tak fick spåntäckning. Takspånen beskrevs 1911 vara handkluvna, tjärade furuspån och pålagda omkring 1782, det vill säga fram till dess inte utbytta. Att döma av denna uppgift och om vi utgår från att kyrkan stod klar 1786 med spåntaket nylagt så var spåntäckningen 1911 cirka 125 år gammal. Arkivhandlingar visar att spåntaket reparerades 1926 till följd av en vattenläcka genom yttertakets invändiga sakristia. Därefter reparerades det återigen 1944 och det uppskattades då att inte mer än ungefär fem kvadratmeter omfattades av lagningen. Torntakets spån lades om 1988 på såväl kupol som lanternin. Inför takomläggningen hade Riksantikvarieämbetet avslagit en ansökan om att få byta ut spåntäckningen mot plåt.

Taken på långhuset, korabsiden och sakristian fick nytt spån 2002. Det gamla taket revs och ersattes av nytt spjälkat spån som var förbehandlat med tjära. I samband med att långhusets södra takfall, korabsidens tak och tornets tak tjärströks 2015, avlägsnades trasiga och dåliga spån och kompletterades med nya. Cirka hundra spån på långhusets södra takfall och cirka tio stycken på tornet byttes ut. Spånen är raka med fasad kant, kliven ovensida justerad med yxa och sågad bas. Vid inventeringstillfället fanns ytterst få synliga rester av tjära, i princip endast på tornets norra sida. Spånen på sakristia och kor uppvisade vissa rötskador.

I minneslunden finns ett murverk med livets träd utfört i järnsmide, täckt av ett spåntäckt sadeltak. En skylt upplyser om att taket lades 1995. Spånen är näbbformade med rak kant. Ytbehandlingen uppfattades vid inventeringstillfället troligen inte vara tjära.

Referenser

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- Borg, Anneli 2015. *Lerbäcks kyrka. Tjärstrykning av tak och tornhuv samt målning av lanternin på Lerbäcks kyrka 2015*. Örebro läns museum. Rapport 2015:06.
- Kyrkokaraktärisering Lerbäcks kyrka.
- RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.
- Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Lerbäcks kyrka. Korabsidens spåntak sett från norr.

Lerbäcks kyrka. Sakristians spåntak sett från öster.

Lerbäcks kyrka. Såväl tornhuv som lanternhuv är spånklädda.

Lerbäcks minneslund. Livets träd i minneslunden har ett spåntäckt sadeltak.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Kyrkobyggnadens samtliga takfall, långhus, kor, sakristia och torn.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: Den klyvda ytan har i vissa fall justerats med yxa.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester, i princip bara på tornets norrsida.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.*Kommentar: Första raden är raka spån med fasad kant.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.**Övrigt** Spånen på sakristia och kor har vissa rötskador.**Inventeringsformulär Murverk – Livets träd i minneslunden**

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära, Annat, kan inte bedöma vad det är. Finns en tjärdoft runt byggnaden men ytbehandlingen ser ej ut som tjära, luktar heller ej tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 100

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.*Kommentar: Enligt skyltning på objektet är taket lagt 1995.***Övrigt** Årsringar från liggande till stående.

Mariedamms kapell och klockstapel

Fastighet Södra Björnfall 4:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-09

Kortfattad byggnadshistorik

Mariedamms kapell utgörs av en före detta skolbyggnad som flyttats till platsen och 1930 byggts om till kapell. Kapellbyggnaden utgörs av ett rektangulärt långhus med utbyggd sakristia i öster. Utvändigt är fasaderna klädda med vitmålad träpanel. Sadeltaget har plåttäckning.

Klockstapeln uppfördes 1932 och har spåntak.

Spånhistorik

1930 En före detta skolbyggnad flyttades till platsen och byggdes om till kapell (Kyrkokaraktärisering).

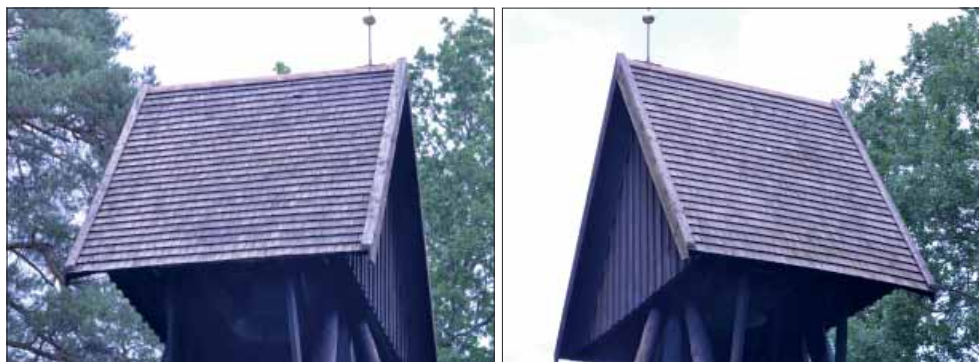
1932 Den öppna klockstapeln uppfördes och fick spåntak (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln uppfördes 1932 och med spåntäckt huv. Spånets historik är oklar. Spånens form är raka med rak kant. Ovansida och bas är sågad. Årsringarna går från stående till liggande. Bleket uppvisar viss förekomst av kvist. Vid inventeringstillfället fanns inga synliga rester av tjära.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Mariedamms kapell.

Mariedamms klockstapel. Klockstapeln uppfördes 1932 med spåntäckt huv. Huvens tak har raka spån som i sin helhet är sågade.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900-tal.**Övrigt** Årsringar från stående till liggande. Viss förekomst av kvist i bleket.

Mosjö kyrka

Fastighet Mosjö kyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-20

Kortfattad byggnadshistorik

Mosjö kyrka är uppförd under tidig medeltid. Kyrkans äldsta del är den östra delen av långhuset med ett lägre och smalare kor. En dendrokronologisk datering på år 1214 finns. Långhuset och tornet är något yngre. Sakristian tillkom norr om koret under 1500-talets andra hälft och vid detta tillfälle välvdes troligen koret och korabsiden revs. Kyrkans samtliga fönster förstörades i början av 1800-talet. Fasadputsen knackades bort 1931 och murverket har därefter lämnats synligt. Långhusets och sakristians spåntak byttes ut mot svartmålad järnplåt 1893. Tornet bevarar fortfarande sin spåntäckning.

Spånhistorik

- 1796** ”Till tornets och kyrkotakets öfversyn strykning och omlagning nästa sommar, beslöts at upköpa 6 [oläsligt] tjära samt 1500 takspån.” (ATA: Avskrift ur församlingens handlingar 1796-10-09).
- 1805** ”Om kyrktornets jämte takets anstrykning med tjära beslöts at detta arbete borde i år företagas.” (ATA: Avskrift ur församlingens handlingar 1805-06-02).
- 1813** ”Förestälde pastor angelägenheten af kyrko och torntakets tjärning nästa sommar, äfvensom nya fönster insättande på södra sidan av kyrkan och i koret.” (ATA: Avskrift ur församlingens handlingar 1813-10-30).
- 1830** Inventering den 13 september 1830. Mosjö kyrka är uppförd av sandsten under spåntak med något spetsigt torn (ATA: 1830 års inventering).
- 1893** Kyrkans och sakristians spåntak byttes ut och täcktes med svartmålad järnplåt (Kyrkokaraktärisering).
- 1911** Torntaket anges vara spåntäckt, förutom spetsar och hörn som är plåtbeslagna. Spånen är av handkluven furu och tjärade. Måtten var 38 cm i längd, 9,5 cm i bredd och tjockleken 2,1 cm nedtill och 0,2 cm upptill. Formen var rundad. Det fanns vid tiden ingen möjlighet att tillverka spån inom orten (ÖIÄ).
- 1929** ”Tornet har pyramidal huv, vars taktäckningsämne är handkluven tjock furuspån av mogen och kvistfri beskaffenhet. Sådan spån har för övrigt hela kyrkan en gång varit betäckt med men detta utbyttes 1894 mot järnplåt.” (ATA: Örebro-Kuriren 1929-03-19).
- 1931** Nytt spåntak och tjärstrykning. På två av tornets sidor planerades den gamla spånen utbytas mot ny av samma utseende. När arbetena var klara hade tornspiran omtäckts på tre sidor med kopparplåt i hörnen och på toppen. En fördyrande omständighet var att underlaget i takkonstruktionen behövt förstärkas och förbättras. Spånen tjärströks två gånger och kunde inte fastspikas i det gamla underlaget (ett gammalt yttertak av handbilade bräder). Ur tjänstememorial av Ragnar Hjorth: ”Det var därvid intressant att konstatera, att denna spån, som pålades 1747 (enl. anteckning i församl. arkiv) är lagd på det gamla vattentaket, som består av liggande 40 à 50 cm breda 3 cm tjocka bilade bräder som med snedskurna kanter skjuter över varandra (alltså ligger i en yta). Dylika bräder skulle enligt löfte av byggmästaren tillvaratagas och förvaras i kyrkan.” (ATA: Tjänstememorial beträffande Mosjö kyrka ställt till Kungl. Byggnadsstyrelsen 1931-09-16; ATA: Örebro-kuriren 1931-11-12).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Mosjö kyrka härrör i sina äldsta delar från tidig medeltid. Det pyramidformade torn-taket bevarar fortfarande sin spåntäckning medan långhusets och sakristians spåntak byttes ut mot svartmålad järnplåt 1893. I arkivhandlingarna finns flera noteringar om spåntakets underhåll från sent 1700- och tidigt 1800-tal. Tornets spåntak omtäcktes på tre sidor 1931. Inför takomläggningen noterades att det då befintliga spånet ska ha lagts 1747 på det gamla yttertaket, enligt en notering i församlingens arkiv.

De östra, västra och södra takfallen har rundad spån med fasad kant och kantas nedtill av spetsspån. Tjärresterna är ytterst få. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft. I arkivhandlingarna finns ingen senare dokumenterad spånomläggning än den från 1931. Norra takfallet har rundade spån med fasad kant och mönsterläggning i de fyra nedersta skiften – spetsspån på första raden, raka på andra, runda på tredje, raka på fjärde och runda från femte raden och uppåt. Vid inventeringstillfället noteras att denna sida har större variation i bredd och mer böljande spånradar än övriga takfall. Här finns också tjocka tjärskikt som till stora delar är borta. Att döma av informationen i arkivhandlingarna var det den östra, västra och södra sidan som fick ny spåntäckning 1931. Den norra sidan bevarar således en äldre spåntäckning. Åldern uppskattades vid inventeringstillfället till 1800-talets senare hälft eller 1900-talets första hälft. Ingen yngre spåntäckning än den från 1747, om uppskattningen från 1931 stämmer, finns dokumenterad i arkivhandlingarna.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Mosjö kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

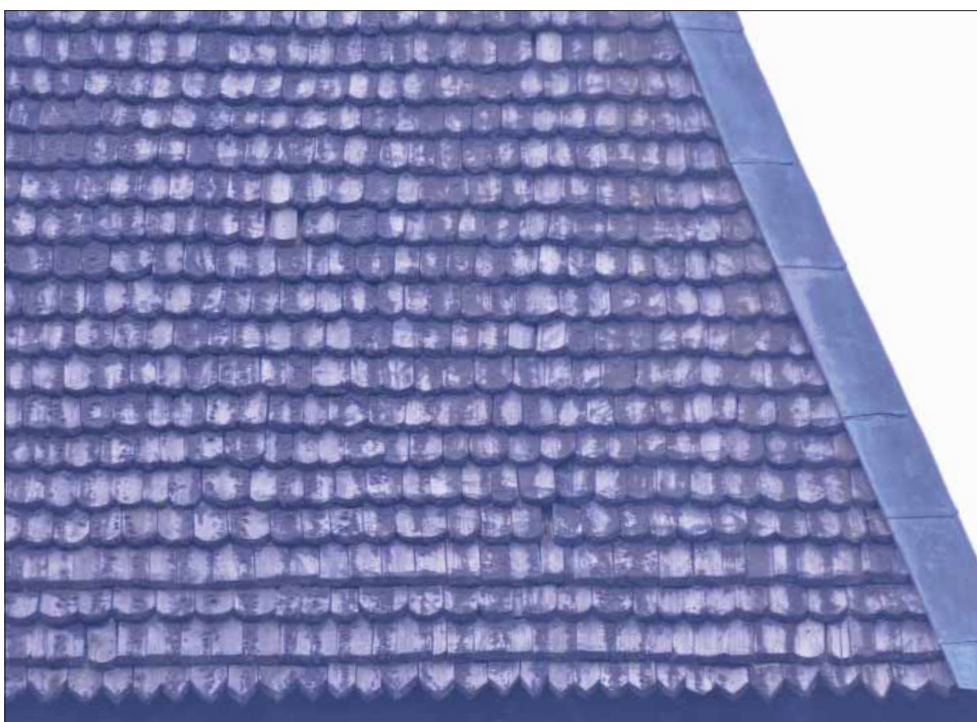
Mosjö kyrka. De östra, västra och södra takfallen har rundat spån och kantas nedtill av spetsspån.

Mosjö kyrka. Torn-taket västra takfall. Tillsammans med östra och södra takfallet saknas den mönsterläggning som återfinns på norra sidan. Möjligen rör det sig om en äldre mönsterläggning som gått förlorad.

Mosjö kyrka. Norra takfallet bevarar en äldre spåntäckning av okänt datum.

Mosjö kyrka. Norra takfallet. Nedtill är spånen mönsterlagda och spår av tjocka tjärskikt återfinns på denna sida.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Söder, Öster, Väster.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få tjärrester synliga.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spets-spån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns-pikning.

Övrigt Spånen har endast liten variation i bredd. De ser industriellt tillverkade ut med sågad eller hyvlad yta, till viss del liggande årsringar. Dessa takfall är nyare än norra takfallet.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr.

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjocka tjärskikt till stora delar borta.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Rad 1 spets, rad 2 raka, rad 3 runda, rad 4 raka, rad 5 och uppåt är runda. Denna sida är äldre än övriga, är mönsterläggningen en äldre tradition som gått förlorad på de övriga takfallen?

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1850–1900, 1900–1950.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns-pikning.

Övrigt Spånen på norra sidan har större variation i bredd, och mer böljande spånradar (varierande längd på bleket). Norra sidans spån är äldre än övriga sidor.

Mullhyttans kyrka och klockstapel

Fastighet Norrhult 1:66

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-13

Kortfattad byggnadshistorik

Mullhyttans kapell uppfördes 1926–1927 med hjälp av en kapellförening och frivilliga krafter. Utgångspunkten var ett halvfärdigt bostadshus som efter K. Martin Westerbergs ritningar byggdes färdigt till kapell innehållande kyrksal med invändigt smalare och lägre kor, sakristia och församlingssal. Den reveterade träbyggnaden har ett vinkelbyggt entréparti. Sadeltaket är plåttäckt och kröns av en takryttare.

Klockstapeln uppfördes 1930 och har ett spånklätt tak.

Spånhistorik

1926–1927 Kyrkan uppfördes efter ritningar av arkitekt K. Martin Westerberg (Kyrkokaraktärisering).

1930 Klockstapeln uppfördes och försågs med ett spånklätt tälttak (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns tak är spåntäckt. Spånets historik är oklar. Spånens form är raka med rak kant, sågad ovansida och sågad bas. Nedersta raden är spetsspån. Bleket uppvisar viss förekomst av genomgående kvist. Vid inventeringstillfället fanns inga spår av tjärrester. Spånens ålder uppskattas till 1900-talets andra hälft.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Mullhyttans kyrka.

Mullhyttans klockstapel. Klockstapeln uppfördes 1930 och fick ett spånklätt tak. Spåntäckningen utgörs av raka spån och kantas nedtill av spetsspån.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Dock inga synliga tjärrester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spetssspån.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Årsringsställning från liggande till stående. Viss förekomst av genomgående kvist i bleket.

Norrbyås kyrka

Fastighet Norrbyås kyrka 1:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-09-04

Kortfattad byggnadshistorik

Norrbyås kyrka har medeltida ursprung och uppfördes ursprungligen med rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Koret breddades troligen under senare delen av medeltiden. Kyrkan har under 1600- och 1800-talen förlängts åt öster. Den halvrunda sakristian bakom koret tillkom 1817. Tornet har en spåntäckt pyramidformad huv medan långhusets sadeltak är täckt med glaserade takpannor.

Spånhistorik

- 1911** Kyrkans tak beskrevs som spåntäckt. Spånen var huvudsakligen av furu, sågade och tjärade. Måtten var 42 cm på längden, 13 cm på bredden och med en tjocklek på 2 cm respektive 0,2 cm. Det fanns inte möjlighet att tillverka spån inom församlingen men däremot på Bysta egendom i Askers församling, 3–4 mil från kyrkan. En senare notering från den 22 mars 1912 anger att kyrkans tak i stället för spån beläggs med enkupigt tegel (ÖIÄ).
- 1912** En notering den 22 mars 1912 i ÖIÄ:s spånfrågeformulär anger att kyrkans tak istället för spån beläggs med enkupigt tegel (ÖIÄ).
- 1916** ”Den lilla kyrkan med dess gamla, spånklädda tornspira ligger där helt fridfullt, inbäddad nästan af Sörby vackra park.” (ATA: Örebro Dagblad 1916-09-08).
- 1931** Förslag till restaureringsarbeten på tornspiran. ”Alla söndriga och felande spån ersättas med nya, hela. Spiran tjärstrykes tre gånger med varm trätjära, blandad med sot. Spirans topp ändras så med plåttäckning av bly eller kopparplåt så det blir en jämn spets, hela bekröningen lagas och uppsättes till en prydlig avslutning.” (ATA: Kommitterades förslag till restaureringsarbeten å Norrbyås kyrka uppgjort i samråd med slottsbyggmästare Claes Råhlén, Örebro 1931-07-11).

Norrbyås kyrka. Torntakets södra sida fick nya spjälkade spån 2010.

Norrbyås kyrka. Den äldsta spåntäckningen finns i väster. Här är också tjärrester synliga.

Norrbyås kyrka. Spåntäckningen på norra takfallet lades ny 2001.

- 1980** Utvändig renovering som till övervägande del innefattar underhållsarbeten på tak, hängrännor, stuprör åskskyddsanläggning, fasader, fönster, dörrar mm. I samband med detta såg man över tornets spåntak. Eventuellt skadade eller förbrukade spånor bytes mot nya kluvna av bästa kvalitet. Takytorna tjäras med dalbränd trätjära.” Långhus- och kortakens takpannor omlägges (omplockas) med befintliga pannor (ATA: Yttre restaurering byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla).
- 2001** Byte av spån på tornspirans norra sida. Inför dessa arbeten gjorde Länsstyrelsen i Örebro året innan en besiktning av huven. Där konstaterades att tornet, liksom det västliga partiet av kyrkan, är uppfört under 1100-talet. Tornhuvens bärande konstruktion har inte daterats, men kan vara av mycket hög ålder (ATA: Antikvarisk rapport, Örebro läns museum 2011-10-25).
- 2010** Utvändiga renoveringsarbeten som bland annat omfattade spånomläggning på två av tornets takfall samt tjärning. Endast ett av tornets takfall var medräknat från början, det södra tillkom under arbetets gång. Leverantör var Hälsinge Takspån. Tornspirans norra sida hade tidigare lagts om med spjälkade spån, övriga sidor hade sågade spån. Vid denna renovering skulle tornspirans östra sida läggas om med spjälkade furuspån, doppade i trätjära innan läggning. Under arbetets gång såg man att de tre-fyra nedre varven på södra sidan var i dåligt skick och behövde bytas. Spånen räckte inte och man blev då tvungen att beställa mer spån från Hälsinge Takspån. När man då hade mer spån beslutade man att också lägga om hela södra sidan på torntaket. Spikunderlaget bestod av breda handbilade brädor lagda i horisontell riktning. Brädorna hade vankanten kvar och var lagda så att naturliga ventilationsspringor hade uppstått. Detta utförande är ålderdomligt och har stort kulturhistoriskt värde. Brädorna är från början spikade med kraftig smidd spik, skallar cirka 15–20 mm. Befintlig sågad spån som nu ersattes med spjälkad spån var spikad med galvad spik. Underlaget hade en del spikhål men inte i så stor omfattning med tanke på att befintlig sågad spån satt med tre spik i varje spån. Det fanns klippspik kvar i underlaget (ATA: Antikvarisk rapport, Örebro läns museum 2011-10-25).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Norrbyås kyrka har medeltida ursprung och förlängdes åt öster under 1600- och 1800-talen. Tornet har en spåntäckt pyramidformad huv medan långhusets sadeltak är täckt med glaserade takpannor. Kyrkans tak beskrevs 1911 som spåntäckt med spån huvudsakligen av furu, sågade och tjärade. En senare notering från mars 1912 anger att kyrkans tak istället för spån beläggs med enkupigt tegel. En tidningsnotis från 1916 beskriver endast kyrkans torntak som spåntäckt.

Vid restaureringsarbeten på torntaket 1931 skulle alla trasiga spån ersättas av nya och därefter skulle taket strykas tre gånger med tjära blandad med sot. I samband med en utvändig renovering av kyrkan 1980 sågs tornets spåntak över. Skadade eller utslitna spån skulle utbytas mot nya kluvna och takytorna därefter tjäras. Det västra takfallet har idag den äldsta spåntäckningen, dock är det oklart när den tillkom. Spånen på tornets norra sida byttes till nya 2001. Spåntäckningen på tornets södra och östra takfall lades om och tjärades 2010. De befintliga sågade spånen byttes ut mot spjälkade furuspån doppade i tjära innan läggning. Spånen är raka och har på norra takfallet rak kant och på övriga fasad kant. Takfallens brytningar är inte lagda med solfjäder.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Norrbyås kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens for *Kommentar: Norra takfallet har rak kant, övriga takfall fasad kant.*

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Kommentar: Det västra takfallet har idag den äldsta spåntäckningen, dock oklart när den tillkom, eventuellt 1980. Spånen på tornets norra sida byttes till nya 2001. Spåntäckningen på tornets södra och östra takfall lades om och tjärades 2010.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion. Oklart om det även finns bevarat i tornet, varsamhet kan krävas vid spåns pikning.

Övrigt Takfallens brytningar är ej lagda med solfjäder.

Pålsboda kyrka och klockstapel

Fastighet Folkasbo 2:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-26

Kortfattad byggnadshistorik

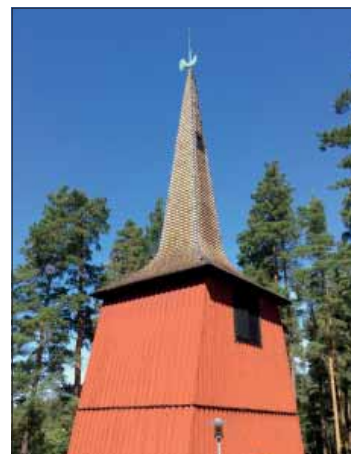
Pålsboda kyrka uppfördes 1934–1936 med hjälp av insamlade medel och frivillig arbetskraft. Ritningarna upprättades av arkitekt K. Martin Westerberg. Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med smala kor i öster. Vapenhuset är inrymt i långhusets västra del. Det branta sadeltaket är tegeltäckt.

Klockstapeln uppfördes 1936 och har en hög spånklädd spira.

Spånhistorik

1934–1936 Kyrkan uppförs efter ritningar av arkitekt K. Martin Westerberg (Kyrkokaraktersering).

1936 Klockstapeln uppförs (Kyrkokaraktersering).

Pålsboda klockstapel.

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapeln uppfördes 1936 och har spåntäckt spira. Spånets historik är oklar. Spånens form är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven och basen sågad. Takvinklarna har synliga inskottsplåtar. Den uppskattade åldern på takets spånläggning bedöms vara från 1900-talets andra hälft.

Referenser

Kyrkokaraktersering Pålsboda kyrka.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Synliga inskottsplåtar i takvinklarna.

Ramundeboda klosterruin och klockstapel

Fastighet Ramundeboda 1:8

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-25

Kortfattad byggnadshistorik

På den gamla kyrkplatsen finns kyrkogård, gravkapell (Rosenholmska gravkapellet) och klockstapel. Vid Ramundeboda klosterruin finns en klockstapel med spåntäckt huv. På vindflöjeln som kröner klockstapelns huv står året ”1965”. Kyrkogårdsmuren har spåntäckning.

Spånhistorik

1965 Möjlig klockstapelns byggnadsår, att döma av vindflöjeln.

2013 Spånen lades om på kyrkogårdsmuren (Grenberger 2013).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns huv är spåntäckt. Åldern på spåntäckningen är okänd och uppskattades vid inventeringstillfället till 1900-talets andra hälft. Spånens form är raka med fasad kant. Ovansidan är sågad och hyvlad med sågad bas. Ytbehandlingen är tjära. Det noterades vid inventeringen att spånen är mycket smala.

Kyrkogårdsmurens spån är raka med fasad kant, kluven ovansida och sågade kanter och bas. Första raden är spetspån. Inga synliga tjärrester var synliga vid inventeringstillfället. Nyläggning av spån genomfördes kring 2013. Vid samma tillfälle tjärades spånen.

Referenser

Grenberger, Janusz 2013. *Den västra och södra kyrkogårdsmuren i Ramundeboda*. Laxå kommun.

Örebro län. Restaureringsrapport 2013. Grenberger byggnadsrestaureringskontor.

Länsstyrelsen Örebro

<https://www.lansstyrelsen.se/orebro/besoksmal/kulturmiljoer/ramundeboda-klosterruin.html>

Ramundeboda klockstapel. Klockstapelns spån är raka och mycket smala (t.v.). På takfallets västra sida finns synliga tjärrester (t.h.).

Ramundeboda klosteruin.
Ett spåntäckt sadeltak
skyddar kyrkogårdsmuren.
Spåntäckningen utgörs
av raka spån och tillkom
omkring år 2013.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Övrigt Spånen är mycket smala.

Inventeringsformulär Kyrkogårdsmur

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester. Tjärning gjordes omkring år 2013.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 145

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 2000–

Kommentar: Nyläggning kring år 2013.

Ramundeboda kyrka och bårhus

Fastighet Bjursnäs 1:76

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-25

Kortfattad byggnadshistorik

Ramundeboda kyrka är en korskyrka med centraltorn och uppfördes 1686–1688 på sin ursprungliga plats vid Bodarnesjön i Tiveden. Kyrkan är en timmerbyggnad med spåntäckta väggar och tak. Vid en tillbyggnad 1801 tillkom sakristia i öster och vapenhus i väster, vilket ändrade den ursprungliga planformen något.

Kyrkan flyttades 1898–1899 till Laxå stationssamhälle och den nya kyrkplatsen blev den gamla Stenholmen nära järnvägsstationen. I samband med flytten gjordes en genomgripande renovering. Kyrkan täcktes med nytt spån och försågs med nya ytterdörrar och fönster. Kyrkan vreds ett halvt varv så att koret placerades i väster, entrén förlades mot norr och orgeln placerades i det tidigare vapenhuset i öster. Sakristian och orgelrummet fick egna lägre tak och tornet höjdes. Torntaket och spiran har plåttäckning. Den södra korsarmen fick 1991 en tillbyggnad för wc, förråd och tillgänglighetsanpassad entré. Tillbyggnadens tak och fasader spånkläddes.

Till kyrkoanläggningen hör ett bårhus med spånklädda tak och fasader.

Spånhistorik

1898–1899 Kyrkan flyttades till Laxå nya stationssamhälle. I samband med flytten genomfördes exteriöra och interiöra förändringar, bland annat täcktes kyrkan med nytt spån (Kyrkokaraktärisering).

1911 Kyrkans tak anges vara spåntäckt. Spånen är handkluvna furuspån som är bestrukna med färg. Spåntakets datering är 1899. Spånen har måtten 17 cm på längden, 10 cm på bredden och en tjocklek av 1 cm över hela. Även kyrkans väggar var spånbeklädda med spån av samma mått som spåntakets samt färgbestrukna. Det fanns vid tiden möjlighet att tillverka spån vid Lassåna bruks såg (ÖIÄ).

1935 Reparation av yttertak på gravkor på Ramundeboda gamla kyrkogård. Förfrågan om spånen på gravkoret kan bytas ut mot plåt. Riksantikvarieämbetet anser det mycket olämpligt att i denna miljö, med den helt spånklädda kyrkan, införa plåt som taktäckningsmaterial. Man ”tillstyrker därför livligt” att spåntäckningen bibehållas och tipsar om att träspån av god kvalitet lätt kan erhållas från Grythytte skifferverk. Riksantikvarieämbetet menar vidare att ett väl underhållet spåntak i längden torde vara lika hållbart som ett plåttak (ATA: Skrivelse från Laxå bruks AB angående byte av taktäckningsmaterial; ATA: Riksantikvarieämbetets svar till Laxå bruk).

1966 Kyrkan har tjärstrukits under sommaren, både tak och fasader. På några ställen har gamla spån utbytts mot nya (ATA: Örebro-Kuriren 1966-09-24).

1978–1988 Takytans kondition bedöms som god. Takmaterialet 1911 var spån. Tornet har kopparplåttäckning (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).

- 1979** Ramundeboda kyrka i Laxå har om någon vecka fått en ny svart tjärdräkt i stället för den gamla utslitna (ATA: Örebro-Kuriren 1979-08-04).
- 1991–1992** Tillbyggnad av den södra korsarmen. ”De nya fasaderna ska beklädas med spjälkad spån lika befintliga och spikas med rostfri så kallad spånspik. 100 stycken reservspån ska beställas. För tjärning av spån skall åkta dalbränd stubbtjära användas och den ska påföras varm. Taket belägges med spjälkad spån lika befintlig. 100 stycken reservspån beställes.” (ATA: Byggnadsbeskrivning, Jerk Alton Arkitektkontor AB).
- 1993** Omläggning av spåntak. Takspån kompletteras och tjäras. Vid besiktning 1991 konstaterades att kyrkans spånklädda fasader var tämligen nyligen tjärade och i gott skick, med något längre gången uttorkning på södersidan. I förhållande till väggarna var taken i sämre kondition och borde genomgås och omtjäras. Taket var täckt av sågade spån och i dåligt skick, i synnerhet på sydvästra delen, där flera spån lossnat och innertaket syntes, och en stor del av spånen var rötskadade. Allt spån borttogs, även på väggsidorna på tornlanterninen. Spånen låg direkt på undertaket, som var spontat och täckt av takpapp. Detta förhållande hade lett till att spånorna ruttnat underifrån. Befintligt underlagstak behölls. Ny takpapp lades och därefter läkt. På läkten lades nya spjälkade spån, av samma utseende som de tidigare och likadana som på kyrkans nya tillbyggnad. Allt som allt lades femtiotusen nya takspån (ATA: Antikvarisk rapport 1993; ATA: Nerikes Allehanda 1993-09-25; ATA: Restaurering och tillbyggnad Ramundeboda kyrka, Laxå, Närke, Jerk Alton Arkitektkontor AB, Kumla 1991; Kyrkokaraktärisering).
- 1991–1992** Förråds- och dasslängan sydväst om kyrkan byggdes om till bårhus (Kyrkokaraktärisering).
- 1994** Tjärning av nylagt spåntak (ATA).
- 2010** Tjärning av spåntak och fasader. Tjära från Kina användes. Tjäran rann kraftigt vid arbetena, möjligen beroende på den höga temperaturen som rådde vid den aktuella tidpunkten. Arbetet utfördes av Hälsinge Takspån AB (Torgén 2011).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Ramundeboda kyrka uppfördes 1686–1688 på sin ursprungliga plats vid Bodarnesjön i Tiveden, och fick då spåntäckta väggar och tak. Kyrkan flyttades 1898–1899 till sin nuvarande plats i Laxå stationssamhälle. I samband med flytten gjordes en genomgripande renovering då kyrkan bland annat täcktes med nytt spån och tornet höjdes. År 1911 beskrevs både tak- och fasadspån vara handkluvna furuspån bestrukna med färg, daterade till 1899.

Såväl tak som fasader tjärströks sommaren 1966 och samtidigt byttes på några ställen gamla spån ut mot nya. En tillbyggnad till den södra korsarmen gjordes 1991. Den nya delen kläddes med spjälkad spån lika befintliga, både väggar och tak, samt tjärades därefter. I samband med detta konstaterades att kyrkans spånfasader var i gott skick men att taken var i sämre kondition. Det resulterade i att spåntaket lades om 1993 samt även tornfasadernas spån. Taket bestod av sågade spån som till stor del var rötskadade, varför allt spån borttogs, även på tornets fasader. Nya spjälkade spån lades, av samma utseende som de tidigare. Året därpå tjärades det nylagda spåntaket. Kyrkans takfall har spetsiga spån med rak kant, kluven ovansida och sågade kanter och bas. Spånen på kyrkans fasader, utom tornet, är spetsiga med rak kant, sågad ovansida, kanter och bas. Spånen är tunna och uppvisar viss förekomst av genomgående kvist. Tornets fasader har samma spånform som övriga fasader. Spånens ovansida är kluven och basen sågad. Spånen på tillbyggnaden vid södra korsarmen tillkom 1991–1992. Vid inventeringstillfället uppskattades fasadspånens ålder till 1900-tal. I arkivhandlingarna finns ingen information om spånomläggning efter det att kyrkan flyttades 1899.

Till kyrkoanläggningen hör ett bårhus med spånklädda tak och fasader. Bårhusets tak- och fasadspån är spetsiga med rak kant, sågad ovansida och bas. Spånen är tunna med förekomst av genomgående kvist. Åldern uppskattas till 1900-tal. Ytbehandlingen är tjära.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Ramundeboda kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Torgén, Charlott 2011. *Ramundeboda kyrka. Tjärstrykning av tak och fasader, renovering och målning av fönster, dörrar och takfot 2010*. Örebro läns museum. Rapport 2011:17.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Ramundeboda kyrka. Såväl tak som fasader är klädda med spetsiga spån.

Ramundeboda kyrka. År 1991 byggdes den södra korsarmen till och spånen dateras här till 1991–1992.

Ramundeboda bårhus. Bårhusets tak och fasader är klädda med spetsiga spån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Kyrkans samtliga takfall.**Spånens form** Spetsiga med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Omtjärning 2018.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Samtliga fasader utom centraltornet.**Spånens form** Spetsiga med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Omtjärning 2018.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Genomsnittligt/vanlig bredd 95

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.**Övrigt** Formulär för tak avser kyrkans samtliga takfall. Formulär för fasad avser samtliga fasader utom centraltornet. Tunna spån cirka 15 mm i basen, viss förekomst av genomgående kvist.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn**

SPÅN/FASAD

Spånens form Spetsiga med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1950–2000, 2000–

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Spånens form Spetsiga med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 100

Genomsnittligt/vanlig bredd 75

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

SPÅN/FASAD

Spånens form Spetsiga med rak kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 100

Genomsnittligt/vanlig bredd 75

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1900-tal.

Övrigt Tunna spån cirka 10 mm i basen. Förekommer genomgående kvist.

Sankt Olofs kapell och klockstapel

Fastighet Hult 1:12

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-26

Kortfattad byggnadshistorik

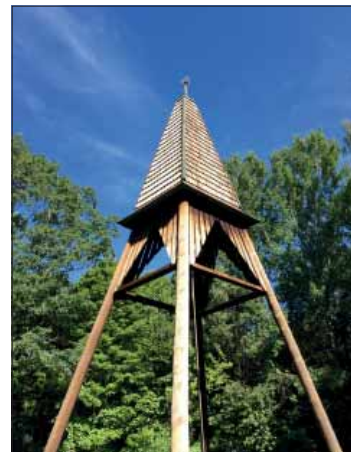
Sankt Olofs kapell uppfördes 1935 efter ritningar av arkitekt K. Martin Westerberg. Kyrkan har rektangulärt långhus, sakristia i norr och litet vapenhus i väster. Det branta sadeltaket är belagt med kopparplåt.

Klockstapeln har en spånklädd huv. Byggnadsåret är okänt.

Spånhistorik

1935 Kapellet uppfördes. Oklart om klockstapeln uppfördes samtidigt. Kapellet hade betongpannor i original (Kyrkokaraktärisering).

2003 Betongteglet på kapellet byttes ut till kopparplåttak (Kyrkokaraktärisering).

Sankt Olofs klockstapel.

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Klockstapelns huv är spåntäckt. Spånets historik är oklar. Spånens form är rundade med fasad kant. Spånens ovansida är sågade och hyvlade och basen sågad. Ytterst får tjärrester var synliga vid inventeringstillfället. Spånens ålder uppskattas till 1900-talets andra hälft.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Sankt Olofs kapell.

Inventeringsformulär Klockstapel – huv

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se, Sågade, Hyvlade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000.

Skagershults gamla kyrka och klockstapel

Fastighet Bålby 5:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-25

Kortfattad byggnadshistorik

Skagershults gamla kyrka uppfördes 1651 med ett rektangulärt långhus och smalare kor i öster. Sakristian i norr tillkom 1748 och någon gång under 1700-talet tillfogades ett vapenhus i väster. Kyrkan är en timmerbyggnad med spånklädda fasader och tak. Efter cirka tvåhundra år ansågs kyrkan vara för liten och en ny kyrka uppfördes på 1870-talet av Hasselfors bruk. Den gamla kyrkan stod som ödekyrka från 1878 till 1927 då den restaurerades.

Klockstapeln som uppfördes någon gång mellan 1675 och 1725 har spånklätt tak.

Spånhistorik

1651 Kyrkan och klockstapeln uppförs. Åtminstone kyrkan är från början klädd med spån på väggar och tak (Kyrkokaraktärisering).

1750-tal Vapenhuset tillkom (ATA: Örebro-Kuriren 1979-07-10).

1911 Taken på långhuset, sakristian, vapenhuset och klockstapeln anges vara spåntäckta med samma slags spån, ålder okänd. Spånen är av tall eller gran, handkluvna eller täljda samt tjärade. Måtten anges till 45 cm i längd, 13 cm i bredd med en tjocklek på 2,5 cm nedtill och 0,2 cm upptill. Kyrkans och sakristians väggar är också spånklädda (vapenhuset är brädbeklätt). Spånen på väggarna har varit bestrukna med en blandning av rödfärg och tjära. Fasadspånen har måtten 50 cm på längden, 10 cm på bredden och en tjocklek på 2,8 cm nedtill och 0,2 cm upptill. Beträffande tillverkning av spån anges att det inte finns möjlighet på orten, med tillägget att "sådan spån vill ingen nu tillverka" (ÖIÄ).

1927 Kyrkan renoverades under ledning av Erik Fant och Sigurd Curman. Vid en besiktning 1923 beskrevs vissa delar av spåntaket som illa anfrätta och takets södra sida föreslogs "omklädas med ny spån, övriga takytor renborstas och tjäras. Veggarna renborstas och stryks med rödfärg blandad med tjära. Veggarnas spånbeklädnad ersätts på rötade ställen med ny handkluvna spån av kärnfuru, som indränkts med trätjära. Spånen göras lika de gamla till storlek och form. Ett hål i korväggen, där rök gått ut, igensätts och spånbeklädnaden kompletteras utvändigt. Rötade delar på klockstapeln ersätts med nya av kärnigt virke lika de gamla. Balkong med räcke avlägsnas. Vid spånens förfärdigande iakttages: Stavar utklyvas på agn dvs radiellt ur stocken. Varje stav genomsågas snett, så att två spån erhållas. Den sågade ytan blir spånens undersida. Virket bör vara vinterfällt, kärnigt, rätkluvet och fritt från större kvistar samt väl torkat. Före påläggandet impregneras spånen i lättflytande, varm, dalbränd trätjära, som väl får torka in. Läggnings sker med tredubbel täckning. Varje spån fastspikas ungefär på mitten med en 3" trådspik, som blir täckt av överliggande spån. Spiken slås ej in fullt, varigenom ett luftmellanrum uppkommer mellan skiften. Spånen läggs med ett par millimeters mellanrum för svällmån. Ytan tjäras genast efter påläggandet och sedan ånyo de båda följande åren.

- Därefter med tre till fem års mellanrum.” (ATA: Förslag till restaurering, arkitekt Erik Fant 1924; ATA: Program till restaurering av Skagershult ödekyrka, arkitekt Erik Fant 1923; Kyrkokaraktärisering).
- 1964** Utvändiga träarbeten. ”Utvändigt är det meningen att man skall ta bort de båda nedre raderna av ytterklädseln. Bottensyllen skall lagas med impregnerat virke och vidare skall man sätta kopparplåt som skydd. Dessutom kommer troligtvis väggarna att skrapas och målas om i någon lämplig färg, förslagsvis röd.” (ATA: Nerikes Allehanda-Nerikes Tidning 1965-04-17; Kyrkokaraktärisering).
- 1973** Rengöring och tjärning av takspån och vindskivor. Rengöring av fasader som sedan strukits med Falu rödfärg. Följande åtgärder rekommenderades av landsantikvarien för yttertak med vindskivor: Försiktig rengöring av takspån och vindskivor med en borste samt målning med trätjära. Fasaderna skulle rengöras som yttertaket och därefter målning av väggarnas spånklädsel med äkta Falu rödfärg, eventuellt med någon inblandning av tjära. Även vapenhusets gavel skulle rödfärgas. För klockstapeln gällde samma åtgärder som för kyrkans yttertak. De tre spånklädda hjärtstolparna skulle målas med rödfärg med inblandad tjära. Vid besök av landsantikvarien på platsen konstaterades av att arbetena redan börjat. De färgmaterial som använts visade sig avvika från de givna rekommendationerna. Taket hade sprutmålats i två omgångar, först med kallflytande asfalt blandad med 15% kristallolja, därefter med oblandad kallflytande asfalt. Väggarna hade sprutmålats med rödfärg blandad med svart oljefärg (ATA: Angående Skagershults gamla kyrka, landsantikvarien i Örebro 1973; Kyrkokaraktärisering).
- 1982** Omtäckning av taket på Skagershults gamla kyrka och av klockstapeln. Omläggning av takspån på södra sidan. Tak på vapenhus och sakristia lades om. Långhusets södra takfall har omlagts i sin helhet och vidare har hela taket på vapenhuset respektive sakristia omlagts. Klockstapelns snedstöttor har omtäckts med brädor lika befintliga och vidare har huven båda sidor omlagts med handkluvna spån lika befintliga. Vissa smärre lagningar har skett där det har erfordrats på grund av bristfällig spåntäckning. Materialet har utgjorts av handkluvna spån och spånen har därefter strukits med trätjära. Arbetena har utförts av Hälsinge Spån AB (ATA: PM angående spåntäckning på kyrkan och klockstapeln, Örebro läns museum; Kyrkokaraktärisering).
- 1978–1988** Takytans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning ägde rum 1982. Takmaterialet 1911 var spån. Klockstapeln har spåntak (RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2010** Klockstapeln renoverades och tjärades. Arbetet omfattade byte av strävor, byte av rötskadade delar av brädinklädnad samt tjärstrykning av nya delar. Spån nämns inte (ATA: Antikvarisk rapport, Örebro läns museum 2010; Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Skagershults gamla kyrka uppfördes 1651 och spånkläddes på tak och fasader. Klockstapeln uppfördes någon gång mellan 1675 och 1725 och är spånklädd. År 1911 anges taken på långhuset, sakristian, vapenhuset och klockstapeln vara spåntäckta med samma slags spån, handkluvna eller täljda samt tjärade, ålder okänd. Kyrkans och sakristians väggar anges också som spånklädda och bestrukna med en blandning av rödfärg och tjära. Kyrkan stod som ödekyrka från 1878 till 1927 då den restaurerades.

Vid en besiktning 1923 beskrevs vissa delar av spåntaket som illa anfränt och takets södra sida föreslogs omkläddas med nytt spån, övriga takytor renborstas och tjäras. Väggarnas spånbeklädnad skulle på rötade ställen ersättas med nytt spån och strykas med rödfärg blandad med tjära. Kyrkans tak och fasader samt klockstapeln ommålades 1973 med material som avvek från de givna rekommendationerna. Taket sprutmålades i två omgångar, först med kallflytande asfalt blandad med 15% kristallolja, därefter med oblandad kallflytande asfalt. Fasaderna sprutmålades med rödfärg blandad med svart oljefärg. Omläggning av takspån utfördes 1982 på kyrkans södra takfall samtidigt som

taken i sin helhet lades om på vapenhus och sakristia. Kyrkans takfall har rundade spån med fasad kant på södra sidan och rundade med rak kant på norra sidan. Längst ned en rad med spetsspån och var åttonde skift med raka spån på södra takfallet, var nionde skift har raka spån på norra sidan.

Långhusets nordfasad, västra väggens inbyggda del, östra fasadens norra del samt korets norra fasad har näbbformade spån med fasad kant, tjärade med rött pigment och fästa med smidd spik/klippspik. Spånen är i sin helhet huggna. Spånen är mycket gamla och välbevarade på stora sammanhållna ytor och kan vara ursprungliga, sannolikt 1600-1700-tal. De bör ha tillkommit före vapenhuset, det vill säga före 1750-talet. Även de södra fasaderna har näbbformade spån med fasad kant och där också sidorna är fasade. Spånytorerna är mycket enhetliga. Åldern uppskattas till 1700- och 1800-tal samt 1900-talets första hälft. Spånen bör ha tillkommit efter vapenhusets tillkomst på 1750-talet. Spånens ålder på västväggens inbyggda del i vapenhuset är svårbedömd men de har åtminstone tillkommit efter vapenhuset.

Klockstapelns huv har rundade takspån som lades 1982. Huvens fasader har rundade spån med fasad kant, mönsterlagda nedtill med första raden spetsspån och andra raden raka. Spånen har huggen ovansida och bas samt hyvlade kanter. Åldern uppskattas till 1600–1800-tal. Spånen på klockstapelns hjärtstockar är näbbformade med rak och fasad kant och fästa med smidd spik/klippspik. Spånen är i sin helhet huggna och åldern uppskattades vid inventeringen vara 1600–1700-tal. Möjligen är det originalspånen från byggnadstiden.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Skagershults gamla kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Skagershults gamla kyrka. Fasadspånen är av hög ålder och har synlig infästning.

Skagershults gamla kyrka. Kyrkan sedd från nordväst (t.v.). Sakristian sedd från nordöst (t.h.). De norra fasaderna har spån av hög ålder över stora välbevarade sammanhängande ytor.

Skagershults gamla kyrka. Vapenhuset rymmer invändigt en äldre spåntäckning på långhuset, tillkommen före 1750-talet då vapenhuset byggdes.

Skagershults klockstapel. Hjärtstolparnas näbbspån är av hög ålder. Möjligen rör det sig om originalspånen från byggnadstiden. Huvens fasader har rundade spån av hög ålder, mönsterlagda nedtill.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Söder, Öster, Väster.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Även näbbens sidor är fasade (brantare fasningar än norra sidan). Västra väggens inbyggda del i vapenhuset är lika spån som norr.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

*Kommentar: Verktygsspår är mycket svårt att se men de bör vara huggna i sin helhet.***Spånens ytbehandling** Tjära – rött pigment.*Kommentar: Har troligen varit svarta någon gång.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägst bredd 50, Högst bredd 110

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal, 1900–1950.*Kommentar: De bör ha tillkommit efter nuvarande vapenhus, för övrigt är det svårt att åldersbestämma.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Dessa ytor är mycket enhetliga och av viss ålder.**Övrigt** Formuläret avser ej västväggens inbyggda del i vapenhuset. Åldern är svårbedömd, men den har åtminstone tillkommit efter vapenhusets tillkomst.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Annat.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: De klyvda ytorna är i vissa fall justerade med yxa och elhyvel.***Spånens ytbehandling** Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm):** Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.*Kommentar: Rad 1 spets, var åttonde rad raka. På kyrkogården finns en teckning från 1880 som visar samma typ av mönster.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.**Övrigt** Årsringar 45–90°, men vissa spån med liggande förekommer.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Annat.

Spånens form Rundade med rak kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Kommentar: Maskinellt tillverkade.

Spånens ytbehandling Tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Nej.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Rad 1 spets, var nionde rad raka (jämför södra sidan, var åttonde).

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1900-tal.

Övrigt Liggande årsringar, viss förekomst av genomgående kvist.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr, Väster, Öster.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Gäller långhusets norra vägg, västra väggens inbyggda del, östra väggens norra del samt korets norra vägg.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Kommentar: Man kan se hur arbetshöjden påverkat yxans anslagsvinkel. Från att vid näbben vara vinklade blir de mer och mer vinkelräta ned mot spånets topp (de huggs upp och ner).

Spånlängd 520–600 mm.

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment.

Kommentar: Har varit svarta någon gång.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 180, Högsta höjd 220

Lägsta bredd 80m Högsta bredd 150

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Kommentar: Spånen bör ha tillkommit före vapenhuset.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen är mycket gamla och väl bevarade på stora sammanhållna ytor, de kan vara ursprungliga.

Övrigt Man kan se hur arbetshöjden påverkat yxans anslagsvinkel. Från att vid näbben vara vinklade blir de mer och mer vinkelräta ner mot spånets topp. Spånen har ritsar på framsidan nära näbbens början, men placeringen verkar markera spikens placering, förborring.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/FASAD

Spånens form Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Även näbbens sidor är fasade.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Huggna

*Kommentar: Svårt att se verktygsspår men de bör vara huggna.***Spånens ytbehandling** Tjära – rött pigment.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig, Dold.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 160, Högsta höjd 200

Lägsta bredd 75, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700-tal, 1800–1850.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spånen är gamla och väl bevarade i stora sammanhållna ytor.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Huvens väggar i öst och väst. Öster, Väster.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Hyvlade

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment.*Kommentar: Kan ha varit svarta vid något tillfälle.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Ja.*Kommentar: Rad 1 spets, rad 2 raka, resten runda.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700-tal, 1800–1850.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Gamla spån.

Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.

Spånens form Näbbformade med rak kant, näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Även näbbens sidor är fasade.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära – rött pigment.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning? Nej.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Gamla spån.

Sköllersta kyrka, klockstapel och stiglucka

Fastighet Sköllersta prästgård 3:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-07-26

Kortfattad byggnadshistorik

Sköllersta kyrka tillkom under 1200-talets andra hälft och 1300-talets första hälft. Kyrkan uppfördes med rektangulärt långhus, rakt avslutat kor i öster och sakristia i norr. Takfallen är samtliga spåntäckta. Kyrkans fönster förstörades på 1700-talet. Korets medeltida fönster rekonstruerades 1864. Västgavelns tre smala fönster togs upp på 1880-talet. Vid en renovering 1956 knäckades fasadputsen ned och fasaderna slammades. Ett medeltida fönster frilades i den södra fasaden medan andra markerades i putsen.

Den spåninklädda klockstapeln med hög spira byggdes 1666–1667 efter det att dess föregångare förstördes av brand.

Stigluckan i södra kyrkogårdsmuren tillkom 1773 och har spåntäckt tak.

Spånhistorik

1666–1667 En ny klockstapel byggdes efter att den förra brann (Kyrkokaraktärisering).

1773 Stigluckan i södra kyrkogårdsmuren uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1882 Södra sidan av kyrkans tak täcktes med sågade ekspån (Kyrkokaraktärisering).

1911 Såväl klockstapelns tak som väggar är spånbeklädda, ålder okänd. En reparation gjordes 1910. Gamla spån är av furu, nya av ek, sågade och tjärade. Spånens mått anges till 48 cm i längd, 10 cm i bredd och 2 cm respektive 0,3 cm i tjocklek. Kyrkans tak är spånbeklätt av spån lika klockstapelns. På den södra sidan härrör spåntäckningen från 1882, på den norra är året okänt. Norra takfallet reparerades 1910. Ingen tillverkning kan ske på orten men däremot i Aflösa, Visingsö, av/hos före detta riksdagsman C. Johansson (ÖIA).

1953 Förslag till restaurering. Yttertak: Spånen överses och kompletteras där det visar sig nödvändigt med nya spån av samma dimensioner som befintliga. På liknande sätt behandlas takpanel och takstolar. Takfallen stryks med dalbränd trätjära (ATA: Einar Lundberg, arkitekt SAR, Stockholm 1953-10-21).

1984 Renovering av tak: Södra takfallet, sakristians tak samt stigluckans tak lades om med nytt spån. Omläggning av spåntak på stiglucka, sakristia, delar av klockstapel och kyrkans långhustak. Rötskadade delar av underlagspanelen byttes ut och några förstärkningar av skadade bjälkar och takstolar utfördes. De delar som fick ny spånbeklädnad var hela det södra takfallet på långhuset, sakristians tak, stigluckan, den flackare delen av klockstapeln samt taket över ingången till klockstapeln. Även enstaka bortfallna och skadade spån på övriga ytor ersattes. Spånen lades med kraftig överlappning och med den kluvna sidan på spånen uppåt. Utförandet med de spetsiga spånen i två band på kyrkans södra takfall bibehölls, liksom även utformningen med spetsiga spån längst ned på klockstapelns flackare del. Vindskivorna på kyrkans gavlar kläddes med nya spån. Mötet mellan takytorna på klockstapelns flackare del hade tidigare under spånbeklädnaden en näver-

täckning för att skydda underlagspanelen mot fukt. Denna ersattes med blyplåt. För att ge bättre skydd åt underlagspanelen som i skarven mellan två vinklade taktytor är speciellt utsatt, snedsågades inte spånens kanter såsom tidigare, utan lämnades hela. Arbetena utfördes av Byggnadsfirman Hans Pettersson, Avesta, vilken även tillverkade spånen. Beträffande spånläggningens ålder konstaterades att de på klockstapeln nu utbytta var av yngre datum än övrig beklädnad på denna. Även spånen på kyrktakets långhustak var av yngre datum än man tidigare har antagit, troligtvis från 1942. Spånen var av mycket dålig kvalitet och hade sågad yta (ATA: Antikvarisk rapport; Kyrkokaraktärisering).

- 1978–1988** Takytans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning ägde rum 1984. Takmaterialet 1911 var spån. Klockstapeln har spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 2002** Klockstapeln tjärades av entreprenören Kyrktak Bygg & Konsult AB, Magnus Hedegård, Norrköping (ATA: Antikvarisk rapport 2009).
- 2009** Omläggning av spån på norra takfallet, tjärstrykning av kyrktaket inklusive sakristians tak, klockstapeln och stigluckan. Spåntaket på norra takfallet var i dåligt skick med mycket rötskador. Spånen låg lite för tätt och de var dessutom vid något tillfälle strukna med stenkolstjära. Tillspikning av lösa spån på kyrktakets vindskivor. Spån kompletterades på kyrkans södra takfall, klockstapeln och på stigluckan. Klockstapeln hade rötskadade spån särskilt på det svängda flackare partiet på tornaket, trots att taket där omlades så sent som 1984. Enstaka spån kompletterades på stapelns fasader. Totalt kompletterades 360 spån på klockstapeln. På stigluckan omlades spånen på det västra takfallet eftersom de var i mycket dåligt skick, trots att det inte var mer än 25 år gammalt. Undertaket byttes till en begränsad del. För att få bättre luftning lades de nya spånen på en mindre läkt på den flackare delen av taket. De nya spånen var kluvna och av furu från Vanhat Talot Oy, Finland, samt doppade i tjära (Claessons furutjära A) före läggning (ATA: Antikvarisk rapport 2009; Kyrkokaraktärisering).
- 2010** Planerad tjärstrykning av nedre delen av taket på tornspiran samt kyrkans södra takfall (ATA: Antikvarisk rapport 2009).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Sköllersta kyrka tillkom under 1200-talets andra hälft och 1300-talets första hälft. Takfallen är samtliga spåntäckta. Den spåninklädda klockstapeln med hög spira byggdes 1666–1667. Stigluckan i södra kyrkogårdsmuren tillkom 1773 och har spåntäckt tak.

Långhusets södra takfall har raka spån med fasad kant och mönsterläggning i form av två längsgående fält med spetspån om tre rader vardera, vilket norra sidan inte har. Spånen har kliven ovansida och sågad bas. Spåntäckningen på södra takfallet och sakristian lades om 1984. Även enstaka bortfallna och skadade spån på övriga ytor ersattes då. Utförandet med de spetsiga spånen i två band på kyrkans södra takfall bibehölls. Södra takfallet uppvisade vid inventeringstillfället omfattande rötskador och är i stort behov av omläggning. Spånen på långhusets norra takfall är raka med fasad kant, kliven ovansida och sågad bas. Detta takfall lades om 2009 eftersom det var i dåligt skick med mycket rötskador. Spån kompletterades vid detta tillfälle på kyrkans södra takfall, klockstapeln och på stigluckan. Sakristians tak har raka spån med fasad kant, kliven ovansida och sågad bas. Dessa spån tillkom vid takomläggningen 1984. Takfallet är uppsvängt mot långhuset. Taken på kyrkan var i det närmaste tjärrena vid inventeringstillfället. Ovanligt är de spånklädda vindskivorna på långhustak, sakristia och stiglucka.

Klockstapelns tak och väggar har spån av mycket hög ålder och tjocka tjärskikt. Spånen beskrevs 1911 vara av okänd ålder. En reparation gjordes 1910. Gamla spån beskrevs vara av furu, nya av ek, sågade och tjärade. Klockstapelns huv har raka spån med fasad kant och fasaderna har näbbformade spån med fasad kant, samtliga infästa med smidd spik/klippspik. Åldern uppskattades vid inventeringstillfället till 1700–1800-tal.

Nedre delen av sydsidans tak har fått nya spån av helt avvikande utseende, möjligen härrör dessa från en spånömläggning 1984, alternativt från 2009 då spån kompletterades på klockstapeln. Det noterades då att det fanns rötskadade spån särskilt på det svängda flackare partiet på torntaket. På västsidans fasad finns en rad med spetspån samt en rad med runda spån, oklart om det är mönsterläggning eller resultatet av en reparation. Framför allt i de nedre delarna av väggarna har spån bytts i äldre tid, utbytesspån av samma typ som taket. Vid kommande spånarbeten på klockstapeln är det viktigt att ställa höga krav på ambitionsnivå vid byte av spån då spåntäckningen är av ovanligt hög ålder.

Stigluckans spån är raka med fasad kant, kluven ovansida och sågad bas. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft eller 2000-tal, vilket stämmer med att stigluckan fick nytt spån 1984 och att det västra takfallet omlades 2009. Det var då i mycket dåligt skick, trots att det inte var mer än 25 år gammalt. Spåntaket på stigluckan var i det närmaste tjärrent vid inventeringstillfället.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Sköllersta kyrka.

RAÅ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet "Spåntaksfrågan".

Sköllersta kyrka. Kyrkans norra fasad.

Sköllersta kyrka. Sakristians östra takfall

*Sköllersta klockstapel och stiglucka.
Foto från sydväst.*

*Sköllersta stiglucka. Stigluckan sedd
från väster.*

Sköllersta klockstapel. Klockstapelns norra fasad.

Sköllersta klockstapel. Spåntäckning på klockstapelns västra fasad.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Norr.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: De klyvda ytorna har i viss mån justerats med yxa.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Kommentar: Mönsterläggning finns på södra takfallet.****Intressanta anslutningar** Spånklädda vindskivor.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Söder.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: De klyvda ytorna har i viss mån justerats med yxa.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Två långsgående fält med spetsspån om tre rader vardera (ingen mönsterläggning på norra sidan).***Intressanta anslutningar** Spånklädda vindskivor.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Omfattande rötskador över hela takfallet, stort behov av omläggning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

*Kommentar: De klyvda ytorna har i viss mån justerats med yxa.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Intressanta anslutningar** Takfallet är uppsvängt vid anslutningen mot långhuset. Vindskivorna är spånklädda.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Vissa rötskador.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Tornhuven. Finns även moderna kluvna spån på det lilla taket över entrén.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Även blekets sidokanter är fasade.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Spånen ser gamla ut och böra vara handgjorda.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Mycket tjockt skikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig, Dold.**Hur är takspånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: I basen på tornhuvens brantare del finns en rad med spetsspån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1700-tal, 1800-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Takspånen är av ovanligt hög ålder, till större delen bevarade med tjockt tjärskikt. Nedre delen av sydsidan har fått nya spån av helt avvikande utseende. Vid byte av spån bör betydligt större krav på ambitionsnivå ställas. Enstaka spån saknas.**Övrigt** På nedre delen av takets sydsida har stora partier spån bytts, de har ett helt avvikande utseende.

Inventeringsformulär Klockstapel

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Klockstapelns väggar.

Spånens form Näbbformade med fasad kant.

Kommentar: Även näbbens sidor är fasade.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Mycket tjockt skikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Synlig.

Hur är spånen infästa? Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 150

Finns det mönsterläggning? Ja.

Kommentar: På västsidan finns en rad med spetsspån samt en rad med runda spån. Oklart om det är mönsterläggning eller resultatet av en reparation.

Uppskattad ålder på fasadens spån 1600-tal, 1700-tal.

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Spånen är mycket gamla, med tjockt tjärskikt. Vissa spån måste ersättas på grund av rötskador och avrostade spikar. Måste göras varsamt. Spånlängd mellan 400 och 600 mm.

Övrigt Framför allt i de nedre delarna har spån bytts i äldre tid, utbytesspån är av samma typ som taket. Förmodligen tillkomna i samband med ombyggnad av stiglucka då sådana spån sitter vid den äldre stigluckans tidigare anslutning mot stapeln. Spån saknas.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Spånklädda vindskivor.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Tångeråsa kyrka, klockstapel, gravkapell och bårhus

Fastighet Nordankyrka 1:5

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-13

Kortfattad byggnadshistorik

Tångeråsa kyrka är en medeltida träkyrka med timrad stomme och spånbeklädnad på tak och fasader. Att döma av dendrokronologiska dateringar uppfördes koret på 1290-talet och långhuset vid 1300-talets mitt. En murad sakristia tillkom på norra sidan 1455–1460. Kyrkan har bevarat sin medeltida konstruktion och karaktär. Vapenhuset i väster tillbyggdes 1805 och ersatte då ett vapenhus i söder från 1692–1693, vilket flyttades och blev bårhus. Byggnadens sadeltak har branta spånklädda takfall som vid gavlarna kröns av spiror som troligen härrör från 1660-talet. Korets norra fasad har invid gaveln ålderdomliga spån som möjligen är medeltida.

Klockstapeln tillkom 1659 och har spånklädd huv och spånklädda hjärtstockar.

Ett gravkapell med spåntäckt tak uppfördes 1770–1779 för släkten Falkenberg.

Bårhusets tak är tegelklätt men med en äldre spåntäckning under.

Spånhistorik

1290–1299 Koret uppförs (Kyrkokaraktärisering).

1348–1349 Långhuset uppförs, det finns även äldre material i stommen som troligtvis är återanvänt (Kyrkokaraktärisering).

1661 Utgifter för spåning av klockstapeln, spåning av kyrkan, tjärning av klockstapeln, näver, två spiror till klockstapeln (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1696 ”Till kyrkotakets spånande över sakristian d. 1 (?) maj. Köpt till kyrkan: 4 000 kyrkspik, 4 000 spån uptält (?) , 7 000 spån upslogos” (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1725–1728 Utgifter för 1 000 spånspik, utgifter för klockstapelns reparation, utgifter för sakristian och norra sidan som spånats. Diverse andra spånlagningar utfördes dessa år. Köp av 4 000 spånspik och 700 spån till kyrkotakets reparation (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1730 Utgift för 3 000 spånspik och 6 000 spån för spånlagning på norra sidan av kyrkotaket. Utgift för tjärbrädning på kyrkotaket (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1745 5 000 spån köptes till sakristians spånlagning (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1769 Utgifter för spåning över koret, utgifter för 4 000 spån (och lön för arbetet?) (ULA: L I a 3 Kyrkokassan special 1745–1796).

1770 Köp av 3 000 spånspik. Utgifter för spåning av södra sidan av kyrkotaket och 1 000 spån (ULA: LI ano 2 1644–1773).

1770–1779 Ett gravkapell för släkten Falkenberg uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1802 Spån, spik och tjära till reparation av kyrkan och i synnerhet klockstapeln hade införskaffats. Reparationen skulle ske ofördröjligen (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1795–1833).

- 1805** Vapenhuset i söder togs bort och blev bårhus, men först materialbod. Ett nytt vapenhus ersatte det gamla (Kyrkokaraktärisering). Efter att kyrkans södra ingång blivit igenmurad och vapenhuset flyttat skulle den sidan av kyrkväggen som tidigare täcktes av vapenhuset spånas (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1795–1833).
- 1806** Klockstapeln träffades av ett blixtnedslag och spån på flera ställen skadades. Beslut om att införskaffa trä till reparationen (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1795–1833).
- 1831** Inköp av 5 000 takspån och 5 000 4 tums spik från Jan Pehrsson i Råtorp till klockstapelns reparation (ULA: LI a 7 Kyrkokassans special 1796–1839). Beslut om att klockstapeln skulle spånas och tjäras i juni. Arbetet skulle utföras av avskedade soldaten Eric Lindberg i Salem, som tidigare utfört reparationer ”till församlingens fullkomliga tillfredsställelse”. Fyra tunnor tjära skulle införskaffas. Klockstapeln och kyrkans ena gavel spånades och tjärades. Ytterligare två tunnor tjära och en halv tunna rödfärg skulle införskaffas (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1795–1833).
- 1845** Kyrktaket var i behov av reparation och strykning, vilket skulle ske under sommaren. Skadad eller felande spån skulle ersättas med ny, som skulle införskaffas från Finnerödja. Taket skulle strykas med samma blandning som vid den senaste, enligt uppgift lyckade, strykningen av Kvistbro kyrkas tak. Organisten Lindholm skulle beställa spån och inhämta uppgifter från Kvistbro, samt ha uppsikt över arbetet. Arbetet borde utföras av ”den vanliga brukade tjärstrykaren Anders Andersson”. Tjära skulle köpas (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1833–1862).
- 1851** Kyrktaket var i behov av reparation. 600 stycken takspån skulle köpas från Finne-rödja socken. Till kyrktakets strykning skulle tre tunnor tjära och behövlig blyslam och hartz. Organisten Lindholm skulle ha tillsyn över arbetet (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1833–1862).
- 1869** Arkitekten G. Lundmark från Örebro hade tillkallats som sakkunnig inför kyrkans reparation och gjort ritning och kostnadsförslag. Reparationen sköts till nästa år. ”De nedersta stockarna på östra gaveln var fullkomligt murkna och skulle bytas mot nya [...] Ryttmästaren Åke Holet erbjöd församlingen att få kostnadsfri sågad spån vid ångsågen, om det av sakkunnig person ansågs vara lämplig till kyrkans beklädnad. Beslut om att skjuta upp kyrkoreparationen till 1871” (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1833–1862).
- 1872** Beslut om att kyrkans tak som var i bristfälligt skick skulle repareras under sommaren (ULA: Sockenstämmoprotokoll 1833–1862).
- 1933** Beskrivning av kyrkan inför restaurering: ”Den utvändiga spånbeklädnaden av väggar och tak befinner sig i gott stånd. Justeringar av spån efter kyrkans uppskruvning verkställes. Takspånen lagas på några ställen och taket i sin helhet tjärstrykes.” (ATA).
- 1940** Förslag till renovering av klockstapeln av Ebbe Borg, länssarkitekt. Utbyte och skarvning av rötskadat virke på strävor, syll samt träinklädnad (ATA).
- 1941** Klockstapeln åtgärdades för rötskador (ATA).
- 1911** Taken beskrevs som spåntäckta. Åldern kunde inte anges men uttrycktes vara från olika tider, med en ”mellantid av 100-tals år”. Spånen var av furu, som till form och storlek var mycket olika. De första spånen, alltså de äldsta, var troligen tillverkade för hand. Annars var spånen sågade och tjärade. Måtten angavs till 42 cm på längden, 6,7 cm på bredden samt upptill 1,1 cm och nedtill 2,7 cm. På frågan om tillverkning inom orten var möjlig svarade församlingen att sågade spån troligen kunde erhållas vid Laxå träförädlingsverk. Den handkluvna varianten borde också kunna tillverkas där. Kyrkans fasader beskrevs vara i sin helhet spånbeklädda. Spånen var liksom takets av furu och med mycket olika mått. I huvudsak hade fasadspånen samma form som takets, men en del spån var ”spetsade i nedre ändan”. Spånen var delvis handkluvna, delvis sågade och tjärade (ÖIÄ).
- 1971** Förslag till renovering upprättat av Jerk Alton. Korets spåntak var i dåligt skick, liksom klockstapelns och gravkorets spåntak. Förslag att taken omläggas med nya kluvna så kallade kyrkspån, av utseende som befintliga. Alla övriga spåntak över ses och lagas om så erfordras. Alla spånytor omtjäras med äkta dalbränd trätjära. Även väggar ses över. Klockstapeln spåntäckning ses över och förnyas i erforderlig omfattning (ATA).

- 1972–1974** Spånbeklädnaden sågs över och en del av spåntäckningen byttes på vissa takytor och tjärstrykning utfördes på kyrkan och övriga byggnader (ATA).
- 1978–1988** Takytans kondition bedöms som god. Takmaterialet 1911 var spån. Klockstapelns spåntak (RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader).
- 1990** Tjärstrykning av fasad och tak (Kyrkokaraktärisering).
- 1995** ”Byggnadsprogram för spån- och tjärstrykningsarbeten på Tångeråsa kyrka, klockstapel, bårhus och Falkenbergsska gravkoret (samt andra kyrkor), LB Byggkonsult, Örebro. Korets yttertak är i dåligt skick och har behov av omläggning. Vid byte av spån är det viktigt att dessa får samma utförande lika befintliga då stor hänsyn måste tas till kyrkans medeltida karaktär. Utförandet av den gamla spåntäckningen kännetecknas av stor hantverksskicklighet och omsorg. Variation förekommer av spånens profiler och på vissa ställen finns senare ilagningar med annan typ av spån. Arbetet utförs enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer.” (ATA).
- 1999** I samband med putsrenovering av sakristian och Falkenbergsska gravkoret noteras att många röda färgstänk på sakristian och gravkoret visar att kyrkan tidigare delvis varit rödfärgad eller rödtjärad. Enligt uppgift i J. L. Saxons Närkes kyrkor i ord och bild, 1928, rödfärgades kyrkans tak och klockstapelns huv 1886 medan kyrkan förblev tjärad liksom tidigare. Ännu 1935 enligt Tångeråsa kyrka och dess minnen var taken faluröda. Senare har de tjärats liksom kyrkan vilket framgår av de svarta stänken (ATA).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Tångeråsa kyrka är en medeltida kyrka med timrad stomme och spånbeklädnad på tak och fasader. Koret uppfördes på 1290-talet och långhuset vid 1300-talets mitt. En murad sakristia tillkom på norra sidan 1455–1460. Vapenhuset i väster tillbyggdes 1805.

Långhusets västra och norra fasad har näbbformade spån med fasad kant, samma som på sydsidan. Övre halvan av västväggen har nyare sågade spån. Tjärskikten är tjocka och delvis borta. Rester av rödtjära finns på västra och norra fasaden. Södra fasaden uppvisar en grå yta till följd av att spånen på 1950-talet behandlades med Toptite. Tjärskiktet är tjockt och delvis borta. Infästningen med smidd spik/klippspik är dold. Spåntäckningen är äldre datum och åldern uppskattas till 1700–1800-tal. På södra fasaden är vissa spån utbytta mot nya med tydliga spår av sågklinga. Långhusets tak har raka spån med rak kant, sågad ovasida och sågad bas. Första raden är spetspån. Ytterst lite tjära är synlig på norra takfallet.

Sakristians tak har likadana spån som långhuset. Nordfasaden har näbbformade spån med fasad kant. Första raden är spetspån, andra raden raka. Spånens infästning är synlig med smidd spik/klippspik. Tjärskiktet är tjockt och vältäckande. Åldern uppskattas till 1500-talet eller tidigare. Spånen är kulturhistoriskt mycket värdefulla och härrör möjligen från medeltiden.

Korets nord- och östfasader har raka spån med rak kant och en liten fasning. Tjärskiktet är tjockt och delvis borta. Åldern på spånen uppskattas till 1700-, 1800- och 1900-talets första hälft. På den övre delen av norra korfasaden finns en yta med mycket ålderdomliga spån som möjligen kan vara medeltida. Sydfasaden har rundade spån med fasad kant. Troligen är dessa spån huggna men det är svårt att se på grund av det tjocka tjärskiktet. Sannolikt härrör spånen från 1700–1800-talet. Spånen på kortaket är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven och basen sågad. Första raden är spetspån. Taket är uppsvingt mot långhusväggen. Det fanns vid inventeringstillfället inga synliga rester av tjära.

Vapenhusets tak har raka spån med rak kant. Ovansidan är sågad och hyvlad med sågad bas. Första raden är spetspån. Ytterst få tjärrester var synliga vid inventeringstillfället. Nord- och sydfasaderna har raka spån med rak kant och sågad ovasida. Nedre raden är näbbspån. Den uppskattade åldern på spånen är 1900-tal. Västfasaden har raka spån med rak kant. Spånens yta visar att de har behandlats med Toptite. Åldern uppskattas till 1900-tal.

Klockstapelns huv har raka takspån med fasad kant. Ovansidan är kluven och basen sågad. Första raden är spetspån. Ytterst få synliga rester av tjära är synliga. Åldern uppskattas till 1900-talets andra hälft alternativt 2000-tal, vilket stämmer med arkivuppgifter om spånarbeten på klockstapeln 1971 och 1995. Fasadernas spån är också raka med fasad kant, som egentligen är en rak kant med liten fas av samma typ som korets östvägg. Första raden är spetspån. Tjärskikten är tjocka och delvis borta. Rester av rödtjära är synliga framför allt på östra sidan. Spånen är gamla och åldern uppskattas till 1800-tal alternativt 1900-talets första hälft. Uppgifter finns om att klockstapeln reparades i början av 1800-talet samt på 1840-talet. Spirans spån är näbbformade med fasad kant. Möjligtvis är de sågade. Spånen uppvisar rester av rödtjära. Åldern uppskattas till 1900-tal. Klockstapelns tre hjärtstockar har näbbformade spån med fasad kant. Såväl ovansida som kanter och bas är huggna och spånen är täckta med mycket tjocka tjärskikt. Infästningen med smidd spik/klippspik är synlig. Hjärtstockarna har en mycket gammal och välbevarad spåntäckning som uppskattas härröra från 1600–1700-talet, möjligtvis med originalspån.

Gravkapellet spån är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven, kanter och bas sågade. Första raden är spetspån med huggen spets. Takfallens möten är lagda med runda hörn i solfjädertäckning. Ytterst få tjärrester är synliga. Spånens ålder uppskattas till 1900-talets andra hälft och 2000-tal.

Bårhuset utgjorde tidigare kyrkans södra vapenhus från 1692–1693. Det flyttades 1805 med anledning av att kyrkan fick ett nytt vapenhus och fick då sin nuvarande funktion som bårhus. Det tegelklädda taket har en äldre spåntäckning under.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Tångeråsa kyrka.

Landsarkivet i Uppsala (ULA).

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Tångeråsa kyrka. Långhusets södra fasad har en gråaktig yta till följd av att spånen på 1950-talet behandlades med Toptite.

Tångeråsa kyrka. Koret sett från nordöst. Spånen är raka med ett tjockt tjärskikt som delvis är borta.

Tångeråsa kyrka. På den övre delen av norra korfasaden finns en yta med mycket ålderdomliga spån som möjligen härrör från medeltiden.

Tångeråsa kyrka. Fasadspånen på sakristians nordsida är mycket gamla och härrör möjligen från medeltiden.

Tångeråsa gravkapell. Gravkapellet sett från öster. Takfallens hörn är lagda med runda hörn i solfjädertäckning.

Tångeråsa bårhus. Bårhusets tegeltak har en äldre spåntäckning under.

Tångeråsa klockstapel. Klockstapelns huv är i sin helhet spåntäckt. Fasaderna har gamla spån med tjocka tjärskikt med rester av rödtjära medan taket har en yngre spåntäckning.

Tångeråsa klockstapel. Klockstapelns spira har näbbformade spån som uppvisar rester av rödtjära.

Tångeråsa klockstapel. Klockstapelns hjärtstockar är i sin helhet huggna och täckta med mycket tjocka tjärskikt. Spåntäckningen är mycket gammal och innehåller möjligtvis originalspån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ytterst lite tjära synlig, på norra takfallet.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Genomsnittligt/vanlig bredd 90

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Söder.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.*Kommentar: Näbblängden varierar, kan bero på varierande ålder.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära, annat. På 1950-talet behandlades spånen med Toptite, innehållande asbest, grå yta.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig, Dold.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Lägsta höjd 120, Högsta höjd 150

Lägsta bredd 55, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal.*Kommentar: Vissa spån är utbytta med tydliga spår av sågklinga, men till stora delar är spånen enhetliga. Den grå Toptiten syns i princip överallt vilket bör innebära att ytterst få spån bytts efter 1950-talet.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spånen på sydväggen är eroderade men av god kvalitet med hög ålder och tjock tjärskikt (delvis borta). Marknivån är för hög! Spånen har ritsar som markerar näbbens "start". Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i takkonstruktionen, varsamhet krävs.**Övrigt** Tak: Årsringsställning 45–90°. Vägg: Spiken är synlig här och var. Kan bero på att man fått rätta sig efter timmerväggens såtar och märgsprickor. Spånlängd 450–500 mm.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Väster, Norr.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Samma som långhusets sydsida. Övre halvan av västväggen har nyare sågade spån.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Tjocka tjärskikt, till vissa delar borta. Rester av rödtjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägst bredd 65, Högst bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Äldre spåntäckning. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Övre halvan av västväggen består av nyare sågade spån. Enstaka spån behöver bytas.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr.**Spånens form** Raka med rak kant.*Kommentar: Likadana som på västväggens övre halva.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjocka tjärskikt, delvis borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 145

Genomsnittligt/vanlig bredd 95

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** De tjocka tjärskikten bör bibehållas. För hög marknivå. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånspikning.**Övrigt** Stor förekomst av kvist i bleket.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – kor

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Öster, Norr.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Spånen är egentligen raka med rak kant, med en liten fasning.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjockt tjärskikt, delvis borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 55, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal, 1900–1950.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Äldre spån. På norra väggen finns troligen medeltida spån. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.**Övrigt** Spånlängd cirka 450 mm. En yta på norra väggen har likadana spån som på östra, en yta har likadana spån som södra, västra och norra långhusväggarna. Några enstaka spån på norra väggen är troligen medeltida.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – kor**

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester av tjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Intressanta anslutningar** Takets anslutning mot långhusväggen är lätt uppsvängd.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Söder.**Spånens form** Rundade med fasad kant.**Träslag** Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Kommentar: Troligen huggna spån men det går ej att se på grund av erosion och tjära.

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjocka tjärskikt.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 125

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1700-tal, 1800-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Väggs spån: Gamla spån, för hög marknivå.

Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.

Övrigt Takspån: Årsringsställning 45–90°. Väggs spån: Vissa partier är utbytta mot sågade spån.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia**

SPÅN/TAK

Spånens form Se formulär för långhus, likadana spån.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Vet ej.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Tjockt tjärskikt, väl täckande.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.**Finns det mönsterläggning?** Ja.

Kommentar: Första raden spetsspån, andra raden raka med rak kant.

Uppskattad ålder på fasadens spån Före 1500-tal, 1500-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Vagg: Spånen kan vara medeltida

(ursprungliga). Hela ytan är mycket väl bevarad med endast några få utbytta spån. Kulturhistoriskt MYCKET värdefull yta. Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs.

Övrigt Se formulär för långhus, likadana spån.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester av tjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 140

Genomsnittligt/vanlig bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000.

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Norr, Söder.**Spånens form** Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.**Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Genomsnittligt/vanlig bredd 95

Finns det mönsterläggning? Nej.*Kommentar: Nedre raden är näbbsspån.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Tak: Årsringsställning 45–90°, enstaka liggande. Södra taket är i dåligt skick. Norra taket är i betydligt bättre skick. Likadana spån här men ser nyare ut. Vägg: Mycket kvist i bleket.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Väster.**Spånens form** Raka med rak kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Toptite, asbest.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Mått på fasadens spån**

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 95, Högsta bredd 130

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1900-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.**Övrigt** Viss förekomst av kvist i bleket. Spånlängd 450 mm.**Inventeringsformulär Klockstapel – huv**

SPÅN/TAK

Inventerade takfall Söder, Norr.**Spånens form** Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester av tjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? Öster, Väster.**Spånens form** Raka med fasad kant.*Kommentar: Egentligen rak kant med en liten fas. Samma typ som på korets östvägg.***Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Tjocka tjärskikt, delvis borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning?** Nej.*Kommentar: Första raden är spetsspån.***Uppskattad ålder på fasadens spån** 1800-tal, 1900–1950.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spånen är gamla, på östra sidan behövs reparation.**Övrigt** Rester av rödtjära, framför allt på östra sidan.

Inventeringsformulär Klockstapel – spira

SPÅN/TAK

Spånens form Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Vet ej/ej möjligt att se

*Kommentar: Eventuellt sågade spån, en del kvist samt brutna fibrer.***Spånens ytbehandling** Tjära.*Kommentar: Rester av rödtjära.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900-tal.**Övrigt** Viss förekomst av kvist i bleket.**Inventeringsformulär Klockstapel – bock/stolpar/strävor**

SPÅN/FASAD

Vilka fasader avses i formuläret? De tre hjärtstockarna.**Spånens form** Näbbformade med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Huggna

Kanter: Huggna

Bas: Huggna

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Mycket tjocka tjärskikt.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Synlig.**Hur är spånen infästa?** Smidd spik/klippspik.

Mått på fasadens spån

Bleke, mått (mm):

Genomsnittligt/vanlig höjd 200

Lägsta bredd 60, Högsta bredd 95

Finns det mönsterläggning? Nej.**Uppskattad ålder på fasadens spån** 1600-tal, 1700-tal.*Kommentar: Kan vara originalspån.***Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Spåntäckningen är mycket gammal och till stora delar bevarad.**Övrigt** Spånen verkar överlag vara i gott skick. Vissa spån har lossnat på grund av avrostad spik.

Inventeringsformulär Gravkapell

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Ytterst få synliga rester av tjära.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 70, Högsta bredd 120

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Kommentar: Första raden är spets-spån, med huggen spets.

Intressanta anslutningar Takfallens möten är lagda med runda hörn i solfjäderläggning.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Övrigt Lavar växer på norra och östra takfallen.

Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus

SPÅN/TAK

Äldre spåntäckning finns under befintligt tegeltak. Ej inventerat.

Täby kyrka och stiglucka

Fastighet Täby 12:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-19

Kortfattad byggnadshistorik

Täby kyrka uppfördes under 1100-talet eller tidigt 1200-tal med rektangulärt långhus och lägre smalare kor i öster samt ett västtorn med avtrappat murliv. Koret breddades troligen under senare delen av medeltiden och kyrkan fick ett vapenhus av trä i söder. Sakristian på norra sidan tillkom 1666–1667. Det medeltida tornet var i slutet av 1700-talet i så dåligt skick att man beslutade riva det och bygga ett nytt. Det nya tornet stod färdigt 1791. Långhus och sakristia täcks av sadeltak och tornet av ett flackt pyramidtak. Samtliga tak har sedan 1920 skiffertäckning. Taktäckningen var tidigare spån.

Stigluckan nordöst om kyrkan har ett spåntäckt valmat sadeltak.

Spånhistorik

1760-tal Stigluckan uppfördes (Kyrkokaraktärisering).

1911 Taket på såväl kyrka som torn är spåntäckt. Sakristians tak täckt delvis med spån, delvis med järnplåt. Nuvarande spåntäckning tillkom 1887. Spånen är av furu, täljda av bräder och tjärade. Måtten anges till 37,5 cm på längden, 8 cm respektive 6 cm på bredden och tjockleken är 3 cm nedtill och 0,2 cm upptill. Det anges vidare att tillverkning av spån inte kan ske inom orten (ÖIÄ).

1920–1929 Byte av takbeläggning från spån till skiffer (Kyrkokaraktärisering).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Täby kyrka uppfördes på 1100-talet eller tidigt 1200-tal. Kyrkans tak har varit spåntäckt men taktäckningen ändrades 1920 till skiffer.

Stigluckan uppfördes på 1760-talet och har ett valmat spåntäckt sadeltak. Spånen är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven med sågade kanter och sågad bas. Enstaka spån uppvisar kvist i bleket. Inskottsplåtar finns vid takfallens möten. Vid inventeringstillfället fanns inga synliga tjärrester. Uppskattad ålder på spånen är 1900-talets andra hälft eller 2000-tal.

Referenser

Kyrkokaraktärisering Täby kyrka.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”

Täby stiglucka. Stigluckan uppfördes på 1760-talet med valmat spåntäckt sadeltak. Spånen är raka med kluven ovansida.

Inventeringsformulär Stiglucka

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.

Träslag Furu

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Är infästningen synlig eller dold? Dold.

Spånens mått (mm): Bleke

Genomsnittligt/vanlig höjd 150

Lägsta bredd 65, Högsta bredd 100

Finns det mönsterläggning på takytan? Nej.

Intressanta anslutningar Inskottsplåtar i takfallens möten.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Övrigt Stående årsringar 45–90°. Enstaka kvist i bleket.

Viby kyrka och sockenmagasin/bårhus

Fastighet Viby 4:1

Län Örebro

Inventeringsdatum 2018-06-25

Kortfattad byggnadshistorik

Viby kyrka har medeltida ursprung och det nuvarande långhuset kvarstår dels från en senmedeltida ombyggnad, dels från en ombyggnad på 1700-talet. Korpartiet är rakt avslutat åt öster. Kyrkan tillbyggdes åt söder till sin nuvarande storlek troligen 1421 och sannolikt tillkom då också vapenhuset i söder. Kyrkans nuvarande utseende härrör från en ombyggnad 1763–1772 då tornet tillkom i väster och sakristian vidbyggdes i norr. Fönstren förstörades 1878. Långhusets, sakristians och vapenhusets tak är belagda med mönsterlagt spån. Tornetats tidigare spåntäckning utbyttes mot svartmålad plåt 1984 men har nu åter spåntäckning.

På kyrkogården norr om kyrkan ligger ett tidigare sockenmagasin från 1758 med spåntäckt tak. Det är idag inrett som bårhus och pannrum.

Spånhistorik

- 1911** Långhusets och tornets tak är spåntäckt med handkluvna furuspån sedan äldre tid (1882 eller 1883). Vid en takomläggning 1904 omlades långhusets södra takfall och 1/3 av det norra, samt västra vapenhusets båda takfall. De nya spånen är sågade i längdfibrernas riktning, handkluvna var omöjliga att uppbringa. Spånen indränkts till 2/3 med karbolineum (stenkolstjära med tillsatser) innan påläggning och därefter, när taket lagts, tjärstryks det med trätjära två gånger. Spånens mått anges till 40 cm i längd, 10 cm i bredd och en tjocklek av 2,5 cm nedtill och 0,3 cm upptill. Spånen beskrevs ”lagda i fält eller rader med samma utseende omväxlande [oläsligt] 8 höjd 10 cm täckning”. Beträffande tillverkning av spån anges: ”Vid Laxå träförädlingsverk fick Viby församling genom särskilt tillmötesgående 1904 sitt behov fyllt för reparation av kyrkans tak.” (ÖIÄ).
- 1925** Viby kyrka har i sommar restaurerats. Tornet försågs med nytt tak av sågad spån och kyrktaket reparerades på vissa ställen. Alla tak tjärströks och övriga trädelar oljemålades (ATA: Nerkestidningen 1925-10-13).
- 1942** Yttre reparationsarbeten. Förfrågan till Byggnadsstyrelsen om anvisning av lämplig tjära eller tjärblandning för omtjärning av kyrkans tak vilket planerades att omtjöras under följande sommar, det vill säga 1943 (ATA: Kungl. Byggnadsstyrelsens godkännande).
- 1943** Tjärstrykning av kyrkans tak (ATA: Kungl. Byggnadsstyrelsens godkännande av yttre reparationsarbeten 1942).
- 1962** Taket på Viby kyrka, liksom tillhörande byggnader, skall under sommaren repareras och tjärstrykas (ATA: Örebro-Kuriren 1962-05-30).
- 1979** Med skrivelse till Riksantikvarieämbetet anhöll arkitekt Jerk Alton på uppdrag av Viby församling om tillstånd att utföra omläggning på tornhuven med fabriksbehandlad stålplåt. Tornhuvens är spånbeklädnad ansågs vara i så dåligt skick att

- en omläggning måste ske. Församlingen menade att underhållet av spånen på torn-taken var alltför ekonomiskt betungande, bland annat som följd av de nya bestä-melserna för arbetarskydd. Riksantikvarieämbetet hade i en skrivelse 1978 föror-dat en omtäckning med spån på tornhuven, och anhöllit om att kyrkorådet återigen skulle överväga detta, men ämbetet motsatte sig dock inte en omtäckning med fabriksbehandlad svart stålplåt (ATA: Riksantikvarieämbetets yttrande).
- 1984** Förfrågan från församlingen om tillstånd att använda kopparplåt på torntaket. Fortfarande utgjordes takbeklädningen av spån trots att tillstånd beviljades 1979 för ändring av taktäckning till svartmålad stålplåt. Eftersom Riksantikvarieämbe-tets beslut gällde i fem år betraktades ansökan som ny. Då kopparplåt av antikva-riska skäl ansågs främmande på denna 1700-talskyrka och inte var förenlig med bygdens kulturhistoriska byggnadstradition gavs inte tillstånd till taktäckning med kopparplåt. Riksantikvarieämbetet förlängde däremot det tidigare givna tillståndet till omtäckning av torntaket med svartmålad plåt, att läggas som skivtäckning med stående falsar och i format enligt äldre plåtläggningsteknik (ATA: Förfrågan från K-Konsult; ATA: Riksantikvarieämbetets yttrande).
- 1985** Förfrågan från församlingen om att lägga på nytt takmaterial på kyrkan av plåt. Läns museet avstyrkte byte av taktäckning mot bakgrund av långhusets, sakristians och vapenhusets enhetligt mönsterlagda spåntäckning. Man förordade istället att den befintliga spåntäckningen skulle bibehållas och att erforderligt utbyte av ska-dade spån skulle ske i enlighet med Riksantikvarieämbetets anvisningar om spån-täckning (ATA: Förfrågan från K-Konsult; ATA: Yttrande angående takomlägg-ning på Viby kyrka, Örebro läns museum).
- 1986** Norra takfallet på långhuset lades med nytt spån lika befintligt. Den befintliga tak-täckningen var spån med viss mönsterläggning och avsikten var att behålla den befintliga täckningstypen. ”Kompletteringar till spåntäckning skall vara av furu och av samma kvalitet och behandling som befintliga spån. Spånen skall vara spjälkad och formatet skall vara l=420 mm, b=100 mm, ta=25 mm, tö 0.5 mm. Nedre änden skall vara spetsig från 120 mm respektive rundad kant från 30 mm samt nedre änden och spetsens hela sidor skall fasas. Tjära skall vara äkta dalbränd trätjära av god kvalitet utan tillsatser eller spädning.” (ATA: Beskrivning K-Kon-sult; ATA: Angående takomläggning Viby kyrka, Örebro läns museum 1986).
- 1978–1988** Takytans kondition bedöms som god. Senaste takomläggning ägde rum 1986. Takmaterialet 1911 var spån. Torntaket är täckt av stålplåt (RAÄ: Takmate-rial på kyrkobyggnader).
- 2009** Yttre restaurering av tak och fasader på kyrka och sockenmagasin. Omläggning av spån på långhusets södra takfall. Det befintliga takspånet var före åtgärderna sågat och hade tillkommit vid en renovering av kyrkan omkring 1960. De sågade spånen på långhusets södra takfall var i ganska dåligt skick. Många av spånen på det södra takfallet var spruckna och hade lossnat och saknades därför på sina ställen. På södra takfallet ersattes det befintliga sågade spånet med nytt klivet spån. På övriga takfall med sågade spån (södra vapenhuset, sakristian, sockenma-gasinet) kompletterades enstaka spån. Samtliga spånbelagda ytor tjärades, vilket inkluderade norra takfallet, vapenhus och sakristia samt sockenmagasinet. De befintliga spånen på det södra takfallet hade fasade kanter. Spånen var lagda i en mönsterläggning med horisontella band där spån med rundade och spetsiga kanter lagts om vart annat. De nya spånen har rundade fasade kanter medan de spetsiga spånen har raka kanter. De äldre spånen mätte 39 cm medan de nya spånen är något längre och mäter cirka 45 cm. Medan det gamla takspånet var lagt med varierande utstick har man vid åtgärderna lagt det nya spånet i raka rader med cirka 15 cm utstick. Vid gavelpartierna har spånen lagts på samma sätt som innan, vilket innebär att spånen sticker ut cirka 1 cm från gaveln. Takets möns-terläggning återlades i samma utförande som före åtgärderna. De nya spånen är furuspån med en spjälkad ovansida och med en sågad undersida. Spånen leverer-ades från Vanhat Talot OY. Entreprenör var Kyrktak Bygg & Konsult AB (ATA: Antikvarisk kontrollrapport).

Sammanfattning efter arkivstudier och inventering

Viby kyrka har medeltida ursprung och det nuvarande långhuset kvarstår dels från en senmedeltida ombyggnad, dels från en ombyggnad på 1700-talet. Kyrkans nuvarande utseende härrör från en ombyggnad 1763–1772 då tornet tillkom i väster och sakristian vidbyggdes i norr. Långhusets, sakristians och vapenhusets tak är belagda med mönsterlagt spån. Tornet tidigare spåntäckning utbyttes mot svartmålad plåt 1984, trots både Riksantikvarieämbetets och läns museets avrådan mot bakgrund av långhusets, sakristians och vapenhusets enhetligt mönsterlagda spåntäckning. Nu har tornet återfått spåntäckningen.

Långhustaket har rundade spån med fasad kant, spetsiga med rak kant samt spetsiga med fasad kant, mönsterlagt i nedifrån åtta rader runda och sex rader spetsspån, upprepat med viss variation i antalet spånskift. Södra takfallet har spetsspån med rak kant, norra taket har spetsspån med fasad kant. Spånens ovansida är kluven med sågade kanter och bas. Inga synliga rester av tjära fanns vid inventeringstillfället. Omläggning av spån skedde 2009 på södra sidan med nytt kluvet spån och bibehållande av mönsterläggningen. Det befintliga takspånet var före åtgärderna sågat och hade tillkommit vid en renovering av kyrkan omkring 1960. Norra takfallet lades med nytt spån lika befintligt 1986. Vid inventeringstillfället befanns det också vara något äldre. Tornets spån är raka med fasad kant. Ovansidan är kluven, kanter och bas sågade. Inga synliga rester av tjära fanns vid inventeringstillfället. Åldern uppskattades till 1900-talets andra hälft och 2000-tal.

Vapenhusets spån är rundade med fasad kant och spetsiga med fasad kant, lagda i mönster med nedifrån sett elva rader runda och sju rader spets, med upprepning. Spånen ovansida och kanter är hyvlade och basen sågad. Sakristians spån är rundade med fasad kant och spetsiga med fasad kant, mönsterlagda med nedifrån nio rader runda, åtta rader spets. Mönstret upprepas med viss variation i spånraderna. Både sakristians och vapenhusets spån lades om eller kompletterades med enstaka spån 2009 och vid inventeringstillfället ser det ut att vara samma typ av spån på de båda byggnadsdelarnas tak.

Bårhusets/sockenmagasinets spåntak har rundade spån med fasad kant och spetsiga med fasad kant. Ovansidan är sågad och hyvlad och basen sågad. Ytterst få synliga rester av tjära fanns vid inventeringstillfället. Spånen har lagts i mönster om åtta rader runda och åtta rader spetsiga, med viss variation. Spånen verkar vara likadana som sakristians och vapenhusets. Vid renoveringen av taken 2009 kompletterades enstaka spån på bårhuset och taket tjärades. Vid inventeringstillfället återstod endast få tjärrester.

Referenser

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Kyrkokaraktärisering Viby kyrka.

RAÄ: Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978–1988.

Överintendentsämbetets arkiv (ÖIÄ). Riksarkivet ”Spåntaksfrågan”.

Viby kyrka. Vapenhusets östra takfall. Partier med runda och spetsiga spån varvas och bildar mönsterläggningen som är karaktäristisk för hela kyrkan.

Viby kyrka. Sakristian från öster.

Viby kyrka. Kyrkans torn har återfått spåntäckningen efter att takmaterialet på 1980-talet ändrades till plåt.

Viby kyrka. Detalj av långhusets spåntäckning som går ända ut i kanten.

Viby bårhus. Bårhuset, det före detta sockenmagasinet, har mönsterlagt spån liksom kyrkan. Foto från söder.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – långhus

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med rak kant, spetsiga med fasad kant.

Kommentar: Södra takfallet har spetsspån med rak kant, norra takfallet har spetsspån med fasad kant. Norra takfallets spån är troligen några få år äldre.

Träslag Furu.

Ytbearbetning

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.

Kommentar: Inga synliga rester dock.

Förekommer det variationer i spånens mått? Ja.

Hur är takspånen infästa? Trådspik.

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.

Kommentar: Nedifrån åtta rader runda, sex rader spets. Mönstret upprepas med viss variation i antalet spånskift.

Uppskattad ålder på takets spånläggning 1950–2000, 2000–

Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ... Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spånsplikning.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – sakristia

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Nedifrån nio rader runda, åtta rader spets. Fortsätter så uppåt med viss variation i spånraderna.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900–1950, 1950–2000.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Ser ut att vara samma spån som på vapenhuset. I behov av reparation.**Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – vapenhus**

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Hyvlade

Kanter: Hyvlade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Till största delen borta.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Hur är takspånen infästa?** Spik – oidentifierad typ.**Spånens mått (mm): Bleke**

Genomsnittligt/vanlig höjd 110

Genomsnittligt/vanlig bredd 95

Finns det mönsterläggning på takytan? Ja.*Kommentar: Nedifrån elva rader runda, sju rader spets. Mönstret upprepas.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900-tal.**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Spånlängd 400 mm. Årsringar stående 45–90° men viss förekomst av liggande partiellt i spånnet. Kanske beroende på att stammar av liten diameter använts.

Inventeringsformulär Kyrkobyggnad – torn

SPÅN/TAK

Spånens form Raka med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Klyvda

Kanter: Sågade

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Inga synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Ja.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Nej.**Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1950–2000, 2000–**Att särskilt tänka på gällande spåntäckningen ...** Medeltida träbyggnadsdelar finns bevarade i kyrkans takkonstruktion, varsamhet krävs vid spåns pikning.**Övrigt** Takfallens brytningar är ej lagda med solfjäder. Årsringar stående 45–90°.**Inventeringsformulär Bårhus/likbod/benhus/bisättningshus**

SPÅN/TAK

Spånens form Rundade med fasad kant, spetsiga med fasad kant.**Träslag** Furu.**Ytbearbetning**

Ovansida: Sågade, Hyvlade, Vet ej/ej möjligt att se

Kanter: Vet ej/ej möjligt att se

Bas: Sågade

Spånens ytbehandling Tjära.*Kommentar: Ytterst få synliga rester.***Förekommer det variationer i spånens mått?** Nej.**Är infästningen synlig eller dold?** Dold.**Finns det mönsterläggning på takytan?** Ja.*Kommentar: Åtta rader runda, åtta rader spets, med viss variation.***Uppskattad ålder på takets spånläggning** 1900-tal.**Övrigt** Ser ut att vara samma spån som på vapenhus och sakristia.